

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Ş.T. SƏMƏDOVA

CİNAYƏTLƏRİN KATEQORİYALARI

(DƏRS VƏSAİTİ)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 27 iyun 2007-ci il tarixli 768 sayılı əmri ilə «hüquqşünaslıq» ixtisası üzrə təhsil alan ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

“Адилольу”
нящриййаты

Elmi redaktor:

hüquq elmləri doktoru, professor
SƏMƏNDƏROV FİRUDİN YUSİF oğlu

Rəyçilər:

hüquq elmləri doktoru, professor
SƏLİMOV KAMİL NAZİM oğlu
hüquq elmləri namizədi, dosent
ŞƏMSİZADƏ RAUF ƏHƏD oğlu

Ş.T. Səmədova. Cinayətlərin kateqoriyaları.

Dərs vəsaiti. Bakı, «Adıloğlu» nəşr., 2007, 314 s.

Dərs vəsaiti müasir cinayət hüququnun yeni bir institutuna – cinayətlərin kateqoriyalara təsnifinə həsr olunub. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də cinayətlərin təsnifatının ilk dəfə olaraq tam həcmdə nəzərdə tutulması dövlətin cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin həyata keçirilməsində, qanuntədbiqedici orqanların fəaliyyətində effektiv formaların və vəsaitlərin yaranmasında mühüm addım sayılır.

Dərs vəsaitində cinayətlərin təsnifatı institutunun kompleks şəkildə (nəzəri, tarixi-hüquqi, müqayisəli-hüquqi, təcürbi) öyrənilməsi təklif olunur ki, bunlar da nəticə etibarlı ilə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədi daşıyır.

Dərs vəsaiti cinayət hüququ kursunun (Ümumi və Xüsusi hissələr) proqramlarına uyğun yazılmış, «hüquqsüinas» və «beynəlxalq hüquq» ixtisasları üzrə təhsil alan tələbə, magistr, aspirant və müəllimlər, həmçinin cinayət hüququ ilə maraqlanan digər oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1201000000
S _____ qrifli nəşr

121-2007

© Səmədova Ş., 2007

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
I FƏSİL. Cinayət hüququ elmində cinayətlərin təsnifatının nəzəri məsələləri	9
§1. Cinayətlərin təsnifatının nəzəri anlayışı və əsasları	9
§2. Maddi meyarın məzmunu	28
§3. Cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün formal meyarı	43
§4. Cinayətlərin təsnifatının məzmun həcmi	52
II FƏSİL. Azərbaycanada cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün tarixi inkişaf mərhələləri	63
§1. Müsəlman cinayət hüququ	66
§2. Rusiya imperiyasının cinayət qanunvericiliyi	84
§3. Bakı Soveti dövrünün cinayət qanunvericiliyi (1917-1918)	94
§4. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin cinayət qanunvericiliyi (1918-1920)	98
§5. Azərbaycanda sovet cinayət hüququnun təşəkkülü (1920-1922)	101
§6. Azərbaycan SSR-in 1922-ci il Cinayət Məcəlləsi	108

§7. Azərbaycan SSR-in 1927-ci il Cinayət Məcəlləsi	113
§8. Azərbaycan SSR-in 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi	125

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin kateqoriyaları 132

§1. 1999-cu il CM-də cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün dinamikası	132
§2. Xüsusilə ağır cinayətlər	146
§3. Ağır cinayətlər	178
§4. Az ağır cinayətlər	205
§5. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər	238

IV FƏSİL. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi problemləri 262

§1. 1999-cu il Cinayət Məcəlləsində cinayət kateqoriyalarının ümumi səciyyəsi	262
§2. Postsovet məkanında cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün xüsusiyyətləri	267
§3. Cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü ilə bağlı problemlərin həlli yolları	278

Bibliografiya	300
----------------------	-----

ÖN SÖZ

18 oktyabr 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi aktının qəbul edilməsi ilə Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn subyekti qismində bir çox beynəlxalq təşkilatlarda üzvlük hüququ əldə etdi və çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısına çevrildi ki, bu da respublikanın qanunvericilik bazasının beynəlxalq hüquq standartlarına uyğunlaşdırılması zərurətini doğurdu. İlk əsaslı addım olaraq, 12 noyabr 1995-ci il tarixdə Azərbaycanın yeni Konstitutsiyası qəbul edildi və burada demokratik, dünyəvi və hüquqi dövlət olaraq Azərbaycan Respublikasının ali məqsədi insan və vətəndaşların ayrılmaz hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi kimi bəyan olundu.

Bütün bunlar insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, hüquq pozuntularının, xüsusən cinayətlərin qarşısının alınması vəzifələrini daha da aktualaşdırdı, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinin mühüm tərəfi kimi cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində dövlətin sonrakı siyasətinin əsas istiqamətlərini diqtə etdi.

Aparılan hüquq islahatları çərçivəsində 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilən yeni Cinayət Məcəlləsi (*bundan sonra* – CM) insan hüquq və azadlıqlarının prioritetliyinə dair konstitusiya müddələrinin həyata keçirilməsini, ilk növbədə, cinayət törətmiş şəxslərin məsuliyyətinin diferensiasiyası və cəzasının fərdiləşdirilməsi institutları ilə əlaqələndirdi.

Təkmilliyə doğru daha bir addım atmaqla, yeni CM-in 15-ci maddəsində qanunvericilik tarixində ilk dəfə olaraq

cinayətlərin təsnifatı tam həcmdə müəyyən edildi. Bu hüquq novellası cinayət qanunvericiliyinin Ümumi hissəsinin bir çox institutlarının məzmununu dəyişdi, habelə cinayət-prosessual və cəza-icra hüququna mühüm təsir göstərdi. Məsələn, cinayət işlərinin məhkəmə aidiyyəti cinayətlərin təsnifatına əsasən müəyyən edildi ki, bu da faktiki olaraq, məhkəmələrin və hakimlərin baxdıqları işlərin cinayət kateqoriyalarına münasibətdə təsnif olunması deməkdir.

Bununla belə, cinayətlərin təsnifatı cinayət hüququ üçün yeni mövzu deyildir. Həmin məsələlər sovet hüquq elminin bir çox görkəmli nümayəndələri tərəfindən bu və ya digər dərəcədə tədqiq olunmuşdur.¹ Ötən əsrin 70-80-ci illərində cinayətlərin təsnifatı bir sıra dissertasiya işlərinin, məsələn L.N.Krivoçenko, P.S.Kardayev və V.L.Çubarev tərəfindən müdafiə olunmuş elmi işlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur². Bunlar arasında L.N.Krivoçenkonun tədqiqatı daha diqqətəlayiqdir, belə ki, onun bir sıra nəzəri müddəaları 1991-

¹ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969; Болдырев Е.В. Законодательное закрепление классификации преступлений по признаку общественной опасности / Сб.: Ученые записки ВНИИСЗ, вып. 22, М., 1970; Сахаров А.Б. О классификации преступлений / Сб.: Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 17, М., 1972; Кригер Г.А. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию наказания / Сб.: Проблемы правосудия и уголовного права. М., 1978; Загородников Н.И. Классификация преступлений и ее значение для деятельности органов внутренних дел. М., 1983; Хан-Магомедов Д.О. Проблемы классификации преступлений с учетом их общественной опасности / Сб.: Проблемы совершенствования уголовного законодательства и практики его применения. М., 1983; Марцев А.И. Преступление: сущность и содержание. Омск, 1986; Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987 в.я с.

² Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков, 1979; Кардаев П.С. Классификация преступлений по степени их тяжести в советском уголовном праве. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук, Свердловск, 1977; Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук, Киев, 1992

ci il tarixli SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarında, habelə keçmiş müttəfiq respublikalarda son vaxtlar qəbul edilmiş bəzi cinayət qanunvericiliyi aktlarında nəzərə alınmışdır.

Cinayətlərin təsnifatı probleminin Azərbaycan hüquq doktrinasında müstəqil tədqiqat predmeti olmadığı vaxtlarda da, Barat Həşimzadə¹, Vahid Qəhrəmanov, Adil Babayev, İsa Məmmədov, Cəfər Mövsümov, Firudin Səməndərov, Xanlar Ələkbərov, Həbil Qurbanov kimi hüquqsünas-alimlərin Azərbaycan hüquq elminin təməli sayılan əsərlərində həmin problemin bir çox cəhətlərinə toxunulmuşdur. Lakin, yeni qanunvericiliyin qəbul edilməsinədək yazılmış həmin əsərlərdə problemin əsas etibarı ilə bəzi tarixi aspektləri,² yaxud ayrı-ayrı nəzəri məsələləri³ işlənmişdir.

SSRİ-nin süqutundan sonra cinayətlərin təsnifatı problemi daha çox Qazaxstan tədqiqatçılarının elmi işləri çərçivəsində öyrənilmişdir. Belə ki, Karaqandada son illərdə cinayətlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının tədqiqinə həsr olunmuş namizədlik işləri müdafiə edilmişdir. Onların bəzilərinin avtoreferatları⁴ ilə tanışlıq göstərir ki, bu işlərdə əsas diqqət ayrılıqda tədqiq

¹ *Щяшимзадя Б.А.* – 1945-ы илдя щцгуг елмляри намизяди елми дяръяси алмыш илк азярбайъанлы гадындыр.

² *Бабаев А.С.* История государства и права Азербайджанской ССР. Баку, 1964; *Мамедов И.П.* Создание и развитие уголовного права Азербайджанской ССР. Тбилиси, 1969; *Мовсумов Д.Г.* Советская судебная система в Азербайджане. Баку, 1970

³ *Гяцряманов В.П.* Совет ыинайят щцгугу, Цмуми щиссясиня даир. Баку, 1953; *Сямьяндяров Ф.Й.* Ёинайят щцгугу. Цмуми щисся. Дярслик. Баку, 2006; *Курбанов Г.С.* Теоретические проблемы реформы уголовного законодательства Азербайджанской Республики, М., 1997

⁴ *Есмагамбетов К.Б.* Тяжкие преступления по уголовному праву Республики Казахстан. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2000; *Оразалиев М.М.* Преступления средней тяжести по уголовному праву Республики Казахстан. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2001

olunan kateqoriyaya aid cinayətlərin krmnoloji aspektlərinə və hüquqi təhlilinə yetirilmişdir.

Son illərdə dərc olunan müxtəlif ədəbiyyatların,¹ dissertasiya işlərinin avtoreferatlarının nəzərdən keçirilməsi onu göstərir ki, cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı nəzəri və təcrübi problemlər heç də lazımi səviyyədə çözülməmişdir. Məhz belə natamamlıq, daha doğrusu, istər cinayət hüquq elmi, istərsə də məhkəmə təcrübəsi üçün bir sıra mühüm məsələlərdə problemli olaraq qalan cinayətlərin təsnifatı (cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü) institutunun kompleks tədqiq zərurəti orijinalı rus dilində yazılmış monoqrafiyanın azərbaycan dilinə dərs vəsaiti kimi nəşrini aktual edir.²

Kitabda cinayətlərin təsnifatının təkcə cinayət hüquq nəzəriyyəsi deyil, habelə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-i çərçivəsində və qanunətbüqədici orqanların fəaliyyətində mövcud olan problemlərini kompleks tədqiq etməyə səy göstərilmiş, bu problemlərin cinayət-hüquqi cəhətləri təhlil edilmiş, müasir Azərbaycan Respublikası ərazisində əsrlər boyu ziddiyyətli inkişaf yolu keçmiş cinayət hüququnda cinayətlərin təsnifatının zəminləri və xüsusiyyətləri tarixi aspektdə müfəssəl göstərilmişdir.

Bununla belə, müəllif cinayətlərin təsnifatının nəzərdən keçirilmiş problemli məsələləri ilə bağlı öz mövqeyini şəxsiz hesab etmir, oxucuların bu məsələlərlə bağlı təklif və tövsiyələrini minnətdarlıq hissi ilə qəbul edib, dərs vəsaitinin sonrakı nəşrlərində nəzərə alacağını bildirir.

¹ *Кадников Н.Г.* Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности. Учебное пособие. М., 2005

² Мцяллий тьярфиндян «Азярбайъан Республикасынын ынайт щгугунда ынайтлярин тяснифаты: проблемляр вя тьяклифляр» мювзусунда намизядлик диссертасийасы мцдафия олунмушдур. (Бах: *Самедова Ш.Т.* Классификация преступлений в уголовном праве Азербайджанской Республики: проблемы и решения. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Баку, 2003).

Müəllif

FƏSİL I

CINAYƏT HÜQUQU ELMİNDƏ CINAYƏTLƏRİN TƏSNİFATININ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

§1. Cinayətlərin təsnifatının nəzəri anlayışı və əsasları

Təsnifatın elmi idrak üçün əhəmiyyəti, o cümlədən cinayət-hüquq elmi üçün zəruriliyi bütün dövrlərdə danılmaz həqiqət olmuşdur. Müasir cinayət hüququnun korifeylərindən sayılan S.V.Poznişev XX əsrin əvvəllərində yazırdı: «təsnifat – elə bir müqəddəm və fəvqəladə dərəcədə mühüm addımdır ki, bunu hər bir tədqiqatçı üzərində iş apardığı geniş və müxtəlif təzahürlər qrupu ilə bağlı atmalıdır. Tədris üsulu olmaqla təsnifat elmi tədqiqat üçün ikili məna kəsb edir: xarici tərəfdən bu, tədrisi sistemə və qaydaya salan, daxili tərəfdən isə, tədris nəticələrinin tamlığını və düzgünlüyünü şərtləndirən bir üsuldur».¹

Elmi təsnifat insanın nəzəri və təcrübi fəaliyyəti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, elmin empirik biliklərin nizamsız yığını pilləsindən nəzəri sintez, sistemli yanaşma səviyyəsinə qalxmasına mühüm təkan verir. Heç bir sistemi

¹ Познышев С.В. Вопросы учения о наказании. М., 1904, с.5

təşkil edən ünsürlər arasında ciddi sərhədlər, keçidlər mövcud deyildir və bu fakt gerçəkliyin ayrılmaz xassəsi kimi, istənilən sistemləşdirmə zamanı nəzərə alınır. Məhz həmin qanunauyğunluğa əsaslanmaqla təsnifat müxtəlif obyektlərin sinifləri arasında mövcud olan əlaqələri qeydə alır, hər bir sinfə məxsus olan xassələri fərqləndirir və bunun əsasında, obyektin sistem daxilindəki yerini müəyyənləşdirir. Ona görə də, cinayətlərin definisiyası (anlayışı), sosial-hüquqi təzahür kimi mahiyyət və xassələrinin aşkarlanması məsələləri onların düzgün təsnifata salındığı halda daha uğurla həll edilir. İstənilən predmet və ya təzahürlər məcmuyunun diferensiasiyasının mükəmməllik dərəcəsini müəyyən edən əsas şərt birinci növbədə onun əsaslılığından, ikincisi isə, diferensiasiya əsasının (meyarının) seçilməsindən asılıdır. Obyektiv gerçəkliyin elmi idrakı tədqiq olunan təzahürlərin keyfiyyət müəyyənləşməsinin aşkar edilməsi, onların müxtəlif kateqoriyalara bölünməsi ilə sıx əlaqədədir. Beləliklə, cinayətlərin təsnifatı «cinayət» anlayışının məzmununu dərinlən açmağın üsullarından biridir. Cinayətlərin təsnifatı ona görə vacibdir ki, cinayət anlayışı ilə əhatə olunan əməllər bir-birindən ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə əhəmiyyətli surətdə fərqlənirlər.

İstənilən problemin həlli bu prosesdə istifadə olunan terminologiyanın obyekt və predmetləri düzgün ifadə etməsindən mühüm dərəcədə asılıdır. Hüquq terminləri ifadə etdikləri anlayışların təkcə formasını deyil, həm də mahiyyətini ehtiva etdiyindən, cinayət hüququnda cinayətlərin təsnifatı institutunun ən uğurlu termini «cinayətlərin kateqoriyaları» hesab olunur. Cinayətlərin təsnifatı (hüquq ədəbiyyatlarında son vaxtlar onu «kateqoriyalaşdırma» da adlandırırlar ki, bu da fikrimizcə, daha doğru səslənir) – onların bu və ya digər meyarlar üzrə qruplara (kateqoriyalara) bölünməsidir.

Kateqoriya¹ fəlsəfədə gerçəklik və idrak təzahürlərinin ümumi, mühüm keyfiyyət və münasibətlərini əks etdirən ən ümumi və fundamental anlayışdır. Kateqoriyalar tarixi idrakın və ictimai təcrübənin ümumiləşdirilməsinin nəticəsi kimi meydana çıxır və inkişaf edirlər. Belə ki, Aristotel özünün «Kateqoriyalar» əsərində kateqoriyalara «obyektiv gerçəkliyin əksi və ən yüksək ümumiləşməsi» kimi tərif vermişdir. «Kateqoriya – özünün «Məntiq elmi» əsərində Hegel yazır – sırf obyektiv anlayış olub, mövcud təsəvvürlərin məzmun müxtəlifliyini elə bir formada müəyyən edir ki, nəticədə onların vəhdəti yaranır».

Ensiklopedik nəşrlərdə təsnifata hər hansı biliklər sahəsində qarşılıqlı tabeçilikli anlayışların (sınıfların, obyektlərin) sistemi kimi anlayış verilir.² Belə tərif «təsnifat» məfhumunun latınca qarşılığı olan «klassifikasiya» sözünün mənasından irəli gəlir.³

Keçmiş sovet məkanı dövlətlərində hazırda qüvvədə olan cinayət qanunları qəbul edilərkən, Rusiya Federasiyası (*bundan sonra – RF*), habelə keçmiş müttəfiq respublikaların əksəriyyəti (məsələn, Qazaxstan, Belarus, Gürcüstan və s.), Azərbaycan Respublikası istisna olmaqla, cinayətlərin diferensiasiyasını nəzərdə tutan maddədə «cinayətlərin təsnifatı» sözlərini «cinayətlərin kateqoriyaları» ifadəsi ilə əvəz etmişlər. Sonuncunun nəzərdə tutulan mənanı daha dolğun ifadə etdiyi hesab olunur, belə ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, kateqoriya baxılan obyektin (bu halda – cinayətin) ən tipik, mühüm xassələrini əks etdirən ümumi məntiqi anlayış kimi qəbul edilmişdir.

¹ Йунанъа «*категориа*» – мцлашизя, иттищам, яламят делякдир.

² Большая Советская Энциклопедия в 30-ти томах. Т.12. М., 1973, с.269

³ Латынъа «*classis*» – синиф, груп; «*fakio*» – едирям, айырырам делякдир.

Sözü gedən kontekstdə kateqoriya məfhumunun istifadəsinin daha effektiv olduğu müasir cinayət-hüquq ədəbiyyatlarında əksər müəlliflər tərəfindən tutarlı formada əsaslandırılmışdır. Məsələn, müəlliflərdən L.N.Krivoçenkonun fikrincə, cinayətlərin təsnifatında «kateqoriya» məfhumundan istifadə edilməsi sayəsində ən azı aşağıdakılar öz təsdiqini tapır:

1) bu anlayış ümumilikdə hüququn, onun bütün institutlarının vacib təməl daşdır;

2) cinayətlərin kateqoriyası ayrı-ayrı cinayətlərin adi qrupu deyil (kateqoriya və qrup məfhumları məhz bu xüsusda fərqlənir), əksinə, elə qrupudur ki, onun bütün üzvləri qrupa vahid meyar əsasında daxil edilir, eyni sosial-siyasi səciyyəyə malik olur, ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinin ümumi xassələri onların nümunəsində ən yüksək həddə ümumiləşir;

3) onun ifadə etdiyi anlayışın həcmi, predmet məzmunu daha tam surətdə ifadə edilir.¹

Hüququn məntiqi təbiətinə (istənilən hüquq sistemi öz obyektiv əsaslarına görə məntiq sistemidir) və hüquq normalarının formal müəyyənliyinə əsaslandığında məlum olur ki, hüquqi təsnifat üçün çıxış nöqtəsi ilk növbədə bu təsnifatın məntiqi, habelə məntiqi-hüquqi zəmini və xüsusiyyətləridir.² Formal məntiqin ümumilikdə hüquqsünaslıq və xüsusən cinayət hüququ üçün böyük əhəmiyyəti hüquq ədəbiyyatlarında dəfələrlə vurğulanmışdır.³ V.N.Kudryavsev qeyd edirdi ki, «ictimai həyatın başqa elə bir sahəsi yoxdur ki, orada məntiq qanunlarının pozulması, yanlış əqli mühakimələrin mövcudluğu, səhv dəlillərin irəli sürülməsi hüquq sahəsində

¹ *Кривоченко Л.Н.* Классификация преступлений. Харьков, 1979, с.70

² *Бабаев В.К.* Советское право как логическая система. М., 1978, с.8

³ Бах: *Бакрадзе К.С.* Логика. Тбилиси, 1951; *Горский Д.П.* Логика. Учебное пособие. М., 1963; *Жеребкин В.Е.* Логика. Харьков, 1968; *Кондаков Н.И.* Логический словарь. М., 1971 в.я с.

olduğu qədər ziyan vura bilsin».¹ V.N.Kudryavsevin bu fikrini tamamlayaraq qeyd etməliyik ki, **formal məntiq qanunlarının hüquq sahələrində pozulması ən ağır nəticələri məhz cinayət hüququ sahəsində doğurur.**

Formal məntiq qanunlarından, xüsusən təzahürlərin təsnifat (sistemləşdirilmə) qaydalarından cinayətlərin təsnifatı zamanı da mütləq istifadə edilməlidir. Məntiq elmində təsnifat dedikdə, hər hansı növdən olan predmetlərin məhz bu növ predmetlərə aid olan və onları digər növ predmetlərdən fərqləndirən ən mühüm əlamətlər üzrə qarşılıqlı əlaqəli siniflərə bölünməsi başa düşülür. Düzgün qurulan təsnifat kateqoriyalara (siniflərə, qruplara) bölünən obyektlərin inkişaf qanunauyğunluqlarını əks etdirdiyindən, öyrənilən obyektlər arasında əlaqələri daha dərin surətdə açmağa imkan verir. Bu səbəbdən, istənilən təsnifatın əsası kimi, təsnif olunan predmetlər üçün ən mühüm və ən səciyyəvi əlamətlər götürülməlidir.

Qeyd edək ki, cinayət hüququ elmində cinayətlərin təsnifatı aparılan zaman əsas mübahisəli məsələlər cinayətlərin kateqoriyalara bölünməsinin meyarı (əsasları) və kateqoriyaların sayı (həcmi) ilə bağlı olmuşdur.

Məntiq elmində təsnifatın süni və təbii formaları fərqləndirilir. Təsnifatın əsasında öyrənilən obyektlərin təbiəti ilə müəyyən olunan mühüm əlamət dayanırsa, belə təsnifat təbii hesab edilir. Cinayət hüququnda bu – cinayət əməlinin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsidir.

İctimai təhlükəlilik cinayətlərin mühüm müəyyənədicisi əlamətidir. Cinayət əməllərinin ictimai təhlükəliliyini keyfiyyət baxımından müqayisə etməyə imkan verən təhlükəlilik göstəriciləri cinayət əməlini obyektiv və subyektiv cəhətdən səciyyələndirən müxtəlif hallardan (qəsd obyektinin mühümlüyü, cinayət nəticəsində vurulan ziyanın həcmi,

¹ *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений. М., 1972, с.61

təqsirin forması, cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayət törədilməsinin motiv və məqsədləri, yeri, vaxtı, üsulu, şəraiti və s.) asılıdır. Qeyd olunduğu kimi, ictimai təhlükəlilik cinayətin əsas, mühüm (maddi) əlamətidir. Məhz bu səbəbdən, cinayətlərin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə fərqli ağırlıq dərəcəli kateqoriyalara bölünməsi məntiqi səciyyəsinə görə təbii təsnifat hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də (maddə 15) cinayətlərin dörd kateqoriyaya bölgüsünün təbii təsnifat üzrə aparılmasına baxmayaraq, cinayət hüququnda süni təsnifatlardan da istifadə olunur. Məsələn, cinayət tərkibinin əlamət və ünsürlərinə görə aparılan təsnifat mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. Bu, cinayət tərkiblərinin obyektə, obyektiv cəhətə, subyektə və subyektiv cəhətə uyğun olaraq aparılan təsnifatıdır. Belə təsnifatlar müvafiq ictimai təhlükəli əməllərin hüquqi və sosial məzmununu dəqiqləşdirməyə, onların qarşılıqlı əlaqələri barədə mövcud olan təsəvvürləri dərinləşdirməyə imkan yaradır, habelə cinayətlərin tövsifində, onların oxşar tərkiblərdən fərqləndirilməsində və cəza təyininə müvəffəqiyyətlə istifadə edilirlər.

Cinayətlərin süni təsnifatları təbii, yəni əsas təsnifatla sıx əlaqədə nəzərdən keçirilir və onu tamamlayır. Məsələn, CM-nin Xüsusi hissəsinin sistemi məhz cinayətlərin süni təsnifatı əsasında qurulmuşdur: cinayət məsuliyyəti doğuran bütün əməllər cinayət tərkiblərinin cinsi və növ obyektlərinə görə ayrı-ayrı bölmə (VII-XII) və fəsillərə (16-35) daxil edilmişdir. Qüvvədə olan CM-in 2.1-ci maddəsində isə cinsi obyektə daxil olan ictimai münasibətlərin dairəsi əsasən konkretləşdirilmişdir.¹

Qeyd edək ki, süni təsnifatlar kriminologiyada daha geniş istifadə edilir. Süni təsnifatlar zamanı meyar kimi, aparılan tədqiqatın məqsədləri üçün təsadüfi, yalnız praktiki əhəmiyyəti

¹ *Смяндяров Ф.Й.* Ынаийат щцгугу. Цдуми щисся. Дярслик. Бакы, 2007, с.142

olan müxtəlif əlamətlər götürülür. Misal üçün, törədilmiş cinayətlərin hadisə yerinə, üsuluna, cinayətkarın yaşına, cinsinə, məşğuliyyətinə görə aparılan kriminoloji təsnifatları göstərmək olar.

İstənilən elmi təsnifat təzahürlərin bölgüsünün bütün formal-məntiqi qaydalarına (qanunlarına) əməl etmək şərti ilə qurulmalıdır. Məlum olduğu kimi, məntiqdə təzahürlərin sinifləşdirilməsi üçün bir sıra qaydalar müəyyən olunmuşdur ki, bunlar cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsündə də mütləq nəzərə alınmalıdır.

Bu qaydalar aşağıdakı kimi xülasə edilə bilər:

1) Eyni bir təsnifatda eyni bir meyardan istifadə edilməlidir.

Başqa sözlə, cinayətlərin hər hansı bir kateqoriyasının fərqləndirilməsi yalnız bir əlamətə əsaslanmalıdır. Belə olan təqdirdə təsnifatın qurulmasında qanunauyğunluğa əməl edilir, müxtəlif kateqoriyaların müqayisə edilməsi və bununla da, onların hüquqi nəticələrinin düzgün müəyyən edilməsi imkanı yaranır. Cinayət hüququnun Ümumi hissəsində cinayətlərin bu cür təsnifatının məqsədi cinayət-hüquq institutlarının müxtəlif cinayət kateqoriyalarına düzgün və eyni cür tətbiq olunmasından, habelə hər bir kateqoriyanın cinayət-hüquqi nəticələrinin dəqiqləşdirilməsindən ibarətdir. Belə yanaşmanı təmin etmək üçün, təsnifatın əsası kimi götürülən meyar ən ümumi, başlıca, mühüm əlamət olmalı, daha doğrusu, digər bütün əlamətləri müəyyənləşdirməli, cinayətlərin keyfiyyət səciyyəsinin əsasını təşkil etməli, onun məzmun dairəsinin mərkəzində dayanmalıdır.

Qeyd etməliyə ki, Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-i cinayətlərin təsnifatının əsas meyarı kimi cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini

təsbit etməklə, məntiqin bu qaydasına tam həcmdə əməl etmişdir.

Amma təəssüf ki, CM-in 15.1 maddəsində, fikrimizcə məhz tərcümə səhvi nəticəsində cinayətlərin təsnifatının meyarı düzgün ifadə olunmamışdır. Belə ki, «xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq» ifadəsində sözlərin yerləri dəyişilməli və belə oxunmalıdır: «ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsindən asılı olaraq».

Fikrimizi bir daha təsdiq etmək üçün qeyd edək ki, göstərilən termin sovet cinayət hüququndan keçmişdir və rus dilində «xarakter i stepenğ obhestvennoy opasnosti prestupleniy» kimi ifadə olunur.

2) Təsnifat üzvlərinin həcmi təsnif olunan təzahürlərin həcminə bərabər olmalıdır.

Bu qaydaya əsasən, konkret cinayət hansı kateqoriyaya daxil olursa-olsun, o, özünə məxsus olan bütün xüsusi əlamət və nəticələrlə birlikdə, cinayətin ümumi anlayışı dairəsində qalmaqda davam edir. Və bu zaman, cinayətlərin təsnifatı cinayətin ümumi anlayışı dairəsinə düşən, yəni bu dairəyə məxsus ictimai təhlükəlilik, qeyri-hüquqilik, təqsirlilik və cəzalanmalı olan kimi əlamətləri daşıyan bütün əməlləri istisnasız olaraq əhatə etməlidir.

Qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin (100-353 maddələr) təhlili bu qaydaya da tam əməl olunduğunu göstərir: cinayət məsuliyyəti doğuran hər bir əməl CM-in 15-ci maddəsilə fərqləndirilmiş dörd kateqoriyadan müəyyən birinə aid edilmişdir.

3) Təsnifat üzvləri bir-birini qarşılıqlı surətdə istisna etməlidir.

Cinayətlərin təsnifatına münasibətdə bu qaydanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təsnifat daxilində ayrılan hər bir cinayət kateqoriyası:

a) *dəqiq sərhədlərdə göstərilməli;*

b) *konkret həcmə malik olmalı;*

c) *konkret səciyyə daşımali;*

d) *hər bir kateqoriya birmənalı başa düşülməli;*

e) *cinayətlərin hər bir kateqoriyası üçün qanunla təqsirli şəxslərə qarşı tətbiq olunan cinayət-hüquqi nəticələrin dairəsi dəqiq müəyyənləşmiş olmalıdır.*

Ümumi dörd əlamətlə (ictimai təhlükəlilik, qeyri-hüquqilik, təqsirlilik və cəzalanmalı olan) müəyyənləşən və cinayət məsuliyyəti doğuran bütün əməllərin kateqoriyalarda yekcins birliyə malik olması onlar arasında fərqləri istisna etmir. Belə ki, hər hansı kateqoriyanın ayırd edilməsi məhz bu kateqoriyanı digərlərindən fərqləndirən xüsusi, fərqləndirici əlamətlərin önə çəkilməsi sayəsində mümkün olur.

Qüvvədə olan CM-də hər bir kateqoriyanın konkret həcmi və cinayət-hüquqi nəticələrinin dəqiq müəyyən dairəsi vardır. Lakin **CM-in 15.3 və 15.4-cü maddələrində tipik (növ) sanksiyaların¹ yalnız cəzanın yuxarı həddini göstərməklə müəyyən edilməsi, fikrimizcə, bu kateqoriyalar arasında sərhədlərin qeyri-dəqiqliyinə səbəb olur.**

Belə ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayət kateqoriyalarının (maddə 15.2; 15.3; 15.4) minimal (aşağı) hədləri eyniləşdirilir – «üç ay».² 15.5-ci maddə ilə müəyyən olunan xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının tipik sanksiyasını da qeyri-müəyyən saymaq olar: «on iki ildən artıq

¹ Биз «нюв санксийасы» термининдя даща чох «типик санксийа» анлайышына цтцнцлцк веририк. Русъа ифадясиндя «типовая санкция» термини ЪМ-ин 15-ъи маддясиндя шяр бир катэгорийанын (15.2, 15.3, 15.4, 15.5) ъяза шцдудларыны мцяййян едян цмуми санксийаны ифадя едир. Бунунла да, Хцсуси шцссядя эюстярилян шяр бир ъинайят ямяли, онун тюрядилмясиня эюря ъяза нязрдя тутан конкрет санксийанын Цмуми шцссядя эюстярилян типик санксийа шцдудларына уйьунлуьуна ясасян, бу вя диэяр катэгорийаа аид едилир.

² ЪМ-ин 55.2-ъи маддясиня ясасян, мцяййян мцддятя азадлыгдан мящрум етмя ъязасы цч айдан он беш илядяк мцддятя мцяййян олур.

azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza». Bu tipik sanksiyaya hərfi mənada yanaşsaq, «on iki ildən artıq» ifadəsini xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının minimal həddi kimi qəbul etməliyik. Lakin **CM-in Xüsusi hissəsində bir çox xüsusilə ağır cinayətlərin konkret sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının minimal həddi on iki ildən xeyli aşağıdır, bu da CM-in iki hissəsi (Ümumi və Xüsusi) arasında ciddi ziddiyyətlər mövcud olduğunu göstərir.**

Azərbaycan Respublikasının CM-in 15-ci maddəsində cinayətlərin kateqoriyalarını müəyyən edən tipik sanksiya hədlərinin qeyri-dəqiqliyi göstərir ki, **qanunverici cinayətlərin təsnifatı zamanı baxılan məntiq qaydasına tam əməl etməmişdir.** Bu barədə dərs vəsaitinin üçüncü fəslində ətraflı surətdə bəhs edilir.

4) Cinayətlərin ayrı-ayrı kateqoriyalara bölgüsünün fasiləsizliyi.

Kateqoriyalara (qruplara, siniflərə) bölgünün fasiləsizlik qaydasına uyğun olaraq, təsnifatda ardıcılıq prinsipinə əməl olunmalı, kateqoriyaların sərhədlərini müəyyən edən əlamət sərhədlərin keçidində böyük fərqlə dəyişməməlidir.

Azərbaycan Respublikasının keçmiş (yəni 1960-cı il) cinayət qanunvericiliyində böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər və ağır cinayətlər arasında böyük sədd mövcud idi. **1999-cu il CM-in 15-ci maddəsi cinayətlərin dörd kateqoriyaya (ictimai təhlükə törətməyən; az ağır; ağır və xüsusilə ağır) bölgüsünü təsbit etməklə təsnifatın fasiləsizliyini, bununla da, sözü gedən qaydaya riayət olunmasını təmin etmişdir.**

Bununla belə, Ümumi hissənin başqa institut və normalarını və Xüsusi hissədə ayrı-ayrı kateqoriyalar daxilində konkret sanksiyaları tədqiq edərək, belə fikrə gəlirik ki, **cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası və cəzanın fərdiləşdirilməsi**

prinsiplərinin daha mükəmməl həyata keçirilməsi məqsədilə bütün cinayət əməllərini dörd deyil, daha çox sayda kateqoriyaya fərqləndirmək mümkündür.

Bu fikir dərs vəsaitinin üçüncü və dördüncü fəsilərində ətraflı surətdə əsaslandırılır.

5) Cinayətlərin təsnifat meyarları (əsasları) dürüst və aydın olmalıdır.

Məntiqin bu qaydası, yəni təsnifat əsasının dürüstlüyü və aydınlığı tələbi onunla izah edilir ki, yuxarıda göstərilən bütün digər qaydalara əməl olunduğu təqdirdə belə, təsnifat üçün kifayət qədər aydın olmayan, qeyri-müəyyən meyarın seçilməsi ümumilikdə təsnifatın düzgünlüyünü istisna edir, onun praktiki tətbiq imkanlarını heçə endirir. Göstərilən qaydaya riayət olunmasını təmin etmək üçün, cinayətlərin təsnifatının meyarı elə ifadə edilməlidir ki, onun müxtəlif formalarda başa düşülməsi imkanları istisna olunsun.

CM-in 15-ci maddəsində məhz belə bir formal meyar, daha doğrusu, təqsirin forması və sanksiyanın ölçüsü seçilmişdir ki, bu da düzgün tətbiq edildiyi təqdirdə məntiqin nəzərdən keçirilən qaydasına riayət olunmasını tam təmin edir.

Amma təəssüf ki, **həm Ümumi hissədə kateqoriyaların sərhədlərini müəyyən edən tipik sanksiyalar (15.3; 15.4), həm də Xüsusi hissədə konkret əməllərə görə cəza müəyyən edən sanksiyalar bir çox hallarda bu məntiq qaydasına tam uyğun qurulmamışdı.**

Bu fikir dərs vəsaitinin üçüncü fəslində ətraflı surətdə əsaslandırılır.

Beləliklə, təzahürlərin elmi təsnifatı üçün tələb olunan yuxarıdakı formal-məntiq qaydalarını nəzərdən keçirərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də cinayətlərin təsnifatı zamanı cinayətlərin kateqoriyalara

bölməsində təsnifatın formal-məntiq qaydalarına lazımlı surətdə əməl olunmamışdır.

Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, **cinayətlərin təsnifatının formal-məntiqi uyğunsuzluqları maddi-hüquqi xarakterli uyğunsuzluqlarla müşayiət olunur. Bu səbəbdən, cinayətlərin təsnifatına qoyulmuş tələblərdən hər hansı birinin pozulması cinayət qanununun tətbiqi prosesini çətinləşdirir və son nəticədə cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsi prosesində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə öz mənfi təsirini göstərə bilər.**

Məhz bu xüsusda, cinayətlərin düzgün təsnifatı cinayət qanununun tətbiqi üzrə fəaliyyətdə, o cümlədən cinayətlərin tövsifi, məsuliyyətin diferensiasiyası, cəzaların təyini və icrası, habelə cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə məsələlərinin həllində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Obyektiv gerçəkliyin elmi idrak prosesi tədqiq olunan təzahürlərin keyfiyyət müəyyənliliyinin aşkar edilməsi, onların müxtəlif kateqoriyalara bölünməsi kimi məsələlərlə sıx əlaqədədir. Cinayət hesab olunan əməllər bir-birindən doğurduqları ictimai təhlükəliliyin xarakterinə və dərəcəsinə görə əhəmiyyətli surətdə fərqlənirlər. Bu baxımdan, cinayətlərin diferensiasiyası «cinayət» məfhumunun məzmununu hərtərəfli surətdə açmağın əsas üsullarından biri kimi nəzərdən keçirilir.

Beləliklə, cinayətlərin kateqoriyaları dedikdə, ictimai təhlükəliliyin qanunauyğun, ümumi, tipik xüsusiyyətlərlə bir-birinə bağlı olan, bu ictimai təhlükəliliyə uyğun cinayət-hüquqi nəticələr doğuran və beləliklə ağırlıq dərəcəsinə görə bir-birinə yaxın olan konkret cinayətlərin qanunda göstərilən formal meyarlar əsasında qruplaşdırılması başa düşülməlidir.

Hər hansı təzahürlərin diferensiasiyasının mükəməllik səviyyəsini müəyyən edən əsas şərtlər birinci növbədə onun

əsaslılığından (maddi meyar), ikinci növbədə isə, diferensiasiya meyarının (formal meyar) nə dərəcədə düzgün seçilməsi və nə dərəcədə dəqiq ifadə olunmasından ibarətdir.

Cinayət hüququnun inkişafının bütün mərhələlərində hakim olan fikrə görə, əməlin ictimai təhlükəliliyi cinayətin maddi tərifini ifadə etməyə imkan yaradır. A.A.Gersenzon bu cür tərfi nəinki maddi, hətta materialist bir anlayış hesab edirdi.¹ N.D.Durmanov da ictimai təhlükəliliyi sovet cinayət hüququnda cinayət anlayışının əsas məzmunu qismində nəzərdən keçirirdi.² A.A.Piontkovski isə əməlin ictimai təhlükəliliyinə onun ümumi sosial-siyasi səciyyəsi kimi qiymət vermişdir.³

Nəzərə alınmalıdır ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyi cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi proseslərin təsiri altında tarixən daima dəyişən kateqoriyadır (bu faktı təsdiqləmək üçün 1922, 1927, 1960 və 1999-cu il CM-in Xüsusi hissələrini müqayisə etmək kifayətdir). Məhz dəyişən tarixi şərait konkret əməllərin ictimai təhlükəliliyinin artmasını və ya azalmasını, yaxud tamamilə yox olmasını, bir sıra hallarda isə əvvəllər ictimai təhlükəli sayılmayan əməllərin artıq təhlükəli əmələ çevrilməsini diqtə edir. İctimai təhlükəlilik cinayət əməlinin ayrılmaz, daxili, maddi əlaməti olaraq obyektiv bir faktdır. Başqa sözlə, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin yaranması, dəyişməsi subyektiv faktlardan, yəni insanların şüur və iradəsindən asılı deyildir. Qanunverici isə yalnız, dövrün reallıqlarının təsdiq əlaməti olaraq kriminallaşdırma və dekriminallaşdırma, habelə konkret əməlin ictimai təhlükəliliyinə görə məhz hansı cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsi məsələlərini həll edir. Y.İ.Lyapunovun təbirincə desək, qanunverici yalnız əməlin ictimai təhlükəliliyini tanıyır və bir sıra halları (cinayət əməlinin yönümünü, yayılma

¹ Герцензон А.А. Уголовное право. М., 1948, с.40

² Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М.-Л., 1948, с.131

³ Понотковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961, с.155

dərəcəsinə, mümkün zərərli nəticələrin ağırlığını və s.) nəzərə alaraq, onun xarakterini və dərəcəsinə az-çox dəqiqliklə təsbit edir.¹

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi (CM-in 15-ci maddəsi) cinayətlərin dörd kateqoriyasını fərqləndirir. **Hər bir kateqoriya ağırlıq dərəcəsinə görə bir-birinə yaxın olan cinayətləri birləşdirir və burada cinayətlərin tərkib əlamətlərinə görə fərqlənməsi heç bir rol oynamır.** Cinayətlərin Ümumi hissədəki təsnifatı, Xüsusi hissədə cinayətlərin qəsd obyektinə görə bölmə və fəsilərə təsnif olunmasından fərqli olaraq, kateqoriyalarda birləşdirilən cinayətlərin tərkib əlamətlərinə görə əhəmiyyətli surətdə fərqlənmələrinə diqqət yetirmir.

Kateqoriyaların yaranması ictimai təhlükəliliyin ən mühüm əlamətlərinin önə çəkilməsi prosesidir. Fəlsəfi baxımından, cinayətlərin kateqoriyaları (Ümumi hissənin 15-ci maddəsi), cinayət-hüquq norması (CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi) və törədilmiş konkret cinayətin tərkibi bir-birilə müvafiq olaraq «ümumi – xüsusi – fərdi» sxemi üzrə əlaqədərdir. Real həyatda törədilmiş konkret cinayət onun fərdi təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə yaradan çoxlu sayda təkrar olunmaz, məxsusi əlamətlərə malikdir.

Lakin hər bir konkret cinayət onun yalnız özünə xas olan fərdi əlamətlərlə yanaşı, bütün oxşar cinayətlərdə təkrarlanan ümumi əlamətlərlə də səciyyəlidir. Məsələn, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cəza təyin edilməsinin ümumi başlanğıclarının tətbiq təcrübəsinə dair» Qərarının 2-ci bəndini təhlil edərək V.L.Çubarev cinayət əməllərinin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə və bununla da, cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünə həlledici təsir göstərə bilən on dörd amil fərqləndirmişdi:

1) cinayətin törədilmə motivi;

¹ *Ляпунов Ю.И.* Советское уголовное право. Часть Общая. Советский уголовный закон. М., 1968, с.47

- 2) onun törədilmə üsullarının əsas xarakteristikası;
- 3) tətbiq olunmuş zorakılığın növləri;
- 4) cinayət əməlinin törədilməsində istifadə olunmuş vasitələr;
- 5) təqsirli şəxslərin sayı;
- 6) onların cinayətin törədilməsində rolları;
- 7) maddi ziyanın həcmi;
- 8) zərərçəkənin sağlamlığına təsir edən nəticələr;
- 9) qeyri-adi (ekstraordinar) əlamətlər qrupu;
- 10) törədilmiş cinayət hərəkətlərinin sayı;
 - 11) zərərçəkənlərin sayı;
 - 12) subyektin zərərçəkənlə münasibətləri;
 - 13) zərərçəkən barədə əsas məlumatlar;
 - 14) vurulmuş maddi ziyana münasibət.

Qeyd edək ki, V.L.Çubarev sovet elmində ilk dəfə olaraq, hər bir kateqoriya üzrə ayrılıqda cinayətkar əməllərin ağırlıq dərəcəsinə görə tipologiyasını işləyib hazırlamış və bu zaman riyazi, statistik metodlardan istifadə etmişdir.¹

Cinayətlərin müasir təsnifatı Ümumi hissədəki cəzalar və Xüsusi hissədəki sanksiyalar sisteminə oxşar formada², yəni: cinayətlərin az təhlükəli növlərindən daha təhlükəli növlərinə yüksəlmə prinsipi üzrə qurulmuşdur. Qüvvədə olan CM-in 15-ci maddəsi respublikanın cinayət qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq cinayətlərin tam həcmdə təbii təsnifatını müəyyən etmiş, belə ki, bütün cinayət məsuliyyəti doğuran əməllər qanunla nəzərdə tutulmuş meyara – əməlin ictimai

¹ Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук, Киев, 1992, с.24

² Азәрбајҹан Республїкасы 1999-ҹу ил ҒМ-дя илк дяҒя олараҒ Ғя-занын системи (маддя 42) вя алтернатив гурулушлу конкрет санҒсийа-лар Ғяза нюваринин иҸнәцлщндя абырына доьру истиҒамятдя дццлщщщщ нязрядя тутур.

təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə müvafiq olaraq dörd kateqoriyaya bölünmüşdür.

Birinci (I) kateqoriya – böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər adlanmaqla, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum edilmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməlləri əhatə edir (CM-in 15.2-ci maddəsi).

Buraya qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum edilmə cəzası və ya daha yüngül cəzalar müəyyən olunan, CM-in 1 mart 2007-ci il tarixinə olan vəziyyətində 196 cinayət tərkibi daxildir ki, bu da bütün cinayətlərin 33,7 faizini təşkil edir.

İkinci (II) kateqoriya – az ağır cinayətlər adlanmaqla, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum edilmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq olmayan cinayət əməllərini özündə birləşdirir (CM-in 15.3-cü maddəsi).

Bu kateqoriyaya xeyli və külli miqdarda ziyan vurulmasına səbəb olan və ya belə ziyan vurulması ilə təhdid edən qəsdən törədilmiş cinayətlər, külli miqdarda ziyan vurulmasına səbəb olan ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlər daxildir ki, istənilən halda onların törədilməsinə görə Xüsusi hissə sanksiyaları ilə müəyyən olunmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq deyildir.

Qüvvədə olan CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində baxılan kateqoriya 229 cinayət tərkibini əhatə etməklə, bütün cinayət əməllərinin 39,4 faizini təşkil edir.

Üçüncü (III) kateqoriya – ağır cinayətlər adlanır və qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə on iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilən əməlləri əhatə edir (CM-in 15.4-cü maddəsi).

Cinayətlərin bu kateqoriyaya aid edilməsi zamanı ictimai təhlükəliliyin dərəcəsi əsas götürülür, cinayətin törətdiyi ictimai təhlükəli nəticələr, əməlin törədilmə üsulu, təqsirin

formasını, motivlər və s. hallar nəzərə alınır. Belə səciyyələndirmə həmçinin cinayət obyektinin xüsusiyyətlərini və təqsirkarın şəxsiyyətini, bir sözlə, cinayət tərkibinin bütün əlamətlərini əhatə edir.

Qüvvədə olan CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində baxılan kateqoriyaya 115 cinayət tərkibi daxildir ki, bu da bütün cinayət əməllərinin 19,8 faizi deməkdir.

Dördüncü (IV) kateqoriya – xüsusilə ağır cinayətlər adlanmaqla, yalnız qəsdlə törədilən və on iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza ilə cəzalandırılan əməlləri əhatə edir (CM-in 15.5-ci maddəsi). CM-in 42-ci maddəsinə istinadən ən ağır cəza növü ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası sayılır.

Bu kateqoriyaya ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə ən ağır hesab edilən və əsasən mühüm sosial dəyərlərə – sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə, şəxsiyyətin həyat və sağlamlığına, cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizlik mənafələrinə qəsd edən əməllər daxil edilmişdir. Ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərin bu kateqoriyaya daxil edilməməsi də sözü gedən kateqoriyanın yüksək ictimai təhlükəliliyinə dəlalət edir.

CM-in 1 mart 2007-ci il tarixinə olan vəziyyətində bu kateqoriyaya 41 cinayət tərkibi daxildir. Cinayətlərin ümumi sayında 7,1 faiz xüsusi çəkiyə malik olmaqla, xüsusilə ağır cinayətlər ən azsaylı cinayətlər kateqoriyası hesab olunur.

Cinayət qanunvericiliyinin tarixinə nəzər saldıqda məlum olur ki, SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların 1958-ci il tarixli Cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarında (həmçinin müttəfiq respublikaların, o cümlədən Azərbaycan SSR-in müvafiq cinayət qanununda) cinayətlərin təsnifatı ümumiyyətlə nəzərdə tutulmamışdı. Yalnız 1972-ci ildə Əsaslara ağır cinayətlərin anlayışını nəzərdə tutan 7-1-ci maddə əlavə olundu. Azərbaycan SSR-in 1960- cı il CM-nə də müvafiq norma əlavə olunmuşdur.

Azərbaycan ərazisində 1 sentyabr 2000-ci il tarixədək qüvvədə olmuş 1960-cı il CM-i yalnız ağır cinayətlərin (7-1-ci maddə) anlayışını və tam siyahısını verir və «ağır nəticələr törətmiş cinayətlərə» (23-cü maddənin 1-ci hissəsi),¹ «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə» (47, 48, 49-cu maddələr) dair göstəriş edirdi. 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsində göstərilən ağır cinayətlərin sırasından ictimai təhlükəsi daha yüksək olan bəzi əməllərin 24-cü maddənin 1-ci hissəsində (xüsusilə ağır residivist) «xüsusilə ağır» adlandırılması ona dəlalət edir ki, qanunverici ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi meyarına əsaslanmaqla ağır cinayətlərin ümumi sırasında xüsusilə ağır cinayətlərin də yer aldığını nəzərdə tuturdu.

Qeyd edək ki, 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsində qeyd olunan ağır cinayətlər sırasına ağırlıq dərəcəsinə görə əhəmiyyətli surətdə fərqlənən cinayətlər daxil edilmişdi. Məsələn, həmin ağır cinayətlərdən bəzilərinin sanksiyalarında üç aydan on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum edilmə cəzası, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə və ölüm cəzası² kimi alternativ cəza sanksiyaları nəzərdə tutulurdu. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də göstərilən bəzi ağır cinayətlərə görə sanksiyalar (1 oktyabr 1998-ci il tarixə olan vəziyyətdə)

¹ 1960-ғы ил ЫМ-ин 23-ыц маддясинин 1-ыи щиссясинин илкин редакциясында «хцсусила абыр ынаиятляр» термини ишлядиллирди.

² Вятяндаш щцгуглары вя сийаси щцгуглар щаггында 1966-ғы ил тарихли Пактын 15 декабр 1989-зу ил тарихдя гябул олунмуш вя юлцм щюкмцнцн лявния йюнялмиш Икинъи Ялава Протоколуна уйбун олараг юлцм щюкмц ыязасы ляв едилмищдир. Бах: Действующее международное право в трех томах. Т.2 / Составит. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., 1999, с.43; «Азярбайъан» г., 21 феврал 1998, № 41

Ağır cinayətlər (7-1-ci maddə)	Sanksiya
maddə 63-1	3 ilədək azadlıqdan məhrum etmə
maddə 70	3 ildən 15 ilədək və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə
maddə 226-1 hissə 1	5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə
maddə 212-2 hissə 1	5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə
maddə 61	8 ildən 15 ilədək və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə

1960-cı il CM-in ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilmiş cinayətləri nəzərdə tutan maddələrinə dair gətirilən həmin misallardan görüldüyü kimi, bu kateqoriyanın sanksiya həddləri olduqca geniş olmuşdur: bir cinayət üçün ən yuxarı sanksiya həddi digər cinayət üçün ən aşağı həddə bərabərdir. Məlum olduğu kimi, sanksiyaların ölçüsü müvafiq cinayətlərin ağırlığı üçün qanunverici meyardır. Bu baxımdan, keçmiş qanunvericilikdə ağır hesab olunmayan cinayətlərə görə, məsələn, 68-ci maddənin 2-ci hissəsi (dövlət sirrini yayma), 69-cu maddəsinin 2-ci hissəsi (məzmunu dövlət sirri olan sənədləri itirmə) ilə təyin edilən cəzaların (üç ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə) həmin qanunvericiliklə ağır sayılan qərəzli xuliqanlığa (207-ci maddənin 2-ci hissəsi) görə nəzərdə tutulmuş cəzadan (bir ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə) sərt

olmasının səbəbi aydın deyildir.¹ Qeyd edilən qüsurlar yeni cinayət qanunvericiliyinin qəbulu zamanı nəzərə alınmışdır.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, cinayətlərin təsnifatı tam şəkildə ilk dəfə olaraq 1999-cu il CM-də göstərilmiş və cinayət məsuliyyəti yaradan bütün əməllər maddi meyar (meyarın məzmununu təşkil edən ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi) və bəzən **qanunvericilik meyarı adlandırılan formal meyar** (hər bir kateqoriya üçün müəyyən olunmuş təqsirin forması və tipik sanksiyaların məzmunu) əsasları üzrə dörd kateqoriyaya bölünmüşdür (maddə 15).

§ 2. Maddi meyarın məzmunu

Dialektik kateqoriya olaraq «məzmun» dedikdə təzahürün bütün ünsürləri və onların konkret təbiəti ilə şərtlənən qarşılıqlı əlaqələri, habelə xarici aləmlə əlaqələri başa düşülür.² Hüquqi təzahürlərin məzmununda onların mahiyyəti davam edir, açılır, konkretləşir, inkişaf edir.³ Qanunverici cinayətlərin təsnifatının meyarı kimi CM-in 15-ci maddəsində ictimai təhlükəliliyin

¹ Парадоксал шалдыр ки, 2 ийул 2001-ъи ил тарихли Ганунла 1999-ъу ил ЪМ-ня дйишикликляр едилмясиндян сонра няинки гярызли, йяни абырлашдырыгы шалларда хулиганлыг (маддя 221.2), шятта хцусулия гярызли, йяни хцусулия абырлашдырыгы шалларда хулиганлыг (маддя 221.3) абыр ынайятляр сырасындан кянарда галмыш, даша добрусу, аз абыр ынайятляр катэгорийасына кечмишдир. Бу барядя дярс вясайтинин пццнъц фяслиндя ятрафлы бяшс олунур.

² Шентулин А.П. и др. Категории диалектики как ступени познания. М., 1971, с.219

³ Керимов Д.А. Некоторые вопросы применения норм Общей части УК РФ // Государство и право, 2000, № 6, с.56-60

xarakter və dərəcəsini təsbit etdiyindən, ictimai təhlükəliliyin məzmununun anlayışına diqqət yetirmək zəruridir.

Məlum olduğu kimi, 1960-cı il CM-də ictimai təhlükəlilik əlaməti cinayətin qəsd etdiyi obyektləri sadalamaq yolu ilə açıqlanırdı. Belə anlayış «ifrat dərəcədə geniş, bununla belə, cinayətin mahiyyətini lazımi surətdə açmayan bir tərif» kimi qiymətləndirilmişdir.¹

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il və RF-nin 1996-cı il tarixli cinayət qanunlarında ictimai təhlükəliliyin tərifinə aydınlıq gətirmək üçün «inkar definisiyası» üsulundan istifadə edilmişdir. Lakin burada da, RF CM-in 14-cü maddəsinin 2-ci hissəsi əməlin az əhəmiyyətliliyini onun ictimai təhlükəlilik əlamətinin olmaması kimi izah edirsə, 1999-cu il Azərbaycan Respublikası CM-in 14.2-ci maddəsi bu məsələni daha geniş surətdə ifadə edir: «... az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir».

Əməlin ictimai təhlükəliliyi – mürəkkəb sistemli sosial-hüquqi kateqoriyadır. Bütün cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi mövcuddur. Cinayətin mahiyyəti də məhz əməlin ictimai təhlükəliliyində ehtiva olunur, başqa sözlə, məhz ictimai təhlükəlilik cinayəti digər hüquq pozuntuları sırasında fərqləndirir. Qeyd olunmalıdır ki, hərəkət və ya hərəkətsizliyin maddi səcyyəsi kimi ictimai təhlükəlilik təkcə cinayətlərə deyil, habelə inzibati və intizam xətlərinə də xas olan əlamətdir. Məhz bu əlamətinə görə xətlər hüquq pozuntusu sayılır, onların cəmiyyət üçün ictimai təhlükəliliyi tanınır. Cinayətlər və qeyd olunan xətlər arasındakı fərq ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsinə görə müəyyən olunur. Cinayətlər digər hüquq pozuntularına

¹ *Кауфман М.А.* Некоторые вопросы применения норм Общей части УК РФ // Государство и право, 2000, № 6, с.56-60

nisbətən daha yüksək ictimai təhlükəliliklə səciyyələnir ki, bu da onlar arasında yalnız kəmiyyət fərqi deyil, həm də dərin keyfiyyət müxtəlifliyi hesab olunmalıdır.

Qeyd edək ki, müharibədən sonrakı sovet cinayət-hüquq ədəbiyyatında bu məsələ, yəni ictimai təhlükəliliyin yalnız cinayətlərə xas olması, yaxud bütün hüquq pozuntularının ümumi əlaməti olması məsələsi mübahisə obyektinə çevrilmişdi. N.D.Durmanovun mövqeyinə görə, «az əhəmiyyətli pozuntular inzibati və ya intizam qaydasında təqib olunur və bu səbəbdən onları ictimai təhlükəli hesab etmək olmaz».¹ Əks fikri müdafiə edən L.Şubertin fikrincə isə «ictimai təhlükəlilik bütün pozuntulara aid olan anlayışdır. İctimai təhlükəlilik – cəmiyyət tərəfindən mənfi qiymətləndirilən və ictimai məhkumluğa səbəb olan bütün əməllərə məxsus əlamətdir».² Sonuncu baxış hazırda hüquqşünas alimlərin böyük əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir. Əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi qanunvericinin özü tərəfindən təsbit olunur. Bu və ya digər cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edilərkən onun tərkibinə ən xarakterik, məxsusi əlamətlər daxil edilir ki, onların məcmuyu həmin cinayətin ictimai təhlükəliliyini ifadə edir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qanunverici ictimai təhlükəliliyi öz mülahizəsi ilə təsbit və ya inkar etmir: ictimai təhlükəlilik cinayətin ayrılmaz xassəsi, ona daxilən xas olan əlamət, nəhayət, obyektiv mövcud olan faktdır. Qanunvericinin fəaliyyəti isə sırf qiymətləndirici xarakterə malikdir. Belə fəaliyyət nəticəsində davranış aktlarının qəti müəyyən olunan dairəsi ictimai təhlükəli və qeyri-hüquqi əməllər kimi tanınır.

A.İ.Martsevin düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi, «ictimai təhlükəlilik anlayışı özlüyündə elmi mücərrədlikdir, onun idrakına və müəyyənləşməsinə çoxsaylı alimlərin səyləri həsr

¹ Дурманов Н.Д. Эюстяр. ясяр, с.136

² Л.Шуберт. Об общественной опасности преступного деяния. М., 1960, с.2

olunmuşdur. Və təsadüfi deyildir ki, biz hələ də ictimai təhlükəliliyə dair vahid anlayışa malik deyilik...».¹

İctimai təhlükəliliyin məzmunu barədə L.Vişkinin fikirləri məsələyə aydınlıq gətirmək baxımından faydalıdır. Onun mövqeyincə:

1) ictimai təhlükəlilik obyektiv kateqoriyadır və onun dərəcəsi yalnız pozuntunun dərəcəsindən və ya qəsd obyektinin toxunulmazlığının pozulma təhlükəsinin dərəcəsindən asılıdır;

2) ictimai təhlükəliliyi cinayətin həm obyektiv, həm də subyektiv üsürləri birlikdə meydana gətirir, çünki real həyatda onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir;

3) ictimai təhlükəlilik əsasən obyektiv məqamlarla müəyyən olunur, lakin, cinayətin subyektivi ilə bilavasitə bağlı olan üsürlər – motivlər, davranışın emosional tərəfi, şəxsiyyəti səciyyələndirən məlumatlar və s. də bu zaman müəyyən rola malikdir;

4) ictimai təhlükəlilik anlayışı ümumfəlsəfi və cinayət-hüquqi baxımdan fərqli mənə kəsb edir.²

İctimai təhlükəliliyin xarakteri onun keyfiyyətini, dərəcəsi isə cinayətin cəmiyyət üçün təhlükəsinin kəmiyyətini özündə ehtiva edir. Əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi ilk növbədə qanunverici tərəfindən müəyyən olunur. Bu və ya digər cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutarkən qanunverici onun tərkibinə yalnız ən səciyyəvi, məxsusi əlamətlər daxil edir ki, bunların da məcmuyu məhz həmin cinayətə qəsdin ictimai təhlükəliliyini müəyyən edir.

Cinayətlərin təsnifatı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edən ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsinə ayrı-ayrılıqda diqqət yetirək.

¹ Марцев А.И. Преступление: сущность и содержание. Омск, 1986, с.30-31

² Вишки Л. Тезисы к построению понятия преступления. Будапешт, 1976, с.250

İctimai təhlükəliliyin xarakteri ümumi kontekstdə cinayətin (həm konkret cinayətin, həm də bir qrup cinayətlərin) ictimai təhlükəliliyinin fərqləndirici xassəsini, spesifikasını, keyfiyyətini ifadə edir. İctimai təhlükəliliyin xarakteri – cinayətin ziyankarlığının məxsusi təzahürü olub, qəsd obyektinin məzmunundan (CM-in 2-ci maddəsində göstərilən və Xüsusi hissəsilə qorunan konkret ictimai münasibətlərdən); vurulmuş zərərin məzmunundan (maddi, mənəvi, təşkilati-idarəetmə və s.); qəsd üsulunun xüsusiyyətlərindən (zorakı və ya qeyri-zorakı); təqsirin formasından (qəsd və ya ehtiyatsızlıq); cinayətin motiv və məqsədlərinin (tamah, şəxsi, alçaq niyyətlər və s.) məzmunundan asılıdır. Cinayətkar əməlin ictimai həyatın hər hansı sferasına qəsd etməsi özlüyündə müəyyən keyfiyyət səciyyəsi doğurur. Belə ki, vəzifə cinayətlərindən danışarkən biz əməlin idarəetmə sferasında baş vermiş olduğunu nəzərdə tuturuq. Lakin ilkin yanaşma konkret faktları müəyyən yəqinliklə qiymətləndirməyə imkan vermir. Məsələn, insanın həyatdan məhrum edilməsi faktı hələ o demək deyildir ki, ictimai təhlükəli əməl törədilmişdir. Bir halda bu, ölüm cəzasına məhkum olunmuş cinayətkar barədə hökmün icraya yönəldilmə nəticəsi ola bilər və belə əməl ictimai təhlükəli deyildir, digər halda, terror aktı törədilməsinin nəticəsi ola bilər və belə cinayət ən yüksək ictimai təhlükəliliklə səciyyələnir.¹

Obyektin xarakteri, onun fərdi xüsusiyyətləri cinayətə görə məsuliyyətin müəyyən olunması zamanı nəzərə alınır, sanksiyanın məzmununa təsir göstərir və beləliklə, ümumilikdə cinayətin ictimai təhlükəliliyinin göstəriciləri kimi çıxış edirlər. A.P.Kozlovun haqlı qeyd etdiyi kimi, «hər bir cinayət növündə elə tipik əlamətlər var ki, onlar məhz bu cinayət növünün ağırlığının əsasını – onun ictimai təhlükəliliyinin xarakterini və xüsusi dərəcəsini özlərində ehtiva edirlər. Beləliklə, sanksiyada

¹ Загородников Н.И. Классификация преступлений и ее значение для деятельности органов внутренних дел. М., 1983, с.33

cəzanın ölçüsünü müəyyən etmək üçün ilk növbədə həmin cinayət növünün tipik əlamətləri qiymətləndirilməlidir».¹

İctimai təhlükəliliyin qiymətləndirilməsi və törədilmiş cinayət əməlinin kateqoriyasının müəyyən olunmasında da cinayətin obyektiv cəhətinin əlamətləri mühüm rol oynayır. Xüsusi obyektiv əlamətlərdən bir qismi həmçinin təsnifat məqamları kimi çıxış edərək, bu və ya digər cinayəti müəyyən kateqoriyaya aid etməyə əsas verir.

İctimai təhlükəliliyin dərəcəsi – eyni xarakterə malik əməllərin təhlükəliliyinin müqayisəli ifadəsidir. O, vurulmuş ziyanın həcmi (maddi ziyanın xeyli, külli və ya xüsusilə külli miqdarda olması, sağlamlığa vurulmuş zərərin yüngül, az ağır və ya ağır olması və s.); təqsirin xarakteri (əvvəlcədən düşünülmüş qəsd, qəflətən meydana çıxan qəsd niyyəti); cinayətin bir qayda olaraq alçaq səciyyəli motiv və məqsədlər daşması; cinayətin törədilmə yeri, vaxtı və şəraitindən (müharibə vaxtı, təbii fəlakət zamanı və s.) asılı olaraq cinayətin müqayisəli təhlükəlilik əlamətləri ilə müəyyən olunur.

Hüquq ədəbiyyatında cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi əsasən yuxarıda verdiyimiz anlayışlarda öz əksini tapır. Misal üçün, cinayət hüququ sahəsinin görkəmli alimləri N.F.Kuznetsova və M.İ.Kovalyov da oxşar anlayışları öz əsərlərində müdafiə etmişlər.²

Problemə xüsusi prizmadan yanaşmış N.İ.Zaqorodnikov cinayət əməlinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi və cinayətin konkret cinayətlər qrupuna (kateqoriyasına – Ş.T.S.) daxil edilməsi məsələsini müvafiq cinayət-hüquq norması sanksiyasının həcmi ilə əlaqələndirirdi.³

¹ Козлов А.П. Система санкций в уголовном праве. Красноярск, 1991, с.87

² Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987, с.116

³ Загородников Н.И. Эюстяр. ясяр, с.13

A.B.Saxarovun fikrincə isə, cinayətin ağırlığı sanksiyanın xarakterindən və ya hansı cinayət-hüquq normasının tətbiqinin mümkün olmasından asılı deyildir, əksinə, sonuncular özləri cinayətin ağırlığından (ictimai təhlükəliliyindən) asılı olaraq, onun nəticəsi kimi müəyyən olunmalıdır.¹ Bu fikri L.N.Krivoçenko da dəstəkləyir: təsnifat meyarı vəzifəsini yerinə yetirmək üçün sanksiya cinayətlərin konkret növlərinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin qanunla elmi surətdə qiymətləndirilməsinin nəticəsi kimi çıxış etməlidir.²

Qeyd olunduğu kimi, cinayətin ictimai təhlükəliliyi həm keyfiyyət (xarakter), həm də kəmiyyət (dərəcə) cəhətdən səciyyəlidir. Fəlsəfədə predmetin keyfiyyəti onun ayrı-ayrı xassələri ilə müəyyən edilmir. O, predmetlə bütövlükdə bağlıdır, onu tamamən əhatə edir və ondan ayrılmazdır. Buna görə, keyfiyyət anlayışı predmetin varlığı ilə əlaqələndirilir. Kəmiyyət dedikdə isə, təzahürün miqdarı, sayı, həcmi nəzərdə tutulur. Kəmiyyət – cismin elə bir müəyyənliyidir ki, onun sayəsində cismi real olaraq və ya xəyalən həmcins hissələrə ayırmaq mümkündür. Hissə və ya predmetlərin həmcinsliyi (oxşarlığı, uyğunluğu) kəmiyyətin fərqləndirici əlamətidir. Oxşar olmayan predmetlər arasındakı fərq keyfiyyət xarakterli olduğu halda, oxşar predmetlər arasındakı fərq kəmiyyət səciyyəsi daşıyır.³ Beləliklə, bütün digər təzahürlər kimi ictimai təhlükəlilik də kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən səciyyə olunur və cinayət tərkibinin bütün ünsürlərinin birgə təsirinin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Bəzi müəlliflər, xüsusən, Y.M.Braynin, A.D.Solovyov, M.P.Karpuşin, V.İ.Kurlyanski, V.N.Kudryavsev,

¹ *Сахаров А.Б.* О классификации преступлений / Сб.: Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 17. М., 1972, с.49

² *Кривоченко Л.Н.* Критерии классификации преступлений / Сб.: Проблемы социалистической законности. Вып. 1. Харьков, 1976, с.74

³ *Философский словарь* / Под ред. М. Розенталя, П.Ф. Юдина. М., 1968, с.152

Q.A.Mendelson¹ belə bir fikirlə həmrəy olmuşlar ki, ictimai təhlükəliliyin xarakteri cinayətlərin qrup şəklində ziyanlılığını, dərəcəsi isə fərdi cinayətin təhlükəliliyini müəyyən edir. Bununla belə bir fikir vurğulanırdı ki, cinayətlərin diferensiasiyası zamanı birinci planda ictimai təhlükəliliyin dərəcəsi dayanır, ictimai təhlükəliliyin xarakteri isə ikinci dərəcəli rol oynayır.²

Əks fikirlərlə çıxış edən N.A.Struçkov və V.N.Brazqalov kimi alimlər isə, cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün ilkin əsası kimi qəsdin obyektini, daha doğrusu, ictimai təhlükəliliyin xarakterini qəbul edirdilər.³

Fikir müxtəlifliyinə baxmayaraq, ictimai təhlükəliliyin cinayət əməlini ümumilikdə səciyyələndirilməsi fikri hüquq ədəbiyyatında dəyişməz olaraq qalırdı. Yalnız ictimai təhlükəlilik, onun xarakter və dərəcəsi - N.F.Kuznetsova qeyd edirdi - cinayət hüququnun Ümumi hissəsində cinayətlərin diferensiasiyası zamanı təsnifat meyarı rolunu oynaya bilər.⁴ Cinayətlərin təsnifat əsası kimi ictimai təhlükəliliyin yalnız xarakterinin, yaxud tək-cə dərəcəsinin nəzərdən keçirilməsinin yanlış olması zamanla öz təsdiqini tapdı və bu, yeni cinayət qanunvericiliyinin qəbulu zamanı CM-in 15-ci maddəsinin müddəalarında nəzərə alındı.

¹ *Брайнин Я.М.* Уголовный закон и его применение. М., 1967, с.129; *Карпушин М.П., Курлянский В.И.* Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1974, с.97; *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления. М., 1960, с. 110; *Мендельсон Г.А.* Передача на поруки лиц, совершивших преступление, не представляющее большой общественной опасности. М., 1963, с.9; *Соловьев А.Д.* Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву. М., 1958, с.85

² *Марцев А.И.* Эюстяр. ясяр, с.53

³ *Стручков Н.А. Бразгалов В.Н.* Классификация лиц, осужденных к лишению свободы, и определение им вида исправительно-трудовой колонии. Киев, 1967, с.11

⁴ *Кузнецова Н.Ф.* Эюстяр. ясяр, с.141

İctimai təhlükəliliyin məzmununun həcminə dair baxışlar arasında da həmişə ciddi ziddiyyətlər müşahidə olunmuşdur. Məsələn, Y.A.Demidov, Q.İ.Bulanov hesab edirdilər ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyi əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəliliyindən, bu əməlin nəticələrinin ictimai təhlükəliliyindən və təqsirkarın şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyindən irəli gəlir.¹ Digər müəlliflər, xüsusən, N.F.Kuznetsova, P.P.Osipov cinayətkarın şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyini cinayətin ictimai təhlükəliliyinin məzmunundan kənar edirdilər.

Belə ki, N.F.Kuznetsovanın fikrincə, «cinayətlərin bütün məcmuyunun ictimai təhlükəliliyi üçün aparıcı və müəyyənədicisi əlamətlər əməlin obyektiv əlamətləridir, yəni cinayətin obyektivi və nəticələridir».² P.P.Osipov öz növbəsində qeyd edirdi: «ictimai təhlükəlilik – cinayətin obyektiv xassəsidir, onun subyektiv cəhətindən asılı deyildir. Qəsdən adamöldürmə ilə ehtiyatsızlıqdan adamöldürmə arasında, yaxud onların hər ikisi və anlaşıq şəxs tərəfindən törədilmiş adamöldürmə arasında ictimai təhlükəlilik baxımından heç bir fərq yoxdur, çünki maddi (sözün geniş mənasında) ziyan hər bir halda eynidir».³

İctimai təhlükəliliyin dərəcəsinin müəyyən olunmasında cinayətkarın şəxsiyyətinin rolunu M.İ.Kovalyov da mübahisəli sayırdı: «Belə bir fikir mövcuddur ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi həmçinin cinayətkarın şəxsiyyətinin təhlükəlilik dərəcəsi ilə asılıdır. Bu mövqeni düzgün hesab etmək olmaz. Həminin qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi

¹ Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975, с.68; Буланов Г.И. О понятии и структуре общественной опасности по советскому уголовному праву / Сб.: Проблемы советского уголовного права и криминологии. Вып.28, Свердловск, 1973, с.78

² Кузнецова Н.Ф. Эюстяр. ясар, с.64

³ Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. Ленинград, 1976, с.121

onu nəzərdə tutur ki, insan öz hərəkətlərinə görə sosial mövqeyindən, mənəvi simasından, fikir tərzindən asılı olmayaraq cavabdehdir».¹

Fikrimizcə, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin müəyyən olunmasında subyektiv amillərin, xüsusən cinayətkarın şəxsiyyətinin rolunu inkar etmək olmaz. Qanunvericilikdə cinayətlərin müxtəlif kateqoriyalar üzrə diferensiasiyası zamanı bəzi hallarda subyektiv amillər əhəmiyyətli rol oynayır. Bu fakt adları çəkilən alimlərin bəzilərini sonrakı əsərlərində qeyd olunan məsələyə dair baxışları dəyişməyə vadar etmişdir. Məsələn, M.İ.Kovalyov sonrakı işlərindən birində öz əvvəlki fikirlərinə dəyişiklik gətirməli olmuşdu: «İctimai təhlükəliliyin ümumi anlayışının əsasında cinayətkar əməlin məhz obyektiv cəhətini səciyyə edən ünsürlərin məcmuyu dayanır. Bu təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinin hüquqi xarakteristikası üçün isə, cinayətkarın şəxsiyyətinin subyektiv məqamları nəzərə alınmalıdır».²

Baxılan məsələ üzrə V.L.Çubarevin monoqrafiyası xüsusi maraq kəsb edir. Müəllif riyazi və statistik metodlardan istifadə edərək cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini hesablayır, burada həmçinin cinayət subyektinin xüsusiyyətlərini nəzərə alır.³ Onun mövqeyini Y.A.Demidov müdafiə edərək yazır: «Cinayətin ictimai təhlükəliliyi əməlin ictimai təhlükəliliyindən, bu əməlin nəticələrinin ictimai təhlükəliliyindən və təqsirkarın şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyindən irəli gəlir».⁴

¹ Ковалев М.И. Преступление и проступок / Сб.: Проблемы совершенствования законодательства по укреплению правопорядка и усилению борьбы с правонарушениями. Свердловск, 1982, с.8

² Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987, с.69

³ Чубарев В.Л. Общественная опасность преступления и наказание. Киев, 1982, с.22

⁴ Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975, с.68

A.A.Piontkovski ictimai təhlükəliliyi əməlin ümumilikdə sosial-siyasi səciyyəsi kimi nəzərdən keçirir, onu cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti üzrə təhlil edirdi.¹

V.N.Kudryavsevin məsələyə dair mövqeyi daha maraqlıdır. Hələ 1960-cı ildə çap olunmuş əsərində müəllif qeyd edirdi ki, «cinayətin subyektivi və subyektiv cəhəti onun ictimai təhlükəliliyinin mövcudluğuna, xarakter və dərəcəsinə bilavasitə deyil, onun obyektiv xarici əlamətləri vasitəsilə, cinayətkarın hərəkətlərinin məzmununu formalaşdırmaq yolu ilə təsir göstərilir».² Sonrakı illərdə çap olunmuş əsərində V.N.Kudryavsev göstərmişdi ki, «ictimai təhlükəlilik – cinayətin mühüm sosial səciyyəsidir, lakin o, cinayətin yalnız bir cəhətini əks etdirir: cinayətkar davranış nəticəsində cəmiyyətə vurulmuş və ya vurula bilən ziyanı».³

T.V.Sereteli təqsiri ictimai təhlükəliliyi səciyyələndirən əlamətlər sırasından xaric etmişdi. Bununla yanaşı o, ictimai təhlükəliliyin məzmununa ayrı-ayrı «yalan subyektiv ünsürləri»⁴, xüsusən əməlin məqsədini daxil etmişdi: «hərəkətin hüququayüğun və ya hüquqazidd olması barədə məsələnin həll edilməsi üçün rol oynayan mühüm məqamlardan biri onun məqsədidir. Obyektiv olaraq tam eyni nəticələrə gətirib çıxaran hərəkətlər daşdıqları məqsədin məzmunundan asılı olaraq obyektiv təhlükəli və ya əksinə, obyektiv faydalı hesab oluna bilərlər».⁵ P.A.Fefelov isə cinayətkar fəaliyyəti dərk olunan və məqsədyönlü davranış kimi nəzərdən keçirməklə israr edirdi ki, «subyektiv cəhət

¹ Понотковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961, с.157

² Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960, с.100

³ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972, с.61

⁴ Ифады Т.В.Серетелий мяхсуду вя орижиналда «субъективные элементы неправды» кими сяслянир.

⁵ Серетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М., 1963, с.196

(təqsir) cinayətkar əməlin ictimai təhlükəliliyinin mühüm struktur ünsürüdür».¹

Qeyd etməliyə ki, bəzi hallarda subyektiv əlamətlər (təqsir, məqsəd, motiv) cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin mühüm göstəriciləri kimi çıxış edir və cinayətlərin ağırlıq dərəcəsiindən asılı olaraq müvafiq kateqoriyalara aid edilməsində böyük rol oynayırlar. Buna görə də, subyektiv əlamətləri cinayətin ictimai təhlükəliliyinin tərkib hissəsi hesab edən mövqeləri daha əsaslı hesab edirik. Ən azı ona görə ki, qanunverici özü də bu mövqedən çıxış edərək, nəzəriyyədə uzun illər davam etmiş mübahisələrə qəti surətdə son qoymuşdur. Burada P.S.Tobolkindən bir sitat yerinə düşür. Cinayətkar qəsdı ictimai təhlükəliliyin kəmiyyət və keyfiyyət tərəflərinin vəhdətini ifadə edən müəyyən münəqışəli münasibət hesab edərək müəllif yazırdı: «cinayətin obyektı ilə şərtlənən xarakterə və cinayət törətmiş şəxsın təqsiri ilə ifadə olunan dərəcəyə malik olan bu münəqışə cinayət-hüquq normaları vasitəsilə aradan qaldırılmalıdır».²

Beləliklə, təsdiq edə bilərik ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyi cinayət tərkibinin bütün cəhətləri ilə səciyyə olunur və ictimai təhlükəliliyinin məzmununu onun obyektiv və subyektiv əlamətlərindən formalaşır.

Bu mövqe əksər kriminalistlər tərəfindən də həmişə birmənalı qəbul olunmuşdur. Həmin mövqeyə görə, ictimai təhlükəlilik cinayət tərkibinin bütün əlamətlərində (obyekt, obyektiv cəhət, subyekt, subyektiv cəhət) ehtiva olunur, hərçənd onun əsas məzmununu cinayətin mövcud ictimai münasibətlərə (yəni, obyektə) vurduğu ziyan, bir sıra hallarda isə, belə ziyanın vurulması təhlükəsi təşkil edir. Hüquq ədəbiyyatında ziyanın əhəmiyyətliyi meyarlarına: obyektin

¹ *Фефелов П.А.* Общественная опасность преступного деяния // Советское государство и право, 1977, № 5, с.136

² *Тоболкин П.С.* Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск, 1983, с.79

mühümlüyü, ona zərər vurulmasının dərəcəsi, qəsdin intensivliyi, cinayətin törədilmə üsulu, əməlin nə dərəcədə geniş yayılmış olması, təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri, cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, şəraiti, ictimai həyatın müvafiq sahəsində hüquq qaydalarının vəziyyəti, təqsirin dərəcəsi, cəmiyyətin hüquq düşüncəsinin vəziyyəti və s. aid edilir.

N.V.Kuznetsova cinayətin tövsifinə təsir göstərən on dörd əsas əlamət göstərmişdir ki, bunlar:

1) obyekt və obyektiv cəhətin əlamətləri - ziyan, üsul, qrup, təkrarlıq, predmet, zərərçəkən, cinayət törədilməsinin vaxtı, yeri, üsulu və şəraiti;

2) subyektiv cəhətin əlamətlər - təqsir, motiv və məqsəd;

3) cinayətin subyektinin əlamətləri – vəzifə mövqeyi və məhkumluğun olmasıdır.¹

N.V.Kuznetsova onların sırasında ən vacib olanları: ziyan, təkrarlıq, cinayətin törədilməsi üsulu və cinayətin məqsədini hesab edirdi.

Həmin dövrün ədəbiyyatlarında baxılan problemlə bağlı irəli sürülmüş tam müstəqil bir mövqeyə diqqət yetirmək məqsəduyğundur, hərçənd müasirləri tərəfindən bu mövqe kəskin tənqid edilmişdi. Mübahisəli fikrin müəllifi V.E.Jerebkinin ısrarına görə, «ictimai təhlükəlilik elə bir anlayışdır ki, onun əvvəlcədən müəyyən edilmiş əlamətləri yoxdur. Bu və ya başqa əməli «ictimai təhlükəli əməllər» çoxluğunun ünsürü kimi tanımaqla qanunverici dəqiq və dürüst müəyyən edilmiş hər hansı anlayışa əsaslanmır, onun üçün ictimai təhlükəliliyin ciddi ifadə olunmuş əlamətləri mövcud deyildir. Qanunverici üçün «ictimai təhlükəlilik» təyin olunmayan, başlanğıc anlayışdır».² Qeyd edək ki, müasir zamanda məhz bu mövqedən çıxış edərək, bəzi keçmiş sovet respublikalarının qanunvericiləri yeni cinayət qanunlarında cinayətin formal anlayışına üstünlük vermişlər.

¹ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969, с.64

² Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права. Киев, 1976, с.44

Cinayətlərin (ictimai təhlükəli əməllərin) dairəsini müəyyən edərkən qanunverici əməlin nəyə qəsd etməsi (obyekt), edilmiş hərəkətlərin konkret nədə ifadə olunması (obyektiv cəhət), təqsirkarın şəxsiyyəti (subyekt), onun hansı motivlərlə hərəkət etməsi və hansı məqsədlər güdməsi (subyektiv cəhət) kimi faktlarla bağlı olan bir sıra halları nəzərə alır. Göstərilən halların məcmuyu konkret cinayətin ictimai təhlükəliliyini şərtləndirir. İctimai təhlükəlilik cinayətin ümumilikdə sosial-siyasi xarakteristikasını təşkil edir. Bu, hər bir cinayətin obyektiv ictimai xassəsidir. Cinayət tərkibi ilə bağlı məsələlərin diskussiyası zamanı əməlin ictimai təhlükəliliyinin obyektiv kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməsi bir sıra hallarda yanlış şərh edilir. İctimai təhlükəliliyin cinayət əməlinin obyektiv əlaməti kimi tanınması, bu əlamətin cinayətin obyektiv xassələrinin (cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin) nəzərdən keçirilməsi ilə eyni müstəvidə öyrənilməsi bəzən belə bir səhv nəticəyə çıxış verirdi ki, əməlin ictimai təhlükəliliyi əməlin bütövlükdə özünü deyil, onun yalnız faktiki obyektiv əlamətlərinin təhlükəliliyini səciyyələndirir.¹

İctimai təhlükəliliyin əməlin yalnız obyektiv əlamətlərinin təhlükəliliyini səciyyə etməsini qəbul ediriksə, onda razılaşmalıyıq ki, bir halda qəsdən, digər halda ehtiyatsızlıqdan törədilmiş eyni bir cinayət eyni dərəcəli ictimai təhlükə doğurur. Məsələn, ağırlaşdırıcı hallar olmadan qəsdən adamöldürmə (maddə 120.1) eyni hallar da törədilmiş ehtiyatsızlıqla adamöldürmədən (maddə 124) daha təhlükəlidir. Başqa hallarda cinayətin ictimai təhlükəliliyi onun törədilmə üsulundan asılı olaraq yüksəlir. Belə ki, qanunda özgə əmlakının açıq talanması kimi müəyyən olunan soyğunçuluq (maddə 180.1) həmin miqdarda və hətta müəyyən həddədək artıq miqdarda əmlakın gizli üsulla talanmasından, yəni oğurluqdan (maddə 177.1) daha təhlükəlidir.

¹ *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления. М., 1957, с.78-79

Qeyd edək ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin strukturunda obyektiv və subyektiv əlamətlərin rolu eyni deyildir. İctimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi onun keyfiyyət (xarakter) və kəmiyyət (dərəcə) tərəflərinin dialektik vəhdətini əks etdirən qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı şərtlənən struktur ünsürləri kimi qəbul edilməlidir.

İctimai təhlükəli əməlin keyfiyyət fərdiliyi, daxili məzmunu, sosial mahiyyəti ilk növbədə cinayətin obyektinə ilə müəyyənləşir. «Obyektə nəzərən biz hansı cinayətin törədilmiş olduğunu müəyyən edirik».¹ Cinayətin obyektinə cinayətin digər bütün obyektiv və subyektiv əlamətlərinin bir çox xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Razılaşmalıyıq ki, «eyni xarakter və eyni subyektiv cəhətlə səciyyələnən cinayət əməllərinin nəticələrinin xarakteri müəyyən hallarda həm cinayət faktının özünün mövcudluğunun təsdiq edilməsi, həm də bu cinayətin ağırlığının təyin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir».² Obyektin və zərərin xarakterinin bu cür anlaşılması onları ictimai təhlükəliliyin xarakterinin məzmununu müəyyən edən əlamətlər kimi təsdiq edir. Digər obyektiv və subyektiv əlamətlər ictimai təhlükəliliyin dərəcəsinin məzmununu yaradır, bu dərəcəni ictimai təhlükəliliyin kəmiyyət tərəfi kimi müəyyən edirlər. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə yaradan əlamətlərin göstərilən qaydada fərqləndirilməsi şərtidir. İ.D.Andreyevin haqlı qeyd etdiyi kimi, «predmetin vəziyyətinin tam xarakteristikasını bizə onun keyfiyyət və kəmiyyət müəyyənlikləri yalnız vəhdətdə götürüldükləri halda verə bilirlər».³

¹ Курс советского уголовного права в шести томах. Т. 2 / Под ред. А.А.Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М.Чхиквадзе. М., 1970, с.115

² Дурманов Н.Д. Эюстяр. ясар, с.59

³ Андреев И.Д. Материалистическая диалектика как теория познания и диалектическая логика. Вопросы теории познания и логики. М., 1960, с.50

İctimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi öz hüquqi ifadələrini qanunvericilikdə təsbit edilən cinayət tərkibinin əlamətlərində tapırlar.

Bu əlamətlərdən asılı olaraq, ictimai təhlükəliliyinin xarakteri eyni olan hər hansı bir cinayət əməli ayrı-ayrı hallarda təhlükəliliyin müxtəlif dərəcələrinə malik ola bilər. Məsələn, adamöldürmə cinayəti ictimai təhlükəliliyinin xarakterinə görə hər bir halda insan həyatına qəsd kimi nəzərdən keçirilsə də, bu qəsdin təhlükəlilik dərəcəsi digər obyektiv və subyektiv tərkib əlamətlərinin məzmunundan asılı olaraq əhəmiyyətli surətdə fərqlənə bilər və bu fərq cinayətin törədildiyi konkret hadisə çərçivəsində deyil, məhz cinayət növünün hüdudları daxilində qərarlaşır. Əgər ictimai təhlükəliliyin xarakteri cinayətlərin müxtəlif növlərini fərqləndirməyə imkan verirsə, onun dərəcəsi bir cinayət növü daxilində onları müqayisəli səciyyə etməyə zəmin yaradır. Konkret cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsinə gəldikdə isə, onlar qəsdin bilavasitə obyektinin, konkret zərərin ağırlıq dərəcəsinin və ya onun vurulması ehtimalının reallığı dərəcəsinin spesifikasiyasını və ümumiyyətlə, bu cinayətin müəyyən tipologiyalara daxil edilməyən bütün digər obyektiv və subyektiv əlamətlərinin spesifikasiyasını aşkarlamağa imkan verirlər.

Beləliklə, aşağıdakı nəticəyə gəlirik:

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsində cinayətlərin təsnifatı qanunla cəzalandırılan bütün əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsiindən asılı olaraq (*cinayət tərkibinin bütün əsas əlamətlərini nəzərə almaqla*), özünün xüsusi (*tipik*) sanksiyaları olan və qanunda dəqiq müəyyənlanmış cinayət-hüquqi nəticələr doğuran (*xüsusilə təhlükəli residiv, cinayətə hazırlıq, cinayət məsuliyyətindən azad etmə və s.*) ayrı-ayrı kateqoriyalara bölgüsüdür.

§ 3. Cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün formal meyarı

Yeni CM-də cinayətlərin dörd kateqoriyaya bölünməsinin formal meyarı iki əlamətin köməyi ilə öz ifadəsini tapmışdır. Bu əlamətlər təqsirin forması (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) və tipik sanksiyanın hüdudlarıdır ki (CM-in 15.2, 15.3 və 15.4-cü maddələrində cəza müddətinin yuxarı həddi, 15.5-ci maddədə isə cəza müddətinin aşağı həddi), bunlar da Xüsusi hissənin müvafiq maddələrinin sanksiyalarında konkretləşirlər.

Bununla belə, CM-in 15-ci maddəsi maddi və formal əlamətləri birləşdirmək yolu ilə ayrı-ayrı kateqoriyaların spesifik səciyyələrini də göstərmişdir. Maddi və formal əlamətlərin ahəngi hər bir kateqoriyanın sosial məğzini açmağa imkan verir və bununla da, kateqoriyalara daxil olan cinayətlərin əlamətlərini konkretləşdirir, onların hər birinə münasibətdə cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin istiqamətlərini müəyyən edir. **Tipik (maddə 15) və konkret (100-353 maddələr) sanksiyalarda nəzərdə tutulmuş cəzanın növü və ölçüsü müvafiq olaraq hər bir cinayət kateqoriyasının və müxtəlif cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin ən konkret və yığcam göstəriciləridir.**

Cinayətlərin kateqoriyalara bölgü meyarının müəyyən edilməsində aşağıdakı qaydalar fərqləndirilə bilər:

a) bölgünün əsası olaraq yalnız, cinayətin sosial təzahür kimi daxili təbiətindən irəli gələn, ən əsas, mühüm əlaməti çıxış edə bilər;

b) meyar qismində seçilən əlamətin məzmunu müxtəlif cinayətlər və ya onların qrupları arasında təkcə oxşarlığı deyil, həm də fərqləri əks etdirmək iqtidarında olmalıdır.

Beləliklə, seçilmiş meyar təsnif olunan cinayət əməllərinin mahiyyətini, vəhdətini ifadə etməklə yanaşı, həm

də onların spesifikliyini, müxtəlifliyini əks etdirməlidir. Bu tələblərə ən dolğun formada cavab verən əlamət, əvvəlki paraqrafda qeyd olunduğu kimi, cinayətin əsas maddi əlaməti kimi çıxış edən, onun sosial mahiyyətini müəyyənləşdirən ictimai təhlükəliləkdir. Yeni CM cinayətin ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl kimi müəyyənləşən maddi anlayışını saxlamışdır.

Bununla belə, cinayətin anlayışında ictimai təhlükəlilik əlamətindən istifadənin lazımı olub-olmamasına dair uzun illər sürən mübahisələr hələ də davam etməkdədir. Məsələn, A.V.Naumov yazır: «bir halda ki, anlayışın əsasına maddi əlamət (ictimai təhlükəlilik) qoyulur və formal əlamət (cinayət hüququna zidd) onun törəməsi kimi elan edilir, bu əlamətlərin qəbul olunmuş qarşılıqlı əlaqəsi barədə təlimdən imtina etmək həqiqətən zəruridir. Yəqin ki, hüquqi dövlətdə birinci yeri hüquqazidlik əlaməti tutmalıdır».¹ Cinayətin anlayışında ictimai təhlükəlilik əlamətindən imtinanın lazım gəlməsi barədə söylənmiş həmin fikir həmçinin M.A.Kaufman tərəfindən dəstəklənmişdir.²

Əksər normalarında ictimai təhlükəliliyə istinad edilən yeni CM-in qəbul edilməsindən sonra bu fikir aktuallığını itirmişdir və hazırda yalnız sırf nəzəri debatların predmeti hesab oluna bilər. Bu xüsusda qeyd edilməlidir ki, ictimai təhlükəliliyin cinayətin anlayışından çıxarılması bir tərəfdən, cinayət hüququnun təqsir, anlaqlılıq və s. kimi institutlarının məzmununa yenidən baxılmasını tələb edəcək, digər tərəfdən, CM-in 15-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayətlərin təsnifatının əsasına qoyulmuş ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinin qiymətləndirilməsini çətinləşdirəcəkdir.

İctimai təhlükəliliyi təsnifatın əsas maddi meyarı kimi götürsək də, onu maddi aləmin digər obyektiv təzahürlərindən

¹ *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996, с.121

² *Кауфман М.А.* Эюстяр. ясяр, с.57

fərqləndirən mühüm bir xüsusiyyətə diqqət yetirməliyik. Bu xüsusiyyət onda ifadə olunur ki, ictimai təhlükəlilik «hissi qavrayışa uğramır», başqa sözlə, cinayət əməlinin (həyatdan məhrum etmə, sağlamlığa zərər vurma, öldürməklə hədələmə, əmlakın talanması və s.) faktiki obyektiv əlamətlərini öz hissiyyət orqanlarımızla – görərək, eşidərək, duyaraq bilavasitə dərk etsək də, əməlin ictimai xassəsini – təhlükəliliyini yalnız bu əməlin mövcud ictimai münasibətlər, ayrı-ayrı şəxslərin qanunla qorunan hüquq və mənafeləri üçün mənfi, zərərli nəticələrini mühakimə etmək yolu ilə dərk edə bilərik.

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi birmənalı surətdə başa düşülə və ifadə oluna bilər, bunun üçün həmin təhlükənin zahiri əlamətlərini müəyyən etmək lazımdır.

Beləliklə, Ümumi hissədə cinayətlərin təsnifatının formal meyarlarının axtarılması məsələsi ortaya çıxır. Bu meyarlar əsas maddi meyarı, yəni ictimai təhlükəliliyi konkretləşdirməli, onun xarakter və dərəcəsinin göstəricisinə çevrilməli və A.İ.Saxarovun təbirincə desək, təsnifatın «siqnalları» olmalıdırlar.¹ Əsas meyarın əlavəsi, tamamlayıcısı kimi formal təsnifat meyarlarının hazırlanması məntiqin bölgüyə aid olan dürüstlük, aydınlıq tələblərini təmin edir, təcrübədə konkret cinayətin ictimai təhlükəliliyini birmənalı olaraq qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Formal meyar qismində yalnız elə əlamətlər çıxış edə bilər ki, onlar:

1) ictimai təhlükəliliyin (maddi meyarın), onun xarakter və dərəcəsinin ümumilikdə dəqiq göstəriciləri olmalı;

2) təsnifatla nəzərdə tutulmuş hər bir cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinin spesifikasiyasını əks etdirər, daha doğrusu, müəyyən dərəcə bölgüsünə malik ola bilərlər;

3) tam təfsilatı ilə müəyyən oluna bilərlər.

¹ *Сахаров А.Б. Эюстяр. ясяр, с.53;*

Yeni cinayət qanununun qəbulunadək nəzəriyyədə müxtəlif formal meyarlar təklif olunurdu. Məsələn, A.Saxarov, D.Xan-Maqomedov cinayətin ictimai təhlükəliliyinin formal meyarı kimi qanunun sanksiyasının; S.Stepiçev - məhkəmənin hökmü ilə təyin olunan cəzanın; L.Baqri-Şaxmatov – cinayətlərin siyahısının; E.Boldırev – təqsirin formasının¹ seçilməsini daha məqbul hesab edirdilər.

Qüvvədə olan qanunvericilik bu mübahisələrə son qoymuş, cinayətlərin təsnifatı üçün formal meyar kimi sanksiyanı seçmişdir. Sanksiya cinayətin əsas maddi əlamətini – ictimai təhlükəliliyini əks etdirir ki, onun da xarakter və dərəcəsi cinayətlərin təsnifatının məzmununu təşkil edirlər. Sanksiyanı müəyyən edərkən qanunverici ilk növbədə, cinayət obyektinin xarakterinə, obyektiv cəhətin keyfiyyət xüsusiyyətlərinə (cinayət hərəkətlərinin xarakteri, nəticələrin ağırlığı və fərdi xüsusiyyətləri, onların baş verməsi və ya hətta baş verməsi ehtimalının mövcudluğu), cinayətin subyektinin xüsusiyyətlərinə, təqsirin formasına əsaslanır.

Fikrimizcə, CM-in Ümumi və Xüsusi hissəsinin qurulmasında nəzərə alın biləcək vahid təsnifata nail olmaq üçün, Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin təsnifatının əsasına qoyulan ictimai təhlükəliliyin dərəcəsi nə məhkəmə tərəfindən, nə də qanunların şərh zamanı deyil, məhz qanunların qəbulu zamanı qanunverici tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Əlbəttə, qanunverici qanunların qəbulu və sanksiyaların qurulması zamanı məhkəmə praktikasının və hüquq yaradıcılığı

¹ Хан-Магомедов Д.О. Классификация преступлений и некоторые вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания / Сб.: Труды Высшей школы МООП РСФСР. Вып. 12, М., с.87; Степи-чев С. Перечень преступлений или размер наказания // Социалистическая законность, 1968, № 1, с.15; Багрий-Шахматов Л. Понятие тяжкого преступления и вопросы практики // Социалистическая законность, 1969, № 12, с.15; Болдырев Е.В. Законодательное закрепление классификации преступлений по признаку общественной опасности / Сб.: Ученые записки ВНИИСЗ, вып. 22, М., 1970, с.88

fəaliyyətinin təcrübəsini, elmi mühakimələri nəzərə almalıdır. Bunlar qanunvericiyə çox qiymətli tövsiyələr verə və onu nəinki bizim, hətta xarici məhkəmə praktikasına və hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinə dair zəruri informasiya ilə təmin edə bilər, həmçinin cinayət və cəza-icra hüququ, kriminologiya, cinayət statistikasına və s. elm sahələrində aparılan ən yeni tədqiqatların nəticələrini qanunvericinin ixtiyarına verə bilərlər.

Beləliklə, cinayət hüququ norması çərçivəsində müəyyən edilmiş sanksiya, elmi abstraksiya kimi çıxış etməklə, məzmunu obyektiv-subyektiv xarakterli hallardan təşkil olunan real sosial gerçəkliyi əks etdirir. Lakin o, sosial gerçəkliyin bütün tərkib hissələrini deyil, yalnız ən mühüm, tipik və sabit ünsürlərini əks etdirən məntiqi modeldir. İctimai təhlükəliliyə malik olan belə ünsürlər fərdi kəmiyyət-keyfiyyət səciyyəsi daşdığından, cinayət sanksiyası cinayət tərkibinin həcmi, «enerjisini» əməli surətdə əks etdirir və bu, konkret cinayətlərə görə sanksiyalarda nəzərdə tutulmuş cinayət cəzalarının növündə və ölçüsündə öz təcəssümünü tapır.

Əgər bütün kateqoriyalardan olan cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinin müəyyən olunması məsələsi formal olaraq tipik sanksiyaları ilə əlaqələndirilsə, onda konkret cinayət əməlinin müvafiq cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsi məsələsi də, öz növbəsində, müvafiq cinayət hüquq norması sanksiyasının həcmi ilə əlaqələndirilməlidir.

M.İ.Kovalyovun fikrincə, konkret normanın sanksiyasının qurulması zamanı cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinə aid olan hallar (cinayətin qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsi; cinayətin motiv və məqsədləri; qəsdin əvvəlcədən düşünülmüş, qəfləti və ya affektiv olması), bir sözlə, cinayətkarın şəxsiyyətinə aid olan və qanunverici tərəfindən əvvəlcədən nəzərdə tutula bilən hər şey nəzərə alınmalıdır ki, dispozişiyada təsvir olunan cinayətə görə sanksiya «qanunvericinin bu cinayət əməlinin ictimai təhlükəlilik

dərəcəsinə müvafiq hesab etdiyi ədalət ölçülərinə» uyğun olsun.¹ Bu zaman nəzərdə saxlanmalıdır ki, sanksiya, A.B.Saxarovun yuxarıda istinad edilən qeydində vurğulandığı kimi, iradi qərarların məhsuludur və bu səbəbdən, prinsip etibarı ilə «cinayətin ağırlığı sanksiyanın xarakterindən və ya hansı cinayət-hüquq institutunun tətbiqinin mümkün olmasından asılı deyildir, əksinə, sonuncular özləri cinayətin ağırlığından (ictimai təhlükəliliyindən) asılı olaraq, onun nəticəsi kimi müəyyən edilməlidir».²

Tədqiq olunan məsələyə dair L.N.Krivoçenkonun baxışları hazırda cinayət hüququnda qəbul edilən mövqeyə daha yaxındır. Onun fikrincə, ictimai təhlükəliliyin anlayışının və onun ifadə olunduğu əlamətlərin təhlili belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, müəyyən növdən olan cinayətin ağırlığı məhz qanunvericinin təsbit etdiyi sanksiyanın xarakterinə və həcminə nəzərən daha tam surətdə qiymətləndirilə bilər. Lakin söhbət müxtəlif cinayətləri birləşdirən kateqoriyaların fərqləndirilməsi meyarından gedirsə, qiymət müvafiq olaraq bu kateqoriyaların ümumi ictimai təhlükəliliyinə verilməlidir, çünki bu halda konkret maddənin sanksiyası kateqoriyada birləşdirilən bir qrup cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin göstəricisi kimi istifadə oluna bilməz. Təsnifat zamanı bu və digər kateqoriyalarda birləşən cinayətlərin ümumi qiymətləndirilməsi tipik göstəricilərdə öz formal ifadəsini tapmalıdır.

Beləliklə, CM-in Xüsusi hissəsində cinayət-hüquq normalarının sanksiyaları elə bir qaydada qurulmalıdır ki, cəzaların ölçüsü hər bir cinayətlər kateqoriyası üçün nəzərdə tutulmuş **tipik sanksiyanın** hədləri daxilində müəyyən edilsin. CM-in 15-ci maddəsində hər bir cinayət kateqoriyası üçün müvafiq olaraq konkret tipik sanksiyası ölçülərinin

¹ Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987, с.32

² Сахаров А.Б. Эюстяр. ясыр, с.49

mövcudluğu da göstərilən fikri təsdiq edir. Belə ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər (maddə 15.2), az ağır cinayətlər (maddə 15.3) və ağır cinayətlər (maddə 15.4) üçün təsnifatın sərhədləri yalnız yuxarı hədləri göstərməklə müəyyən olunmuşdur – müvafiq olaraq: iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə (I kateqoriya); yeddi ildən artıq olmayan müddətə (II kateqoriya) və on iki ildən artıq olmayan müddətə (III kateqoriya).

Göstərilən kateqoriyaların (I, II, III) ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi təqsirin forması (həm qəsd, həm də ehtiyatsızlıq) və azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı hədlərini göstərən tipik sanksiyalarının ölçüləri ilə konkretləşdirilmişdir. IV, yəni xüsusilə ağır, kateqoriyalı cinayətlər (15.5-ci maddə) üçün isə, təsnifat bölgüsü azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddinə istinadən müəyyən edilmişdir. Belə ki, xüsusilə ağır cinayətlər üçün formal meyar təqsirin qəsd forması və on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza tətbiqi yolu ilə müəyyən olunmuşdur.

CM-in 15-ci maddəsinin müddəalarını hərfən rəhbər tutsaq, aydın olur ki, birinci üç kateqoriyaya daxil olan cinayətlərə görə müvafiq kateqoriyada göstərilən yuxarı həddi aşmamaqla istənilən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq oluna bilər, daha doğrusu, Xüsusi hissə sanksiyalarının quruluşunda azadlıqdan məhrum etmə cəzası müvafiq kateqoriya sanksiyasının yuxarı səddini keçməməklə istənilən hədlərdə ola bilər, çünki CM-in 15-ci maddəsi birinci üç kateqoriyaya münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddini göstərməmişdir. Xüsusi hissədə bu kateqoriyalara daxil olan cinayət əməllərinə görə sanksiyalar 15-ci maddənin tələblərinə uyğundur, hərçənd burada kateqoriyaların sərhədlərinin dürüstlüyü qaydası pozulur, bu da qanunverici tərəfindən cinayətlərin təsnifində məntiqi qaydalara tam şəkildə istinad edilməsindən irəli gəlir (bu məsələ dərs vəsaitinin üçüncü fəslində ətraflı nəzərdən keçirilir).

CM-in Ümumi və Xüsusi hissələrinin ziddiyyətləri IV

kateqoriya cinayətlərin sanksiyalarının təhlili zamanı müşahidə olunur. CM-in 15.5-ci maddəsində göstəriləni kimi, xüsusilə ağır cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddinə (on iki il) istinadən konkretləşdirilir ki, bu da Xüsusi hissə maddələrində aşağı həddi on iki il olmaqla sanksiyalar qurulmasını tələb edir. CM-in 55.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi on beş ildir. Beləliklə, xüsusilə ağır cinayətlərə görə Xüsusi hissənin konkret sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzası on iki ildən yuxarı, lakin on beş ildən çox olmamaqla təyin olunmalıdır. Bu tələb həm nisbi-müəyyən, həm də alternativ quruluşlu, yəni ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını da nəzərdə tutan sanksiyalarda gözlənilməlidir. Lakin Xüsusi hissə sanksiyalarının təhlili 15.5-ci maddənin tələblərinin əksər hallarda pozulduğunu göstərir.

Bununla belə qeyd edilməlidir ki, ağır, az ağır və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin törədilməsinə görə müəyyən edilmiş konkret sanksiyaların CM-in müvafiq olaraq 15.4, 15.3 və 15.2-ci maddələrində göstərilən tipik sanksiyalara uyğun olmasına baxmayaraq, Xüsusi hissənin mövcud sanksiyalar sistemi də dəqiqləşdirilməli və təkmilləşdirilməlidir. Hər bir cinayət qanunda ictimai təhlükəliliyin orta, ümumiləşmiş dərəcəsi nəzərə alınmaqla ifadə olunmuşdur və buna görə də, mövcud qanunvericiliyin bütün cinayət-hüquq normalarında nisbi-müəyyən və alternativ sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, CM-in 15.3 və 15.4-cü maddələrində azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi ilə yanaşı aşağı həddinin də nəzərdə tutulması daha düzgün olar. Və tipik sanksiyaların quruluşu zamanı nəzərə olunsun ki, hər bir kateqoriyanın tipik sanksiyasının aşağı həddini əvvəlki kateqoriya üçün yuxarı hədd qismində, yuxarı həddini isə növbəti kateqoriya üçün aşağı hədd qismində nəzərdən keçirmək mümkün olsun. Bu, məhkəmələr tərəfindən konkret cəzaların təyini zamanı cinayət kateqoriyaları arasındakı sərhədlərin pozulması imkanını aradan qaldıracaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, cinayətlərin

təsnifatını müəyyən edən Latviya CM-in 7-ci, Özbəkistan CM-in 15-ci maddələri məhz belə mövqe seçmişlər.¹

Hesab edirik ki, cinayət qanununda cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsündə təsnifatın məntiq qaydalarına (daha dəqiq qeyd etsək, təsnifat üzvlərinin bir-birini qarşılıqlı surətdə istisnası və cinayətlərin təsnifat meyarlarının dürüst və aydın olması) riayət etmək məqsədilə CM-in Ümumi hissəsində kateqoriyaların tipik sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının həm aşağı, həm də yuxarı hədləri müəyyən olunarsa və Xüsusi hissədə normaların sanksiyaları bu hədudlarda qurularsa, onda azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddət intervalları məhkəməyə hər bir konkret halda cəzanı fərdiləşdirmək imkanı verəcək və kateqoriyaların sərhədlərinin pozulması halları istisna olunacaqdır.

Məsələn, məhkəmə bir halda, törədilməsinə görə konkret sanksiyada üç ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş ağır cinayətə görə üç il müddətinə, başqa halda, sanksiyası üç ildən yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edən az ağır cinayətə görə beş il müddətinə cəza təyin edir. Tutaq ki, məhkəmə hər iki halda düzgün, ədalətli hökmlər çıxarmışdır. Elə isə nə üçün, üç il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə «qiymətləndirilmiş» cinayət beş il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə «qiymətləndirilən» cinayətə nisbətən daha ciddi cinayət-hüquqi nəticələr doğurmalıdır? Məlum olduğu kimi, cinayət-hüquqi nəticələrin ciddiliyi təyin edilən fərdi cəza ilə deyil, törədilmiş cinayətlərin kateqoriyaları ilə müəyyən olunur. Bu səbəbdən, Ümumi hissədə kateqoriyaların tipik sanksiyaları tam dəqiq göstərilməli, Xüsusi hissə sanksiyaları isə həmin tipik sanksiyalara tam uyğun qurulmalıdır. Bu halda məhkəmə tərəfindən verilən cəza törədilmiş cinayətin kateqoriyasını müəyyən edən tipik

¹ УК Латвийской Республики. СПб., 2001; УК Республики Узбекистан. СПб., 2003

sanksiyanın hüdudlarına uyğun gələcəkdir. Düzdür, bu halda da, məsələn, CM-in 62-ci maddəsinin tətbiqi zamanı istisnalar ola bilər və qanunverici bu halları da nəzərə almalıdır.¹

Cinayətlərin mövcud təsnifatının göstərilən problemlə məsələləri, artıq qeyd olunduğu kimi, dərs vəsaitinin üçüncü və dördüncü fəsillərində ətraflı təhlil olunur. Hələlik onu qeyd edək ki, **formal-məntiqi uyğunsuzluqlar hər bir halda maddi-hüquqi xarakterli uyğunsuzluqlar doğurur. Cinayətlərin təsnifatına qarşı qoyulan formal-məntiqi tələblərə əməl olunmaması, dəqiq desək, məhz kateqoriyaların sərhədlərinin qanunverici tərəfindən dürüst təyin olunmaması, cinayət qanununun tətbiqi prosesini çətinləşdirir, son nəticədə isə, konkret işlər üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi işinə mənfi təsir göstərə bilər.**

§ 4. Cinayətlərin təsnifatının məzmun həcmi

Qeyd olunduğu kimi, cinayətlərin təsnifatı məsələsi uzun müddət ərzində hüquqşünas alimlərin müzakirə predmeti olmuşdur. Cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı tədqiqatlarda ən ziddiyyətli məqamlar onun məzmununun həcmi (kateqoriyaların ümumi sayının müəyyən edilməsi) və kateqoriyaların adlandırılması ilə bağlı olmuşdur.

Sovet alimləri əsasən iki, üç, dörd və beş qrupdan ibarət təsnifatlar təklif etmişlər. Cinayətlərin yeddi qrupa təsnifini əsaslandıran müəlliflər də olmuşdur. Məsələn, cinayətlərin

¹ Бу мясялянин конкрет шялли дюрдцнъц фяслин цццнъц параграфаында тьяклиф олунур.

təsnifatına dair yazılarından birində D.O.Xan-Maqomedov cinayətləri iki əsas (təqsirin forması və sanksiya) üzrə diferensasiya etmək təklifi ilə çıxış edirdi. Onun qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər üçün ayrılıqda apardığı təsnifat ümumilikdə yeddi kateqoriyanı nəzərdə tuturdu.

Belə ki, qəsdən törədilən cinayətlər beş kateqoriyaya bölünürdü:

1) törədilməsinə görə qanunda on beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş xüsusilə ağır cinayətlər;

2) törədilməsinə görə beş ildən on ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş ağır cinayətlər;

3) sanksiyası üç ildən beş ilədək olan az ağır cinayətlər;

4) sanksiyası üç ilədək azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutan böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər;

5) sanksiyası bir ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya daha yüngül cəza nəzərdə tutan az əhəmiyyətli cinayətlər.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər üçün isə iki kateqoriya təklif olunurdu:

6) sanksiyası üç ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər;

7) üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılan az əhəmiyyətli cinayətlər.¹

Bu mövqeni Q.L.Kriger də dəstəkləyirdi. Onun fikrincə, «ehtiyatsızlıq cinayətlərinin ictimai təhlükəlilik meyarları qəsdən törədilən cinayətlərdən fərqlidir, bu səbəbdən, ehtiyatsızlıq cinayətlərini qəsdən edilən cinayətlərlə ümumi təsnifat sisteminə daxil etmək düzgün deyildir».²

¹ Хан-Магомедов Д.О. Эюстяр. ясяр, с.33

² Кригер Г.А. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию наказания / Сб.: Проблемы правосудия и уголовного права. М., 1978, с.39

N.F.Kuznetsova fərqli mövqe tutur və hesab edirdi ki, D.O.Xan-Maqomedovun təklif etdiyi təsnifat həddən çox hissələrə bölünmüşdür və orada başlıca maddi əlamət – əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi istifadə edilməmişdir. N.F.Kuznetsovanın fikrincə, «ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri az əhəmiyyətli hesab etmək mahiyyətə doğru deyildir, ehtiyatsızlıqdan edilən ictimai təhlükəli əməlləri qanunverici yalnız, zərərli nəticələrin ağırlığı ilə müəyyən olunan yüksək ictimai təhlükəlilik dərəcəsi təsdiq edilən halda kriminallaşdırır. Ağır zərər vuran cinayətləri isə, az əhəmiyyətli adlandırmaq yolverilməzdir».¹

P.S.Tobolkin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsini əsas götürərək cinayətlərin beşpilləli təsnifatını təklif edirdi:

1) xüsusilə ağır cinayətlər (1958-ci il Əsasların 22 və 23-cü maddələrində göstərilən əməllər);

2) ağır cinayətlər (Əsasların 7-1; 23; 31-ci maddələrində göstərilən əməllər);

3) ağır olmayan cinayətlər (Əsasların 23-cü maddəsində göstərilən əməllər);

4) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər (Əsasların 10-cu maddəsinin 3-cü hissəsi; 38-ci maddəsinin 4-cü bəndi; 50-ci maddəsinin 3-cü hissəsi; 52-ci maddəsinin 1-ci hissəsində göstərilən əməllər);

5) az əhəmiyyətli cinayətlər (RSFSR 1960-cı il tarixli CM-in 51-ci maddəsinin 3-cü hissəsində göstərilən əməllər).²

Müəlliflərdən həmçinin A.B.Saxarov, V.L.Çubarev, P.S.Kardayev, A.P.Kozlov cinayətləri beş kateqoriyaya təsnif etməyin tərəfdarı olmuşlar.³

¹ Кузнецова Н.Ф. Совершенствование норм о преступлении / Сб.: Проблемы совершенствования уголовного закона. М., 1984, с.39

² Тоболкин П.С. Эюстяр. ясяр, с.137

³ Сахаров А.Б. Эюстяр. ясяр, с.42; Чубарев В.Л. Эюстяр. автореф., с.9; Кардаев П.С. Эюстяр. ясяр, с.16; Козлов А.П. Эюстяр. ясяр, с.45

Cinayətlərin beş kateqoriyaya təsnifatının tərəfdarlarından biri də azərbaycanlı alim H.S.Qurbanov olmuşdur. O, Azərbaycan Respublikasının yeni CM-in Ümumi hissəsinin layihəsini hazırlamış və onun 24-cü maddəsində (cinayətlərin təsnifatı) cinayət əməlinin xarakteri, ümumi təhlükəliliyi və baş vermiş zərərli nəticələrin mövcudluğundan asılı olaraq aşağıdakı cinayət kateqoriyalarını fərqləndirmişdi:

- 1) minimal ağır cinayətlər (maddə 25);
- 2) orta ağır cinayətlər (maddə 26);
- 3) ağır cinayətlər (maddə 27);
- 4) xüsusilə ağır cinayətlər (maddə 28);
- 5) müstəsna ağır cinayətlər (maddə 29).¹

Qeyd etmək lazımdır ki, H.S.Qurbanov ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətləri müstəsna ağır cinayətlər kateqoriyası istisna olmaqla bütün qalan kateqoriyalara daxil etmişdir. Bu zaman o da, D.O.Xan-Maqomedov və Q.L.Kriqer kimi alimlərin mövqeyindən çıxış edərək, eyni kateqoriya daxilində əməllərə görə təqsirin formasından asılı olaraq tipik sanksiyaları fərqləndirmişdir. Misal üçün, ağır cinayətlər kateqoriyasına qəsdən törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının maksimal həddi on ildən artıq olmamaqla, ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə isə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının maksimal həddi beş ildən artıq olmayan əməlləri daxil etmişdi.²

Dördüzlü təsnifatın tərəfdarları arasında da kateqoriyaların həcmi və adlandırılmasına münasibətdə vahid mövqe olmamışdır. Onlardan bəziləri bütün cinayətləri aşağıdakı kateqoriyalara bölürdü:

¹ *Курбанов Г.С.* Теоретические проблемы реформы уголовного законодательства Азербайджанской Республики. М., 1997, с.259-261; Авторский проект Общей части Уголовного кодекса Азербайджанской Республики. Баку, 1977, с.29-31

² *Курбанов Г.С.* Авторский проект Общей части Уголовного кодекса Азербайджанской Республики. Баку, 1977, с.30

- 1) xüsusilə ağır;
- 2) ağır;
- 3) böyük ictimai təhlükə törətməyən;
- 4) az əhəmiyyətli.¹

Digər qismi, məsələn, A.S.Şlyapoçnikov cinayətlərin ağırlıq dərəcəsiindən asılı olaraq bölünməsinə məqsədəuyğun sayırdı:

1) CM-in 7-1-ci maddəsində müəyyən olunmuş ağır cinayətlər;

2) sanksiyası üç ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan az ağır cinayətlər (ağır cinayətlər qrupuna daxil olanlar istisna edilməklə);

3) törədilməsinə görə bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya alternativ cəza tədbirləri tətbiq edilən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər;

4) sanksiyası daha yüngül cəzalar (bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar) nəzərdə tutan az əhəmiyyətli cinayətlər.²

Dördüzlü təsnifatın digər tərəfdarları arasında V.D.Filimonov bütün cinayətləri aşağıdakı kimi fərqləndirirdi:

- 1) xüsusilə təhlükəli;
- 2) ağır;
- 3) az ağır;
- 4) az əhəmiyyətli.³

E.B.Boldırev ictimai təhlükəlilik əlamətinə görə cinayətləri aşağıdakı kateqoriyalara bölməyi üstün tuturdu:

¹ Советское уголовное право: Часть общая / Под ред. *Меньшагина В.Д., Дурманова Г.А. и др.* М., 1969, с.50

² *Шляпочников А.С.* О создании единого учета преступлений // Советское государство и право, 1965, № 9, с.102

³ *Филлимонов В.Д.* Общественная опасность личности отдельных категорий преступников и ее уголовно-правовое значение. Томск, 1973, с.15

1) xüsusilə ağır (o cümlədən, xüsusilə təhlükəli dövləti cinayətlər);

2) ağır;

3) orta ağırlıqlı;

4) az əhəmiyyətli.¹

Qeyd edək ki, N.İ.Zaqorodnikovun mövqeyi cinayətlərin təsnifatının hazırda qəbul olunmuş sisteminə daha yaxın idi. O, ağırlıqından asılı olaraq cinayətlərin aşağıdakı dördüzlü təsnifatını təklif edirdi:

1) xüsusilə ağır cinayətlər – törədilməsinə görə qanunda ölüm cəzası və ya on ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən cinayətlər;

2) ağır cinayətlər – törədilməsinə görə beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən cinayətlər;

3) az ağır cinayətlər – törədilməsinə görə qanunda iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən cinayətlər, habelə törədilməsinə görə qanunda beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər;

4) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər (cinayət xətaları) – törədilməsinə görə qanunda iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya digər az ağır cəza nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən cinayətlər və ya törədilməsinə görə qanunda beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya digər az ağır cəza nəzərdə tutulmuş ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlər.²

Göründüyü kimi, N.İ.Zaqorodnikov da D.O.Xan-Maqomedov, Q.L.Kriqer, H.S.Qurbanov kimi eyni kateqoriya daxilində təqsirin formasından asılı olaraq tipik sanksiyaları fərqləndirirdi.

¹ Болдырев Е.В. Эюстяр. ясыр, с.88

² Загородников Н.И. Эюстяр. ясыр, с.47

A.İ.Marsev N.İ.Zaqorodnikovun cinayətlərin təsnifatının məzmun həcminə dair mövqeyinə yaxın olmuşdur. O, cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün aşağıdakı formasını əsaslandırır:

1) xüsusilə təhlükəli – törədilməsinə görə on ildən on beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya ölüm cəzası nəzərdə tutulmalı olan cinayətlər;

2) təhlükəli – törədilməsinə görə beş ildən on ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmalı olan cinayətlər;

3) az təhlükəli – törədilməsinə görə iki ildən beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə, yaxud azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan alternativ cəzalar nəzərdə tutulmalı olan cinayətlər;

4) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər – törədilməsinə görə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan alternativ cəzalar nəzərdə tutulmalı olan əməllər.

A.İ.Marsevin belə bir fikri xüsusi maraq kəsb edir ki, cinayətlərin ağır, az ağır cinayətlərə və s. bölgüsünə dair etirazlar sırf terminoloji mülahizələrdən irəli gəlir. Müəllifin fikrincə, bu bölgü xüsusilə təhlükəli, təhlükəli, az təhlükəli və ən az təhlükəli sxemi üzrə aparılmalıdır. «Xüsusilə ağır, ağır» və s. terminlərini o, cəzaların növlərini fərqləndirmək üçün istifadə etməyi təklif edir. Bu təkliflə bağlı yalnız onu deyə bilərik ki, cəzaları səciyyələndirmək üçün cinayət hüququnda ənənəvi olaraq «ciddi, daha ciddi» və s. terminlərindən istifadə olunur. Daha sonra A.İ.Marsev cinayət qanunvericiliyində cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı qəbul edilmiş terminologiyayı cinayət əməli ilə əlaqəli olan ictimai təhlükəli nəticələri səciyyələndirmək üçün istifadə etmək təklifini irəli sürür. Öz təklifini əsaslandırmaq üçün müəllif bədən xəsarətləri ilə bağlı cinayətlərin fiziki nəticə-

lərini qiymətləndirmək üçün qanunvericinin «ağır, az ağır» və s. məfhumlar işlətməsini dəlil kimi göstərmişdir.¹

Hüquq ədəbiyyatında cinayətlərin kateqoriyalara üçüzvlü bölgüsünün tərəfdarları da çox olmuşdur. Məsələn, N.F.Kuznetsova cinayətləri ağır, az ağır və az əhəmiyyətli olmaqla fərqləndirirdi. 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsində sadalanan əksər cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasında qalmasını zəruri hesab etsə də, o, törədilməsinə görə beş ildən az olan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlərin bu kateqoriyaya daxil edilməsini yolverilməz hesab edirdi.² Üçüzvlü təsnifatı müəlliflərdən M.İ.Kovalyov daha fəal müdafiə etmişdir. O, bütün cinayət əməllərini ağır cinayətlərə, cinayətlərə və xətalara bölür, onların hər biri üçün təqribi sanksiya hədləri müəyyənləşdirmək və bu bölgünü CM-in Ümumi hissəsində təsbit etmək təklifini irəli sürürdü.³

M.D.Şarqorodski həmçinin törədilməsinə görə qanunda cinayət cəzaları nəzərdə tutulan bütün ictimai təhlükəli əməlləri üç kateqoriyaya bölgüsünə tərəfdar idi:

1) xüsusilə ağır cinayətlər – on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqinə səbəb olan əməllər;

2) yalnız dövlət məhkəməsi tərəfindən hökmən cinayət cəza tədbirləri tətbiq edilməklə baxılan cinayətlər;

3) xətalər – qanunda göstərilmiş hallardan asılı olaraq həm cinayət cəza tədbirlərinin, həm də ictimai təsir tədbirlərinin tətbiqinə səbəb olan əməllər.⁴

Ədəbiyyatda cinayətlərin iki kateqoriyaya bölgüsünü əsaslandırılan konsepsiyalara da rast gəlinir. Məsələn,

¹ *Марцев А.И.* Эюстяр. ясяр, с.12

² *Кузнецова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 1969, с.150

³ *Ковалев М.И.* Советское уголовное право: Курс лекций. Свердловск, 1974, с.214

⁴ *Шаргородский М.Д.* Эюстяр. ясяр, с.144-145

Y.V. Bışevski ikiüzvlü təsnifatın tərəfdarı kimi çıxış edir, o dövrdə qüvvədə olmuş cinayət qanununa (1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsilə qanun üçün yeganə olan ağır cinayətlər kateqoriyası müəyyən olunmuşdu) istinadən hesab edirdi ki, bütün cəza tədbirlərinin tətbiqinə səbəb olan əməllər aşağıdakı kimi bölünməlidir:

- 1) ağır cinayətlər ((7-1-ci maddədə göstərilən əməllər);
- 2) ağır olmayan cinayətlər (7-1-ci maddədə göstərilən siyahıya daxil olmayan bütün başqa əməllər).¹

Cinayət hüququnun prinsiplərindən biri üzrə bu qədər ziddiyyətli fikirlərin mövcudluğu yaxın keçmişə qədər cinayət qanununun mükəmməl olmaması ilə izah edilə bilər. Həmin dövrdə hətta cinayətlər və inzibati xətalər arasında dəqiq sərhədlər müəyyən edilməmişdi. Bu baxımdan, hələ sovet dövründə bir sıra müəlliflər tərəfindən Xətalər Məcəlləsinin hazırlanması və CM- in cinayət cəzası tətbiqini tələb etməyən deliktlərdən «təmizlənməsi» kimi məsələlər ortaya qoyulurdu.

Cinayətlərin təsnifatının həcminə dair bütün diskussiyalar 1988-ci ilin dekabrında SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarının layihəsinin dərc edilməsi ilə başa çatmış oldu. Layihə cinayətlərin dörd kateqoriyaya bölgüsünü nəzərdə tutmuşdu.² Sonralar, keçmiş müttəfiq respublikaların yeni cinayət qanunlarının qəbulu zamanı cinayətlərin dörd kateqoriyaya bölgüsü əksəriyyət etibarı ilə qəbul olundu.

Beləliklə, cinayət hüququ elmində cinayətlərin təsnifatının nəzəri məsələlərini nəzərdən keçirməklə aşağıdakı ümumi nəticələrə gəlmək olar:

Uzun illər ərzində hüquq elmində cinayətlərin təsnifatının meyarları (həm maddi, həm də formal), məzmunu və həcmi

¹ *Бышевский Ю.В., Марцев А.И.* Наказание и его назначение. Омск, 1975, с.43

² «Известия» г., 17 декабр 1988 ил, № 3522

barədə aparılan mübahisələr keçmiş müttəfiq respublikaların yeni cinayət qanunlarında cinayətlərin diferensiasiyasına dair müddələrin təsbit edilməsi ilə demək olar ki, sona yetmişdir. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-in cinayətlərin təsnifatına dair novella sayılan 15-ci maddəsi cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsiindən (maddi meyar) asılı olaraq bütün əməlləri dörd kateqoriyaya (təsnifatın həcmi) bölmüşdür. Təsnifatın formal meyarı olaraq təqsirin forması və hər bir kateqoriya üçün tipik sanksiyanın ölçüsü götürülmüşdür.

Cinayətlərin 1999-cu il CM üzrə təsnifatına münasibətdə beş formal-məntiqi təsnifat qaydasının hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirərək aşkar edildi ki, qanunverici heç də bu qaydaların hamısına tam riayət etməmişdir. Belə ki, təsnifat meyarları, konkret olaraq məhz formal meyar, qanunverici tərəfindən dürüst və aydın müəyyən olunmamışdır. Kateqoriyaların sərhədlərinin dürüstlüyünü təmin etmək və bununla da təsnifat üzvlərinin bir-birini qarşılıqlı istisna etmə qaydasının pozulmasının qarşısını almaq üçün 15-ci maddədə hər bir kateqoriyanın sərhədlərini müəyyən edən tipik sanksiyanın həm aşağı, həm də yuxarı hədləri göstərməli, Xüsusi hissədə konkret cinayətlərə görə fərdi sanksiyalar müvafiq tipik sanksiyanın hüdudları daxilində qurulmalıdır.

Məlum olduğu kimi, baxılan təsnifatın formal-məntiqi uyğunsuzluqları müvafiq olaraq maddi-hüquqi xarakterli uyğunsuzluqlar doğurur. Bu səbəbdən, cinayətlərin təsnifatına qoyulmuş tələblərdən hər hansı birinin pozulması cinayət qanununun tətbiqi prosesini çətinləşdirə və son nəticədə cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə mənfi təsir göstərə bilər.

Məhz bu mənada, cinayətlərin düzgün təsnifatı cinayət qanununun tətbiqi üzrə fəaliyyətdə, o cümlədən cinayətlərin tövsifi, cəzaların təyini və icraya yönəldilməsi, habelə cinayət

məsuliyyətdən və cəzadan azad etmə məsələlərinin həllində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

FƏSİL II

AZƏRBAYCANDA CİNAYƏTLƏRİN KATEQORİYALARA BÖLGÜSÜNÜN TARİXİ İNKIŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Cinayət hüquq elmində idrakın tarixi-müqayisə metodları vacib metodoloji üsullardan hesab olunur. Cinayət hüququnun inkişafının tarixi mərhələlərə bölgüsünü doktrinada müxtəlif müəlliflər fərqli qaydada aparır.¹ Məsələn, M.Ə.Dəmirli və Ə.R.Ələsgərli aşağıdakı inkişaf mərhələlərini fərqləndirirlər:

«1. İslamaqədərki dövr (ən qədim dövrlərdən başlamış VII əsrədək);

2. İslamiyyət dövrü (islam hüquq sisteminin hökmran olduğu dövr: VII – XIX əsrlər);

3. Azərbaycanın Rusiya imperiyasının tərkibində olduğu dövr (1918-ci ilədək);

4. 1918-1920-ci illər milli müstəqillik dövrü;

5. Sovet dövrü (1920-ci ildən 1991-ci ilədək);

¹ *Исаев И.А.* История государства и права России. М., 1994; История отечественного государства и права. Часть II / Под ред. *О.И. Чистякова*. М., 1997; Курс уголовного права в пяти томах. Общая часть. Т.1 / Под ред. *Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой*. М., 1999 в.я с.

6. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı (müasir) dövr».¹

Məlumdur ki, cinayət qanunvericiliyinin inkişaf tarixi dövlətçiliyin inkişafı ilə birbaşa və bilavasitə əlaqədədir. Müasir milli dövlətlərin XVI-XVII əsrlərdə təşəkkül tapması barədə bir sıra alimlərin fikirlərini² əsas götürərək, bu fəsilə müstəqil feodal dövlətlərinin (xanlıqların) yaranma dövründən Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bəyan olunmasınadək müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olmuş cinayət qanunlarında cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü (təsnifatı) ilə bağlı məsələlər təhlil edilir.

Cinayətlərin təsnifatı məsələsinin həllinə münasibətdə cinayət qanunvericiliyi iki meyara:

- 1) dövlət-hüquqi;
- 2) sosial-iqtisadi meyarlara istinadən sistemləşdirilə bilər.

Göstərilən iki meyara əsaslanaraq, cinayət qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsi nəticəsində müəyyən olunur ki, Azərbaycan ərazisində son beş əsrdə qüvvədə olmuş cinayət qanunvericiliyi aşağıdakı mərhələləri keçmişdir:

- 1) müsəlman cinayət hüququnun qüvvədə olduğu dövr (VII əsrin ortaları - XIX əsrin əvvəli);
- 2) Rusiya imperiyasının qanunvericiliyi dövrü (XIX əsrin əvvəli –1917-ci ilin Oktyabr inqilabınadək);
- 3) Bakı Soveti dövrünün qanunvericiliyi (11.1917 - 28.05.1918-ci illər);
- 4) Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövrünün qanunvericiliyi (28.05.1918 - 28.04.1920 illər);
- 5) Azərbaycanda sovet cinayət hüququnun təşəkkülü (28.04.1920 - 01.02.1923 illər);

¹ Дямирли М., Ялысъярли Я. Азярбайъан щцгуг тарихи: ьинайят щцгугу (гядим заманлардан 1920-ъи илядяк). Бақы, 1999, с.17

² Ширялийев Н., Яцмядов Я. Политология. Дярслик. Бақы, 1997

6) Azərbaycan SSR-in 1922, 1927 və 1960-cı il tarixli cinayət qanunlarının qüvvədə olan dövrü (01.02.1923 - 18.10.1991-ci illər);

7) Azərbaycan Respublikasının ilk hüquqi islahatlar dövrü (18.10.1991 - 01.09.2000-ci illər);

8) Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-in qüvvədə olan dövrü (01.09.2000-ci ildən).

Qeyd edək ki, göstərilən dövrləşdirmə şərti xarakter daşıyır. Məhz bu səbəbdən bir neçə ümumi məlumatlar verməyi lazım bilirik. Yeni qurulmuş Sovet sosialist dövlətinin qəbul etdiyi qanunvericilik, o cümlədən cinayət qanunvericiliyi «sovet qanunvericiliyi» və «sovet cinayət qanunvericiliyi» adlandırıldığından, 5 və 6-cı mərhələləri çox hallarda sovet (sosialist) dövrü adlandırırlar. Amma 6-cı dövrün özünü də ayrı-ayrı mərhələlərə bölüb cinayətlərin təsnifatını ayrıca paraqraflarda öyrənilməsi məqsədə uyğundur. Beləliklə, Azərbaycanda cinayət qanunvericiliyinin sovet dövrü birinci iki mərhələdən (müsəlman cinayət hüququ və Rusiya imperiyasının qanunvericiliyi dövrlərindən) vaxt nisbətində qısa olsa da, bu mərhələ cinayət qanunlarının dəfələrlə dəyişməsi və sürətli inkişafı ilə səciyyələnir. Bu da N.S.Taqansevin «hüququn bütün sahələri arasında ən çox dəyişkən cinayət hüququdur. Bütün siyasi və sosial çevrilişlər cinayət və cəza anlayışlarında əyanikliklə əks olunur və həyat nə qədər tez inkişaf edirsə, bu islahatlar bir o qədər tez baş verir»¹ fikrini bir daha təsdiq edir.

Bundan başqa, qeyd olunmalıdır ki, cinayət qanunvericiliyinin sovet dövrünün başlanğıcında daha iki müstəqil, lakin zaman baxımından çox qısa tarixi dövr izlənilir: Bakı soveti dövrü və Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövrü.

Bütün bunlar, habelə birinci iki mərhələdə cinayətlərin kateqoriyalara bölünməsi bu fəsilə, qüvvədə olan cinayət

¹ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т.1. М., 1994, с.105

qanununda cinayətlərin kateqoriyaları ilə bağlı məsələlər (8-ci mərhələ) isə ayrıca olaraq dərs vəsaitinin üçüncü fəslində tədqiq olunur.

§ 1. Müsəlman cinayət hüququ

Birinci mərhələ müasir Azərbaycan Respublikası ərazilərində yerləşmiş Quba, Talış xanlıqlarının (XVII əsr), Şəki, Qarabağ, Şirvan, Gəncə, Bakı, Naxçıvan xanlıqlarının (XVIII əsrin ortaları) mövcudluq illərinə aid edilir.

Hüququn məzmunu cəmiyyətin iqtisadi quruluşu ilə müəyyən edildiyindən, o dövrün cinayət hüququ da mahiyyətə feodal xarakterli olmuşdur. Belə ki, hər bir xanlıq ali hakimiyyətin xana mənsub olduğu feodal-teokratik dövlət quruluşuna malik idi.

«Üqubat» adı ilə tanınan müsəlman cinayət hüququ şəriət qanunları ilə təsbit edilmişdir.¹ Həmin dövrdə sistemləşdirilmiş cinayət qanunvericiliyi mövcud deyildi, dövlətin idarə olunması isə şəriət qanunları əsasında həyata keçirilirdi ki, bu da üç əsas mənbəyə əsaslanırdı: Quran, Sünnə, İcma. Göstərilən mənbələr hüququn müxtəlif sahələrinə, o cümlədən cinayət hüququna dair normalar nəzərdə tutur. Şəriətdə cinayət anlayışının əsasını hüquq norma və qaydaları ilə qırılmaz əlaqədə olan dini görüş və göstərişlər (buyuruqlar) təşkil edir.

¹ «Мцсялман щцгугу» вя «шярият» фяргли анлайышлардыр. Шярият – даща эениш анлайышдыр, мцсялман щцгугу (фигщ) шяриятин тяркиб щиссясидир / Бах: *Кяримов Г.* Шярият вя онун социал мащиййати. Бақы, 1989, с.3; *Мяликова М.Ф., Исмайылов Х.Б.* Гядим дюврлярдя вя еркян орта ясрлярдя Азярбайыанын дювлят вя щцгугу. Бақы, 2002, с.162

Mənbələrdən ən əsası Qurandır, onun ayələri 22 il 9 ay 11 gün ərzində nazil olmuşdur. Quran surələri yaranış dövrünə görə iki qismə bölünür: Məkkə və Mədinə surələri. Hüquq normaları (ailə, vərəsəlik, cinayət və s.) əsasən Mədinə dövrü ayələrində öz əksini tapmış və 2, 4 və 5-ci surələrdə yerləşdirilmişdir (bu isə Quranın təqribən onda bir hissəsini əhatə edir). Quranın təqribən otuz ayəsində cinayət hüququ və onun prinsipləri ilə bağlı göstərişlərə rast gəlmək mümkündür.¹

Quranda təsbit olunan bütün hüquq normalarını iki hissəyə bölmək olar:

1) Quranın təqribən yüz ayəsində məhkəmə işlərinin (nikah, vərəsəlik, vergilər və s.) həlli ilə bağlı konkret göstərişlər mövcuddur;

2) Quranın təqribən yüz əlli ayəsində hüquqi işlərlə bağlı dolayı göstərişlər mövcuddur ki, bunlar da qərarlar qəbulu zamanı analogiyanın tətbiq edilməsi üçün rəhbər tutulurdu.

Sünnə² VII - IX əsrlərdə bir sıra tanınmış ilahiyyətçi və hüquqşünaslar tərəfindən Məhəmməd peyğəmbərin öz hərəkətlərinə dair təkrar yaradılmış və işlənmiş adət (hədis), ənənələrin məcmuəsidir. Geniş anlamda, Sünnə qədim icmaların davranış adət və qaydalarının külliyyəti, müsəlman hüquq düşüncəsinin nəzəriyyə və təcrübəsi kimi baxıla bilər. Quranda «əcdadların sünnəsi» və «Allahın sünnəsi» kimi anlayışlar mövcuddur ki, bunlar vahid Allaha inamsızlığa görə cəzaya məruz qalmış xalqlara münasibəti əks etdirir. Lakin Sünnə həmçinin, Məhəmməd peyğəmbərin əməllərini, davranış və kəlamlarını ehtiva edir. «Sünnəyə riayət etmək Məhəmməd peyğəmbərin yolunu tutmaq deməkdir».³ Məhz bu mənada, mömin müsəlmanlar «əhl-əs sünnə», yəni sünnilər adını almışlar. Sünnə Məhəmməd peyğəmbərin kəlam və nəsihətlərini özündə əks etdirən, onun davamçılarının

¹ Дьямирли М., Ялясъярли Я. Эюстяр. ясяр, с.63

² Ярябъя «нцмцня» демякдир.

³ Массэ Анри. Ислам. М., 1963

yaddaşında qorunub saxlanmış bir neçə min hədisdən ibarətdir.¹

İcma² möminlərin Quran və Sünnədən götürülmüş hüquqi həqiqət dəyəri almış vəzifələri haqqında qədim hüquqsünasların, nüfuzlu islam bilicilərinin razılaşıdırılmış rəyidir. O, Quranda və Sünnədə cavabı tapılmayan məsələlər barəsində qərar qəbul etməyin yol verilən mümkün üsuludur. İcma müsəlman hüquq mənbələri sistemində nüfuzlu hüquqsünasların doktrinası və hüquqi məsələlərin həllində boşluqların doldurulması üsulu kimi qəbul olunur.

VIII əsrin əvvəllərindən IX əsrin ortalarında mütəmadi müsəlman hüququnun mənbələrinin tətbiqində və konkret halların hüquqi qiymətləndirilməsində fərqli baxışlar əsasında dörd məzhəb (hüquqi məktəb) yaranmışdır. Müsəlman hüququnun əsas məzhəbləri (hənəfi, şafii, hənəbeli və məliki) onların banilərindən adı ilə adlandırılmışdır. Bu dörd süni məzhəblərindən başqa, şiələrin mənsub olduğu cəfərilik məzhəbi də mövcuddur.

Quran, Sünnə və İcma müsəlman hüququnun dörd məzhəbin dördündə də mənbə kimi qəbul olunur. Bunlardan başqa hüquq məzhəblərinin müəyyən şərtləri əsasında bəzi hallarda Qiyas³ da cinayət hüququnun mənbəyi kimi qəbul olunur. Qiyas - analoqiya üzrə hüquq sahəsində mülahizə deməkdir. Qiyasın əhəmiyyəti Quranda, Sünnədə, İcmada müəyyən olunan bu və ya digər göstərişlərin yeni, bu mənbələrlə nəzərdə tutulmayan hallara tətbiqində bilinir. Qiyas üsulu banisi Əbu Hənifə Nemən ibn Sabit (699-767) olmuş hənəfi məzhəbi tərəfindən inşikaf etdirilmişdir.⁴

¹ Садагдар М.И. Основы мусульманского права. М., 1968, с.111

² Ярябъя «цмуми ряйя эялмяк» демьякдир.

³ Ярябъя «юлчц» демьякдир.

⁴ Бу шяхс бир чох мянбялярдя иранлы кими тягдим олунса да (мясялян, мяшщур ислам тядгигатчысы Анри Массе тяряфиндян), даща дягиг олсаг онун мяншыяъ азярбайъан тиркц олмасы шцбщя доьурмур (Бах: Аксеки А.Щ. Ислам дини (Иतिकат, Ибадет, Ащлак). Анкара, 1989). Абу Хянифя мязщябинин илкин олараг мящз сялъуг вя сонра

Müsəlman hüququnun inkişafında hənəfi məzhəbi Osmanlı imperiyası dövründə öz liberallığı sayəsində daha geniş intişar tapmışdır. Qeyd edək ki, Əbu Hənifənin nəzəriyyəsi əvvəllər əsas etibarlı ilə Şərqdə, sonraları Səlcuqlar, daha sonra isə Osmanlı imperiyası dövründə geniş yayılmışdı. Böyük moğollar və Qızıl Orda xanlarının hənəfi məzhəbli olmaları da, bu məzhəbin yayılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Hənəfi məktəbi həmçinin, Hindistanın müsəlmanlar yaşayan ərazilərində (o, cümlədən Pakistanda), Çində, qismən Misir və İndoneziyada, Əfqanıstanda, habelə keçmiş SSRİ-nin müsəlman xalqları arasında mühüm rolə malik olmuşdur.

Müsəlman hüququnda qiyası əsas mənbə kimi qəbul edən hənəfilik məktəbinin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, o, qazını (hakimi) ortodoksal islam ehkamlarına tabe olmaqdan müəyyən dərəcədə azad edirdi. Bununla belə, qazıların özbaşınalığına geniş yol açması hənəfiliyin mənfi cəhəti hesab olunmalıdır. Beləliklə, müsəlman hüququnun mənbələrindən biri kimi qiyasın əsas rolu mövcud normaları dəyişən sosial-siyasi şəraitə uyğunlaşdırılmasında ifadə olunurdu. Müsəlman hüququna dair ilk əsər olan «Əlxərac» məhz bu məktəbin banisinin şagirdi Əbu Yusif tərəfindən yazılmışdır.

Digər sünni məzhəblərindən yalnız şəfiilər¹ (hənəfilikdən sonra ən çox yayılmış cərəyan) qisas üsulundan müəyyən qədər istifadə etmişlər.

Qeyd edək ki, tarixən şiələr qiyasa müsəlman hüququnun mənbəyi kimi mənfi münasibətdə olmuşlar. Şiələr həmçinin, müsəlman hüququnun mənbəyi olaraq İcmanın rolunu məhdudlaşdırır və mənbə qismində yalnız Məhəmməd

османлы тцркляринин дювлятляриндя йайылмасы буну бир даща сцбут едир.

¹ Ясаян Африканын шяргиндя вя ьянубунда, Фялистиндя вя Индо-незийада йайылыб.

peyğəmbər haqqında Həzrət Əli və onun tərəfdarları, şiə imamları tərəfindən hekayə edilən hədisləri qəbul edirlər.

Müsəlman hüququnda cinayətə belə bir ümumi anlayış verilir: «şəxsiyyətə və ya əmlaka qarşı yönəlmiş qadağan olan əməl». Bununla belə, cinayət hər bir halda, Allahın iradəsi əleyhinə yönəlmiş bir əməldir. Çünki «islam cəmiyyətində mövcud ictimai münasibətlər ilahi qanunla nizamlanmışından ictimai münasibətlərə edilən hər bir qəsd – cinayət əməli, Allahın iradəsi əleyhinə yönəlmişdir».¹

Müsəlman hüququnda cinayətlərin təsnifatı ayrı-ayrı meyarlara görə aparılmışdır. Misal üçün, ağırlıq dərəcəsinə görə:

- 1) cinayət (iri cinayətlər);
- 2) cunxa (xırda cinayətlər) və
- 3) tahallüf (hüquqpozmalar) fərqləndirilir.

Şiə hüquqşünasları da yuxarıda göstərilən bölgüyə oxşar olaraq cinayətləri böyük (kəbir) və kiçik (səqir) cinayətlərə ayırırlar. Kəbir cinayətlərə «adamöldürmə, sələmçilik, zinakarlıq, homoseksualizm, spirtli içkilər içmə, böhtan atma, cihaddan (müqəddəs müharibədən) yayınma, şahidləri yalan ifadə verməyə məcbur etmə, kafirlik, ölçüdə və çəkiddə aldatma, səbəbsiz bədən xəsarəti yetirmə və işgəncə vermə daxil edilir. Bura həmçinin ifadə verməkdən imtina etmə, abort, yetimlərin malını xərcləmək, zihar, donuz əti yemək, ölü əti yemək, quldurluq, cadugərlik, qumar oyunları və s. aid edilir».² Şiə hüquq məzhəbləri tərəfindən həyata keçirilən bu bölgüdə kəbir cinayətlərinin şəriət qaydalarında müəyyən olunması, səqir cinayətlərini isə qazinin özünün müəyyən etməsi nəzərdə tutulurdu.

Fikrimizcə, müsəlman hüququnda cinayətlərin təsnifatını verilən cəzaların əsasında göstərmək daha məqsədəuyğun olardı. Belə ki, müqəddəs Quranda təsvir olunan cinayətlər bu

¹ *Ебу Зеура М.* Ислам Шукукунда Суч вя Ёеза. Истанбул, 1994, с.57

² *Дямирли М., Ялясъярли Я.* Эюстяр. ясяр, с.70

və ya digər cinayətlərə görə verilən cəzaların müəyyənlik dərəcəsiindən asılı olaraq iki əsas qrupa bölünür:

I. Törədilməsinə görə müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulmuş cinayət əməlləri: zina, oğurluq, quldurluq, mürtədlik, zina iftirası, qətl və bədən xəsarətləridir.

Həmin cinayətlərin törədilməsinə görə aşağıdakı cəzalar tətbiq olunurdu: ölüm cəzası, əl-ayağın kəsilməsi, qamçılama, daşabasma, sürgün və qan bahası.

II. Törədilməsinə görə müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulmamış cinayət əməlləri: özgə əmlakı hesabına varlanma, rüşvət alma, sələmçilik, bilə-bilə yalan ifadə vermə, spirtli içkilər içmə, falabaxma, çəkiddə aldatma və s.¹

Fikrimizcə, müsəlman hüququna əsasən cinayətləri qəsd obyektinin mənsubiyyətindən və xarakterindən, ağırlıq dərəcəsiindən və onlara görə Şəriətin müəyyən etdiyi cəzalardan asılı olaraq dörd kateqoriyaya bölmək olar.² Onlardan üçü yuxarıda təsnifatı aparılan birinci qrupa aid edilir.

I kateqoriyaya hədd³ cəzası ilə cəzalandırılan Allaha və müsəlman cəmiyyətinə qarşı olan cinayətlər daxildir.

«Allahın qoyduğu qaydalara», bütün müsəlman icmasına qəsd edən, ən böyük ictimai təhlükə doğuran xüsusilə ağır cinayətlərdir ki, bunlara görə «hədd» cəzaları təyin olunur.

¹ *Ражабова М.А.* Проблемы преступлений и наказаний по Шариату. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук, Ташкент, 1996, с.15

² Мцсјлман шцгугунда ынайтлярин онларын тюрядилмясиня эюря верилян ызалардан асылы олараг дюрд групда (категорийаларда) фяргляндирилмяси эюстярилир (Бах: *Мяликова М.Ф., Исмайылов Х.Б.* Эюстяр. ясяр, с.163) вя йа цч групда (Бах: *Дямирли М., Ялясярли Я.* Эюстяр. ясяр, с.72; *Абдуллахи Ахмед Ан-Наум.* На пути к исламской реформации. М., 1999, с.120). Категорийаларын сайынын мцх-тялифлийи ики категорийадан олан ынайтляри (гисас вя дийя) ващид бир категорийада эюстярилмяси иля баьлыдыр.

³ Ярябья «гадаьан етмяк», «янэял олмаг» демякдир.

L.R.Syukiyaynen bu kateqoriyanı «hədd kateqoriyasından olan cinayətlər» adlandırır, bəzi başqa tədqiqatçılar – «həddud kateqoriyasından olan cinayətlər».¹ Bu kateqoriyaya daxil olan cinayətlərin ciddi müəyyən siyahısı vardır və onlara görə rəsmi hakimiyyətin və ya fərdi şəxslərin iradəsindən asılı olmayan spesifik cəzalar nəzərdə tutulur. Hədd cinayətlərinin digər cinayətlərdən əsas fərqi də elə bundadır.

Hədd cəzaları Quran və ya Sünnə ilə müəyyən edilir. Bu kimi cəzalara aiddir: qırxdan artıq qamçı zərbəsi, əl-ayağın kəsilməsi, daşabasma, dar ağacından asma, çarmıxa çəkmə, başın bədəndən ayrılması. Bu cəzalar müqəddəs Quran ayələrində xatırlandığından, tədqiqatçı hüquqşünaslar bu cəza növlərini «Allahın mühakiməsi» adlandırırlar.

Müsəlman hüququnun tədqiqatçılarının əksəriyyəti bu kateqoriyaya aşağıdakı yeddi əməli aid edirlər:

1) *riddə* (islam dinindən dönmə, yəni əvvəl müsəlman olub sonradan öz inamını dəyişərək başqa bir dinə keçmə; Allahı və ya Məhəmmədin peyğəmbərliyini inkar etmə, söymə, böhtan atma; Allaha şərik qoşma və s. bu kimi ağır əməllər);

2) *əl-baqhi* (dövlətə qarşı silahlı üsyan; hökmdarlara qarşı xəyanət və qiyam; hakimlərə tabe olmamaq və s. bu kimi ağır əməllər);

3) *zina* (zinakarlıq, yəni nikahdan kənar qeyri-qanuni cinsi əlaqədə olmaq; nikahı haram buyrulmuşlarla nikah münasibətində olmaq; homoseksualizm);

4) *qəzif* (zina iftirası, yəni yetərli əsas olmadan zinakarlıqda ittiham etmə);

5) *sərikə* (oğurluq, yəni gizli yolla mühafizə olunan yerdən müsəlmanın mülkiyyətinin talanması);

6) *hərəba* (quldurluq, yəni yolu kəsmək, əmlakı aşkar surətdə zorla yollardan gəlib-keçənin əlindən almaq);

¹ Сюкияйнен Л.Р. Эюстяр. ясяр, с.184; Абдуллахи Ахмед Ан-Наим Эюстяр. ясяр, с.120

7) *sukr* (spirtli içki olmağını bilə-bilə şəxsin öz iradəsi ilə spirtli içkilərin içilməsi).

Qeyd emək lazımdır ki, yuxarıda mörtəzə içində bəzi əməlləri göstərsək də, müsəlman hüquqşünas alimləri cinayətlərin bu kateqoriyasına hansı əməllərin daxil edilməsi ilə bağlı həmrəy deyillər. Əməllərin təsnifatına dair vahid fikir birliyinin olmaması onu göstərir ki, müsəlman hüququ formal müəyyən deyildir və hüquq norma və prinsiplərinin əksəriyyəti burada birmənalı olaraq təsbit edilməmişdir. Bu isə onların müxtəlif məktəblər çərçivəsində fərqli anlaşılmasına səbəb verir. Şübhəsiz olan odur ki, xədd kateqoriyasına daxil olan yeddi cinayətdən yalnız dördünün (sərikə, xaraba, zina və qəzfi) mütləq cəzalandırılması Quran ayələrində dəqiq müəyyən olunub.

İki cinayətin (*sukr* və *riddə*) hədd kateqoriyasına daxil edilməsi bəzi alimlər tərəfindən mübahisə doğurur. Onlar hesab edillər ki, *sukr* (spirtli içki olmağını bilə-bilə şəxsin öz iradəsi ilə spirtli içkilərin içilməsi) cinayətinə görə konkret cəza nə Quranda, nə Sünnədə müəyyən olunmayıb. Ona görə də bu cinayət təzir kateqoriyasına aid edilməlidir.

Bu fikrin tərəfdarları belə bir misal gətirirlər ki, Məhəmməd peyğəmbər şərab içənlərə qamçılamaq cəzası verməyi tapşırılmış, amma qamçıların sayını dəqiq söyləməmiş, bəzi hallarda isə bu əməli törətmiş şəxsləri ümumən cəzasız qoymuşdur.¹

Sukr cinayətini hədd kateqoriyasına aid edənlər isə ona əsaslanırlar ki, Məhəmməd peyğəmbər şəxsən şərab içən insana cəza tətbiq edərkən ona 40 qamçı vurmuşdur. Və bu cəzanı (40 qamçı) da *sukr* cinayətinə görə konkret cəzanın olması kimi qəbul edib, onu hədd kateqoriyalı cinayət saymaq lazımdır.²

¹ *Абдуллахи Ахмед Ан-Наим. Эюстяр. ясяр, с.125, 233-234*

² *Safwat. Offenses and Penalties in Islamik Law. 1981, p.160*

Həmin dəlillər riddə (islam dinindən dönmə) cinayətinin tövsifi zamanı da irəli sürülür. Bellə ki, islam dinindən dönmə Quranda cəzalandırılan əməllərdən sayılır, amma eyni zamanda Quranın özündə cəzanın növü və ölçüsü müəyyən edilmir. Ona görə də, baxmayaraq ki, riddə cinayəti bütün zamanlarda islamda ağır cinayət kimi qəbul olunub və bütün hüquq məzhəblərinin baniləri tərəfindən hədd kateqoriyalı cinayətlərə aid edilib, müasir dövrdə bəzi tədqiqatçılar, Quranın mətnini ali nüfuzla malik olmasını, Sünnə də isə göstərənləri konkret hallara hesablandığını əsas gətirərək, riddəni hədd cinayəti saymırlar. Onların fikrincə, bu cinayət təzir kateqoriyalı sayılmalı və bu cinayəti törətmiş şəxslərə Sünnə ilə ölüm cəzası təyini keçmişdə qalmalıdır: müasir dövrdə beynəlxalq hüquqda hamılıqla tanınan insan hüquq və azadlıqlarına (o cümlədən vicdan azadlığına) hörmət etmə prinsipi, bu kimi əməlləri cinayət saydığı hallarda belə, onları təzir cinayətləri kateqoriyasına aid etməlidir. Bu yanaşma birbaşa olaraq Quranın tələblərindən irəli gəlir.¹

Müsəlman-hüquq nəzəriyyəsi hədd kateqoriyalı əməllərin obyektiv və subyektiv cəhətlərinə dair qəti normativ tələblər işləyib hazırlamışdır. Məsələn, oğurluq yalnız müəyyən halların mövcudluğu təqdirdə hədd kateqoriyalı cinayət hesab oluna bilər. Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, müsəlman hüququ hədd cəzalarının ən sərt növünü (ölüm cəzası) yalnız eyni əməli təkrar törədildikdə və ya hədd cinayətlərinin məcmusu yarandıqda tədqiq etməyi məsləhət bilir. Məsələn, üç dəfə dəyənək zərbəsi almış şəxs yenidən şərab içərdisə, onu edam cəzası gözləyirdi. Yaxud, ilk dəfə oğurluq edib səmimi peşmançılıq çəkən, bir daha belə əməlin etməməsini tövbə edən və oğurlanmış əmlakı qaytaran ya ödəyən şəxs, ümumiyyətlə cəzalandırılmırdı. Bu zaman bütün göstərilən hallar yüngülləşdirici sayılırdı. Yalnız təkrar törədilmiş oğurluq

¹ *Абдуллахи Ахмед Ан-Наим. Эюстяр. ясяр, с.125*

əlin (bəzi məzhəblərə görə – barmaqların) kəsilməsi ilə cəzalanırdı.

Bir tərəfdən hədd cinayətlərinə görə Quran və ya Sünnəyə görə ölüm cəzası və ağır cismani cəzalar verilmişdir, digər tərəfdən isə hədd kateqoriyalı cinayətlərin sübut edilməsinin çox mürəkkəb texniki prosedura malik olması, faktiki olaraq hədd cinayətinin mühakiməsini məhdudlaşdırır. Yüngülləşdirici halların mövcudluğu isə bir çox hallarda törədilmiş əməlləri təzir kateqoriyasına aid edir.

Hədd kateqoriyasına aid olan cinayətləri törətmiş şəxslər əfv olunurlar, bu da həmin əməllərin xüsusi qəsd obyektinə (Allaha qarşı) izah olunur.

II kateqoriyaya qisas cəzası ilə cəzalandırılan və ayrı-ayrı şəxslərin həyat və sağlamlıq hüquqlarına qəsd edən cinayətlər daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu kateqoriyaya daxil edilən cinayətlərin dairəsini müəyyən edərkən, müsəlman hüquq məzhəbləri arasında fikir ayrılığı mövcuddur.

L.R.Syukiyaynen bu qəbil cinayətləri «qisas kateqoriyalı cinayətlər» adlandırır.¹ Bunlar əsasən, həyat və sağlamlıq əleyhinə edilən cinayətlərdir ki, onların törədilməsinə görə «talion» (qisas) prinsipi üzrə cəzalar tətbiq edilir. Ümumiyyətlə isə talion prinsipi «qisas», «diyə» (təzminat) və «kəffarə» (öz-özünü cəzalandırma) cəzaları ilə fərqləndirilir. Bunlar törədilmiş əmələ bərabər cəzalar hesab olunur. «Qisas» termini həm də «bir-birinə bənzəyən» mənasını da verir və şəxsin törətdiyi əmələ adekvat olan cəza verilməsini şərtləndirir.

Qisasla bağlı bir sıra normalar ümumi formada Quranda birbaşa müəyyən olunmuşdur: «Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun, lakin həddən kənara çıxmayın. Allah həddi aşanları sevməz». Bu kateqoriyaya əsasən qətl və dönməz xarakterli bədən xəsarətləri (sağlamlığa ağır zərər

¹ Сюкияйнен Л.Р. Эюстяр. ясар, с.192

vurma) daxildir. Qətl ağır günah sayılır və Quranda qəti mühakimə edilir. Müsəlman hüquq nəzəriyyəsinə görə, bədən xəsarətləri Quranda buyurulmuş qisas prinsipinə əsasən cəzalandırılır: «... cana - can, gözə - göz, buruna - burun, qulağa – qulaq, dişə – diş və yaraya – yara ...».

Qisas cəzasının əsas funksiyası cəmiyyət üzvlərini cinayət hesab olunan əməllərdən çəkəndirməkdən ibarət idi. Bununla belə müsəlman hüququnda qisas alma hüququ məhdudlaşdırılmışdı: yalnız cinayətkarın özündən intiqam almağa yol verilir, onun qohumlarından qisas alınması isə qadağan edilir. Çox maraqlı haldır ki, cinayətin subyektiv əlamətinə görə eyni əməl ya qisas, ya da ki diyə kateqoriyasına aid edilirdi. Misal üçün, adamöldürmə və ya sağlamlığa zərər vurma ehtiyatsızlıqdan (xəta etməklə) törədilirdisə, qisas cəzasının əvəzinə diyə (qan bahası) cəzası tətbiq edilirdi.

Bu kateqoriyalı cinayəti törətmiş şəxsi yalnız zərərçəkənin özü və ya onun varisləri (yaxın qohumları) əfv edə bilərlər.

Baxılan məsələ ilə bağlı, «İçkeriya Çeçen Respublikasının» 1996-cı ildə qəbul edilmiş və respublikanın müstəqilliyinin elan edilməsindən sonra qısa müddətdə qüvvədə olmuş cinayət qanununa istinad yerinə düşür. Məcəllə müsəlman hüququnun ünsürlərini Avropa cinayət-hüququnun bəzi institutları ilə qarışıq formada nəzərdə tutmuşdu. Məsələn, «qisas» prinsipinin (gözə-göz, dişə-diş) tətbiqi o deməkdir ki, zərərçəkən ona qarşı qəsdən edilmiş hərəkəti eyni ilə təqsirkara qarşı edə bilər. Bundan əlavə, Məcəllədə spirtli içkilər qəbul etmə, dindən dönmə, zinakarlıq, iftira, soyğunçuluq və oğurluq kimi cinayətlərə görə müsəlman hüququnun müddəalarına uyğun cəzalar nəzərdə tutulmuşdu.

III kateqoriyaya diyə cəzası ilə cəzalandırılan və ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarına qəsd edən cinayətlər daxildir.

Diyə cinayətləri də qisas kimi, adamöldürmə və sağlamlığa zərər vurma cinayət əməllərini özündə ehtiva edir və onların törədilməsinə görə qan bahasının - təzminatın ödənilməsi nəzərdə tutulur. Fiqhdə hər hansı şəxsin xəta etməklə (yəni ehtiyatsızlıqdan) öldürülməsi və ya bədənin ayrı-ayrı əzalarının zədələnməsi (kəsilməsi, yarılması, sındırılması və s.) üstündə, habelə qərəzlə öldürülənin qohumları tərəfindən qatili bağışladıqları halda, ondan qan bahası tələb olunmasının şərtləri müəyyən edilmişdir.¹ Şəriətdə diyə cəzalarından istifadə edilməsi zərərçəkənə təqsirkar tərəfindən vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın əvəzini bütünlüklə çıxmaq məqsədi daşıyır. Qadınlara qarşı edilmiş cinayətlər üçün diyə tətbiq edilərkən ödəniş yarı-yarıya azaldılırdı.

Diyə ödənişinin predmeti hüquq məzhəblərinə görə fərqlənirdi: hənifidə - ödənilmə dəvə, qızıl və gümüş pul; şəfi və məliklərdə – yalnız dəvə; şiələrdə – inək, qoyun və qiymətli daş-qaşla aparıla bilərdi.

Hal-hazırda da Şəriət normalarının qüvvədə olduğu müsəlman dövlətlərində (Səudiyyə Ərəbistanı, Yəmən və s.) diyə cəzaları geniş tətbiq olunur. Maraqlıdır ki, bir sıra hüquqşünaslar diyə prinsipinin müasir cinayət hüququnda tətbiq edilməsinin zəruriliyini əsaslandırmağa çalışırlar. Bu təklif, əsasən, Orta Asiya hüquqşünasları tərəfindən irəli sürülür.² Azərbaycan müəlliflərindən T.E.Qarayevin monoqrafiyasında da belə bir təklifə rast gəlinir: «təqsirkar və zərərçəkən arasında razılıq imkanlarını müəyyən edən normalar kompleksinin (zərərin ödənilməsi müqabilində məsuliyyətin yüngülləşdirilməsi və ya məsuliyyətdən tam azad etmə) Məcəlləyə daxil edilməsi ideyası dəstəklənməlidir».³

¹ *Мяликова М.Ф., Исмаилов Х.Б.* Эюстяр. ясяр, с.164

² *Ражабова М.А.*, Эюстяр. автореферат, с.15

³ *Караев Т.Э.* Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской Республике. Баку, 1992, с.286

Qeyd etməliyik ki, MDB üzvü olan dövlətlərin qanunvericiliyi hətta beynəlxalq sənədlərdə də müsbət münasibət bəslənən bu mövqeni yeni cinayət qanunlarına daxil etmək istiqamətində heç bir addım atmamışlar. Beynəlxalq sənədlərə gəldikdə, məsələn, BMT Baş Məclisinin «Cinayət və hakimiyyətdən sui-istifadə qurbanları üçün ədalət mühakiməsinin əsas prinsiplərinə dair» 29 noyabr 1985-ci il tarixdə qəbul olunmuş 40/34 sayılı qətnaməsində BMT üzvü olan dövlətlərə cinayət qurbanlarına təzminat verilməsi və barışığa nail olunması məqsədilə öz qanunlarına restitutsiyanı cəza tədbiri kimi daxil etməyi, vasitəçilik və yerli təcrübəninin köməyi ilə tənzim mexanizmləri müəyyən etməyi tövsiyə etmişdir.¹

IV kateqoriyaya təzir² cəzası ilə cəzalandırılan və müsəlman cəmiyyətinə və şəxsi mənafelərə qəsd edən cinayətlər daxildir. Belə bir fikir var ki, təzir kateqoriyasına ağır cəzalarla cəzalandırılmayan bütün digər cinayət əməllərini aid etmək olar. Hətta L.P.Syukiyaynen bu kateqoriyanı «təzir kateqoriyalı hüquq pozuntuları» adlandırır.³

Təzir kateqoriyasına törədilməsinə görə müsəlman hüququnda müəyyən cəza təyin edilməyən, lakin hakimin öz bildiyi kimi müstəqil olaraq müəyyən etdiyi cəzalar verdiyi əməllər daxildir. Təzir cinayətlərinə görə icrası gərəkli olan cəzanın növü və ölçüsü Quranda və ya Sünnədə təsbit edilməmişdir. Qeyd olunan xüsusiyyət təzir kateqoriyalı cinayətləri digər kateqoriyalardan fərqləndirən ən önəmli əlamətdir. Bu da həmin cinayətləri törədən şəxsləri mühakimə edərkən hakimə qiymətləndirmə sərbəstliyi və hətta əfv etmə

¹ Сб.: СССР и международное сотрудничество в области прав человека. М., 1989, с.540

² Ярябъя «имтина етмяк», «гадабан етмяк» мяналарында ишлядилір.

³ Сюкияйнен Л.Р. Эюстяр. ясар, с.196

hüququ verir. Təzir cinayətlərində sübut vasitələri hədd, qisas və diyə cinayətlərinə nisbətən daha geniş və sadədir.

Birinci üç kateqoriya cinayətlərin törədilməsinə görə məsuliyyət yalnız obyektiv cəhətin əlamətləri nəzərə alınmaqla təyin edilirsə, təzir kateqoriyalı əməllərə görə cəza tədbirləri obyektiv əlamətlərlə yanaşı, həm də subyektiv cəhətin ünsürlərinə istinadən müəyyənləşir.

Təzir bir sıra hallarda tətbiq olunur: bəzi dini vəzifələrə əməl edilməməsinə görə (zəkatın ödənilməməsi, ibadətdən imtina, orucun qəsdən pozulması və s.); əqdlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi; qan bahasının ödənilməməsi, çəkiddə və ölçüdə aldatma, dələduzluq, rüşvətxorluq, xəzinə əmlakını və ya yetimlərin malını israf etməyə görə; ictimai yerlərdə davranış qaydalarının (xüsusən qadınların mənafelərinə və mənəviyyatına aid qaydaların) pozulmasına görə və s. Təzir cəzası müəyyən hallarda hədd və qisas cinayətlərində iştirakçılığa görə də tətbiq edilirdi. Məsələn, əgər kişi ilə qadın zinaya və ya hər hansı bir başqa cinayətə imkan yaratmışlarsa, onları vasitəçi kimi 75 qırmanc zərbəsi ilə cəzalandırırlar. Əgər vasitəçilik edən kişidirsə, üstəlik başını ülgüclə qırxır və daz başla küçələrdə və bazarda gəzdirdikdən sonra yaşadığı məhəllədən qovurdular.¹

Təzir cəzasının növləri barədə müsəlman hüququ tədqiqatçıları arasında yekdil fikir mövcud deyildir. Onlar bu cəzanın dördədən on birədək növünü fərqləndirirlər. Təzir cəzalarına kötəkləmə, xəbərdarlıq, ictimai məzəmmət, cərimə, çalma bağlamaq hüququndan məhrum etmə, alçaltma əlaməti kimi başı keçəl qırxma, üzü qaraltma və s. cəzalar aid edilir. Təzirin spesifik xüsusiyyəti odur ki, o, konkret xətalara görə formal müəyyən sanksiyalar sistemi olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Hakim xətanın xarakterindən və cinayətkarın

¹ Мяликова М.Ф., Исмайлов Х.Б. Эюстяр. ясар, с.170

şəxsiyyətindən asılı olaraq cəzanın növünü və ölçüsünü təyin etməkdə kifayət qədər seçim imkanına malik idi.

Ümumiyyətlə, təzir cəzasının əsas növləri kimi şifahi (ictimai) məzəmmət, kötəkləmə, həbs və əmlak məsuliyyətinə cəlb etməni saymaq olar. Maraqlı haldır ki, müsəlman hüququnda təzir cəzalarının miqdarını, yəni maksimal həddini eyni növ hədd cəzalarının minimal miqdarından (həddindən) yuxarı deyildir. Amma hədd cəzasının minimal miqdarına və buna da münasib təzir cəzasının maksimal miqdarı haqqında hüquq məktəbləri arasında fikir müxtəlifliyi var: Əbu Hənifəyə görə – ən az hədd 40 dəyənək və buna uyğun olaraq ən çox təzir 39 dəyənəkdir; Əbu Yusifə görə - ən az hədd 80 dəyənək və ən çox təzir 79 dəyənəkdir; Hənbəliyə görə isə ən yuxarı təzir 10 dəyənəkdir.

Bu da, müasir cinayət hüququ elminin diliylə desək, cinayətlərin kateqoriyalara bölünməsi zamanı məntiqi təsnifat qaydalarına riayət edilməsi deməkdir. Təəssüf ki, Azərbaycan Respublikasının 1999-cü il CM-də (maddə 15) cinayətlərin təsnifatı zamanı bu məntiqi qayda nəzərə alınmamış və cinayətlərin kateqoriyalarının sərhədləri dəqiqliklə müəyyən olunmamışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, Şəriətin özündə də hədd, qisas, diyə və təzir cəzalarının və uyğun olaraq cinayət kateqoriyalarının fərqləndirilməsinə dair göstərişlər mövcuddur. Məsələn, «Müxtəsər»də qeyd olunur: «təzir və qisas hədd deyil, çünki təzir qeyri-məhdud cəzadır, qisas zərərçəkənin hüququdur, o, canını bağışlaya bilər. Amma həddi Allah bağışlamır».¹

Beləliklə, müsəlman hüququnun mənbəyi olan və Azərbaycan ərazisində yüz illər ərzində qüvvədə olmuş Şəriət nəinki cinayətə maddi anlayış vermiş, habelə cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünü müəyyən etmişdir:

¹ Мухтасар (Краткий комментарий к законам шариата). Ташкент, 1994, с.284

cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün meyarı kimi burada qəsd obyektinin xüsusi əhəmiyyəti və cəzanın ağırlıq dərəcəsi götürülmüşdür ki, bu da müasir cinayət hüquq doktrinasında cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğun gəlir. Ən əsası isə, müsəlman hüququnda cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü məntiqi təsnifat qaydalarına uyğun aparılmışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, Avropa hüquq praktikası tarixində cinayətə anlayış vermiş ilk qanunvericilik aktı İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair 1789-cu il Fransa Bəyannaməsi olmuşdur. Fransanın 1791 və 1810-cu il Cinayət Məcəllələri isə cinayətə formal anlayış verərək (qanunla qadağan olunan əməl), onları üç kateqoriyaya bölmüşdür. İngiltərənin cinayət-hüquqi təcrübəsində bütün cinayət əməllərinin feloniya (ağır və xüsusilə ağır cinayətlər) və misdiminora (az ağır cinayətlər) qismində bölgüsü XIV-XV əsrlərdən istifadə edilirdi.¹ Göründüyü kimi, **VII əsrdə İslamın dünya dini kimi öz təsdiqini tapmasından sonra bərqərar olan müsəlman hüququ cinayətlərin anlayışı və diferensiasiyası kimi məsələlərdə Avropanın aparıcı dövlətlərinin cinayət hüququnu bir neçə yüz il qabaqlamışdı.**

Müasir dövrdə dinin cəmiyyətimizdə rolunun yüksəlməsi ilə yanaşı, İslam dəyərlərinə, o cümlədən onun hüquqi əsaslarına qarşı hücumlar da güclənməkdədir. İslamı təcavüzkar, antihumanist dini-siyasi cərəyan kimi qiymətləndirən, onu və müsəlman hüququnu ümumilikdə bəşəriyyət üçün təhlükə sayan xarici ünsürlər həmişə mövcud olmuş, 11 sentyabr 2001-ci il tarixdə törədilən məlum terror atkından sonra İslam əleyhinə çıxışların yeni dalğası baş qaldırmışdır. Hətta Rusiyada da bir sıra alim və siyasətçilər

¹ Федоров К.Г. История государства и права зарубежных стран. Ленинград, 1977, с.210

islami rus dövlətçiliyi üçün təhlükə hesab edirlər.¹ Məsələn, görkəmli hüquqşünas alim N.F.Kuznetsova cinayətin anlayışından və kateqoriyalarından bəhs edərkən müsəlman hüququna diqqət yetirir və «müsəlman cinayət hüququnun ifrat dözülməzliyini» qeyd edir. Fikrini əsaslandırmaq üçün müəllif Quranın 91 (81) ayəsindən əsassız olaraq ümumi kontekstən ayıraraq belə bir sitat gətirir: «kafirləri harada gördünüz öldürün». Müsəlman hüququ və müasir Avropa cinayət hüququnun bəzi institutlarının sintezini N.F.Kuznetsova istehza ilə «birləşməzləri birləşdirmək cəhdi» adlandırır ki, burada da müsəlman hüququna mənfi münasibət aşkardır.²

Bununla belə, müsəlman cinayət hüququnun bir çox institutlarının təşəkkül tapdığı dövrdə və sonrakı bir neçə əsr ərzində eyni dövr Qərb hüquq sistemləri ilə müqayisədə aşkar mütərəqqi xarakterdə olmasına baxmayaraq, XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq müsəlman hüququnun təsir dairəsi müsəlman dünyasının Qərb ölkələri tərəfindən istila edilməsi ilə kəskin azalmış oldu. Lakin müstəqillik əldə etdikdən sonra, xüsusən II Dünya müharibəsinin başa çatması ilə əksər müsəlman ölkələrində Şəriətə qayıdış təmayülü yenidən gücləndi.

Qeyd edilməlidir ki, müasir dövrdə Şəriətin tətbiq edilməsi ilə bağlı diskussiyaların mərkəzində cinayət hüququ problemi dayanır. Burada əsasən iki yol göstərilir:

1) müasir dövrün reallıqlarını nəzərə almadan Şəriətin bütün norma və institutlarının dərhal və tam tətbiqi;

2) müsəlman cinayət hüququnun insan hüquqlarının mövcud beynəlxalq müdafiə standartlarına uyğunlaşdırmaq.³

¹ *Рзаев А.К.* История политических и правовых учений в Азербайджане. От истоков до XX века. Баку, 2000, с.526

² Курс уголовного права в пяти томах. Общая часть. Т.1 / Под ред. *Н.Ф.Кузнецовой, И.М.Тяжковой.* М., 1999, с.122, 162

³ БМТ цзвц олан бцтцн мцсцлман двювлццлцри (Сцудийцц Ярябистаны истисна олмцгла, йери эцлмишкцян, ССРИ дя истисна олмцгла)

İkinci yol, təbii ki, müsəlman hüququnun əsas mənbələrinin (Quran və Sünənə) dəyişməzliyi baxımından olduqca çətin olsa da, fikrimizcə, yeganə düzgün həll variantıdır. Qabaqcıl müsəlman alimlərinin əksər hissəsi məhz ikinci yola, yəni müsəlman hüququnun intibahına üstünlük verirlər: XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Şəriətin müasir dövrdə tətbiqi məsələsinə həsr olunmuş çoxsaylı fundamental əsərlər işıq üzü görmüşdür. Bu əsərlərdə əsas müsəlman hüquq məktəblərinin və müasir Qərb cinayət hüququnun ən mütərəqqi müddəalarını sintez etməklə, İslamın dini tələblərinə əməl etmək şərtilə, müsəlman cinayət hüququnun müasir modelini yaratmağa cəhdlər edilmişdir.¹

1948-ы илдя Инсан щцгуг вя азадлыгыларына даир Цмумдцнйа Бйан-намясинин «лещиня» сяс вермишдиляр. Ислам дювлятляринин яксыр гисми щямчинин, вятяндаш щцгуглары вя сийаси щцгуглар шагда 1966-ы ил тарихли Бейнялхалг Пакта да тьярфдар чыхмышдылар. Бунунла беля, мцсялман юлкяляри Бейнялхалг Ынайят Мящкмясинин Рома Статутуну онун ызалар системиндя «юлцм ызасынын» олмамасыны ясас эятирряряряк, беля десяк, бойкот етмишдиляр. Лакин бу факт мящз мцсялман ынайят щцгуг системинин гяддар вя гейри-щуманист олмаасы анламына эялмямялидир. Хатырладаг ки, юлцм ызасынын даща чох тятбиг олундуьу дюрд дювлятдян (Чин, Иран, АБШ, Сяудийя Ярябистаны) йалныз икиси мцсялман юлкясидир. Щямчинин гейд едяк ки, йеткинлик йашына чатмайанлар барясиндя юлцм ызасыны йалныз ХХЫ (!!!) ярдя, даща доьрусу 2005-ы илдя федерал сявиййядя лявь едян АБШ-дан фяргли олараг мцсялман ынайят щцгугунда йеткинлик йашына чатмайанлар барясиндя няинки юлцм ызасы, щятта ысмани ызалар щяля ВЫЫ ярдяга гадабан олунмушдур.

¹ Мясяля, мцсялман ынайят щцгугунда ян чох тянгид олунан «киши вя гадынын бярабяр олмамасы принсипи» (мисал ццн, гадынын юлдцрцлмясиня эюря дийя юдяниши кишинин юлдцрцлмясиня эюря олдуьундан ики дяфя аздыр, йахуд киши вя гадын шачид ифадяляриня ейни гиймят верилмир вя с.) мцасир мцсялман щцгугунда ашаьыдакы кими щярщ олунур. Гуранда (айя 4:34) кишилярин гадын цзяридя цст-цнлщйцня даир мцддялалар мцяййян щяртляр дахилиндя щцгугауйьун щесаб олунур, даща доьрусу, Гуранда бирмяналы буйрулдуьу кими, «эяяр кишиляр гадынларын тящцкцяизлийини тямин едир вя эяяр га-

Qeyd edək ki, müsəlman hüququ Ərəb yarımadası və İran körfəzinin bir sıra dövlətlərində ənənəvi olaraq istifadə edilmişdir və hazırda da istifadə olunur. Son 25-30 ildə müsəlman hüququnda dirçəliş müşahidə olunur, onun mütərəqqi prinsip, intitut və normaları bir sıra ölkələrin qanunvericiliyinə daxil edilir. İlk dəfə bu yola Liviya qədəm qoymuş, 1971-ci ildə ölkənin hüquq sisteminin islamaşdırılması barədə qərar qəbul edilmişdir. Daha sonra Pakistanda (1977-ci ildə Ziya ül-Həkənin hakimiyyətə gəlməsi ilə), İranda (1979-cu ildə İranın başında ayətulla Xomeyni olmaqla islam respublikası elan edilməsi ilə), Sudanda (1983-cü ildə şəriətin Britaniya adət hüququnu əvəzləməsi ilə) müsəlman hüquq normalarının bu ölkələrin cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməsi daha geniş vüsət almışdır.

Nəhayət, müsəlman hüququnun sosial əyintilərlə mübarizədə digər bütün hüquq sistemləri qarşısında mühüm bir üstünlüyü qeyd olunmalıdır. Buna sübut kimi, Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kimi dövlətlərdə yerli əhali arasında cinayətkarlıq səviyyəsinin digər ölkələrə nisbətə xeyli aşağı olmasıdır.¹

Və ən nəhayət, bu paraqrafın sonunda xüsusi olaraq bildirməliyə ki, Azərbaycanda müsəlman cinayət hüququ

дынлар мадди ыяцятдян кишилярдян асылыдырса» - бярабярсиэлик объектив шярт кими мейдана чыхыр. Мцсаир мцсялман ыямиййятиндя киши вя гадынларын шяр ики гисминин тящлцкясизлийи ганунла тямин олундуьундан вя гадынлар игтисади мцстягил олмаг шцггуна малик олдуьундан, кишилярин гадынлар цяриндя цстцнлийцнц танымаг цццн щеч бир ясас галмыр. Беляликля, Гуран йалныз эюстярилян объектив шяртлярин тясирини истисна етмяк цццн мцяййян щалларда бярабярсиэлийй йол верир. Башга сюзля, щямин шяртляр мювьуд дейилдирся, киши вя гадыннын бярабярлийинин танынмасы Гурана зидд дейилдир (*Бах: Абдуллахи Ахмед Ан-Наум*. На пути к исламской реформации. М., 1999; *Mahmoud Mohamed Taha*. Usus Dastur al-Sudan. 1955).

¹ The Effect of Islamic Legislation on Crime Prevention in Saudi Arabia. Rome, 1980, p.40

tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İslamın yayıldığı ilk dövrlərdə Azərbaycanda hənəfi və şəfi məzhəbləri üstünlük təşkil etmiş,¹ Səfəvilərin hakimiyyətə gəlməsindən sonrakı dövrlərdə (XVI əsrdən başlayaraq) şiə hüquq məzhəbi də paralel olaraq möhkəmlənmiş, müsəlman hüququ ilə yanaşı müxtəlif qanunnamələrdə (əsasən səfəvi şahlarının və Quba, Şəki, Şirvan və Qarabağ xanlarının fərmanları) qüvvədə olmuşdur.² Bu sıraya Şəki xanlığının Məhəmməd Həsən xanın dövründə tərtib edilmiş «Dəstur əl-əməl»;³ Car-Tala qanunnaməsini və s. daxil etmək olar. Qanunnamələrin də müsəlman hüququnun mənbələri əsasında qəbulunu və onun tələblərinin icrasına yönəldiyini nəzərə alsaq, müsəlman hüququnun Azərbaycan cinayət hüququnda tarixi əhəmiyyətinin böyük olması şübhəsizdir.

Beləliklə, Rusiya imperiyası Şimali Azərbaycanı işğal edənədək müsəlman cinayət hüququ min illərdən artıq müddətdə bütünlüklə, XIX əsrin əvvəli - 1917-ci ilədək isə qismən bu ərazidə tətbiq olunmuşdur.

§ 2. Rusiya imperiyasının cinayət qanunvericiliyi

Azərbaycanda cinayət qanunvericiliyinin inkişafında ikinci mərhələ şərti olaraq inqilabaqədərki dövr kimi də adlandırılır. Rusiya və İran arasında bağlanmış 12 oktyabr

¹ Яцядов А.Ф. Азербайґанда дин вь дини тьясисатлар. Бақы, 1991, с.52

² Дьямурли М., Ялясьярли Я. Эюстяр. ясьяр, с.121, 134

³ Дьастур ял-ямьл. Азьярбайґан Республїкасы Мьяркьязи Дьювлят Тарїх Архиви, фонд 24, сьнянд № 155

1813-cü il tarixli Gülüstan və 10 fevral 1828-ci il tarixli Türkmənçay müqavilələri ilə müasir Azərbaycan Respublikası ərazisinin (Şimali Azərbaycanın) Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edilməsindən 1917-ci il inqilabına qədər olan zaman kəsiyini nəzərdə tutan bu dövrün əsas xüsusiyyəti o olmuşdur ki, həmin dövrdə Şəriət normaları (cinayət-hüquq normalarının bir çoxu istisna olmaqla) ilə yanaşı Rus dövlətinin qanunvericiliyi tətbiq edilmişdi.¹

Qeyd olunan dövrdə Rusiya cinayət qanunvericiliyinin aşkar feodal-müstəmləkəçilik xarakterdə olmasına baxmayaraq, rus imperiyasının tərkibinə qatılmasının Azərbaycan üçün dünyəvi hüquq sisteminin yaradılması baxımından mühüm addım olduğunu inkar etmək olmaz. Rusiyanın cinayət qanunvericiliyi daha sistemli idi və ümumilikdə o, ictimai münasibətlərin inkişaf etməkdə olan səviyyəsinə daha çox uyğunluq təşkil edirdi.

Həmin dövrdə Şimali Azərbaycanda xanlıqlar ləğv edildi, ölkə ərazisi əyalət və dairələrə bölündü. Əyalətlərə rus zabitləri sırasından təyin edilən komendantlar başçılıq edirdi. Azərbaycanda komendant üsul-idarəsinin mövcud olduğu müddətdə vahid cinayət qanunvericiliyi olmamışdır. Hər bir konkret halda hansı normanın tətbiq edilməli olması bir sıra xüsusatlardan, başlıca olaraq aidiyyətdən asılı idi. Belə ki, o dövrdə iki məhkəmə sistemi fəaliyyət göstərirdi: çar və qazı məhkəmələri. Şəki və Qarabağda əyalət məhkəmələri təsis olunmuşdu ki, bunlara mərkəzdən təyin edilən komendantlar rəhbərlik edir, Bakı, Quba və Gəncədə isə şəhər məhkəmələri yaradılmışdı. Ruhanilərin başçılıq etdiyi qazı məhkəmələri Şəriət normalarına əsaslanır və Çar qanunvericiliyində cəzalandırılmalı sayılmayan əməllərə görə cəza tətbiq edirdilər.

¹ Ятрафлы бах: *Самедова А.Т.* Азербайджан: проблемы разделенных народов. Баку, 2000

Beləliklə, həmin zaman kəsiyində mövcud olmuş vəziyyətə rəğmən bütün törədilmiş cinayətlər şərti olaraq üç qrupa bölünə bilər:

1) mərkəzdən təyin edilən komendantların rəhbərliyi ilə dünyəvi məhkəmələr tərəfindən baxılan cinayətlər;

2) hərbi məhkəmələr və ya hərbi-məhkəmə komissiyaları tərəfindən baxılan ağır cinayətlər;

3) yerli qazılar tərəfindən Şəriət normalarına əsasən baxılan cinayətlər.

Əyalət və şəhər məhkəmələri yalnız mülki işlərə və az əhəmiyyətli cinayət işlərinə baxır, ağır cinayətlərin baxılması isə hərbi məhkəməyə və ya hərbi məhkəmə komissiyalarına həvalə olunmuşdu. Şəhər məhkəmələri haqqında 1812-ci il tarixli qərarla ağır cinayətlər dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulurdu:

- 1) dövlətə xəyanət;
- 2) adamöldürmə;
- 3) quldurluq;
- 4) xəzinə əmlakının talanması;
- 5) rus pullarının ölkədən aparılması;
- 6) saxta pul hazırlama.¹

Ağır cinayətlərin törədilməsinə görə əsasən qamçı və ya çubuqla döymə, «təhkimli iş» və ya Sibirə sürgün cəzaları təyin edilirdi. Göründüyü kimi, cismani cəzalar XIX əsrdə yalnız Şərqdə deyil, Rusiyada da geniş istifadə edilmişdir. Rus hüquq elminin görkəmli nümayəndələrindən olan A.F.Koni bu xüsusda yazırdı: «Bizim cəza sistemində cismani cəzaların mövcudluğu bu üsula qarşı barışmazlıq və onun tezliklə məhv edilməsi arzusunun yaratmışdır».²

Azərbaycanda nəzərdən keçirilən dövrün hüquq təfəkkürünün nümayəndələrindən sayılan M.F.Axundov dövlət

¹ Мильман А. Политический строй Азербайджана в XIX – начале XX веков, 1966, с.94

² Кони А.Ф. Собрание сочинений в восьми томах. Т.1. М., 1966, с.23

xadimlərinə üz tutaraq yazırdı: «... dövlətdə qayda-qanunu və əminamanlığı təmin etmək məqsədilə verilən ölüm cəzası və şikəstətmə rüsvayçı və hətta etibarsız bir tədbirdir».¹ Rus qanunvericiliyinin tədbiqi ilə dövləti cinayətlərdən başqa bütün cinayətlərə görə ölüm cəzası və bədən üzvlərinin şikəst edilməsi kimi cəzalar (məsələn, qulaq və burunun, əl-əyağın kəsilməsi, göz çıxarılması və s.) ləğv edilmişdir.

Bununla belə, cismanı cəzaların geniş tətbiq olunması faktını bir sıra istinadlarla təsdiq etmək olar. Məsələn, qətlə təqsirli bilinən qubalı Günəş Əliyev 1812-ci ildə general Pauluççinin sərəncamı ilə min çubuq zərbəsi ilə cəzalandırılmış və Bakıya on il müddətinə «təhkimli iş» göndərilmişdi; 1814-cü ildə Şəki xanlığından 20 kəndxuda hakimiyyətə tabe olmaqdan imtinaya görə hər biri beş yüzdən min beş yüzədək çubuq zərbəsi ilə cəzalandırılmış və Sibirə sürgün edilmişdilər.²

Faktlardan göründüyü kimi, hakimiyyətə tabe olmamaq qətl cinayətindən daha sərt cəzalandırılır, hərbi məhkəmələrin (proses olduqca müxtəsər aparılır və məhkuma apellyasiya hüququ verilmirdi) baxdığı dövləti cinayətlərə görə ən sərt cəzalar təyin olunurdu. Məsələn, bir sıra Qafqaz sakinlərinin «xəyanətə, ölkədən qaçmağa və düşmənlə bəd niyyətlə birləşməyə görə» hərbi məhkəməyə verilmələrinə dair general Tormasovun vəsatəti 21 yanvar 1811-ci il tarixli Fərmanla təmin olunmuşdu.

Hələ 8 aprel 1831-ci il tarixdə Dövlət Şurası «Keçmiş tatar distansiyalarının, Yelizavetpol dairəsinin, müsəlman əyalətlərinin və dağlı xalqların sakinlərinin törətdiyi cinayətlərə və xətalara görə məhkəmə və cəza təyini qaydalarını» təsdiq etmişdi. Bu Qaydalarda cinayətlərin aşağıdakı kateqoriyalara bölgüsü nəzərdə tutulmuşdu:

¹ *Ахундов М.Ф.* Избранные философские произведения. Баку, 1953, с.80

² *Мильман А.* Эюстяр. ясяр, с.95

1) *Ağır cinayətlər* – cinayətlərin bu kateqoriyasına quldurluq, adamöldürmə, habelə törədilməsinə görə katorqa işləri qismində cəza nəzərdə tutulan digər cinayətlər aid edilmişdi. 100 gümüş rubldan yuxarı məbləğdə törədilən, habelə 5 rubldan 100 rubladək məbləğdə üçüncü dəfə törədilən oğurluq və dələduzluq ağır cinayətlər hesab olunurdu. Bütün bu qəbil cinayətlərə dair işlərə ümumi qanunlar əsasında baxılırdı;

2) *Az əhəmiyyətli cinayətlər* – 5 rubldan 100 rubladək məbləğdə birinci və ikinci dəfə törədilən oğurluq və dələduzluq hesab edilirdi. Bu işlər üzrə istintaq və məhkəməni distansiyaların baş pristavları və rütbə üzrə onlara bərabər tutulan məmurlar yerli zümrələrin nümayəndələri arasından seçilən iki üzvlə birlikdə aparırdılar. Cəza qismində şallaq və ya kötəklə 100-ə qədər zərbə vurulur və talanmış əmlak geri alınır. Talanmış əmlakın hər hansı bir hissəsini olduğu kimi geri qaytarmaq mümkün olmadıqda, təqsirkar bunu pul ekvivalenti ilə ödəyirdi. Təqsirkar ödəniş etmək imkanında olmadıqda tələb «ona yaxın olan şəxslərə» yönəldilirdi. Həmin dövrün təcrübəsində ödənilməli məbləğin təqsirkarın yaşadığı bütün kənd əhalisindən tutulması halları da mövcud olmuşdur. Bu zaman ilk növbədə kəndin ağaları, bəyləri və digər nüfuzlu adamları ödənişə cəlb olunurdular ki, «onlar nəinki cinayətkarları gizlətməsinlər, hətta ciddi nəzarət sayəsində təbbələri oğurluq və dələduzluqdan mümkün qədər çəkindirsinlər»;¹

3) *Xətalər* – bu kateqoriyaya bütün digər cinayətlər, o cümlədən yara və şikəstlik qismində bədən xəsarətləri, evlənmək məqsədilə qız qaçırılması, az məbləqli talama (5 gümüş rubladək olan məbləğdə dələduzluq və oğurluq),

¹ Мильман А. Эюстяр. ясяр, с.94

sərxoşluq, özbaşnalıq, tabe olmama, ictimai qaydanın pozulması və s. aid edilmişdi. Xəta törətmiş şəxslərin mühakiməsi və cəzalandırılması bəylər, ağalar və məliklər tərəfindən həyata keçirilirdi. Təqsirkarlar vurulmuş zərərin əvəzini ödəyir və «yüngül polis cəzalarına» məruz qalırdılar.

1831-ci il Qaydaları altı il müddət üçün nəzərdə tutulsa da, onlar 1840-cı ilədək qüvvədə qaldı. 1838-ci ildə çubuq cəzaları ləğv olundu. Ağır cinayətlər törətmiş şəxslər barəsində Rusiyanın ümumi cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan cəzalar tətbiq edilməyə başladı.

Həmin illərdə baş verən üsyanlar (1831-ci ildə Talış əyalətində, 1837-ci ildə Qubada və s.)¹ çar hökumətini 1840-cı ildə məhkəmə-inzibati islahatlar aparmağa məcbur etdi. Bununla komendant üsul-idarəsi ləğv edildi və Rusiya imperiyasının ümumi idarəetmə və qanunlar sistemi işə salındı. Əvvəlcə iki quberniya (Tiflis və Xəzər) yaradıldı. 1846-cı ildə Xəzər quberniyasının əvəzinə Şamaxı quberniyası təşkil edildi. 1859-cu ildə Şamaxıda zəlzələnin baş verməsi ilə əlaqədar quberniyanın mərkəzi Bakıya köçürüldü, özü isə Bakı quberniyası adlanmağa başladı.

İmperiyanın ümumi qanunları əsasında yerlərdə quberniya, vilayət və dairə məhkəmələri yaradılırdı. Beləliklə, öz müstəqil dövlətçiliyi olmayan və rus imperiyasının müstəmləkəsi sayılan Azərbaycanda həmin dövrdə cinayət qanunları Rusiyada qəbul edilən cinayət qanunlarından tam asılı vəziyyətdə tətbiq olunur və onunla ardıcıl inkişaf edirdi. O da təbiidir ki, bütün inzibati təsisatlarda əhalinin başa düşməməsinə əhəmiyyət vermədən yalnız rus dili istifadə edilirdi.

XIX əsrdə kapitalist münasibətlərinin inkişafı və Rusiyanın Qərbə inteqrasiyası ilə əlaqədar cinayət

¹ Бах: *Рзаев А.К.* Эюстяр. ясяр, с.309-311

qanunvericiliyində Qərbə məxsus yeni cinayət-hüquqi ideyaların qəbul və təsbit edilməsi baş verirdi. Bu, tarixdə müsbət hal kimi qiymətləndirilir, belə ki, cinayət hüququnun burjuaziya prinsiplərinin təsbiti hüquqi dövlət konsepsiyasının və burjuaziya qanunçuluğunun bərqərar olmasının təzahürü idi. «Qanunlara əsaslanan idarəçilik» ideyası XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Rusiyada maarifçi mütləqiyyət siyasəti üçün səciyyəvi olmuşdur. Bunların nəticəsi olaraq, 15 avqust 1845-ci ildə qəbul edilən və 1 may 1846-cı ildə qüvvəyə minən «Cinayət və islah cəzaları haqqında Qanunnamə» Rusiya tarixində ilk vahid və sistemli cinayət hüququ külliyyatı kimi tətbiq olunmağa başladı.

Uzun illər sürmüş hazırlıq işlərindən sonra qəbul edilən Cinayət və islah cəzaları haqqında 1845-ci il Qanunnaməsi ilkin redaksiyada 2304 maddədən ibarət olub, o dövrün burjuaziya dövlətlərinin qüvvədə olan məcəllələrindən həcm etibarını ilə orta hesabla dörd dəfə böyük idi. Qanunnamənin tərtibçiləri əvvəlki iki yüzillikdə qüvvədə olmuş Qanun külliyyatlarının cinayət-hüquq normalarını vahid aktda sistemə salmışdılar.

Qanunnamənin Ümumi hissəsi (birinci kitab) və ümumiyyətlə Qanunnamə olduqca mürəkkəb quruluşda idi: hissələr, bölmələr, fəsillər və şöbələr. Birinci bölmə cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin maddələrindən təşkil olunmuşdu. Bütün cinayət-hüquqi pozuntular cinayətlərə və xətalara bölünmüşdü. 1845-ci il Qanunnaməsi Azərbaycanda törədilmiş cinayətləri 1831-ci il Qaydalarında nəzərdə tutulan kateqoriyalara bölmüşdü. Bunu aşağıdakı definisiyadan yəqin etmək mümkündür: «Zaqafqaziya əhli, yəni: Tiflis uyezdinin Borçalı sahəsində, Yelizavetpol, Aleksandropol, İrəvan, Naxçıvan, Şəki, Şirvan, Qarabağ, Bakı, Quba və Dərbənddə yerləşənlər – ağır cinayətlərə, yəni üçüncü dəfə və ya 100 gümüş rubldan yuxarı miqdarda törədilən oğurluğa, oğurluq-dələduzluğa, quldurluğa, adamöldürməyə və qanunda

quldurluğa görə cəzalara bərabər cəzalar qoyulmuş digər bütün cinayətlərə görə ümumi qanunlar əsasında mühakimə olunurlar. Formal araşdırma predmeti olmayan xətalər və az əhəmiyyətli cinayətlərə, yəni 30 gümüş rubldan az olan miqdarda birinci və ikinci dəfə törədilmiş oğurluq, soyğunçuluq və dələduzluğa görə təqsirkarlar müvafiq rəhbərlik tərəfindən təsdiq olunmaqla 100 zərbədən artıq olmamaqla şallaq və kətəklə cəzalandırılır».

1864-cü il məhkəmə islahatından sonra Qanunnamə köhnəlmiş feodal-təhkimçi məcəlləni cəmiyyətdə formalaşan yeni kapitalist münasibətlərinə uyğunlaşdırmaq üçün dəyişikliklərə məruz qaldı. Sonuncu 1885-ci il redaksiyasında o, 1920-ci ilədək (1917-ci il Oktyabr inqilabı, Bakı Soveti dövrü¹ istisna olaraq) qüvvədə oldu.

Tədqiq olunan dövrdə cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü, habelə bu bölgünün meyarları ilə bağlı cinayət hüququnun inkişaf məsələlərinin nəzərdən keçirilməsini yekunlaşdıraraq qeyd etməliyik ki, Rus imperiyası qanunları nə qədər mütərəqqi rol oynasalar da, onlar aşkar ayrı-seçkilik xarakterində olmuşlar. Belə ki, bütün Zaqafqaziyaya olduğu kimi Azərbaycana da məhkəmə islahatları 1866-cı ildə, yəni imperiyanın bütün digər ərazilərində aparıldıqdan iki il sonra şamil edilmişdi.

Bundan başqa, əhalinin «cəhalətini» (inkişafca geri qalmasını) bəhanə edərək çarizm islahatları Azərbaycanda yarımçıq formada aparmışdı. Belə ki, Rusiyadan fərqli olaraq, burada andlı iclasçılar məhkəməsi təsis olunmamışdı, hərçənd bu institut o dövrdə məhkəmə özbaşınalığına qarşı ən mühüm demokratik nailiyyət hesab edilirdi. Quldurluq, soyğunçuluq, yanğın, adamböldürmə və digər ağır cinayətlərin Qafqaz əhlinin məişətinə məxsus təzahürlər olması barədə çar məmurlarının verdiyi bəyanatlar əslində imperiyaya güclə

¹ Бязи мянбялярдя щямин дювр «Бакы коммунасы дюврц» кими дя адландырылып.

birlişdirilmiş xalqlara münasibətdə çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin təzahürü olmuşdur. Təəssüf ki, belə qarayaxmalar bəzi hüquqşünaslar, məsələn, Q.Tumanov tərəfindən də əsaslandırılmışdır.

Həmin bildirişlərin cəfəngiyyat olması Q.Tumanovun özünün göstərdiyi statistik məlumatlardan da bəllidir. Belə ki, 1879-cu ildə dairə məhkəməsinin aidıyyətinə olan bir iri cinayət:

Yelizavetpol dairəsində – 315;

İrəvan quberniyasında – 484;

Tiflis quberniyasında - 322;

Peterburq dairə palatası dairəsində – 344;

Odessa dairəsində – 416 adam başına düşürdü.¹

Beləliklə, Zaqafqaziyada cinayətkarlığın yayılma göstəriciləri Rus imperiyasının başqa dairələrindən nəinki yüksək, hətta bəzi dairələrlə müqayisədə az olmuşdur. Bununla belə, andlı iclasçılar institutunu Azərbaycanda ona görə təsis etməmişdilər ki, guya «buranın camaatı islahedilməz cinayətkarlara bir ağızdan bəraət verəcəkdilər». Həmçinin əhalinin «cəhalətini» bəhanə edərək, dünyəvi hakimlərin yerli əhali tərəfindən seçilməsinə yol verilmir, onlar Qafqazdakı çar hakimiyyəti tərəfindən təyin olunur, özü də törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmənin ən yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan cinayət işlərinə baxırdılar.

Bütün bunlara baxmayaraq, XIX əsrin 70-ci illərində qəbul edilən kəndli, sənaye, məhkəmə, inzibati və s. islahatlar 1845-ci il Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsində də dəyişiklik edilməsini zərurətə çevirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Qanunnamə hələ 1857 və 1865 illərdə ciddi dəyişiklərə məruz qalmışdı. 70-ci illərin islahatından sonra isə, yəni 1885-ci ildə Qanunnamə əsaslı dərəcədə dəyişilmiş və ixtisar olunmuşdu. Belə ki, ağır cinayətlərin dairəsi genişlənmiş və bu

¹ Туманов Г. Земельные вопросы и преступность на Кавказе. Санкт-Петербург, 1900, с.82

kateqoriyaya dövlətə xəyanət, qiyam, iğtişaş, dövlət hakimiyyətinə qarşı sui-qəsd və digər analoji əməllər daxil edilmişdi.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin ikinci yarısında cinayət hüququnun mənbələrinə 1845-ci il Qanunnaməsi ilə yanaşı, 1864-ci il Barışıq hakimləri tərəfindən təyin edilən cəzalar haqqında Nizamnamə, 1875-ci il Hərbi Cinayət Məcəlləsi, 1886-cı il Hərbi-dəniz Nizamnaməsi daxil idi.

22 mart 1903-cü il tarixdə II Nikolay 687 maddədən ibarət olan yeni Cinayət Qanunnaməsini təsdiq etdi. Bu Qanunnamənin layihəsi üzrə işlər 22 il sürmüş və üç imperatorun dövrünə təsadüf etmişdir. Yeni aktın Ümumi hissəsi 72 maddədə müəyyənləşmişdi. Ümumi hissənin müəllifi dünya miqyaslı alim, hüquq professoru N.S.Taqansev idi. Bu aktda cinayət «tərəddidliyi anda qanunla cəza təhdidi altında qadağan olunan» əməl kimi müəyyən edildi (yəni cinayətə formal anlayış verilir), cinayət qanununda analogiya ləğv olundu.¹

Göstərilən dövr rus cinayət qanunvericiliyinin inkişafında Qərb cinayət hüququnun burjuaziya konsepsiyaları mühüm rol oynamışdır. Həmin konsepsiyalara uyğun olaraq bütün cinayətlər ağırlıq dərəcəsinə görə iki və ya üç qrupa bölünürdü. Əksər Qərb ölkələrinin qanunvericiliyi üçüzvlü sistemə əsaslanmışdı: cinayətlər, xətalər və pozuntular. 1810-cu il Fransa CM-i (tarixdə «Napoleonun Məcəlləsi» kimi qalan), 1871-ci il Almaniya CM-i məhz belə bölgüdən istifadə etmişdi. Rusiyanın 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsi də həmin mövqedən çıxış edərək bütün cinayətləri üç kateqoriyaya bölmüşdü:

1) ağır cinayətlər – ölüm cəzası, katorqa və sürgünlə cəzalandırılan əməllər;

¹ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т. 1-2. М., 1994

2) cinayətlər – islah evi, məhbəs və qala tədrici ilə cəzalandırılan əməllər;

3) xətalər – cərimə və ya həbslə cəzalandırılan əməllər.

Qeyd olunmalıdır ki, Qanunnaməyə görə ağır cinayətlərə yalnız qəsdən törədilən əməllər aid edilmişdi. Cinayətlər qəsd yönümlü təqsirin aşkar edildiyi halda cəzalandırılır, təqsirin ehtiyatsızlıq formasına münasibətdə isə, cəza yalnız qanunla xüsusi nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq edilirdi. Göründüyü kimi, 1903-cü il Qanunnaməsi cinayət əməllərini təqsirin formasından və cəzanın növündən asılı olaraq təsnif etmişdi.

Baxmayaraq ki, 1903-cü il Qanunnaməsində ilk dəfə olaraq cinayət qanununun qüvvədə olduğu məkan anlayışı müəyyən olunurdu (qanun Rusiyanın bütün ərazisində bütün şəxslərə eyni dərəcədə şamil edilirdi), o, məlum tarixi dəyişikliklər səbəbindən Rus imperiyasının bütün ərazisində qüvvədə olmağa macal tapmadı. Bütün qüvvəsi ilə o yalnız Latviya, Litva və Estoniya ərazisində tətbiq edilmişdi. Azərbaycanda Qanunnamənin Xüsusi hissəsinin «Ali hakimiyyətə qarşı qiyam haqqında» və «İğtişaş haqqında» adlanan iki fəslə qüvvədə olmuş, daha demokratik və mütərəqqi hesab edilən Ümumi hissə normaları isə tətbiq olunmamışdır.

§ 3. Bakı Soveti dövrünün cinayət qanunvericiliyi (1917-1918)

Bakı Soveti dövründə (10.1917 – 28.05.1918-ci illər)¹ Azərbaycan formal olaraq müstəqil dövlət hesab edilsə də,

¹ Гейд етдийимиз кими, бир чох мянбялярдя бу дювр «Бакы коммунасы дюврц» адландырылыр.

siyasi, hərbi və ümumən qanunvericilik cəhətdən faktiki olaraq Rusiyadan asılı vəziyyətdə olmuşdur. «Bakı kommunası dövrünün hüququ ...mahdiyyət etibarilə rus imperiya siyasətinin başqa formada davamını qanuniləşdirilməyə xidmət etmişdir».¹ Bolşevik rəhbərliyi Azərbaycanı Sovet Rusiyasının ayrılmaz hissəsi hesab edirdi və həmin dövrdə Rusiya və Azərbaycan dövlət və ictimai quruluşunun sinfi mahiyyətcə eyni olması, habelə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasında Rusiya proletariatının hərbi müdaxilə yolu ilə həlledici rol oynaması nəzərə alınaraq, RSFSR-in bir çox normativ aktları, dekret, təlimat və əsasnamələri respublikada birbaşa tətbiq edilirdi. Ona görə də, bu paraqrafda Bakı Soveti dövrü və ardıcılıqla bu fəslin başqa paraqraflarında Azərbaycan SSR-nin qanunvericiliyi ilə paralel olaraq SSRİ və RSFSR qanunvericiliyini nəzərdən keçirilməsi vacibdir.

Sovet hüququnun yaradılması iki formada: qanunvericilik və inqilabi hüquqyaratma yolu ilə həyata keçirilirdi. Oktyabr inqilabının baş tutmasından dərhal sonra ümumilikdə qanunvericiliyin, o cümlədən cinayət hüququnun ilkin mənbəyini hökumətin xalqa Müraciətləri, Sovetlər qurultayının Qərarları, yerli fəhlə, kəndli və əsgər sovetlərinin tapşırıqları, Xalq Ədliyyə Komissarlığının təlimatları, habelə məhkəmə praktikası təşkil etməyə başladı.

II Ümumrusiya qurultayında 26 oktyabr 1917-ci il tarixdə qəbul edilmiş Torpaq haqqında dekretə əks olunmuş ilk cinayət-hüquq aktında cinayətin sosial anlayışı ifadə olunmuşdu: «müasdirə edilmiş və bu gündən etibarən bütün xalqa məxsus olan əmlakın hər hansı bir formada korlanması inqilabi məhkəmə tərəfindən cəzalandırılan ağır cinayət elan olunur».

Həmin illərin (1917-1918) cinayət qanunvericiliyində xəta və cinayət anlayışları işlədilirdi. İlk dəfə bu iki termin

¹ Дьямрилли М., Ялясэярли Я. Эюстяр. ясяр, с.160-161

RSFSR Xalq ədliyyə Komissarlığının 18 (31) dekabr 1917-ci il tarixli qərarında və RSFSR Xalq Komissarları Sovetinin «İnqilabi Mətbuat tribunalı haqqında» 28 yanvar (10 fevral) tarixli dekretində və Məhkəmə haqqında 20 (7) iyul tarixli dekretinin 1-ci maddəsində birlikdə işlənmişdi.

Azərbaycanın normativ aktlarında «cinayət və xəta» terminləri «Hərbi-inqilab tribunalı yanında istintaq komissiyasının üzvləri üçün rəhbər göstərişlərdə» ilk dəfə birgə istifadə olunmuşdu. Akta göstərilirdi ki, məsələn, İstintaq komissiyası «Hərbi-inqilab tribunalının aidiyyətində olan cinayətlər və xatalar üzrə ibtidai istintaq» aparır (bölmə 1, maddə 1).¹ Bakı Xalq Komissarları Soveti tərəfindən 6 iyun 1918-ci ildə qəbul edilmiş Xalq məhkəmələri haqqında dekret törədilməsinə görə iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlərin baxılmasını xalq məhkəmələrinin səlahiyyətinə aid etdi. Xalq məhkəmələrinin baxdığı işlər ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə ibtidai istintaqı tələb olunmayan cinayətlər idi. Qalan bütün cinayət işləri fəhlə, əsgər və matrosların Bakı Soveti yanında yaradılmış İstintaq komissiyası tərəfindən baxılırdı.²

Bununla belə, həmin illərin cinayət hüquq aktlarında nə cinayətlərə, nə də xətalara hər hansı konkret anlayış verilmirdi. Bu əməllər, görünür, ictimai təhlükəliliyin dərəcəsinə və cəza hədlərinə görə fərqləndirilirdi ki, bu meyarlar əsasında həm də onların aidiyyəti müəyyən edilirdi.

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin məsələləri Xüsusi hissə ilə müqayisədə tamamilə qeyri-məqbul formada tənzim edilirdi. Ümumi hissənin institutları konkret cinayətlərlə

¹ *Бабаев А.С.* Создание основ советского уголовного и уголовно-процессуального права в Азербайджане (1917-1918гг.). Баку, 1973, с.121

² *Мовсумов Д.Г.* Советская судебная система в Азербайджане. Баку, 1970, с.22

mübarizə məqsədilə qəbul olunan ayrı-ayrı aktlarda xatırlanırdı. Cinayət məsuliyyətinin əsasında bu və ya digər hərəkətlərin sovet quruluşu və ya inqilabi hüquq qaydaları üçün ictimai təhlükəliliyi prinsipi dayanırdı. İctimai təhlükəliliyin mövcud olub-olmaması barədə məsələnin həlli əksər hallarda cinayətkarlıqla mübarizə aparən orqanlara, habelə xalq kütlələrinin hüquq yaradıcılığına həvalə edilmişdi.

1917-1918-ci illərdə Azərbaycanda qəbul olunmuş dekret və qanunları təhlil etdikdə belə bir nəticə hasil olur ki, bu aktlar bütün cinayətləri iki kateqoriyada nəzərdə tutmuşdu:

- 1) əksinqilabi, xüsusilə təhlükəli;
- 2) digər bütün cinayətlər.

Cinayətlərin birinci kateqoriyasına görə müvafiq müddətdən az olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə qismində cəza sanksiyası, ikinci kateqoriyaya görə - müəyyən müddətədək, yəni həmin müddətdən çox olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq olunurdu. Onu da qeyd edək ki, qanunvericilikdə əksinqilabi cinayətlərin tam siyahısı müəyyən edilməmişdi. 17 yanvar 1918-ci ildə təsdiq olunmuş Bakı İnkilabi Tribunalı haqqında əsasnamə faktiki olaraq əksinqilabi sayılmayan bir sıra cinayətlərin baxılmasını da Tribunalın səlahiyyətinə aid edirdi.

Məsələn, quldurluq, soyğunçuluq, oğurluq, dələduzluq («d» bəndi), Sovetin və sovet hakimiyyəti orqanlarının dekret, əmr və icrası məcburi qərarlarının tələblərinin pozulması (əgər bu aktlarda onun pozulması ilə bağlı işlərin inqilabi tribunala verilməsi nəzərdə tutulmuşdusa) – («j» bəndi), bazarda kütləvi istehlak predmetlərinin alışı, gizlətmə, korlama və ya məhv etmə yolu ilə qıtlığın yaradılması və ya qiymətlərinin yüksəldilməsi («q» bəndi) və s. kimi əməllər Əsasnamədə əksinqilabi cinayətlərə aid edilmişdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin cinayət-hüquq aktlarında bir sıra cinayətlərin xüsusilə ağır xarakteri qeyd olunurdu. Məsələn, «müsavat qiyamı iştirakçılarının təslim

olması» barədə xəbər verərək, Bakı şəhəri və onun rayonlarının İnqilabi Müdafiə Komitəsi göstərirdi ki, onun sərəncamlarına tabe olmayan hər kəs «Sovetin düşməni hesab olunacaq» və ona qarşı güllələmə də daxil olmaqla ən ciddi cəza tədbirləri tətbiq olunacaqdır. Həmin illərin normativ aktlarında (məsələn, Hərbi komissarlıqlar haqqında əsasnamədə) da «ağır cinayət», «ən ağır cinayət» kimi anlayışlara rast gəlinir.

Qeyd olunmalıdır ki, ilk inqilabi tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycanın yerli və məişət xüsusiyyətləri heç də həmişə nəzərə alınmırdı. Bununla bağlı Nəriman Nərimanov göstərmişdi ki, bolşeviklər «Qafqazda da Rusiyada istifadə etdikləri iş metodlarını tətbiq etmək istəyirdilər, hərçənd burada hər bir millət onun digərləri ilə yaxınlaşmasına mane olan məxsusi məişət şəraitində yaşayırdı».

Bu dövrün Azərbaycan üçün faciəviliyi bir də hakimiyyətin qeyri-milləti, ermənipərəst siyasəti nəticəsində 1918-ci ilin mart ayında Bakıda, Qubada və b. yerlərdə dinc müsəlman əhalisinə qarşı törədilən kütləvi qırğınların cəzalandırılmamış qalmasıdır.¹

Bakı kommunasının şəxsində Sovet hakimiyyəti uzun müddət yaşamadı və tezliklə Azərbaycanda ilk müstəqil demokratik respublika elan edildi.

¹ Бақы коммунасынын ермяни рящбярлийинин тяшкилаты иля тюрядилмиш ынайтлярин тядгиги мягсяди иля 15 ийул 1918-ы илдя Азярбайъан Ымшуриййяти щюкцмятинин гярары иля Фювгаладя Истиндаг Комиссийасы йарадылмышды. Топланмыш фактлар ясасында 124 ынайт иши галдырылмыш вя ынайткарлар мясулиййята гялб олунмаг пццн мящкямйяя верилмишди (ятрафлы бах: *Щясянов Ы.* Азярбайъан бейнялхалг мцнасибятляр системиндя (1918-1920-ы илляр). Бақы, 1993; *Асадов С., Мамедов И.* Терроризм: причина и следствии. Баку, 2001).

§ 4. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin cinayət qanunvericiliyi (1918-1920)

28 may 1918-ci ildə İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi və Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdi.

İlk demokratik Azərbaycan Respublikasının qısamüddətli idarəçilik dövründə Bakı sovetinin bütün dekretləri, o cümlədən Xalq məhkəmələri və İstintaq komissiyalarının yaradılması barədə aktları ləğv olundu. Müsavat hökumətinin 23 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə 1917-ci il inqilabına qədərki məhkəmə təsisatları müvəqqəti olaraq bərpa edildi. Qərara uyğun olaraq, çar Rusiyasının Müvəqqəti hökumət tərəfindən ləğv olunmamış bütün qanunları və normativ aktları Azərbaycanın bütün ərazisində qüvvədə qalırdı: «Bütün idarəetmə və məhkəmə sahəsində hazırda qüvvədə olan qanunlar qanuni qaydada ləğv olunmayana qədər qüvvədə saxlanılsın». Bununla belə, ilk demokratik respublikanın bütün qəbul edilmiş qanun və qərarlarında İstiqlal Bəyannaməsində təsbit edilmiş milli, dini, məslək və cinsi fərqlərindən, sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq dövlətin bütün vətəndaşlarının qanun qarşısında bərabərlik prinsipi bərqərar edilmişdi.

Beləliklə, müsavat hökuməti çar cinayət qanunvericiliyini müvəqqəti də olsa qüvvədə saxlamışdı. Bu da ölkədə baş götürüb gedən anarxiyadan və bolşevik hakimiyyətinin qoyduğu anti-milli qaydalardan daha sərfəli idi. Cinayət hüquq münasibətləri Rus imperiasının Cinayət və islah cəzaları haqqında 1845-ci il (1885-ci il redaktəsində) Qanunnaməsi və 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsinin qüvvəyə minən hissəsi (daha ağır cinayətlərə görə məsuliyyətə dair fəsillər) ilə tənzim edilirdi. Maraqlıdır ki, Müvəqqəti hökumət tərəfindən (1917-ci ilin fevral-oktyabr ayları) qəbul edilən cinayət qanunvericilik aktları da öz hüquqi qüvvəsini saxlayırdı.

Müsavat hökumətinin gözə çarpan addımlarından biri də, 12 avqust 1918-ci il tarixli Qərarla ölüm cəzasının müvəqqəti tədbir kimi bərpa edilməsi oldu.

23 iyun 1918-ci il tarixli Qərara uyğun olaraq, bir sıra ağır cinayətlər, yəni adamöldürmə, quldurluq, soyğunçuluq, silahlı müqavimət, qadının oğurlanması və ya zorlanması, yaşayış evlərinin və taxıl zəmilərinin yandırılması, dəmir yollarının, teleqraf, telefon xətt və qurğularının zədələnməsi kimi cinayətlər ümumi məhkəmə aidiyyətindən kənar edildi. Bu cinayətlərə görə təqsirli şəxslərin müharibə dövrü qanunları ilə mühakimə olunması nəzərdə tutulurdu.

27 yanvar 1919-cu il tarixdə qəbul olunmuş Qərarla millətlərarası münasibətlər zəminində baş verən bir sıra ağır cinayətlərə görə (adamöldürmə, soyğunçuluq, qadınlara qarşı zorakılıq) ölüm cəzası da daxil olmaqla ciddi mübarizə tədbirləri nəzərdə tutuldu.

11 iyun 1919-cu il tarixdə Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı və respublikanın bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi. Bununla əlaqədar, bir sıra cinayətlər ümumi aidiyyətdən çıxarıldı və müharibə dövrü qanunlarına uyğun surətdə və Hərbi-məhkəmə Nizamnaməsi qaydaları əsasında mühakimə edilməsi üçün hərbi məhkəməyə həvalə edildi. Bu cinayətlərə aşağıdakılar aid edilirdi:

- 1) dövlət hakimiyyəti əleyhinə qiyam;
- 2) respublikaya qarşı dövlət xəyanəti;
- 3) Azərbaycan parlamentinin nümayəndələrinin və hökumətin sədr və üzvlərinin həyat və sağlamlığına qəsd;
- 4) hərbi qaravula və hərbi hissələrə hücum;
- 5) hakimiyyətə qarşı silahlı müqavimət;
- 6) adam öldürmə, adam öldürməyə cəhd;
- 7) dəmir yollarının, körpülərin və bu qəbil qurğuların, habelə su qurğularının və dövlət əhəmiyyətli başqa qurğuların, teleqraf və telefonların korlanması;

8) yaşayış binalarının və buğda-çörək məhsullarının yandırılması;

9) hərbi vəzifəliləri hərbi xidmət vəzifələrini pozmağa təhrik edən ictimai nitqlərin və ya ifadələrin söylənilməsi və ya oxunması, yaxud belə ifadələrin yayılması.

Bu əmrə əsasən, törədilməsinə görə 50.000 rubladək cərimə və ya altı ayadək müddətə həbs cəzası nəzərdə tutulmuş aşağıdakı əməllər ümumi aidiyyətdən çıxarıldı və inzibati hüquqpozmalar kimi tanındı:

1) milli düşmənçiliyə, əhəlinin ayrı-ayrı hissələri və sinifləri arasında düşmənçiliyə rəvac verə bilən hər hansı məlumat və xəbərlərin kütləvi qaydada bəyan olunması və ya yayılması;

2) hökumətin hərəkət və sərəncamları, hərbi hissələrin apardığı əməliyyatlar, milli fəlakətlər və s. barədə yanlış xəbərlərin və məlumatların hər hansı formada yayılması;

3) hər hansı növdən olan odlu silahın, mərmilərin, hərbi sursatın və partlayıcı maddələrin gəzdirilməsi, saxlanması və alqı-satqısı;

4) siyasi xarakterli kütləvi toplantı və mitinqlərdə iştirak etmə.

Göründüyü kimi, qanunverici göstərilən iki qrup (kateqoriya mənasında) cinayətləri ümumi aidiyyətdən kənar etməklə faktiki olaraq cinayətlərin ağırlıq dərəcəsinə görə təsnifatını müəyyən etmişdi. Birinci kateqoriyaya daxil olan əməllərin (buraya əvvəllər, yəni 23 iyun 1918-ci il tarixli qərarla ümumi aidiyyətdən çıxarılmış əməllər də daxil edilirdi) ictimai təhlükəliliyi daha yüksək sayılmış və onların baxılması hərbi məhkəmələrə həvalə olunmuş, ikinci kateqoriyaya daxil olan əməllər isə ümumiyyətlə dekriminallaşdırılaraq inzibati pozuntular hesab edilmişdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının mövcud olduğu zaman kəsiyində parlamentin müzakirəsinə təqribən 300 qanun layihəsi çıxarılmış, lakin təəssüf ki, cəmi 23 ay fəaliyyət

göstərmiş müstəqil respublika tərtib edilmiş bütün qanun layihələrinin qəbulu üçün imkan tapmamışdı. Milli parlament tərəfindən cinayət hüququ sahəsində qəbul olunmuş aktlar əsasən onun Xüsusi hissəsinə aid məsələlərə həsr olunmuşdu. Bu dövrdə dəyişilmiş siyasi quruluşun, xarici və dövlətdaxili şəraitə görə köhnə qanunlarla nəzərdə tutulmuş məsuliyyət müəyyən edən normaların dəyişdirilməsi və ya yeni cinayət tərkibləri nəzərdə tutan normaların yaradılması zəruri idi. Cinayət hüququnun Ümumi hissəsinə aid olan məsələlər isə vaxt məhdudluğu üzündən inqilabaqədərki rus imperiyasının qanunvericiliyi səviyyəsində saxlanılmışdı.

1920-ci ilin 28 aprel tarixində Qırmızı Ordunun müdaxiləsi müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə, o cümlədən onun müstəqil hüquq yaradıcılığına son qoydu, Azərbaycanda 71 illik totalitar sovet hakimiyyəti bərqərar oldu.

§ 5. Azərbaycanda sovet cinayət hüququnun təşəkkülü (1920-1922)

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində cinayətlərin təsnifatı məsələsi ilə bağlı ilk növbədə onu qeyd edək ki, bu istiqamətdə inkişaf ikilənmiş məhkəmə sisteminin (inqilabi tribunallar və xalq məhkəmələri) mövcud olduğu bir zəmində gedirdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının ertəsi günü, yəni 29 aprel 1920-ci ildə xüsusilə ağır cinayətlərlə mübarizə məqsədilə Ali inqilabi tribunal təsis edildi. Azərbaycan İnqilab Komitəsi 20 may 1920-ci ildə Tribunalın əsasnaməsini qəbul etdi. Əsasnamədə Tribunalın, ələlxüsus, əksinqilabi qüvvələrə qarşı mübarizə, inqilabın və onun nailiyyətlərinin bu qüvvələrdən qorunması məqsədilə yarandığı

göstərilirdi. Beləliklə, bununla əksinqilabi cinayətlərin xüsusi obyektinin - sosialist inqilabı, onun bərqərar etdiyi proletariat diktaturası və digər nailiyyətlər olduğu təsbit edildi.

29 aprel 1920-ci il tarixli Dekret və 20 may tarixli Əsasnaməyə uyğun olaraq, baxılması Ali İnkilabi Tribunalın səlahiyyətinə aid edilmiş xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası aşağıdakıları əhatə edirdi:

1) Əksinqilabi xarakterli cinayət əməlləri. Onlara aid edilirdi:

a) sovet quruluşunun devirilməsinə yönəlmiş sui-qəsd, üsyan;

b) xəyanət;

c) Fəhlə-kəndli hökumətinə və onun qurduğu hakimiyyət orqanlarına qarşı üsyan;

ç) Respublika qanunlarının və ya sovet hakimiyyətinin qərar və sərəncamlarının həyata keçirilməsinə müqavimət göstərmə;

d) kütlələri və ya hərbi hissələri yuxarıda göstərilən cinayətlərin törədilməsinə təhrik etmək məqsədilə aparılan təbliğat və ya provokasiya;

e) məxfi məlumat və sənədlərin açıqlanması;

ə) sovet hakimiyyəti haqqında yalan məlumatlar və xəbərlər yayma, Qırmızı Ordu qoşunları barədə məlumatları düşməyə vermə və ya məxfi sənədləri məhv etmə;

f) dəmir yolu xətlərinin, körpülərin və başqa nəqliyyat qurğularının, habelə teleqraf xətlərinin, xəzinə əmlakı anbarlarının qəsdən məhv edilməsi və ya korlanması.

2) Ümumcinayət xarakterli cinayət əməlləri. Onlara aid edilirdi:

a) talançılıq;

b) dəstə tərəfindən törədilən insan həyatına qəsd, zorlama, quldurluq, soyğunçuluq, yanğın, saxta pul nişanları və sənədlər hazırlama;

- c) məxsus olmayan rütbə və vəzifələrin mənimsənilməsi;
- ç) ərazidə zəruri sayılan kütləvi istehlak malları ilə bağlı qatı möhtəkirlik;
- d) dəmir yolu nəqliyyatı qaydalarını pozmaqla hərəkət nizamsızlığı yaratma.

3) *Vəzifə cinayətləri*. Onlara aid edilirdi:

- a) sabotaj;
- b) hakimiyyət həddini aşma və ya hakimiyyət hərəkətsizliyi, əgər bu əməllər respublika üçün və ya inqilab işi üçün mühüm zərərlə və ya əhəmiyyətli itkilərlə müşayiət olunmuş və ya belə nəticələr təsadüfən və ya başqa şəxslərin qabaqlayıcı tədbirləri sayəsində baş verməmişdirsə;
- c) qulluq üzrə etibar edilmiş əmlakın mənimsənilməsi, israf edilməsi və ya dağıdılması;
- ç) vəzifə saxtakarlığı;
- d) hədə-qoxu ilə tələb etmə.

İnqilab komitəsinin 12 may 1920-ci il tarixli dekreti ilə Azərbaycanın məhkəmə palatası, Bakı və Gəncə şəhərlərindəki dairə məhkəmələri, prokurorluq və məhkəmə istintaq orqanları ləğv edildi, yenidən yerli xalq məhkəmələri təsis olundu. Xalq məhkəməsi haqqında 12 may 1920-ci il tarixli dekretə uyğun olaraq xalq məhkəmələrinə cəzanın növünün və müddətinin təyin edilməsində heç bir məhdudiyət qoyulmamışdı. İstisna təkcə ölüm cəzası ilə bağlı idi, bu cəza yalnız inqilabi tribunalın hökmü ilə tətbiq oluna bilərdi.¹ Qeyd edilməlidir ki, Dekretə şəriət məhkəmələrinin ləğvi barədə heç bir göstəriş edilməmişdi. Məsələ onda idi ki, Dağıstan və Orta Asiyadan fərqli olaraq Azərbaycanda hələ çarizm dövründə şəriət məhkəmələrinin rolu kəskin məhdudlaşdırılmış və yalnız ailə-nikah münasibətləri zəminində meydana çıxan işlərin

¹ *Мамедов И.П.* Создание и развитие уголовного права Азербайджанской ССР. Тбилиси, 1969

baxılmasına aid edilmişdi. 1921-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan ərazisində şəriət məhkəmələrinin mövcudluğuna tamamilən son qoyuldu.

Bu zaman kəsiyində respublika ərazisində xalq məhkəmələri sistemi və Ali İnkilabi Tribunalın yanaşı həmçinin İnkilabi hərbi-səhra tribunalları, Hərbi-dəmir yol tribunalları, Ordu inkilabi tribunalları, Xəzər dəniz tribunali fəaliyyət göstərmişdir.

Beləliklə, 1922-ci il CM-in qəbulunadək cinayətlərin təsnifatı məsələsi öz həllini cinayət işlərinin aiddiyyətinə uyğun olaraq tapırdı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qanunverici Ali İnkilabi Tribunalın səlahiyyətinə aid edilmiş xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasını və xalq məhkəmələri tərəfindən baxılan digər cinayətlər kateqoriyasını fərqləndirmişdi. Burada mühüm bir məqam, daha doğrusu, həmin illərdə xüsusilə ağır cinayətlərin dairəsini genişləndirmək təmayülünün mövcudluğu qeyd olunmalıdır. Belə ki, Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 23 may 1921-ci il tarixli qərarı ilə at oğurluğu və oğurluğun digər növləri, soyğunçuluq, quldurluq, adamöldürmə ilə bağlı bütün işlər, bandit dəstələrinin təşkili, vəzifəli şəxslər tərəfindən cinayətkarların gizlədilməsi və cinayətkarlığa göz yumulması kimi cinayət işləri xalq məhkəmələrinin icraatından alınaraq inkilabi tribunala verilmişdi.

Sovet cinayət qanunvericiliyinin inkişafı prosesində mühüm məqamlardan biri də «əksinqilabi xarakterli ən təhlükəli cinayətlər» anlayışının meydana çıxması idi. İnkilabi tribunalın baxdığı cinayət işləri arasında əksinqilabi cinayətlər böyük xüsusi çəki (65%) ilə seçilirdi. İ.P.Məmmədov öz doktorluq işində Xalq Daxili İşlər Komissarlığının hesabatlarına əsaslanaraq, əksinqilabi cinayətlərin baxılmasına dair aşağıdakı məlumatları göstərir:

1920-ci ildə – 250 iş;

1921-ci ildə – 150 iş;

1922-ci ildə – 115 iş.¹

İnqilabi tribunalın Şuşa qəzasında 1922-ci ildə keçirilmiş səyyar sessiyasının hesabatı əsasında İ.P.Məmmədov tribunalın baxdığı bütün işləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

- a) banditizm və quldurluq;
- b) vəzifə üzrə cinayətlər;
- c) rüşvətxorluq və hədə-qoxu ilə tələb etmə;
- ç) müxtəlif növdən olan cinayətlər.

İ.P.Məmmədov həmin dövrün məhkəmə praktikasına dair maraqlı faktlar göstərir ki, bunlar əksinqilabi cinayətlərin bir çox hallarda düzgün tövsif olunmadığını göstərir. Məsələn, İnqilabi tribunalın 2 avqust 1922-ci il tarixli hökmü ilə İ.Yusif oğlu «çobanın öldürülməsi və 16 qoyunun oğurlanmasında, daha doğrusu, *banditizmdə*» təqsirli bilinərək ölüm cəzasına məhkum edilmişdi. Daha bir misal: A.Türkov Azərbaycan SSR Fövqəladə Komitəsinin səlahiyyətli işçisi kimi müvafiq orderlər olmadan özbaşına həbs və axtarışlar icra etmiş, götürülmüş əşyaların xeyli hissəsini mənimsəmişdi. A.Türkov R.Hüseyn qızının mənzilində axtarış zamanı özünü o dərəcədə kobud aparmışdı ki, hamilə qadın uşaq salmışdı. Bununla belə, məhkəmə tərəfindən A.Türkovun əməlinin tövsifi təəccüb doğurur: «A.Türkovun ibtidai istintaqda sübuta yetirilmiş *banditizmdə* təqsirliliyini məhkəmə təsdiq edir».²

Baxılması xalq məhkəmələrinin ümumi yurisdiksiyasına aid olan cinayətlər əsasən aşağıdakı kateqoriyalara bölünürdü: əmlak hüquqları əleyhinə cinayətlər, idarəetmə qaydası əleyhinə cinayətlər, şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər. Onlar arasında əmlak cinayətləri daha geniş yayılmışdı. Belə ki, 1922-ci ilin yanvarın 1-dən aprelin 1-dək olan zaman ərzində

¹ Мамедов И.П. Создание и развитие уголовного права в Азербайджанской ССР (1920-1937) в двух томах. Т.1. Дисс. ... докт. юрид. наук. Тбилиси, 1967, с.217 (БДУ-нун kitabxanasынын архиви).

² Мамедов И.П. Эюстяр. диссертасийа иши. Т.1, с.235. Мянтя мцвафиг сюзяр тяряфимиздян курсивля гейд олунуб – (Ш.Т.С.).

xalq məhkəmələri tərəfindən baxılmış cinayətlərin dinamikası aşağıdakı kimi olmuşdur.

Əmlak hüquqları əleyhinə cinayətlər:

oğurluq, qarət¹ – 1359;
hədə-qorxu ilə tələb etmə – 4;
dələduzluq – 5 iş.

İdarəetmə qaydası əleyhinə cinayətlər:

saxta pulların hazırlanması və realizəsi – 3;
qanunsuz ticarət – 6;
araq çəkmə – 2;
hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərmə-1;
sakitliyin pozulması – 2;
qumar oynama – 1 iş.

Şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər:

adam öldürmə – 148;
adam öldürməyə cəhd – 30;
vətəndaşların itgin düşməsi – 3;
uşaqların itgin düşməsi – 1;
uşaqbazlıq – 1;
qız qaçırılması – 5;
zorlama – 1 iş.

Xalq məhkəmələrinin ümumi yurisdiksiyasında olan işlər də öz növbəsində ağır və ağır olmayan cinayətlər kimi fərqləndirilirdi. Belə ki, Məhkəmə haqqında 12 may 1920-ci il tarixli dekretin 7-ci maddəsi xalq məhkəməsinin daimi tərkibi və altı xalq iclasçısının iştirakı ilə baxılan işləri ağır cinayətlər hesab edirdi. Bunlara aşağıdakılar aid edilmişdi: insan həyatına qəsd; ağır bədən xəsarətinin yetirilməsi; zorlama; quldurluq;

1

saxta pul və ya sənədlər hazırlama; rüşvətxorluq; inhisarlı və normalaşdırılmış istehlak predmetləri ilə bağlı möhtəkirlik. Bütün digər cinayətlər daimi hakim və iki xalq iclasçısından ibarət tərkibdə baxılırdı.

«Ağır cinayət» və «ən ağır cinayət» kimi terminlər həmin dövrün bir sıra başqa aktlarında da işlənirdi. Cinayət hüquq normalarını əks etdirən dekretlərin bəziləri cinayətlərin siyasi səciyyəsinə müəyyən etmişdi. Əksinqilabi cinayətlərlə yanaşı bir sıra digər cinayətlər də siyasi xarakterli hesab olunurdu. Beləliklə, siyasi xarakterli cinayətlərin dairəsi əksinqilabi cinayətlərə nisbətən daha geniş idi. Məhkəmə haqqında 12 may 1920-ci il tarixli dekretin 4-cü maddəsinin qeydində göstərilmişdi ki, əksinqilabi əməllərə və çıxışlara dair bütün işlər, sabotaj, sovet hakimiyyətinin nüfuzdan salınması və casusluq inqilabi tribunalın aidiyyətindədir. İnqilabi tribunal sabotaj, Sovet hakimiyyətinin nüfuzdan salınması və casusluğu «siyasi əhəmiyyəti olmayan» hesab edərdisə, bu işləri baxılmaq üçün xalq məhkəməsinə göndərirdi.

Azərbaycan SSR İnqilab Komitəsi tərəfindən 9 iyul 1920-ci il tarixdə təsdiq edilmiş «Azərbaycan SSR-in cinayət hüququnun əsas müddəaları» heç bir əlavə və dəyişiklik olmadan 1919-cu il «RSFSR cinayət hüququ üzrə rəhbər başlanğıcları»-nı təkrar edir və gələcək ilk sovet CM-in Ümumi hissəsinin bir növ prototipi kimi normativ qüvvə daşıyırdı.

Beləliklə, nəticə çıxır ki, baxılan tarixi dövrdə cinayətlərin ayrı-ayrı kateqoriyalara bölgüsünün əsasında cinayətin sosial qiyməti, siyasi yönümü, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi dayanırdı. Təsnifatın formal meyarı kimi cəzanın növü və həddi deyil, siyahı və sadalama üsullarından istifadə olunurdu. Bununla belə, qanunda bu və ya digər kateqoriyaya aid edilən cinayətlər bilavasitə sadalanmırdı. Başqa sözlə, qanunverici cinayətlərin təsnifatını konkret məsələ kimi həll etməmişdi.

§ 6. Azərbaycan SSR-in 1922-ci il Cinayət Məcəlləsi

1922-ci il sovet respublikalarında cinayət qanunvericiliyinin kodifikasiya edilməsi (məcəllə halına salınması) ilə əlamətdardır. Birinci sovet Cinayət Məcəlləsi 1 iyun 1922-ci il tarixdən qüvvəyə minən RSFSR CM-i oldu. Bu Məcəllə 218 maddədən ibarət idi ki, bunun da dördüdə biri Ümumi hissənin payına düşürdü.

İlk CM-in qəbulu üzrə müəyyən hazırlıq işləri Azərbaycanda da aparılırdı. Belə ki, RSFSR CM-in layihəsinin hazırlanıb geniş müzakirələrə təqdim edilməsindən sonra Azərbaycanda digər müttəfiq respublikalarda olduğu kimi Cinayət Məcəlləsi layihəsinin hazırlanmasına başlandı. Maraqlıdır ki, öz doktorluq işində İ.P.Məmmədov Azərbaycan SSR-in ilk CM-in layihəsi üzərində aparılan «gərgin işlərə» istehza ilə yanaşmış və bunu xüsusi olaraq vurğulamaq üçün yəqin və elə buna görə də, həmin ifadəni dırnaq içərisində işlətməmişdi.

Azərbaycan SSR-in ilk CM-in qəbulu prosesində RSFSR CM-in layihəsinin əsas müddəə və prinsiplərinin öyrənilməsi üzrə müvafiq hesabatlar təşkil olunmuşdu. Bu hesabatlardan biri, daha doğrusu, «RSFSR Cinayət Məcəlləsi layihəsi ilə bağlı cinayət hüququnun problemləri» adlanan hesabat Azərbaycan SSR Xalq məhkəmələrinin 1922-ci ildə keçirilmiş qurultayında dinlənilmişdi.

İlk CM Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 3 dekabr 1922-ci il tarixli ikinci sessiyasında qəbul edilmiş və 1 fevral 1923-cü il tarixdən qüvvəyə minmişdi. İstər həcm, istər məzmun etibarı ilə bu qanun RSFSR CM-ni təkrar edirdi. Hət-

ta, RSFSR CM-nə 1922-ci ilin iyun ayından dekabrədək əlavə edilmiş maddələr Azərbaycan SSR CM-də də əlavə maddələr kimi gedirdi, baxmayaraq ki, Məcəllə Azərbaycanda ilk dəfə qəbul olunurdu. «RSFSR-in 1922-ci il CM-i ilə sovet respublikalarının cinayət məəcəllələrinin demək olar tam eyniliyi onunla izah edilə bilər ki, 1922-ci il CM-də həm RSFSR-in, həm də digər sovet respublikalarının qanunvericiliyi və məhkəmə praktikası öz əksini tapmışdı».¹

Azərbaycan SSR-in 1922-ci il CM-i beş bölmədən ibarət olan Ümumi hissə və səkkiz fəsildən ibarət olan Xüsusi hissə strukturunda qurulmuşdu. Hər iki hissədə CM-in maddələrinə ad verilməmişdi. Qanunvericilik texnikası baxımından, bu hal təcrübə tətbiq zamanı müəyyən çətinliklər törədirdi. Bununla belə, Azərbaycan SSR-in ilk CM-in qəbul edilməsi respublikanın dövlət-hüquqi həyatında mühüm hadisə oldu. 1922-ci il CM-də cinayətin formal deyil, maddi anlayışı öz əksini tapmışdı. Halbuki CM-in bəzi layihələrində cinayətə məhz formal anlayış verilməsi üstün tutulurdu. Ümumiyyətlə, 1922-ci il CM-in əsas xüsusiyyətlərindən biri o idi ki, mühüm cinayət-hüquqi institut olan cinayətə CM-in Ümumi hissəsində ayrıca bölmə həsr edilməmiş (bu məsələ öz həllini 1960-cı il CM-də tapdı) və cinayətə cəza prizmasından baxılmışdı.

Cinayətlərin təsnifatı probleminin cinayətin ağırlıq dərəcəsiindən asılı olaraq həll edilməsi də formal olaraq, cəza təyini qaydaları ilə əlaqələndirilmişdi. Bununla belə, həmin normalar istər Ümumi, istər Xüsusi hissəyə aid praktiki məsələlərin həllində xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Məsələn, cəza həddini müəyyən edərkən məhkəmə sovet quruluşunun əsaslarına qarşı yönəlmiş cinayətləri digər bütün cinayətlərdən fərqləndirməli idi. CM-in 24-cü maddəsi cəzanın təyin olunma qaydasını belə müəyyən etmişdi: «Cəza həddini müəyyən

¹ Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда Азербайджанской ССР (1961-1983). Баку, 1985, с.8

edərkən həm cinayətkarın özünün, həm də onun törətdiyi cinayətin təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi nəzərə alınır».

Cinayətlərin təsnifatını nəzərdə tutan 27-ci maddə birbaşa olaraq «kateqoriya» terminindən istifadə etmişdi. Maddənin dispozisiyası aşağıdakı kimi qurulmuşdu:

«maddə 27. Cəza həddini müəyyən edərkən Cinayət Məcəlləsi cinayətlərin iki kateqoriyasını fərqləndirir:

a) Fəhlə-Kəndli hakimiyyətinin qurduğu əsas hüquq qaydalarına qarşı yönələn və ya onun ən təhlükəli hesab etdiyi, törədilməsinə görə Məcəllə ilə müəyyən olunmuş cəzanın aşağı həddinin məhkəmə tərəfindən azaldılmasına yol verilməyən və

b) törədilməsinə görə məhkəmə tərəfindən təyin olunan cəzanın yuxarı həddi müəyyən edilmiş bütün digər cinayətlər».¹

Beləliklə, bu maddə cinayətlərin iki kateqoriyaya bölgüsünü siyasi cəhətdən əsaslandırılmış (qəsdin obyektinə görə), Ümumi hissədə cinayətlərin təsnifatı zamanı konkret sinfi yanaşma ifadə etmiş, cinayətin inqilabi nailiyyətlər, sovet hakimiyyəti, fəhlə və kəndlilər, bütün zəhmətkeşlər üçün təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini təsnifatın əsas meyarı kimi qəbul etmişdi.

1922-ci il CM-i sovet quruluşunun əsaslarına qəsd edən cinayətlərlə (əksinqilabi cinayətlərlə) yanaşı birinci kateqoriyaya (maddə 27, «a» bəndi) bir sıra digər cinayətləri də daxil etmişdi ki, onlara görə sanksiyalar «aşağı olmamaqla» prinsipi üzrə müəyyən olunmuşdu. Buraya, məsələn, təsərrüfat cinayətlərinin əksər hissəsi aid idi.

Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi özünün 9 dekabr 1922-ci il tarixli 2-ci sessiyasında Azərbaycan SSR-in məhkəmə quruluşu haqqında əsasnamə qəbul etdi. Əsasnamə respublikanın məhkəmə orqanlarının təşkilati sistemini köklü

¹ Мятнин стили в орфографической русской дилемме олан илкин мянбядян щярфян тярцьма олунмушдур. Бах: Уголовный кодекс А.С.С.Р. 1922 года, изд. официальное, Баку, 1927, с.8

surətdə dəyişdi və cüzi dəyişikliklərlə 2000-ci ilin sentyabr ayınadək qüvvədə oldu. 1922-ci il məhkəmə islahatının əsas töhvəsi inqilabi tribunallardan və xalq məhkəmələrindən ibarət ikiqollu məhkəmə sistemini vahid və nizamlı sistemlə əvəz etməsindən ibarət idi. Məhkəmə orqanlarının qəbul edilən sistemi həm də, cinayətlərin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə hazırda mövcud təsnifatının həmin dövr üçün əksi kimi çıxış edirdi.

Yeni məhkəmə sistemin strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur:

1) bir xalq hakimindən ibarət tərkibdə xalq məhkəməsi – Azərbaycan SSR CM-in 215-227-ci maddələrində (Fəsil VIII – «Xalqın sağlamlığını, ictimai təhlükəsizliyi və ictimai qaydanı qoruyan qaydaların pozulması») nəzərdə tutulmuş cinayətlər üzrə işlərə baxırdı;

2) xalq hakimi və iki xalq iclasçısından ibarət tərkibdə xalq məhkəməsi – yuxarı məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinə aid olmayan cinayət işlərinə baxırdı;

3) xalq dairə məhkəməsi (Bakı və Gəncədə) – əvvəllər keçmiş inqilabi tribunalların səlahiyyətində olan xüsusilə mühüm işlərə birinci instansiya qismində baxırdı;

4) Respublika Yuxarı Məhkəməsi¹ – birinci instansiya qismində xüsusilə mühüm dövlət işlərinə baxır və eyni zamanda kassasiya instansiyası hesab olunurdu.

Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 13 fevral 1923-cü il tarixli qərarına uyğun olaraq «xüsusilə mühüm dövlət işlərinə» aşağıdakılar aid edilmişdi: «Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvlərinin, xalq komissarlarının, onların müavinlərinin, xalq komissarlıqları kollegiyası üzvlərinin, respublika prokurorunun və onun köməkçisinin, Azərbaycan SSR Fövqalədə Komitəsi kollegiyası üzvlərinin, Yuxarı və dairə məhkəmələri sədrinin, müavinlərinin,

¹ 3 январь 1925-ги ил тарихдан етибарян Республика Йухары Мящкямяси Азярбайбан ССР-ин Али Мящкямяси адландырылды.

üzlərinin, xalq prokurorlarının və onun köməkçilərinin, Bakı İcraiyyə Komitəsi üzvlərinin, Fəhlə-Kəndli Qırmızı Ordu qərargahınının rəisi və onun müavininin, qərargahın idarə və şöbə rəislərinin vəzifə cinayətlərində ittiham edilməsinə dair işlər, habelə Xalq Ədliyyə Komissarlığının təklifi ilə Yuxarı məhkəmənin müstəsna dərəcədə mühüm hesab etdiyi işlər».

Göründüyü kimi, burada təsnifatın meyarı qismində cinayət subyektinin xüsusi əlamətləri çıxış edirdi.

Sovetlərin I qurultayı 30 dekabr 1922-ci ildə SSRİ-nin yaradılması barədə Bəyannamə və Müqavilə qəbul etdi. Bu Müqavilə ali orqanlarının şəxsində SSRİ-nin idarəçiliyi, xüsusən də, məhkəmə quruluşunun və məhkəmə icraatının əsaslarının müəyyən olunması, habelə müttəfiq mülki və cinayət qanunvericiliyinin yaradılması məsələlərini nəzərdə tuturdu. Həmin dövr ümumittifaq cinayət qanunvericiliyinin rol və əhəmiyyətinin yüksəlməsi ilə səciyyələnir.

SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyəti tərəfindən 31 oktyabr 1924-cü ildə SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsas başlanğıcları təsdiq olundu. Bu Əsas başlanğıclarının 2-ci maddəsi də cinayət əməllərinin iki kateqoriyasını fərqləndirmişdi. Əsas başlanğıclar həm SSR İttifaqının, həm də müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi sahəsində səlahiyyətlərini dəqiq müəyyən etmişdi. Aktın 31 oktyabr 1924-cü il tarixə olan redaksiyasının 3-cü maddəsi müəyyən edirdi: «dövləti və hərbi cinayətlər istisna olmaqla, ayrı-ayrı cinayətlər və onlara sosial müdafiə tədbirlərinin tətbiq edilməsi qaydaları müttəfiq respublikaların cinayət qanunları ilə müəyyən olunur. SSR İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin Rəyasət Heyəti hər hansı cinayət növlərinə qarşı müəyyən cəza siyasəti xəttinin yeridilməsini zəruri hesab edərsə, bu barədə müttəfiq respublikalara göstəriş vermək hüququna malikdir».

Bu məsələ 25 fevral 1927-ci il tarixli qanunla daha konkret formaya salındı və o dövr üçün mübahisəli olan üç məsələni cavablandırıldı:

1) müttəfiq respublikalar dövləti və hərbi cinayətlərə dair normalara hər hansı dəyişiklik etməzlər;

2) dövləti və hərbi cinayətlərə dair ümumittifaq Əsasnaməsi qəbul olunur ki, bu da müttəfiq respublikaların qanunvericilik orqanları üçün direktiv deyildir, Cinayət Məcəlləsinə hökmən daxil edilən ümumittifaq qanunudur;

3) dövləti cinayətlərin anlayışı barədə məsələ öz müsbət həllini tapdı və dövləti cinayətlərin iki növü müəyyən edildi: əksinqilabi cinayətlər və SSRİ üçün xüsusilə təhlükəli olan idaretmə qaydası əleyhinə cinayətlər.

Beləliklə, ümumittifaq cinayət qanunvericiliyini aşağıdakılar təşkil edirdi: 1924-cü il SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıcları; 1927-ci il Dövləti cinayətlər haqqında əsasnamə; 1924-cü ildə və daha sonra 1927-ci ildə yenidən qəbul olunmuş Hərbi cinayətlər haqqında əsasnamə; cinayətlərin bəzi digər növləri üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən edən ayrı-ayrı qanunvericilik aktları (Əsas başlanğıcların 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsi).

§ 7. Azərbaycan SSR-in 1927-ci il Cinayət Məcəlləsi

1924-cü ildə SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıclarınının qəbul edilməsindən sonra müttəfiq respublikalarının cinayət qanunlarının həmin akta uyğunlaşdırılmasına başlandı. İstər ümumittifaq, istərsə də müttəfiq respublika qanunlarına edilən

çoxsaylı dəyişiklik və əlavələr yeni CM-in qəbul edilməsi zərurətini doğurdu. SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi hələ 1924-cü ilin oktyabrında müttəfiq respublikalara göstəriş vermişdi ki, qüvvədə olan cinayət qanununu 1 mart 1925-ci il tarixədək Əsas başlanğıclara uyğun olaraq yenidən nəzərdən keçirsinlər. Lakin, müttəfiq respublikalardan heç biri, o cümlədən RSFSR bu vəzifəni göstərilən tarixdək yerinə yetirə bilmədi, «belə ki, məsələ təkcə ümumittifaq cinayət qanunlarının inkorporasiyasından deyil, həm də ondan ibarət idi ki, müttəfiq respublikalar onlara təqdim edilmiş hüquqlar çərçivəsində bir sıra məsələləri öz milli, iqtisadi və məişət xüsusiyyətlərini əks etdirməklə qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında həll etməli idilər».¹

Yeni CM-in yaradılması üzrə gərgin işlər təqribən 1926-cı ilədək davam etdi. CM-in layihəsinin hazırlanması Xalq Ədliyyə Komissarlığının qanunvericilik təklifləri şöbəsinə həvalə olundu, habelə şöbəyə layihənin hazırlanması zamanı respublikanın yerli və məişət xüsusiyyətləri ilə bağlı cinayətlərə xüsusi diqqət yetirmək tapşırığı verildi.

Cinayət Məcəlləsi Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Sovetinin 3 dekabr 1927-ci il tarixli qərarı ilə təsdiqləndi və 15 yanvar 1928-ci il tarixdən qüvvəyə mindi. 1927-ci il CM-in Ümumi hissəsinin fəsiləri bir müddət əvvəl, daha doğrusu 1926-cı ildə qəbul olunmuş RSFSR CM-in Ümumi hissəsi ilə eyni formada qurulmuşdu. Struktur baxımından yeni Məcəllənin RSFSR CM-dən əsas fərqi onda idi ki, RSFSR CM-in Xüsusi hissəsində «məişət qalıqlarını təşkil edən cinayətlər» adlanan müstəqil fəsil Azərbaycan SSR CM-in Xüsusi hissəsinə daxil edilməmişdi. RSFSR CM-in göstərilən fəslinin əhatə etdiyi cinayətlər Azərbaycan SSR CM-in əsasən, şəxsiyyət əleyhinə və idarəetmə qaydası əleyhinə cinayətləri nəzərdə tutan

¹ *Некунелов П.* Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву. Ростов, 1963, с.42

fəsilərində yerləşdirilmişdi. Bununla belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, 1922-ci il CM-dən fərqli olaraq Azərbaycan SSR 1927-ci il CM 1926-cı il RSFSR CM-ni tam halda təkrarlamırdı.

1922-ci il CM-in ənənəsini davam etdirərək 1927-ci il CM-in 6-cı maddəsində cinayətin sinfi-sosial anlayışı verilmiş, analogiya haqqında norma isə saxlanılmışdı. 6-cı maddə cinayətin maddi əlamətini qabardan belə bir vacib qeyd nəzərdə tuturdu: «Həmin Məcəllənin xüsusi hissəsinin bir maddəsi əlamətinə şəkllən uyğun olan hərəkətlər, az əhəmiyyətliyi aydın olub və zərərli nəticələri olmayıb, ictimai təhlükə xarakterli olmadıqda, cinayət sayılmazlar».¹

1922-ci il Məcəlləsində olduğu kimi 1927-ci il CM-də də cinayətlərin təsnifatına cəza prizmasından baxılır və cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatının müəyyən olduğu maddə Ümumi hissənin «Məhkəmə-islahi xasiyyətli ictimai mühafizə tədbirlərini tətbiq etmək barədə» adlanan V bölməsində yerləşdirilmişdi.

Maraqlıdır ki, 20-ci illərin sonunda Xalq Ədliyyə komissarı N.V.Krılenkonun rəhbərliyi ilə RSFSR CM-in yeni layihəsi hazırlanmışdı. Əvvəlki ənənəvi Ümumi və Xüsusi hissə bölgüsündən imtina edərək, layihədə RSFSR CM-in yeni üç hissədən ibarət strukturu nəzərdə tutulmuşdu. CM-in təklif olunan strukturu cinayətlərin üç kateqoriyaya bölgüsü (xüsusilə təhlükəli; sosial təhlükəli və xırda cinayətlər) əsasında qurulmuşdu. Üçüncü kateqoriyaya layihə müəllifləri birinci iki kateqoriyaya daxil edilməyən bütün xırda və az ağır cinayətləri aid etmişdilər. Bu təsnifat cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinə,

¹ Burada вя бундан сонра 1927-ги ил Мягьяллысиндян ситатлар шьямин Мягьяллынин азярбайбан дилиня рясми тяръцмя мятниндя олдуьу кими верилир. Бах: Азярбайбан Сосиалист Шура Ъцмщуриййятинин Ъинайят Мягьяллыси (1930-ъц илин май айынын 31-ня кими нящр олунмуш). Рясми нящриййат. Бақы. 1930, с.6

habelə cinayətkarın şəxsiyyətinin sosial-siyasi xarakteristikasına əsaslanırdı.¹

Azərbaycan SSR 1927-ci il CM-i 1924-cü il Əsas başlanğıclarında olduğu kimi, bütün cinayətləri iki kateqoriyaya bölür, daha doğrusu birinci kateqoriyaya «ən təhlükəli», ikinci kateqoriyaya isə bütün «digər cinayətləri» aid edirdi.

1927-ci il CM-in 51-ci maddəsi aşağıdakı kimi qurulmuşdu:

«51 maddə. Həmin Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlər, bu aşağıda göstərilənlərə bölünürlər:

a) SSR İttifaqında fəhlə və kəndli hakimiyyəti tərəfindən qərarlaşdırılmış şura əsası əleyhinə olan və buna görə də ən təhlükəli sayılan cinayətlər;

b) yerdə qalan cümlə cinayətlər.

Birinci növ² cinayətlər üçün Məcəllədə hədd müəyyən edilmişdir və məhkəmənin bu həddən az məhkəmə-islahi xasiyyətli ictimai mühafizə tədbiri təyin etməyə ixtiyarı yoxdur.

Yerdə qalan cinayətlər üçün Məcəllə, yalnız məhkəməyə müsaədə edilmiş ən yüksək həddi müəyyən edir».

Qeyd edək ki, 1927-ci il CM-də «cəza» termini uğursuz olaraq «ictimai mühafizə tədbirləri» termini ilə əvəz olunmuşdu, bununla belə, qanunverici bəzi hallarda sanksiyalarda «cəza» terminini işlədirdi.

İndi isə, 1927-ci il CM-in Xüsusi hissəsini cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatı baxımından maddələr üzrə təhlil edək:

Fəsil 1. Dövləti cinayətlər (63-89 maddələr)

¹ Кузнетсова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969, с.135

² 1927-ғы ил ЫМ-ин рус дилиндя олан редаксийасында мцвафиг ЫЦМлядя «нюв» сюэц явязиня «категорийа» термини ишлядилирди / Бах: Уголовный Кодекс Азербайджанской ССР 1927г. Баку, 1938, с.20

1. Əks-inqilab cinayətləri (63-73):

Fəslin bu bölməsində birinci (I) kateqoriyaya (CM-in 51-ci maddəsinin «a» bəndi)¹ aid cinayətlərin sayı 18-dir ki, bu da birinci fəslin həmin bölməsində olan bütün əməllərin 90%-ni təşkil edir. Birinci kateqoriyalı cinayətlərə görə cəzaların növ və hədləri «altı aydan az olmayan müddətədək» azadlıqdan məhrum etmədən «ən ciddi cəza tədbiri – güllələməyədək» olan geniş intervalda müəyyən olunmuşdu. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin törədilməsinə görə mütləq-müəyyən quruluşlu sanksiyaların mövcud olması da diqqətəlayiqdir. Məsələn, bir sıra maddələrin sanksiyalarında yeganə cəza nəzərdə tutulmuşdu: maddə 63-2 (hərbi qulluqçu tərəfindən Vətənə xəyanət) – «güllələmə»; maddə 63-4 (hərbi qulluqçunun hazırlanan və ya törədilmiş xəyanət barədə xəbər verməməsi) – «on il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə». Bəzi maddələrin sanksiyalarında cəza hədlərinin böyük intervala malik olması (üç ildən az olmamaqla azadlıqdan məhrum etmədən güllələməyədək) məhkəmə özbaşınalığı üçün geniş imkanlar açırdı.

Bu bölmədə ikinci kateqoriyalı cinayətlərin (CM-in 51-ci maddəsinin «b» bəndi) sayı cəmi 2 olmuşdur ki, bu da həmin bölmədə olan bütün əməllərin 10%-ni təşkil edir. Bunlar: 63-3-cü maddənin 2-ci hissəsi (seçki hüquqlarından məhrum etmə və Sibirin uzaq rayonlarına beş il müddətinə sürgün etmə) və 68-ci maddənin 2-ci hissəsi (üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə) idi.

2. SSR İttifaqı üçün xüsusilə təhlükəli olan idarəetmə

¹ Тинайятлярин тяснифаты 1927-ғы ил ҖМ-ин 51-ғы маддясиндя мцяййян олундуьуна эоря, Хцсуси щиссядя тясбит олунан ямяллярин шярци заманы бириньи (I) категория дейилдикдя ҖМ-ин 51-ғы маддясинин «а» бянди, икиньи (II) категория дейилдикдя ися шямин маддянин «б» бяндиня яасланьрыг.

qaydası əleyhinə cinayətlər (74-89):

CM-in birinci fəslinin bu bölməsində yerləşdirilən cinayətlərə görə 25 sanksiya müəyyən olunmuşdu ki, bunların da 15-i (60%) birinci kateqoriyalı cinayətlərin törədilməsinə görə, 10-u (40%) ikinci kateqoriyaya görə cəzalar müəyyən edirdi.

Bu bölmədə mütləq-müəyyən quruluşlu sanksiyalar olmasa da, birinci kateqoriyalı cinayətlərin əksər hissəsinə görə sanksiyalarda altı aydan az olmamaqla azadlıqdan məhrum etmədən - gülələməyədək cəzalar nəzərdə tutulmuşdu.

Fəsil 2. Dövlət idarəsi nizamları əleyhinə olan sair cinayətlər (90 – 142-9 maddələr)

Bu fəsildə birinci kateqoriyalı cinayətlərin sayı cəmi 9 (6,4%) olmuşdur. Onların sanksiyalarının əksəriyyətində azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi «bir ildən az olmamaqla» göstərilmişdi. Bu isə onu göstərirdi ki, ikinci kateqoriyalı cinayətlərə görə məhkəmələr tərəfindən təyin olunan cəzalar birinci kateqoriyalı cinayətlərə görə cəzalardan daha ciddi ola bilərdi. Birinci kateqoriyalı cinayətlər arasında ən sərt cəza möhtəkirlilik (maddə 141) üçün nəzərdə tutulmuşdu (həbs düşərgəsinə salınmaqla beş ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə).

Bu fəslə daxil edilmiş 148 cinayət əməlinin mütləq əksəriyyəti, daha doğrusu, 139-u (94,6%) ikinci kateqoriyaya aid idi. Bu kateqoriya daxilində cəzanın ağırlığına görə aşağıdakı qaydada diferensiasiya aparmaq mümkündür.

Bunlar, birincisi, törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar nəzərdə tutulmuş əməllərdir – 53 sanksiya (36%).

Qeyd edək ki, ikinci kateqoriyadan olan cinayətlərə görə bir sıra sanksiyalarda qısa müddətlərə (üç ayadək, altı ayadək)

azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı digər, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan alternativ cəzaların tətbiqi imkanı müəyyən edilmişdi. Sanksiyaların böyük qismində azadlıqdan məhrum etmənin yol verilən yuxarı həddi üç və ya beş il göstərilirdi.

İkinci kateqoriyalı cinayətlərin sırasında ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə qanunverici tərəfindən ən ağır hesab edilən əməllər 108-ci maddənin 2-ci hissəsi (ağırlaşdırıcı hallarda dövləti və ictimai əmlakı qəsdən məha etmə və ya zədələmə), 110-cu maddənin 3-cü hissəsi (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda həbs edilmiş şəxsi azadlıqdan məhrum etmə yerindən və ya mühafizə altından qanunsuz olaraq azad etmə və ya bu şəxsin qaçışına imkan yaratma) və 139-3-cü maddə (alıcıları alınan malın ölçüsünə və ya çəkisinə görə aldatma) ilə nəzərdə tutulmuş, onların törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi on il müəyyən edilmişdi.

Mütləq-müəyyən cəzalar, habelə güllələmə cəzası bu fəsildə heç bir cinayətə görə nəzərdə tutulmamışdı.

Fəsil 3. Vəzifə (qulluq) cinayətləri(143-156 maddələr)

Bu fəsildə birinci və ikinci kateqoriyalı cinayətlərin xüsusi çəkisi demək olar ki, eyni olmuşdur. Cəmi 23 cinayətdən 12-si (52,2%) birinci kateqoriyaya aid edilmiş və onların sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzası əksəriyyət hallarda «aşağı olmayaraq» prinsipi üzrə müəyyən edilmişdi. Fəslə daxil edilmiş birinci kateqoriyalı cinayətlər arasında ən sərt cəzalar 147-ci maddənin 2-ci hissəsində (ağırlaşdırıcı hallarda hakimiyyətdən sui-istifadə) və 149-cu maddənin 2-ci hissəsində (hakimin tamah məqsədilə haqsız hökm, qərar və ya qərardad çıxarması) nəzərdə tutulurdu - «beş ildən az olmayan» müddətə azadlıqdan məhrum etmə.

İkinci kateqoriyalı cinayətlərin sayı 11 (47,8%) təşkil edir, onlara görə sanksiyalar isə yuxarı həddə istinadən (bir ildən beş ilədək) qurulmuşdu.

*Fəsil 4. Dinin hökumətdən ayrılması barəsində qaydaları
pozmaq (157-162 maddələr)*

Bu, cinayət hüquq normalarının sayına görə ən qısa fəsildir. Fəslə II kateqoriyaya aid olan cəmi 6 cinayət tərkibi daxil idi. İctimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə bu cinayətlər qrupu ikinci kateqoriyaya aid olan bütün cinayətlər arasında ən az ağır olanları hesab edilir: bu cinayətlərin heç birinin sanksiyasında cəza qismində azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulmamışdı. Fəslə təşkil edən cinayətlərin digər xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, CM-in başqa fəsillərinə nisbətən onlar sonradan ən az sayda dəyişiklik və əlavələrə məruz qalmışdılar.

Fəsil 5. Təsərrüfat cinayətləri (163-170 maddələr)

23 cinayətdən 6-sı (26,1%) birinci kateqoriyaya aiddir ki, onların sanksiyalarında yol verilən minimum cəza həddi «altı aydan az olmayaraq» və (165 və 166 maddələr) «beş ildən az olmayaraq» (maddə 163-1) intervalında dəyişirdi.

İkinci kateqoriyalı cinayətlərin sayı bu fəsildə 17-dir (73,9%). Onlar arasında ən ağırı 163-1-ci maddənin 2-ci hissəsi (sənaye və ticarət müəssisələrindən külli miqdarda pis məmulat buraxma) və 168-1-ci maddənin 2-ci hissəsi (kulak təsərrüfatında, sahibkar tərəfindən əmək qanunlarının pozulmasının tərtib üzrə olmaqlıq və ya bədəfkarlıqla müşahidə olunması) ilə müəyyən edilmiş cinayətlər idi ki, bunlara görə yuxarı həddi (beş ilədək) göstərilməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdu. 168-ci maddənin 5-ci hissəsinin sanksiyası diqqəti cəlb edir. O,

alternativ quruluşludur və o cümlədən «bir ay müddətədək» azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edir.

Bu sırada bəzi sanksiyalarda (163-cü maddənin 2-ci hissəsi və 168-4-cü maddə) azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza müəyyən edilməmiş, bəzilərində isə (163-2; 163-3; 166; 168 (hissə 2); 168-1 (hissə 1) maddələr) azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı daha yüngül alternativ cəzaların tətbiq imkanı nəzərdə tutulmuşdu.

Fəsil 6. Həyat, sihhət, azadlıq və şəxsi məziyyət əleyhinə olan cinayətlər¹ (171-205 maddələr)

Bu fəslə daxil edilmiş 60 əməldən yalnız ikisini (3,3%) qanunverici birinci kateqoriyalı cinayət kimi nəzərdə tuturdu. Bunlar: 171-ci maddənin 2-ci hissəsi (hərbi qulluqçu tərəfindən ağırlaşdırıcı hallarda törədilən adam öldürmə) və 177-ci maddənin 2-ci hissəsi (qadının razılığı olmadan abort etmə) ilə müəyyən edilmiş cinayət əməlləri idi. Əlavə edək ki, 171-ci maddənin 2-ci hissəsinin sanksiyası mütləq-müəyyən edilmiş ən ağır cəza – güllələmə nəzərdə tutmuşdu.

İkinci kateqoriya 58 (96,7%) əməli əhatə edirdi. Onlar arasında təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə ən ağır sayılan əməllərə görə yuxarı həddi «on ilədək» göstərilməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuşdu. Bunlara aid idi: 171-ci maddənin 1-ci hissəsi (ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə); 172-ci maddə (qan düşmənciliyi zəminində törədilən qəsdən adam öldürmə); 173-cü maddə (qadın azadlığı və ya qadın tərəfindən öz hüququnu əldə etmə zəminində qadını öldürmə); 178-ci maddənin 2-ci hissəsi (özünü yandırma yolu ilə intihar həddinə çatdırma); 179-cu maddənin 2-ci hissəsi (ağırlaşdırıcı hallarda bədənə qəsdən ağır

¹ Гейд етдийимиз кими, фясиллярин ады 1927-ъи ил ЪМ-ин орижинал мятниня уйьун верилиб. Бу фяслин адында «сищцят» - сящцят, «шяхси мязиййят» - шяхси льягят кими баша дцщцлмялидир.

xəsarət yetirmə); 195-ci maddənin 2-ci hissəsi (zərərçəkənin intiharına və ya ağır naxoşluğuna səbəb olan, yaxud bir neçə şəxs tərəfindən törədilən zorlama).

Qeyd edək ki, bu fəslə ikinci kateqoriyaya aid edilən və törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar nəzərdə tutulan cinayətlər də daxil edilmişdi. Ümumiyyətlə, qanunvericinin eyni bir kateqoriyaya aid etdiyi əməllərin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə bir-birindən kəskin fərqlənməsi məhz bu fəslin nümunəsində daha qabarıq nəzərə çarpır.

Fəsil 7. Əmval¹ cinayətləri (206 -222 maddələr)

Bu fəslin əhatə etdiyi 47 cinayət əməmindən yalnız biri – silahlı quldurluq (maddə 211 hissə 3) I kateqoriyaya daxil edilmiş və bu əməlin törədilməsinə görə ən yüksək sosial müdafiə tədbiri (güllələmə) qismində mütləq müəyyən sanksiya nəzərdə tutulmuşdu. Maraqlıdır ki, zərərçəkənin ölümünə və ya ağır şikəstliyinə səbəb olan quldurluq 211-ci maddənin 2-ci hissəsi ilə məsuliyyət yaradırdı. Bu isə, on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqi, yəni əməlin ikinci kateqoriyaya aid olunması demək idi.

Bu fəslə daxil edilmiş bütün digər əmlak əleyhinə olan cinayətlər ikinci kateqoriyaya aid olunurdu, belə ki, onların sanksiyaları 51-ci maddənin «b» bəndinə uyğun olaraq «yalnız yuxarı, məhkəmə üçün mümkün olan həddi» göstərməklə müəyyən edilmişdi. Əvvəlki fəsillərdə olduğu kimi, burada da qanunvericinin ikinci kateqoriyaya daxil etdiyi əməllər ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə bir-birindən əhəmiyyətli surətdə fərqlənirdilər. Bunu sanksiyalarda müəyyən olunan cəzaların həm növləri, həm də hədləri aşkar göstərir.

¹ «Ямвал» сюзц ямлак кими баша дцщцлмялидир .

Belə ki, fəsil çərçivəsində II kateqoriyaya aid bütün əməlləri üç qrupa bölmək mümkündür:

Birinci qrupa – sanksiyası yalnız azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutan cinayətlər aid edilir. Bunlar azadlıqdan məhrum etmə cəzasının mümkün yuxarı həddi bir aydan (maddə 212 hissə 2) on ilədək (maddə 219 hissə 3; maddə 221 hissə 4) olan nisbi-müəyyən sanksiyalardır.

İkinci qrupa – sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan digər alternativ cəzalar müəyyən edən cinayət tərkibləri təşkil edir. Bunlar alternativ və eyni zamanda nisbi-müəyyən quruluşlu sanksiyalardır. Azadlıqdan məhrum etmənin alternativ qismində sanksiyalarda əsasən məcburi işlər (maddə 206 hissə 1; maddə 267 hissə 1; maddə 214 hissə 1 və s.) və cərimə (maddə 208 hissə 1; maddə 219 hissə 1 və s.) müəyyən edilmişdi.

Üçüncü qrupu – bu fəslin əhatə etdiyi bütün II kateqoriya cinayətlər arasında ictimai təhlükəliliyi ən aşağı olan əməllər təşkil edirdi. Belə əməllərin törədilməsinə görə sanksiyalarda «azadlıqdan məhrum etmə» cəza qismində ümumiyyətlə nəzərdə tutulmamışdı. Misal olaraq 206-cı maddənin 2-ci hissəsini (ehtiyac və işsizlik üzündən özünün və ailəsinin ən az təlabatını ödəmək məqsədilə oğurluq etmə)¹; 221-ci maddənin 1 və 2-ci hissələrini; 221-1 və 222-ci maddələri göstərmək olar.

Fəsil 8. Xalq sığahətini, camaat təhlükəsizliyini və intizamını mühafizə edən qaydaları pozmaq (223-239-cu maddələr)

Dördüncü fəsildə olduğu kimi, qanunvericinin bu fəsildə nəzərdə tutduğu bütün əməllər II kateqoriya cinayətlər hesab edilir.

¹ Бу ынайят тяркиби шазыркы дюврдя дя дигтятялайингдир. Фикри-мизья, гцввядя олан ынайят ганунунда беля бир тяркибин мцяййян едилмяси мягбул оларды.

22 cinayət tərkibi arasında ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə ən ağır olanları: partlayıcı maddələrin və ya mərmilərin, habelə odlu silahın hazırlanması, saxlanılması, alınması və satılması (maddə 226 hissə 1); onların poçtla göndərilməsi (maddə 226 hissə 2) sayılır, onların törədilməsinə görə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilirdi.

Fəsil 9. Əsgəri cinayətlər (240-270-ci maddələr)

Bu fəslin nəzərdə tutduğu 90 əməldən 40-ı (44,5%) birinci kateqoriyalı cinayətlərə aiddir.

Qanunvericinin fəsil daxilində birinci kateqoriyaya aid etdiyi cinayətlərin əsas xüsusiyyəti yeganə «ictimai mühaizə tədbiri» qisminə güllələmə cəzası nəzərdə tutan mütləq-müəyyən sanksiyaların sayca nisbətən çox olmasıdır. Bunlar: 241 bənd «d»; 242 bənd «v»; 243 bənd «v»; 246 bənd «q»; 248 bənd «a»; 251 bənd «v»; 252 bənd «d»; 256 bənd «b»; 259 bənd «a»; 260 bənd «a»; 261 və s. maddələrdir.

Göstərilən maddələrdən başqa, güllələmə cəzası azadlıqdan məhrum etmə ilə alternativ qaydada digər sanksiyalarda da nəzərdə tutulmuşdu (241 bənd «b»; 246 bənd «d»; 249-1; 252 bənd «q»; 254 bənd «d»; 259 bənd «b»; 260 bənd «b»; 263; 267-ci maddələrdir).

Beləliklə, təsdiq edə bilərik ki, bu fəsil çərçivəsində birinci kateqoriyaya aid olan 40 cinayət əməlidən 23-nü (I kateqoriya cinayətlərin 57,5%-i və ya bu fəslə daxil olan bütün əməllərin 25,5%-i) qanunverici ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə ən ağır hesab etmiş, buna görə, onların törədilməsinə görə güllələmə cəzasının tətbiq imkanını müəyyən etmişdi.

Nəzərdən keçirilən fəsildə ikinci kateqoriyalı cinayətlərə 50 əməl (55,5%) aid edilmişdi. Burada ikinci kateqoriyalı cinayətlərin xarakterik xüsusiyyəti blankət quruluşlu

sanksiyaların digər fəsilərlə müqayisədə ən böyük çoxluq təşkil etməsidir. Belə ki, 243 bənd «v»; 244 bənd «v» və «q»; 245 bənd «b»; 246 bənd «e»; 250 bənd «b»; 253 bənd «b»; 254 bənd «b»; 256 bənd «v» və s. maddələrin sanksiyalarında cəza həddini müəyyən edərkən qanunverici Fəhlə-Kəndli Qırmızı Ordusunun intizam nizamnaməsinin Qaydalarına istinad edirdi.

Digər cinayətlərə görə konkret yuxarı həddi göstərilməklə alternativ və nisbi-müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdu. Onlar arasında ən ciddi cəza beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə idi (241 bənd «a»; 251 bənd «a»; 241 bənd «a» maddələri). Bütün digər hallarda cəzaların yuxarı həddi daha az müddətlərdə müəyyən edilirdi ki, bu da həmin fəslin ikinci kateqoriya cinayətlərinin ictimai təhlükəliliyinin nisbətən az hesab olunduğuna dəlalət edir.

Azərbaycan SSR-in 1927-ci il CM-i qəbul edildiyi gündən qüvvədə olduğu otuz ildən artıq müddət ərzində çoxsaylı əlavə və dəyişikliklərə məruz qaldı. Onların müəyyən hissəsi cəmiyyətin həyatında baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklərdən daha çox, totalitar rejimin həyata keçirdiyi siyasətlə şərtlənirdi. Məsələn, cəza siyasətinin hüquqi əsası kimi qəbul edilən normalar nəinki mövcud dövlət quruluşunun düşmənlərinə, həm də əslən heç bir cinayət törətməyən günahsız insanlara («xalq düşmənlərinin» arvad və uşaqlarına) qarşı repressiyalara rəvac vermişdi.

XX əsrin 30-cu illərinin ikinci yarısından başlayaraq cinayət qanunvericiliyində cinayət anlayışının genişləndirilməsi təmayülü nəzərə çarpır. Belə ki, əvvəllər sovet cinayət hüququnda cinayət hesab edilməyən əməllər cinayət qanununda cəza təhdidi altında qadağan edilirdi. Misal olaraq, özünü abort etmə, əmək intizamının bir sıra pozuntuları, on dörd yaşadək olan yeniyetmələrin törətdiyi xətalər göstərilə bilər. Dövlət mülkiyyətinə qəsdlər cinayətlərin təsnifatı və məsuliyyətin diferensiasiyası prinsipinə əsaslanmadan, yəni zərərin ağırlığına baxmayaraq təqib

edilirdi. Dövlət mülkiyyəti əleyhinə, hakimiyyət nümayəndələrinə qarşı törədilən cinayətlər vətəndaşların həyat və sağlamlığı, əmlakı əleyhinə olan cinayətlərlə müqayisədə daha sərt cəzalandırılırdı. Məsələn, kolxoz sahəsindən məhsul oğurlanmasına (zərər bu zaman bir neçə buğda sünbülündən də ibarət ola bilərdi) görə məhkəmə tərəfindən güllələmə cəzası təyin edilə bildiyi halda, qəsdən adam öldürmə on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılırdı.

Bütün bunlar 1936-cı il SSRİ Konstitusiyasında bəyan edilən sosializm quruculuğu prinsipləri ilə aşkar ziddiyyət təşkil edirdi. Qeyd edək ki, bu aktın qəbul edilməsindən dərhal sonra cinayət hüququ sahəsində qanunlar qəbul etmək səlahiyyəti rəsmən SSRİ-nin ixtiyarına verilmiş, bu isə, müttəfiq respublikaların qanunverici orqanlarının rolunun labüdən azalmasına səbəb olmuşdu.

§ 8. Azərbaycan SSR-in 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi

Ölkənin siyasi rəhbərliyində dəyişikliklərlə əlaqədar 50-ci illərin ikinci yarısından başlayaraq, cinayət qanunvericiliyinin əsas prinsiplərindən yayınmaların aradan qaldırılması üzrə işə başlandı. Kommunist partiyasının 1956-cı ilin aprel ayında keçirilən XX qurultayından sonra yeni cinayət qanunvericiliyinin hazırlanması məsələsi qarşıya qoyuldu. SSRİ Ali Sovetinin beşinci çağırışının ikinci sessiyası 25 dekabr 1958-ci ildə SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarını təsdiq etdi. Bundan əvvəl isə SSRİ Konstitusiyasına bəzi demokratik dəyişikliklər edilmiş, xüsusən, ittifaq və respublika orqanlarının cinayət

qanunvericiliyi sahəsində səlahiyyətlərinə dair müddəalar, dövləti və hərbi cinayətlərə dair qanunlar bərpa edilmişdi.

Azərbaycan SSR-in yeni CM-i 8 dekabr 1960-cı ildə qəbul edildi və 1 mart 1961-ci il tarixdən qüvvəyə mindi. CM-in Ümumi hissəsi 1958-ci il Əsaslarını əksəriyyət etibarını ilə təkrar edirdi.

1922 və 1927-ci il cinayət qanunlarından fərqli olaraq 1960-cı il CM-də cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünü nəzərdə tutan norma mövcud deyildi. Bununla belə, 1960-cı il CM-in hələ ilk redaksiyasında «xüsusilə ağır cinayətlər» (22 və 23-cü maddələr); «ağır cinayət» (33-cü maddə); «böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət» (10-cu maddənin 2-ci hissəsi, 47 və 49-cu maddələr); «azəhəmiyyətli cinayət» (48-ci maddə) terminlərinə rast gəlinir. Cinayətlərin faktik mövcud olduğu kateqoriyalarına bu cür birbaşa göstərişlərlə yanaşı, bir sıra maddələrin (10; 15; 22; 24; 35; 44; 45; 50) təhlili də 1960-ci il CM-in ilkin redaksiyasında cinayətlərin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə diferensiasiya edilməsinə dair gəldiyimiz nəticəni təsdiq edir.¹

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29 avqust 1972-ci il tarixli Fərmanı ilə CM-ə yeni 7-1-ci maddə əlavə olundu ki, onun da 1-ci hissəsində ağır cinayətə «cəmiyyət üçün daha çox təhlükəli olan qəsdən edilmiş əməllər» kimi anlayış, 2-ci hissəsində isə ağır cinayətlərin tam siyahısı verildirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 7-1-ci maddənin 2-ci hissəsi ilə müəyyən edilən ağır cinayətlərin siyahısı sonralar çoxsaylı əlavə və dəyişikliklərə məruz qaldı.

Sonrakı illərdə 1960-cı il CM-ə edilən əlavə və dəyişikliklərin əksəriyyət hissəsi 1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyasının və ardınca 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasının qəbulu ilə şərtlənirdi. Məsələn, cinayət qanunvericiliyinə yeni humanizm xarakterli institutlar daxil

¹ Уголовный Кодекс Азербайджанской ССР. Баку, 1961

edildi: məhkumu əməyə mütləq cəlb edilməklə azadlıqdan məhrum olunmağa şərti məhkum etmə (maddə 23-1); hökmün icrasını təxirə salma (maddə 42-1); məhkumu azadlıqdan məhrum etmə yerlərində əməyə mütləq cəlb etməklə şərti azad etmə (maddə 50-2) və s.

Beləliklə, 1960-cı il CM-i 7-1-ci maddədə ağır cinayətlərin siyahısını dürüst müəyyən etməklə faktik olaraq Ümumi hissədə cinayətlərin təsnifatını həyata keçirdi; bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılan və yoldaşlıq məhkəmələrində baxılması yol verilən az əhəmiyyətli cinayətləri fərqləndirdi; habelə böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayətləri (əgər şərti olaraq, bunları üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılan və yetkinlik yaşına çatmış subyektlərinin əmək kollektivlərinə zəminliyə verilməsinin, yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinin isə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komitəyə göndərilməsinin mümkün olduğu işlər kimi qəbul etsək) ayırd etdi.

CM-in 23-cü maddəsinin 1-ci hissəsi ilkin redaksiyada xüsusilə ağır cinayətlərə də göstəriş etmişdi.¹ Qanunun mənasına görə, bu kateqoriyaya xüsusi ağır nəticələr doğurmuş cinayətlər aid edilə bilər. Lakin sonralar respublikanın qanunvericiliyi hansısa səbəbdən «xüsusilə ağır cinayət» terminindən imtina etdi, halbuki RSFSR CM-i bu termini özünün analogi 24-cü maddəsində saxlamışdı. Azərbaycan SSR 1960-cı il CM-in sonrakı redaksiyalarında² 23-cü (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə) maddənin 1-ci hissəsi «ağır cinayətlər»lə yanaşı «ağır nəticələrə səbəb olmuş cinayətlər» terminindən istifadə edirdi ki, bu da analogi məna baxımından RSFSR CM-in 24-cü maddəsində nəzərdə tutulan «xüsusilə ağır cinayət» termini ilə eyni idi.

¹ 1960-ғы ил Азярбайъан ССР Ъинайят Мяъялляси. Бақы, 1961, с.15

² 1960-ғы ил Азярбайъан Республикасынын Ъинайят Мяъялляси (1998-ғы иля олан даяишиклик вя ялавялярля). Бақы, 1998

Azərbaycan SSR 1960-cı il CM-in 24-cü (xüsusi təhlükəli residivist) maddənin 1-ci bəndində sadalanan cinayətlər dolayısı ilə eyni nəticə verir: 7-1-ci maddədə göstərilmiş ağır cinayətlər arasında daha bir qrup fərqləndirilir. Bu isə öz növbəsində onu göstərir ki, qanunverici əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi əsasında həmçinin xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasını müəyyən edir.

1960-cı il CM-in cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı təhlilinə yekun vuraraq təsdiqləyə bilərik ki, qanunverici bu qanun çərçivəsində bütün cinayət əməllərini faktik olaraq aşağıdakı kimi təsnif etmişdi:

xüsusilə ağır cinayətlər (22 və 23 maddələr; 24-cü maddənin 1-ci bəndi);

ağır cinayətlər (7-1; 23; 33 maddələr);

az ağır cinayətlər (bu kateqoriyanı 7-1-ci maddənin; 23-cü maddənin 4-cü hissəsinin və 46-cı maddənin 4-cü hissəsinin müddəalarını tutuşdurmaqla ayırd etmək mümkündür);

böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayətlər (10-cu maddənin 3-cü hissəsi; 46-cı maddənin 4-cü hissəsi; 46-49-cu maddələr).¹

Ötən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında sovet cəmiyyətində başlanan dərin iqtisadi, dövlət və hüquqi yenidənqurma ilə əlaqədar olaraq yeni cinayət qanunvericiliyinin qəbul edilməsi zərurəti ortaya çıxdı. SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları layihəsinin rəsmi mətni ümumxalq müzakirəsi məqsədilə 17 dekabr 1988-ci ildə «İzvestiya» qəzetində dərc edildi. Layihə doqquz bölmədən (76 maddə) ibarət idi. II bölmə «Cinayət haqqında» adlanır, bu bölmənin «Cinayətlərin təsnifatı» adlanan 9-cu maddəsi aşağıdakı məzmununda idi:

¹ 1960-ғы ил ЫМ-дя щямин ынаыйт категорияларынын фярглян-дирилмясинин хцсусиййятляри ятрафлы олараг дярс вьсаитинин пццнц фяслиндя шярщ едилир.

«(1) Cinayətlər ictimai təhlükəliliyin dərəcəsiindən asılı olaraq, böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünür. Konkret cinayətlər göstərilən kateqoriyalara bu maddənin 2, 3, 4 və 5-i hissələrinin müddəalarına uyğun olaraq SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların qanunvericilik aktları ilə aid edilirlər.

(2) Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə - qəsdən törədilməsinə görə qanunla iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha yüngül cəza nəzərdə tutulmuş cinayətlər, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə qanunla beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha yüngül cəza nəzərdə tutulmuş cinayətlər aiddir.

(3) Az ağır cinayətlərə - qəsdən törədilməsinə görə qanunla beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlər, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə qanunla beş ildən artıq olan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlər aiddir.

(4) Ağır cinayətlərə - qəsdən törədilməsinə görə qanunla on ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlər aiddir.

(5) Xüsusilə ağır cinayətlərə - qəsdən törədilməsinə görə qanunla on ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayətlər aiddir».

«SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarının qüvvəyə minməsi haqqında» 2 iyul 1991-ci il tarixli qərarla Əsasların 1 iyul 1992-ci ildən qüvvəyə minməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin SSRİ-nin süqutu ilə əlaqədar olaraq Əsaslar qüvvəyə minmədi. Azərbaycan SSR 18 oktyabr 1991-ci ildə SSRİ-nin tərkibindən çıxaraq, özünün dövlət müstəqilliyini bəyan etdi.

Beləliklə, bu fəsildə Azərbaycan ərazisində cinayətlərin kateqoriyalara bölünməsinin tarixi inkişafını nəzərdən keçirərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

Cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatı hər bir tarixi mərhələ üçün spesifik xüsusiyyətlərə malik olmuşdur ki, bunlar ilk növbədə, təsnifat meyarının (istər maddi, istər formal) seçilməsi, təsnifatın məzmunu və həcmi ilə şərtlənmişdir.

Belə ki, müsəlman hüququnda bütün əməllər cəzaların müəyyənlik dərəcəsindən asılı olaraq şərti formada iki böyük qrupa bölünür: törədilməsinə görə müəyyən cəzalar nəzərdə tutulmuş cinayət əməlləri və müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulmayan cinayət əməlləri. Birinci qrupa daxil olan əməllər öz növbəsində üç kateqoriyaya bölünürlər. Həmin kateqoriya bölgüsünün meyarı qismində qəsd obyektinin xarakteri və cəzanın ağırlıq dərəcəsi çıxış edir ki, bu da müasir cinayət hüququ doktrinasında cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğundur.

İkinci tarixi mərhələdə Azərbaycan ərazisində cinayət qanunlarının tətbiqi Rusiyada qəbul edilən cinayət qanunlarından tam asılı vəziyyətdə olub, onunla bəhəm inkişaf edirdi, çünki bu dövrdə Azərbaycan müstəqil dövlətçiliyə malik olmamış, Rus imperiyasının müstəmləkəsi olmuşdur. Şimali Azərbaycanın Rus imperiyasına birləşdirilməsindən sonrakı ilk illərdə törədilən bütün cinayətlər mühakimə aidiyyətindən asılı olaraq üç kateqoriyaya bölünə bilər:

1) mərkəzdən təyin edilən komendantların rəhbərliyi ilə dünyəvi məhkəmələr tərəfindən baxılan cinayətlər;

2) hərbi məhkəmələr və ya hərbi-məhkəmə komissiyaları tərəfindən baxılan ağır cinayətlər;

3) yerli qazılar tərəfindən Şəriət normalarına əsasən baxılan cinayətlər.

1831-ci ildə qəbul edilmiş və 1840-cı ilədək qüvvədə olmuş «Keçmiş tatar distansiyalarının, Yelizavetpol dairəsinin,

müsəlman əyalətlərinin və dağlı xalqların sakinlərinin törətdiyi cinayətlərə və xətalara görə məhkəmə və cəza təyini qaydaları», «1845-ci il Cinayət və islah cəzaları haqqında Qanunnamə», 1903-cü il Cinayət qanunnaməsi cinayətləri kateqoriyaya təsnif edirdilər:

- 1) ağır cinayətlər;
- 2) az əhəmiyyətli cinayətlər;
- 3) xətalər.

Ağır cinayətlərə yalnız qəsdən törədilən əməllər aid edilir, az əhəmiyyətli cinayətlər qəsdin aşkar edildiyi hallarda cəzalandırılır, belə cinayətlər ehtiyatsızlıqdan edildikdə isə cəza yalnız qanunla xüsusi nəzərdə tutulmuş hallarda verilir. Cinayətlərin təsnifatı cəzanın növündən (ölüm cəzası, katorqa, sürgün, azadlıqdan məhrum etmə, həbs, cərimə), azadlıqdan məhrum etmənin növündən (islah evi, məhbəs, qala), təqsirin formasından asılı olaraq aparılırdı.

Cinayət qanunvericiliyinin inkişafında üçüncü (sovet) dövrün zaman etibarını ilə daha qısa olmasına baxmayaraq, məhz bu dövr cinayət qanunlarının tez-tez dəyişməsi (1922-ci il CM, 1927-ci il CM, 1960-cı il CM) ilə səciyyələnir. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü cinayət işlərinin aidiyyətinə uyğun surətdə müəyyən edilmişdi: Bakı İnkilab Tribunalının aidiyyətində olan xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası və xalq məhkəmələri tərəfindən baxılan bütün digər cinayətlər kateqoriyası. Tribunalın baxdığı işlər öz növbəsində: əksinqilabi cinayətlərə; ümumcinayət xarakterli cinayətlərə və vəzifə cinayətlərinə bölünürdü. Xalq məhkəməsinin baxdığı cinayət işləri də işlərin baxılma qaydasına əsasən diferensiasiya oluna bilər: xalq məhkəməsinin daimi tərkibi və altı xalq iclasçısının iştirakı ilə baxılan ağır cinayətlər; daimi hakim və iki xalq iclasçısından ibarət tərkibdə baxılan «ağır olmayan» cinayətlər.

Beləliklə, təsdiq oluna bilər ki, cinayətlərin ayrı-ayrı kateqoriyalara bölünməsinin əsasını (meyarını) cinayətin sosial

qiyməti, siyasi yönümü, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi təşkil edirdi. Formal meyar qismində bu zaman cəzanın ölçüsü və həddi deyil, siyahı və ya sadalama üsulundan istifadə edilir, daha doğrusu, qanun bu və ya digər kateqoriyaya aid edilməli olan cinayətləri bir-bir göstərirdi.

1922-ci il CM-in və 1927-ci il CM-in Ümumi hissəsində (müvafiq olaraq 27 və 51-ci maddələrdə) 1960-cı il CM-dən fərqli olaraq, cinayətlərin iki kateqoriyaya bölgüsü nəzərdə tutulur, təsnifatın əsası (meyarı) qismində cinayətin sosial qiyməti, siyasi yönümü, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi götürülürdü. Bu məcəllələrin hər ikisi cinayətlərin təsnifatını cəza prizmasından həyata keçirmişdi. Lakin belə təsnifatın formal meyarı artıq siyahı və ya sadalama metodu deyil, sanksiyaların cəzanın ən aşağı (Birinci kateqoriya – «az olmayaraq») və ən yuxarı (İkinci kateqoriya – «çox olmayaraq») hədləri barədə göstərişləri olmuşdur.

1927-ci il CM-in Xüsusi hissəsinin cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı ətraflı təhlili belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, həmin Məcəllədə cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü təsnifatın əksər məntiqi qaydalarına riayət edilmədən aparılmışdır. Məsələn, ictimai təhlükəliliyin dərəcəsinə görə kəskin fərqlənən və sanksiyalarında müvafiq olaraq bir ayadək azadlıqdan məhrum etmə və gülləmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər eyni bir kateqoriyaya aid edilmişdi; kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü prinsipi pozulmuşdu – ikinci kateqoriyadan olan cinayətlərə görə sanksiyalar müəyyən hallarda birinci kateqoriya cinayətlərlə müqayisədə daha sərt olurdu.

İlkin redaksiyasında bir sıra maddələrdə xüsusilə təhlükəli, ağır cinayətlər, böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayətləri fərqləndirən 1960-cı il CM-i əvvəlki məcəllələrdən fərqli olaraq, nə cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatına dair normaları müəyyən edir, nə də onların anlayışını verirdi. 1972-ci ildə CM-ə əlavə edilən 7-1-ci maddə ilə «ağır cinayətlərə»

anlayış verilməsi və sonralar edilən çoxsaylı əlavə və dəyişiklər sayəsində cinayət qanununda digər kateqoriyaları da fərqləndirmək mümkünləşdi. Bu diferensiasiyanın maddi meyarı ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi, formal meyarı isə əsasən siyahı və ya sadalama metodu idi.

1960-cı il CM-in 1998-ci il redaksiyasında cinayətlərin təsnifatının həcmi qüvvədə olan CM-lə təqribən eyni oldu. Bununla belə, əvvəlki qanunvericilik cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü institutunu tam ifadə edə bilməmişdi. Bu məsələ Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş hazırda qüvvədə olan CM-də həll edilmiş və 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsi konkret olaraq «Cinayətlərin təsnifatı» adlandırılmışdır.

III Fəsil

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QÜVVƏDƏ OLAN CINAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ CINAYƏTLƏRİN KATEQORİYALARI

§ 1. 1999-cu il CM-də cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün dinamikası

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-i qüvvəyə mindikdən sonra dəfələrlə əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Belə ki, 1 sentyabr 2000-ci ildən 1 mart 2007-ci ilə qədər olan müddətdə CM-in Xüsusi hissəsinə 24 yeni maddə əlavə olunmuş, iki maddə, daha doğrusu 173-cü (yetkinlik yaşına çatmayanların alqı-satqısı) və 241-ci (narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi) əldə edilmiş pul vəsaitini və ya digər əmlakı (qanunsuz dövriyyəsi) maddələri çıxarılmışdır.¹ Bundan başqa, bir sıra

¹ Бу маддлярин ЪМ-дян чыхарылмасы ады чякилян ямяллярин де-криминализасийасы кими баша дцщцлмямялидир. Мцстягил Ынаийат нювц кими даща гябул олунмасалар да, бу ямялляря эюря мясулийят тязя гябул едилян цмуми характерли нормаларда (маддя 144-1.3 – «инсан алвери» вя маддя 193-1 – «Ынаийат йолу иля ялдя едилмиш пул вясайтлярини вя йа диэяр ямлакы легаллашдырма») нязярдя тутулуб.

maddələrə yeni tərkiblər əlavələr olunmuş (məsələn, 138.3 və 138.4-cü maddə), digər bir qisim yeni redaksiyada verilmiş (məsələn, 214-cü maddə) və ya sanksiyaları dəyişdirilmişdir (məsələn, 216; 311.1-ci maddələr). Ümumilikdə, CM-in ilkin redaksiyasında Xüsusi hissəyə 537 cinayət tərkibi daxil idisə, 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətdə bu rəqəm 581 təşkil etmişdir.

CM-ə daha çox dəyişiklik 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla qəbul edilmiş, həmin Qanun 20 iyun 2001-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir. CM-in 15-ci maddəsinə və bununla da ümumilikdə cinayət qanunvericiliyinə heç nəyə əsaslanmayan dəyişiklik etdiyinə görə həmin Qanun tədqiqat məqsədləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qəti mövqedəyik ki, bu Qanunla CM-ə edilmiş dəyişikliklər süni xarakter daşıyır. Bakı Dövlət Universitetinin cinayət hüququ kafedrasının əməkdaşları başda professor F.Y.Səməndərov olmaqla, qeyd olunan Qanunun layihəsi ilə tanış olduqdan sonra Milli Məclisin qanunvericilik şöbəsinə məktub göndərərək göstərmişdik ki, CM-in Xüsusi hissəsinin cəzalar sistemini bütünlüklə yenidən nəzərdən keçirmədən Ümumi hissədə, xüsusən 15-ci maddədə əsaslı dəyişikliklər etmək olmaz.

Maraqlıdır ki, təklif olunan Qanun layihəsində nəinki 15-ci maddədə cinayət kateqoriyalarının tipik (ümumi, növ) sanksiyalarının yuxarı hədləri artırılır, habelə Xüsusi hissənin bir sıra maddələrinin, xüsusən qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (maddə 122); ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (maddə 124); saxta kredit və ya hesab kartları və ya başqa sənədlərin hazırlama və ya satma (maddə 205); vergi ödəməkdən yayınma (maddə 213) kimi cinayətlərin sanksiyalarında cəzaların yuxarı hədlərinin yüksəldilməsi nəzərdə tutulurdu ki, bu da onların ictimai

Гейд етмяк лазымдыр ки, бу ямялляря эюря мясулийят мцяййян едян нормаларын йери Хцуси щиссянин системиндя дяйишдирилмиш вя щямин ямялляря эюря дювлятин ьинайят-щцгуг сийасяти цмумиликдя сяртляшмишдир.

təhlükəliliyinin artması ilə deyil, yalnız məhkəmə aidiyyətini əvvəlki kimi saxlamaq məqsədilə həyata keçirilmişdi.

Bunları nəzərə alaraq, kafedra tərəfindən Milli Məclisə göndərilmiş məktubda vəziyyətin paradoksallığı göstərilirdi: yəni **bir tərəfdən CM-in Ümumi hissəsində (maddə 15) ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə münasibətdə dövlətin cinayət-hüquq siyasətinin yumşaldılması və digər tərəfdən, Xüsusi hissədə mövcud olan bir sıra cinayət tərkiblərində (xüsusən, yüngülləşdirici hallar nəzərdə tutan tərkiblərə və qeyri-zorakı xarakterli cinayətlərə münasibətdə) konkret sanksiyaların sərtləşdirilməsi.** Bununla belə, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun layihəsində nəzərdə tutulmuş, CM-in Xüsusi hissəsində bir sıra sanksiyaların yuxarı hədlərinin artırılması ilə bağlı olan dəyişikliklər bu Qanunun qəbulu zamanı həyata keçmədi və ümid edirik ki, burada BDU cinayət hüququ kafedrasının məktubunda irəli sürülmüş dəlillərini rolu olmuşdur.

Konkret desək, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun cinayət kateqoriyalarının məzmununu dəyişdirməklə xüsusilə ağır cinayətlərin dairəsini daraltmış, əvəzində müvafiq olaraq az ağır cinayətlərin kateqoriyasını genişləndirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda bir çox əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi onların sanksiyalara əsasən aid edildikləri kateqoriyalara uyğun gəlmir. Digər tərəfdən, kateqoriya sərhədlərinin dəyişdirilməsi onların məzmununun həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından dəyişməsinə şərtləndirir. Məsələn, xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq (maddə 221.3) və ya rüşvət alma (maddə 311.1) 2 iyul 2001-ci il tarixdən sonra az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilmişdir.¹

¹ 7 апрел 2006-ғы ил тарихли Ганунла йалныз 311.1-ғы маддянин йени редакциясында азадлыгдан мящрум етмя ыязысынын йухары щядди йедди илдян сяккиз иля гядяр йцксядилмиш, бунунла да

Bütün bunlar respublikada mövcud olan kriminogen şəraitin süni olaraq dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, statistik məlumatlara diqqət yetirsək, 2001-ci ilin iyul ayından sonra respublikada kriminogen şəraitin xeyli yaxşılaşdığını qeyd etmək olar. Lakin bu, cinayətkarlıqla səmərəli mübarizənin deyil, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin süni surətdə bir pillə aşağı kateqoriyalara aid edilməsinin nəticəsidir.

Beləliklə, CM-in Ümumi hissəsinin 15-ci maddəsində cinayət hüququnun bir çox institutlarına təsir göstərən qlobal dəyişikliklər edərək qanunverici eyni zamanda Xüsusi hissənin müvafiq maddələrinin sanksiyalarını həmin dəyişikliklərə uyğunlaşdırmalı idi. Aydınır ki, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla CM-in 15-ci maddəsinə edilən dəyişikliklərin məqsədi məhkəmələr tərəfindən cinayət işlərinin baxılmasında 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən mövcud olmuş qeyri-mütənasibliyin aradan qaldırılması olmuşdur (cinayətlərin təsnifatı qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə (CPM) görə cinayət işlərinin aidiyyətini əsaslandırır). Məlumdur ki, cinayət-hüquqi göstərişlər cinayət-prosessual qanunvericilik vasitəsilə həyata keçirilir. Lakin cinayət işlərinin aidiyyəti məsələsinin həllinə cinayət kateqoriyalarına istinad etməklə bu cür formal yanaşma nə məntiqi (nəzəri), nə də praktiki cəhətdən əsaslı sayıla bilməz. Göründüyü kimi, cinayət-prosessual qanunda cinayətlərin təsnifatı cinayət işlərinin aidiyyətinin əsasında dayanır və bu da nəticədə hakimlərin təsnif olunması deməkdir (I və II kateqoriyaya aid işlərə baxan hakimlər, III və IV kateqoriyaya aid işlərə baxan hakimlər). Fikrimizcə, cinayət-prosessual hüquqda cinayətlərin təsnifatı cinayət işlərinin baxılma qaydasına təsir göstərməlidir, aidiyyətə deyil.

рцшвят алма ынайтинин ясас тяркиби аьыр ынайтляр категория-
сына аид едилмишдир.

Bu baxımdan, cinayət işlərinin məhkəmələr tərəfindən baxılmasında qeyri-mütənasibliyi aradan qaldırmaq üçün cinayət qanununda deyil, cinayət-prosessual qanunvericilik normalarında (CPM-in 67.2; 68.2; 69.2; 70.2-ci maddələri) dəyişiklik etmək düzgün olardı. Anket sorğuları¹ gedişində bu məsələyə də toxunulmuşdur və müxtəlif instansiyalardan olan hakimlərin mövqeləri xüsusi maraq kəsb edir. Respondentlərin əksəriyyəti (67%) cinayət işlərinin aidiyyətinin cinayətlərin təsnifatından asılılığına, yəni I və II kateqoriya işlərin rayon (şəhər) məhkəmələri və hərbi məhkəmələr, III və IV kateqoriya işlərin Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə, ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəmə və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsinin ağır cinayətlərə dair işlər üzrə kollegiyası tərəfindən baxılmasına mənfi münasibət bildirmişlər.

Cinayət işlərinin aidiyyətinin cinayətlərin təsnifatından asılılığı ilə respondentlərin 30%-i razılaşmış, lakin onların bir qismi (17%) göstərmişdir ki, cinayət işlərinin böyük qisminin az sayda hakimlər korpusu tərəfindən baxılması kimi qeyri-mütənasibliyi aradan qaldırmaq üçün CPM-in müvafiq maddələrində dəyişiklər edilməli və bununla da yerli məhkəmələrin səlahiyyətinə həmçinin ağır cinayətlərin baxılması aid olunmalıdır. Eyni zamanda, hazırda fəaliyyət göstərən məhkəmələr müvafiq olaraq «Xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə; Xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəmə; Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsinin xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlər üzrə kollegiyası» adlandırılmalıdır.

Aşkıdır ki, maddi və prosessual cinayət qanunvericiliyinin bu və digər qüsurları onların hər ikisinin eyni vaxtda qüvvəyə minməsinin nəticəsidir. Dünya təcrübəsinə görə, yeni cinayət qanunu qəbul edildikdə, yeni cinayət-prosessual qanun bundan bir neçə il sonra qəbul

¹ Бу фясилдя чыхарылан нятиьяляр щцгугмщцафизя фяалийяти саясындя чалышан 50-дяк елми вя 100-дяк тяърци ишчиси арасында апарылмыш сорьуларын нятиьялярия яасланьыр.

edilməlidir. Məsələn, Rusiyanın yeni CM-i 1996-cı ildə, yeni CPM-i isə 2001-ci ildə, yəni cinayət qanununun yeni institut və normalarının nəzəriyyə və təcrübədə özünü doğrultmaq üçün zəruri vaxt keçdikdən sonra qəbul olunmuşdur.

Bizdə isə, qanunvericiliyin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması barədə Avropa Şurasının irəli sürdüyü tələbləri «tələsik» yerinə yetirmək cəhdləri 14 iyul 2000-ci il tarixdə CPM-in qəbuluna, həmin ilin sentyabrın 1-dən isə onun CM-lə eyni vaxtda qüvvəyə minməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, yeni CPM-in dərc edilməsindən cəmi ay yarım sonra, üstəlik CM-lə eyni vaxtda qüvvəyə minməsi təcrübədə çoxsaylı hüquqi uyğunsuzluqların meydana çıxmasına zəmin yaratdı.¹ Digər tərəfdən, 1 sentyar 2000-ci il tarixdə bu aktların qüvvəyə minməsi hakimlər korpusunun yarıdan çox hissəsinin təzələnməsi ilə eyni vaxta təsadüf etdiyindən, qeyd olunan uyğunsuzluqların daha böhranlı vəziyyətə rəvac verməsi təəccüb doğurmamalıdır.

Nəticədə, yeni CM və CPM-in qüvvəyə minməsindən bir il keçməmiş qanunverici orqan 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla bu aktlara çoxsaylı əlavə və dəyişikliklər etmək məcburiyyətində qaldı. **Təəssüf ki, edilmiş əlavə və dəyişikliklər CM və CPM-in qəbulu zamanı yol verilmiş boşluq və yanlışlıqların bir qismini nəinki aradan qaldırdı, hətta onların (xüsusən, cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı institutlarla birbaşa bağlı olanların) daha dərinləşməsinə gətirib çıxardı.**

Azərbaycan Respublikasının CM-in 15-ci maddəsinin tipik sanksiyalarında kateqoriya sərhədlərini dəyişməklə yanaşı, artıq qeyd olunduğu kimi, qanunverici qüvvədə olan cinayət qanununa müxtəlif vaxtlarda 24 maddə (cəmi 51 cinayət tərkibi) əlavə etmiş, 2 maddə (6 tərkib) – 173 (yetkinlik yaşına çatmayanın alqı-satqısı) və 241 (narkotik vasitələrin və

¹ Ятрафлы бах: *Сямядова Ш.Т.* Ёинайятлярин тяснифаты вя йени гурулан мящкямя органларынын аидийят мясяляляри // Щцгуги дювлят вя ганун. Бақы, 2001, № 4-5, с.42

ya psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəindən əldə edilmiş pul vəsaitini və ya digər əmlakı (əqəlləşdirmə) çıxarılmışdır. Bundan başqa bəzi maddələrə yeni təkiqlər əlavə olunmuş (məsələn, maddə 138.3 və 138.4), bəzi cinayət-hüquq normalarının isə redaksiyası (məsələn, 214; 308.1; 311.1; 312.1 maddələr) və ya sanksiyaları dəyişdirilmişdir (məsələn, 216; 308.2; 311.3; 312.2 və s. maddələr). Bütün göstərilən hallar cinayət kateqoriyalarının məzmununu həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından dəyişmişdir.

Qeyd olunanların əyani sübutu olaraq, aşağıdakı cədvəldə cinayət kateqoriyalarının müqayisəsini nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də cinayət kateqoriyalarının müqayisəli təhlili

Cədvəl № 2

Xüsusi hissə	Tərkiblərin sayı	Cinayətlərin kateqoriyaları			
		I	II	III	IV
1 sentyabr 2000 il mütləq ədəmlə: <i>faizlə:</i>	537 100	179 33,3	163 30,4	131 24,4	64 11,9
20 iyul 2001 il * mütləq ədəmlə: <i>faizlə:</i>	541 100	179 33,1	213 39,4	109 20,1	40 7,4
1 mart 2007 il mütləq ədəmlə: <i>faizlə:</i>	581 100	196 33,7	229 39,4	115 19,8	41 7,1

Qeyd: *- 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə mindiyi gün.

Əlavə və dəyişikliklərin çox hissəsi CM-in VIII (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər) – 6 maddə (17 tərkib) və X (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) – 9 maddə (14 tərkib) bölmələrində edilmişdir. Yalnız CM-in XII (hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər) bölməsində onun qüvvəyə minməsindən sonra heç bir əlavə və ya dəyişiklik

edilməmişdir. Əlavə olunan cinayət tərkibləri sözsüz ki, cinayət kateqoriyalarının həcminə öz təsirini göstərir.

Konkret olaraq, CM-in qüvvəyə minməsindən sonra əlavə edilmiş 51 cinayət tərkibindən:

17-si – (144-2.1; 159-1.1; 159-1.2; 159-1.3; 165-1.1; 165-2.1; 165-3.1; 189-1.1; 202-1.1; 202-1.2; 213-1.1; 221-1.1; 222-2.1; 233-2; 233-3; 316-1.1; 316-1.2 maddələr) böyük ictimai təhlükə törətməyən;

21-i – (138.3; 138.4; 144-2.2; 165-1.2; 165-2.2; 165-3.2; 189-1.2; 189-1.3; 189-1.4; 193-1.1; 213-1.2; 221-1.2; 222-2.2; 224-1; 224-2; 233-1.1; 312-1.1; 312-1.2; 314-1.1; 314-2.1; 316-1.3 maddələr) – az ağır;

10-u – (144-1.1; 144-1.2; 144-2.3; 193-1.2; 193-1.3; 214-1; 219-1.1; 219-1.2; 233-1.2; 314-2.2 maddələr) – ağır;

3-ü – (108-1; 144-1.3; 219-1.3 maddələr) xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddir.

Göründüyü kimi, cinayət məsuliyyəti doğuran əməllərin sayının artması əksər hallarda (38 tərkib, yəni yeni əlavə olunmuş cinayətlərin 74,5%-i) I və II kateqoriya cinayətlərin say artımı hesabına baş vermişdir.

Beləliklə, qüvvədə olan CM-in 1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətində 581 cinayət tərkibi nəzərdə tutulur. Onlardan: 33,7% (196 tərkib) «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» adlanan I kateqoriyaya; 39,4% (229 tərkib) – II, yəni «az ağır cinayətlər» kateqoriyasına; 19,8% (115 tərkib) – III «ağır cinayətlər» kateqoriyasına; 7,1% (41 tərkib) – IV «xüsusilə ağır cinayətlər» kateqoriyasına aiddir.

CM-in Xüsusi hissəsinin bütün bölmələrində (VII bölmə istisna olmaqla) I və II kateqoriyalı cinayətlər mütləq çoxluq təşkil edir. 1960-cı il CM-lə müqayisədə qüvvədə olan cinayət qanununda böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin sayı nəzərə çarpan dərəcədə artmışdır. Bu, həmin kateqoriyalı cinayət törətmiş şəxslərin xeyli qisminin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada (xüsusən, CM-in 72-74-cü maddələrinə uyğun olaraq) cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə imkan

verir.¹ Ümumilikdə isə, yuxarıda xülasə edilən rəqəmlərdən görüldüyü kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər bütün tərkiblərin 73 faizini təşkil edir.

Cinayət qanunvericiliyinin inkişafında bu cür təmayül Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan 1996-cı il CM-də də izlənilir. Belə ki, RF CM-də I kateqoriya cinayətlərə bütün tərkiblərin 33%-i, II kateqoriyaya – 34%-i; III kateqoriyaya – 23%-i; IV kateqoriyaya 10%-i aid edilir. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, cinayətlərin üçdə iki hissədən artıq qismi (67%) I və II kateqoriyalara aiddir. Azərbaycan Respublikasının CM-də olduğu kimi RF CM-də də II kateqoriya cinayətlər I kateqoriyaya nisbətən bir qədər çoxluq təşkil edir. RF CM-in Xüsusi hissəsində az ağır cinayətlərin üçdə birindən artıq qisminə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza sanksiyalarının yuxarı həddi üç ildən artıq deyildir. Rusya tədqiqatçıların fikrincə, bunların müəyyən qisminin müddətini iki ilədək endirmək olardı ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid edilə bilsinlər.²

Məlumat üçün bildirmək olar ki, postsovet məkanında yaradılan digər dövlətlərin də yeni qəbul etdikləri cinayət qanunlarında cinayətlərin kateqoriyalarının nisbəti eynidir. Məsələn, 2000-ci il Litva Respublikasının CM-də də ağır və xüsusilə ağır cinayətlər bütün cinayət tərkiblərinin ümumi sayına münasibətdə 20 faiz təşkil edir.³

Əyanilik üçün qüvvədə olan CM-in 15-ci maddəsi və Xüsusi hissə maddələrinin sanksiyaları əsasında tərtib olunmuş 3 №-li cədvələ diqqət yetirək.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də

¹ Ятрафлы бах: *Смяндяров Ф.Й.* Азярбайҗан Республикасынын йени Ынайят Мяъяллыси: мплагизияляр, рйяляр ... // Щцгуги дювлят вя ганун. 2000, № 6, с.21

² Курс уголовного права в пяти томах. Общая часть. Т. 1 / Под ред. *Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой.* М., 1999, с.158

³ Уголовный Кодекс Литовской Республики 2000г. СПб., 2002

cinayətlərin kateqoriyaları
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)

Cədvəl № 3

Xüsusi hissə		Tərkiblərin sayı	Kateqoriyalar			
№	Bölmənin adı		I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7
VII	Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	32 100	1 3,1	3 9,4	15 46,9	13 40,6
VIII	Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	131 100	60 45,8	48 36,7	18 13,7	5 3,8
IX	İqtisadi sahədə cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	99 100	44 44,4	35 35,4	16 16,2	4 4

1	2	3	4	5	6	7
X	İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	146 <i>100</i>	42 <i>28,8</i>	63 <i>43,1</i>	33 <i>22,6</i>	8 <i>5,5</i>
XI	Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	111 <i>100</i>	34 <i>30,6</i>	51 <i>46</i>	16 <i>14,4</i>	10 <i>9</i>
XII	Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər mütləq rəqəmlə: <i>faizlə:</i>	62 <i>100</i>	15 <i>24,2</i>	29 <i>46,8</i>	17 <i>27,4</i>	1 <i>1,6</i>
	C Ə M İ - Mütləq rəqəmlə: <i>Faizlə:</i>	581 <i>100</i>	196 <i>33,7</i>	229 <i>39,4</i>	115 <i>19,8</i>	41 <i>7,1</i>

Qeyd: a) hər bir kateqoriyaya aid əməllərin 2-ci sütunun müvafiq sətirində göstərilmiş cinayətlərin ümumi sayında xüsusi çəkisi 4, 5, 6 və 7-ci sütunlarda kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 4–7-ci sütunların son sətirində ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə əməllərin cinayət tərkiblərinin ümumi sayına (cədvəlin 3-cü sütunun son sətiri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə göstərilmişdir.

Artıq qeyd olunduğu kimi, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra bir sıra ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti heç bir əsas olmadan yüngülləşdirilmiş və bu səbəbdən, kriminogen şəraitdə «yaxşılaşma» baş vermişdir. Əyani təsvir üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

**Azərbaycan Respublikasında 1992/2005-ci illərdə
qeydə alınmış ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin
dinamikası**

Cədvəl № 4

İllər	Cinayətlərin cəmi mütləq rəqəmlərlə	Ağır və xüsusilə ağır cinayətlər	
		Mütləq rəqəm	Faiz
1	2	3	4
1992	22450	6009	27%
1993	18145	3540	19,5%
1994	18553	3649	19,7%
1995	19958	4192	21%
1996	17528	3914	22,3%
1997	16402	3669	22,4%
1998	14937	4219	28,3%
1999	14400	4629	31,9%
2000	13958	4576	32,9%
2001	14607	3749	25,5%
2002	15520	1486	9,5%
2003	15206	1446	9,5%
2004	16810	1516	8,9%
2005 (6 ay)	8389	766	9,1%

Cədvəldən göründüyü kimi, 2002-ci il üçün ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin ümumi cinayətkarlıqda xüsusi çəkisi ötən illərlə müqayisədə kəskin surətdə aşağı düşmüşdür. Belə ki, 1993-cü ildə bu cinayətlərin xüsusi çəkisi 19,5% və tədricən artmaqla 2000-ci ildə 32,9% təşkil etmişdirsə, 2002-ci ildə bu rəqəm birdən-birə 9,5%-ə enir. Sonrakı illərdə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin xüsusi çəkisi aşağı və ya yuxarı kiçik dəyişmələrlə eyni səviyyədə qalmaqdadır. Bu fakt, fikrimizcə, bir daha təsdiq edir ki, CM-in 15-ci maddəsində tipik sanksiya hədlərinin dəyişdirilməsi süni səciyyəlidir, cinayət hüququnun nəzəriyyə və təcrübəsinə əsaslanmamışdır. Bu isə ona səbəb olmuşdur ki, öz sanksiyalarına görə müvafiq kateqoriyalara aid

edilən bir çox cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi hazırda onların daxil olduğu kateqoriyaların ağırlığına uyun gəlmir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə məhkum olanların sayı rayon (şəhər) məhkəmələrinin hesabatlarına CM-in 132-ci (döymə) və 128-ci (qəsdən sağlamlığa yüngün zərər vurma) maddələri üzrə cinayət işlərinin daxil edilməsi hesabına üstünlük təşkil edir ki, bu da həmçinin məhkumların demoqrafik göstəricilərinə təsir göstərmişdir (bu maddələr üzrə məhkum olunanların demək olar ki, yarısı qadınlardır).

2001-ci ilin birinci yarısı üçün məhkumların sayını törədilmiş cinayətlərin kateqoriyalarını nəzərə almadan, sadəcə olaraq bu cinayətlərin Xüsusi hissənin hansı fəsilələrinə daxil olduğu əsasında təhlil etsək aşağıdakı rəqəmlər alınır:

Fəsil 18 (həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər), 120-143-cü maddələr – 1369 (24,9%) məhkum;

Fəsil 19 (şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər), 144-148 maddələr – 7 (0,2%) məhkum;

Fəsil 20 (şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər), 149-153 maddələr – 33 (0,6%) məhkum;

Fəsil 21 (insan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər), 154-169 maddələr – 14 (0,3%) məhkum;

Fəsil 22 (yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər), 170-176 maddələr – 19 (0,4%) məhkum;

Fəsil 23 (mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər), 177-189 maddələr – 950 (17,3%) məhkum;

Fəsil 24 (iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər), 190-213 maddələr – 38 (0,8%) məhkum;

Fəsil 25 (ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər), 214-233 maddələr – 525 (9,5%) məhkum;

Fəsil 26 (narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlər), 234-241 maddələr – 765 (14%) məhkum;

Fəsil 27 (ictimai məənəviyyət əleyhinə cinayətlər), 242-246 maddələr – 14 (0,3%) məhkum;

Fəsil 28 (ekoloji cinayətlər), 247-261 maddələr – 58 (1,1%) məhkum;

Fəsil 29 (hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlər), 262-270 maddələr – 200 (3,7%) məhkum;

Fəsil 31 (dövlətin konstitusiya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər), 274-285 – 4 (0,07%) məhkum;

Fəsil 32 (ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər), 286-307 – 55 (1%) məhkum;

Fəsil 33 (korrupsiya cinayətləri və dövlət hakimiyyəti, dövlət qulluğu mənafeyi, yerli özünüidarə orqanlarında, habelə kommersiya və ya qeyri-kommersiya təşkilatlarında qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlər), 308-314 – 19 (0,4%) məhkum;

Fəsil 34 (idarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlər), maddə 315-326 – 192 (3,5%) məhkum;

Fəsil 35 (hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər), 327-353 – 1138 (20,5%) məhkum.

Xüsusi hissənin 16 (sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər); 17 (müharibə cinayətləri) və 30-cu (kompüter informasiyası sahəsində cinayətlər) fəsilərinə daxil olan cinayətlərə dair işlər üzrə baxılan dövrdə heç kim məhkum olunmamışdır.

Cinsi və növ qəsd obyektlərindən asılı olaraq cinayətlərin sonrakı üç il ərzində (2002-2004) dinamikası aşağıdakı cədvəldə göstərilir.

**Azərbaycan Respublikasında 2002/2004-cü illərdə məhkum
olunanların dinamikası**

Cədvəl № 5

1999-cu il CM-in Xüsusi hissəsi		2002-ci il		2003-cü il		2004-cü il		Orta xüsusi çəki
Bölmə və fəsilər	Maddə	Mütl. rəqəm	%	Mütl. rəqəm	%	Mütl. rəqəm	%	
Bölmə VII Fəsil: 16 17	100-119	-	-	-	-	-	-	-
	100-113	-	-	-	-	-	-	-
	114-119	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə VIII Fəsil: 18 19 20 21 22	120-176	4 418	31,5	3 454	29,4	3 715	28	29,6
	120-143	4 185	29,8	3 169	27	3 442	25,9	27,6
	144-148	57	0,4	92	0,8	65	0,5	0,6
	149-153	115	0,8	154	1,3	158	1,2	1,1
	154-169	25	0,2	14	0,1	11	0,1	0,1
170-176	36	0,3	25	0,2	39	0,3	0,2	
Bölmə IX Fəsil: 23 24	177-213	2 496	17,8	2 313	19,7	2 506	18,8	18,8
	177-189	2 341	16,7	2 217	18,9	2 330	17,5	17,7
	190-213	155	1,1	96	0,8	176	1,3	1,1
Bölmə X Fəsil: 25 26 27 28 29 30	214-273	4 328	30,8	3 905	33,2	4 744	35,7	33,2
	214-233	1 428	10,2	1 417	12,1	1 799	13,5	11,9
	234-241	1 975	14,1	1 686	14,3	1 766	13,3	13,9
	242-246	141	1	82	0,7	96	0,7	0,8
	247-261	135	0,9	142	1,2	135	1	1
	262-270	647	4,6	578	4,9	948	7,1	5,5
271-273	2	0,01	-	-	-	-	-	
Bölmə XI Fəsil: 31 32 33 34	274-326	840	6	589	5	892	6,7	5,9
	274-285	48	0,3	25	0,2	8	0,1	0,2
	286-307	140	1	123	1	114	0,9	1
	308-314	79	0,6	57	0,5	106	0,8	0,6
	315-326	573	4,1	384	3,3	664	4,9	4,1
Bölmə XII Fəsil: 35	326-353	1 967	14	1 490	12,7	1 441	10,8	12,5
	326-353	1 967	14	1 490	12,7	1 441	10,8	12,5
Cəmi məhkum olunmuşlar:		14 049	100	11 751	100	13 298	100	100

Göstərilən dövrdə respublika üzrə məhkum olunmuşların sayına dair bu məlumatlar əsasında nəticə çıxırı ki, cinayətkar qəsdlər daha çox insanların həyat və sağlamlığına (Fəsil 18), mülkiyyətə (Fəsil 23), ictimai təhlükəsizliyə (Fəsil 25), əhalinin sağlamlığına (Fəsil 26), habelə hərbi xidmət sahəsində ictimai münasibətlərə (Fəsil 35) qarşı yönəlmişdir.

§ 2. Xüsusilə ağır cinayətlər

Qüvvədə olan CM-in 1 yanvar 2007-ci ilə olan redaksiyasında xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına 41 tərkib aiddir ki, bunlar da Xüsusi hissədə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş bütün əməllərin 7,1%-ni təşkil edir.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu cinayətlərin sayını xeyli qisimdə azaltmışdır. Belə ki, göstərilən Qanunla CM-in 15-ci maddəsinə edilmiş dəyişikliklər sayəsində kateqoriyaların sərhədləri dəyişmiş, o cümlədən xüsusilə ağır cinayətlərə görə tipik sanksiyanın aşağı həddi on ildən on iki ilə yüksəldilmişdir. Beləliklə, CM-in Xüsusi hissəsində sanksiyasının yuxarı həddi on bir və ya on iki il olan və göstərilən dəyişikliyə qədər xüsusilə ağır hesab olunmuş cinayətlər mexaniki olaraq bir pillə aşağı, yəni ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmiş, bununla da IV kateqoriya cinayətlərinin sayı xeyli dəyişikliyə uğramışdır.

Başqa sözlə, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsinədək bu kateqoriyaya 64 tərkib (11,9%) daxil idisə, onun qüvvəyə minməsi ilə bu rəqəm 40 (7,4%) təşkil etmişdir: burada 26 tərkib mexaniki olaraq ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmiş və 16-cı fəslə əlavə olunmuş 108-1 (məcburi hamiləlik) və 25-ci fəslə əlavə olunmuş 219-1.3-cü (xüsusilə ağırlaşdırıcı

hallarda dəniz quldurluğu) maddələri nəzərə alsaq, bu kateqoriyada tərkiblərin sayı 24 vahid azalmışdır. Sonralar 30 sentyabr 2005-ci il tarixli Qanunla xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına daha bir cinayət tərkibi – xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda insan alveri (maddə 144-1.3) əlavə olunmuşdur.

CM-in 15.5-ci maddəsi qüvvədə olan redaksiyasında xüsusilə ağır cinayətləri «qəsdən törədilməsinə görə on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulmuş əməllər» kimi müəyyən edir. CM-in 42-ci maddəsi (cəzanın növləri) cinayət qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq bütün cəza növlərini ağırlığa görə artan ardıcılıqla müəyyən etməklə, daha ağır cəza növü kimi ömürlük azadlıqdan məhrum etməni (maddə 42.0.13) nəzərdə tutur.

2001-ci ilin birinci yarısında (yəni 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qəbuluna qədər) xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə 374 nəfər məhkum olunmuşdur ki, bu da həmin dövrdə cəmi məhkum olunanların 6,4%-ni təşkil edir. Onlardan 364 nəfər müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuşlar:

14 nəfər (xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuşların 3,8%-i) – iki ildən beş ilədək;

278 nəfər (75%) – beş ildən on ilədək;

68 nəfər (18,4%) – on ildən on beş ilədək.

4 nəfərə (1,1%) CM-ə görə ən ciddi cəza növü olan ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Beləliklə, xüsusilə ağır cinayətlər törətmiş şəxslərin yalnız 19,5%-nə verilən cəza (on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə) 15-ci maddənin ilkin redaksiyasında müəyyən olunmuş tipik sanksiyasına uyğun olmuşdur. Xüsusilə ağır cinayətlərin kateqoriya sərhədlərini on ildən on iki ilə dəyişdikdən sonra isə bu göstərici (19,5%) xeyli azalmışdır. Bu fikri təsdiq etmək üçün məhkəmə təcrübəsindən götürülən aşağıdakı statistik məlumatları nəzərdən keçirək.

2001-ci ilin birinci yarısında bu kateqoriyalı əməllərin arasında daha geniş yayılanı aşağıdakı maddələrlə nəzərdə tutulmuş cinayətlər idi: 120.2 (91 məhkum); 126.2 və 126.3 (12); 144.2 və 144.3 (4); 149.3 (2); 150.3 (1); 177.3 (27); 178.3 (10); 179.3 (48); 181.2 və 181.3 (52); 182.3 (2); 206.4 (5); 217.1 və 217.2 (1); 218.1, 218.2 və 218.3 (5); 234.4 (105); 277 (2); 278 (2); 311.3 (4).

Xətlə işarələnən maddələrdə nəzərdə tutulmuş cinayətlər 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsi ilə ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir. Bu isə, qeyd olunduğu kimi, həmin tarixdən sonra cinayətkarlıq statistikasında xüsusilə ağır cinayətlərin xüsusi çəkisinin süni olaraq azalmasını şərtləndirmişdir. Statistik rəqəmlərdən göründüyü kimi, 2001-ci ilin birinci yarısında törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərin xeyli qismini məhz sanksiyasının yuxarı həddi on ildən yuxarı - on iki ilədək olan cinayətər təşkil etmişdir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda həmin dövr üçün cinayətkarlığın strukturunda CM-in 179.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı halda mənimsəmə və ya israf etmə) və 234.4-cü (ağırlaşdırıcı hallarda qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri hazırlama, istehsal etmə, emal etmə, daşıma, göndərmə, yaxud satma) maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlər daha geniş yayılmışdır, xüsusilə ağır cinayətlərin 2001-ci ilin ikinci yarısından sonra «ciddi surətdə azalması» başa düşüləndir. Beləliklə, göstərilən tarixdən sonra Azərbaycanda törədilən xüsusilə ağır cinayətlərin xüsusi çəkisinin azalması kriminogen şəraitin yaxşılaşması kimi qəbul edilməməlidir, əslində bu, cinayət qanunvericiliyində edilmiş əsassız dəyişikliyin nəticəsidir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan SSR-in 1960-cı il CM-i¹ xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasını qanunvericilik qaydasında dəqiq müəyyən etmirdi. Buna baxmayaraq,

¹ 1960-ғы ил ЫМ-я 1 октябр 1998-ғы ил тарихыяк едилмиш ялавя вя дыйишикликляр нязря алынмагла.

cinayətlərin təsnifatında xüsusilə ağır cinayətlərin ayrıca kateqoriya kimi mövcudluğu həmin qanunun 7-1-ci maddəsinin, 23 və 24-cü maddələrinin mənasından irəli gəlirdi. Həmin cinayətlərə görə əsasən on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası, bir sıra cinayətlərə görə isə ölüm cəzası nəzərdə tutulurdu ki, 1998-ci ildə ölüm hökmünün ləğvindən sonra bu cəza növü ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəzləndi.¹

1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının hüdudları on ildən artıq (yəni on ildən on beş ilədək) və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzaları ilə müəyyən olunurdu. Hesab edirik ki, həmin sərhədlər cinayət hüququ sahəsində mövcud olan çoxillik nəzəri və təcrübi tədqiqatlara əsaslandığı üçün, düzgün müəyyən olunmuşdu.

Əvvəlki cinayət qanunvericiliyində (1 oktyabr 1998-ci il tarixə olan vəziyyətdə) ağır cinayətlər arasında ictimai təhlükəliliyinin xarakterinə və müstəsna² dərəcəsinə görə fərqlənən aşağıdakı əməllər xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilə bilərdi: xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlər (57-59; 61-64 maddələr); banditizm (maddə 70); qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların yaradılması (maddə 70-2); xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qaçaqmalçılıq (71-ci maddənin 3-cü hissəsi); ağırlaşdırıcı hallarda saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma (80-ci maddənin 2-ci hissəsi); xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda quldurluq (93-5-ci maddənin 3 və 4-cü hissələri); xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı zorla tələb

¹ Юлцм ъязасынын иърасына щяля 1993-џц илин ийун айындан мораториум елан едилмищ, 10 феврал 1998-џи ил тарихли Ганунун яса-сында ися юлцм ъязасы льяв олунмушдур.

² ССРИ Али Совет Рџаясџт Щейџтинин 5 май 1961-џи ил тарихли фџрманьында бу џинайџтларин мяџз мџстянснальыы гейд олунур вя онлар «хџсусила тџщлџкџяли» адландырылырды.

etmə (93-6-cı maddənin 3 və 4-cü hissələri); qəsdən adam öldürmə (94 və 95-ci maddələr); bir qrup şəxs tərəfindən zorlama və ya yetkinlik yaşına çatmayanı zorlama, xüsusi təhlükəli residiv tərəfindən zorlama və ya xüsusilə ağır nəticələrə səbəb olan zorlama, habelə azyaşlımı zorlama (109-cu maddənin 3 və 4-cü hissələri); adamları girov götürmə (maddə 120-1); dəmir yolu qatarını, hava, dəniz və ya çay gəmisini qaçırma və ya ələ keçirmə, eləcə də vağzal, aerodromu, limanı və ya başqa nəqliyyat müəssisəsini, idarəsini, təşkilatını, habelə oğurlamaq məqsədi güdmədən yükləri ələ keçirmə (maddə 212-2); terrorçuluq (maddə 212-3); radioaktiv materialları oğurlama (maddə 219-3); müvafiq icazə olmadan odlu silah, döyüş sursatı və ya partlayıcı maddələri hazırlama və ya satmanın ağırlaşdırıcı halları (220-ci maddənin 4-cü hissəsi); odlu silahın, döyüş sursatının və ya partlayıcı maddələrin quldurcasına baqsın yolu ilə və ya xüsusi təhlükəli residiv tərəfindən oğurlanması (220-1-ci maddənin 3-cü hissəsi).

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
xüsusilə ağır cinayətlər və onların xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 6

Xüsusi hissə	Xüsusilə ağır cinayətlərin sayı	Cinayət tərkibinin növü			Təqsirin forması	
		Əsas tərkib	Tövsifedici tərkib	Xüsusilə tövsifedici tərkib	Qəsd	Qarışıq
1	2	3	4	5	6	7

Bölmə VII	13 <i>31,8</i>	10	1	2	13	-
Fəsil: 16	8	8	-	-	8	-
17	5	3	1	1	5	-
Bölmə VIII	5 <i>12,3</i>	-	1	4	5	4
Fəsil: 18	1	-	1	-	1	-
19	2	-	-	2	2	2
20	2	-	-	2	2	2
21	-	-	-	-	-	-
22	-	-	-	-	-	-
1	2	3	4	5	6	7
Bölmə IX	4 <i>9,8</i>	-	1	3	4	-
Fəsil: 23	4	-	1	3	4	-
24	-	-	-	-	-	-
Bölmə X	8 <i>19,6</i>	2	3	3	8	4
Fəsil: 25	7	2	2	3	7	4
26	1	-	1	-	1	-
27	-	-	-	-	-	-
28	-	-	-	-	-	-
29	-	-	-	-	-	-
30	-	-	-	-	-	-
Bölmə XI	10 <i>24</i>	7	2	1	10	-
Fəsil: 31	9	6	2	1	9	-
32	1	1	-	-	1	-
33	-	-	-	-	-	-
34	-	-	-	-	-	-
Bölmə XII	1 <i>2,4</i>	-	1	-	1	-
Fəsil: 35	1	-	1	-	1	-
CƏMİ - Mütləq rəq-lə: Faizlə:	41 <i>100</i>	20 <i>48,8</i>	9 <i>21,9</i>	12 <i>29,3</i>	41 <i>100</i>	8 <i>19,6</i>

Qeyd: 2-ci sütunda və 3-7-ci sütunların axırıncı sətirlərində xüsusilə ağır cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası CM-də ən az xüsusi çəkiyə malik olsa da, onlar Xüsusi hissənin bütün bölmələrində özünə bu və ya digər yer almışdır. Xülasə, bütün xüsusilə ağır cinayətlərin 31,8%-i VII (sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər) bölmədə; 24%-i – XI (dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər) və 19,6%-i X (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) bölmədə yerləşir (6 №-li cədvəlin 2-ci sütunundakı məlumatlara baxın).

Xüsusilə ağır cinayətlərin CM-in ayrı-ayrı bölmələrində digər cinayət kateqoriyaları ilə kəmiyyət nisbətini müəyyən etməli olsaq, aşağıdakı nəticələrə gəlirik: digər kateqoriyalara münasibətdə ən yüksək faiz nisbəti Xüsusi hissənin başladığı VII bölmədə izlənilir (bu bölməyə daxil olan bütün cinayətlərin 40,6%-i); ən aşağı faiz nisbəti isə XII (hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər) bölmədə mövcuddur (bu bölməyə daxil olan bütün cinayətlərin 1,6%-i) (3 №-li cədvəlin 7-ci sütunundakı məlumatlara baxın).

Fəsilər üzrə təhlil apardıqda məlum olur ki, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil olan əməllər əsasən CM-in 31 (dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər), 16 (sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər), 25 (ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər), 17 (müharibə cinayətləri) və 23-cü (mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər) fəsillərində özlərinə yer almışlar (6 №-li cədvəlin 2-ci sütunundakı məlumatlara baxın).

Artıq qeyd olunduğu kimi, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının məzmunu 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dəyişikliyə məruz qalmış, habelə onların CM-in Xüsusi hissəsindəki düzülüşü kifayət qədər yenilənmişdir. Daha çox dəyişiklik VIII (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər), IX (iqtisadi sahədə cinayətlər) və X (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) bölmələrə edilmişdir.

Belə ki, cinayətlərin təsnifatının formal meyarı (konkret sanksiyalarda cəzanın yuxarı həddinin on ildən on iki il civarında olması) üzrə mexaniki olaraq bir pillə aşağı, yəni ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmiş tərkiblərin sayı 26 təşkil edir ki, bu da CM-in ilkin redaksiyası üzrə bütün IV kateqoriya tərkiblərin 40,6%-i deməkdir. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra bu kateqoriyada qalan əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsini, habelə həmin Qanunla əlavə olunmuş 108-1 (məcburi hamiləlik); 219-1.3-cü (dəniz quldurluğunun xüsusilə tövsifedici növü) və 30 sentyabr 2005-ci il tarixli qanunla əlavə olunmuş 144-1.3-cü (insan alverinin xüsusilə tövsifedici növü) maddələri nəzərə alsaq, qeyd edə bilərik ki, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası keyfiyyət cəhətdən daha da ağırlaşmışdır: hazırda mövcud redaksiyasında CM-in 15.5-ci maddəsi on iki ildən artıq müddətə, habelə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməlləri xüsusilə ağır cinayətlər kimi müəyyən edir.

Xüsusilə ağır cinayətlərin əsas səciyyəsinə onların müstəsna dərəcədə yüksək, yəni ağır cinayətlərə xas olan yüksək təhlükəlilik çərçivəsinə sığmayan bir dərəcədə təhlükəli olması təşkil edir. Müstəsna təhlükəlilik həmin cinayətlərin cinayət-hüquqi mühafizənin ən mühüm obyektlərinə qəsd etməsində, xüsusilə ağır nəticələrə səbəb olmasında, xüsusilə təhlükəli üsul və məqsədlərlə törədilməsində ehtiva olunur.

6 №-li cədvəlin 3, 4 və 5-ci sütunlarının son sətirlərindəki məlumatlara diqqət yetirdikdə aydın olur ki, xüsusilə ağır cinayətlərin əsas və mürəkkəb (tövsifedici və xüsusilə tövsifedici) növlərinin xüsusi çəkisi təqribən eynidir: 48,8% və 51,2 (21,9 + 29,3)%. Məlumat üçün bildirək ki, 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında xüsusilə ağır cinayətlərin 22 əsas (34,5%) və 42 (65,5%) mürəkkəb növü mövcud olmuş, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla mexaniki surətdə cinayətlər kateqoriyasına keçmiş 26 xüsusilə ağır cinayət tərkibinin isə

22-si tövsifedici və xüsusilə tövsifedici olmuşdur. Göründüyü kimi, həmin Qanun xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının məzmununu həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından dəyişmişdir.

Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının keyfiyyət məzmunu həm də, bu cinayətlərin ümumi sayında sanksiyası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllərin xüsusi çəkisinin mexaniki olaraq yüksəlməsindən təsir almışdır: sanksiyası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan cinayətlərin mütləq sayı əsaslı surətdə dəyişməsə də (yalnız 108-1; 219-1.3; 214.2-ci maddələr əlavə olunub), onların nisbi sayı IV kateqoriyanın həcmi azaldığına görə 25%-dən 46,3%-ə yüksəlmişdir.

CM-in qüvvədə olan redaksiyasında xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının təhlili göstərir ki, VII, XI, XII bölmələrə daxil olan xüsusilə ağır cinayət tərkiblərinin əksər hissəsinin yaranması üçün tövsifedici əlamətlər zəruri deyildir, bu isə öz növbəsində həmin cinayətlərin bilavasitə əsas obyektinin xüsusilə mühüm olmasına dəlalət edir (6 №-li cədvəlin 3-cü sütunundakı məlumatlara baxın). Burada əsas maddi təsnifat meyarı kimi ictimai təhlükəliliyin xarakteri çıxış edir.

Xüsusi hissənin digər bölmələrinə daxil olan xüsusilə ağır cinayətlər isə, bir qayda olaraq, ağırlaşdırıcı və xüsusilə ağırlaşdırıcı əlamətlərin mövcudluğu sayəsində bu kateqoriyaya aid edilirlər, başqa sözlə, məhz həmin əlamətlər cinayətlərə xüsusi ağırlıq verir (6 №-li cədvəlin 4 və 5-ci sütunların məlumatlarına baxın). Qeyd edək ki, belə hallarda ictimai təhlükəliliyin xarakteri ilə yanaşı, onun dərəcəsi də təsnifat meyarı kimi müəyyənədicə rolə malikdir. Bir sözlə, cinayət tərkibinin müxtəlif ünsürlərinin səciyyə edən bütün əlamətlər xüsusilə ağır cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsini bu və ya digər dərəcədə yüksəldir.

Əyani təsvir üçün, cinayətlərin ən ağır kateqoriyasını yaradan konkret ağırlaşdırıcı və xüsusilə ağırlaşdırıcı əlamətləri nəzərdən keçirək.

Bunlar cinayətin:

1) bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) (120.2.1; 180.3.1; 181.3.1; 182.3.1; 183.2.1; 214.2.1; 215.3; 219.3; 219-1.3.2; 235.4.1; 282.2; 345.2-ci maddələr);

2) təkrarən¹ (120.2.10; 183.2.2; 214.2.2; 219-1.3.1-ci maddələr);

3) xüsusi amansızlıqla və ya ümumi təhlükəli üsulla (120.2.4-cü maddə);

4) həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmək hədəsi ilə (235.4.3-cü maddə);

5) odlu silahdan və silah qismində istifadə olunan predmetlərdən istifadə etməklə (214.2.3-cü maddə);

6) quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya banditizmlə əlaqədar (120.2.11-ci maddə);

¹ Konkret Ёинайтлярин тюрядилмяси заманы бу абырлашдырыгыы щал (Ёинайтин тьякрат тюрядилмяси) нязря алынаркян, яяр Хцуси щиссядя мцвафиг, мясялян 177-гы маддянин гейди кими эюстяриш йохдурса, ЁМ-ин 16-гы маддясинин мцддяалары ясас эютцрцццр. Эюстярилян яламятин мясулийяти диференсиасийа едян мейар гисминдя гябул едилмяси доктринада чохсайлы дискуссийалара сябяб олмушдур. Мясялян, проф. Ф.Й.Сямяндяров ейни бир ямялин ики дяфя (тякрярян) нязря алынмасынын йолверилмяз олдуьуну дяфялярля гейд етмишди. Гейд едяк ки, РФ Ёинайят ганунунда бу яламят 8 декабр 2003-ьц ил тарихли Федарал ганунла Цмуми щиссядян (РФ ЁМ-ин 16-гы маддяси) вя Хцуси щиссянин щямин щалы тьовсифедиьи вя йа хцусулия тьовсифедиьи яламят кими нязрядя тутан бцтцц мцвафиг маддяляриндя чыхарылмышдыр. (Бах: *Сямяндяров Ф.Й.* Ёинайят щйгггу. Цмуми щисся. Баки, 2006, с.398-399; Уголовный Кодекс РФ. М., 2005, с.8).

- 7) zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar (120.2.3-cü maddə);
- 8) iki və ya daha çox şəxsə qarşı (120.2.7-ci maddə);
- 9) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı (120.2.8-ci maddə);
- 10) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsə qarşı, habelə adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı (120.2.9-cu maddə);
- 11) yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı (114.2; 144.3-cü maddələr);
- 12) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində (149.3.3; 150.3.3-cü maddələr);
- 13) şəxslərin ölümünə, sağlamlığına ağır zərər vurulmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olmaqla (115.3; 181.3.3; 182.3.3; 275.2; 279.3; 345.2-ci maddələr);
- 14) külli miqdarda ziyan vurmaqla və ya belə ziyan vurmaq məqsədilə (180.3.2.; 181.3.2; 182.3.2;¹ 235.4.2-ci maddələr);
- 15) öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə (114.2; 218.3-cü maddələr);
- 16) əvvəllər talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən (180.3.3; 181.3.4; 182.3.4; 235.4.4-cü maddələr);
- 17) ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə, insan immuncətişməzliyi virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticəyə səbəb olmaqla (144.3; 144-1.3; 149.3.1 və 149.3.2; 150.3.1 və 150.3.2; 214.2.4; 215.3; 219.3; 219-1.3.3-cü maddələr);
- 18) xuliqanlıq niyyəti ilə (120.2.2-ci maddə);

¹ 181.3.2 və 182.3.2-*чи* маддьярин конструксийасы формал олдуьуна эюря, «кцлли мигдарда ямлак ялдя етмяк *мягсяди иля*» эю-стярилмишдир (курсив мцяллифиндир).

19) tamah məqsədi ilə və ya sifarişlə, habelə zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə (120.2.5-ci maddə);

20) başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmə məqsədi ilə, habelə zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı xərəkətlərlə əlaqədar (120.2.6-cı maddə);

21) milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə (120.2.12-ci maddə) - t ö r ə d i l m ə s i d i r.

Göründüyü kimi, cinayət tərkibinin obyekt və subyektinin, obyektiv və subyektiv cəhətlərinin müxtəlif əlamətləri xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasını yaradan ağırlaşdırıcı əlamətlər qismində çıxış edir. Bu əlamətlər arasında daha çox rast gəlinənləri aşağıdakılardır: cinayətin iştirakçılıqla törədilməsi – 12 tərkibdə; ölümdən ibarət nəticənin və ya digər ağır nəticələrin baş verməsi: təqsirin qəsd forması ilə – 6 tərkibdə; ehtiyatsızlıq forması ilə törədilməsi – 10 tərkibdə.

CM-in 15.5-ci maddəsinə uyğun olaraq, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına yalnız qəsdən törədilən əməllər daxil ola bilər. Lakin bir sıra xüsusilə ağır cinayət tərkibləri mövcuddur ki, onlar təqsirin qarışıq formasını nəzərdə tuturlar: törədilən hərəkətlərə münasibətdə – təqsirin qəsd forması və baş vermiş nəticələrə münasibətdə – ehtiyatsızlıq forması. Sonuncu halda cinayətkarın qəsd niyyəti ilə əhatə olunan nəticələrlə yanaşı digər, yəni təqsirkarın niyyəti ilə əhatə olunmayan daha ağır nəticələr meydana çıxır. CM-də təqsirin qarışıq forması ilə törədilən 8 xüsusilə ağır cinayət tərkibi vardır ki, bunlar da xüsusilə ağır cinayətlərin ümumi sayında 19,5% təşkil edir (bax: 6 №-li cədvəldə 7-ci sütun).

Bu cinayətləri nəzərdə tutan maddələrin sıra nömrələrinə (144.3; 144-1.3; 149.3; 150.3; 214.2.4; 215.3; 219.3; 219-1.3) diqqət yetirdikdə aydın olur ki, 214.2-ci maddə (terrorçuluğun tövsifedici növü) istisna olmaqla digər bütün maddələr müvafiq

cinayətlərin xüsusilə tövsifedici növləridir. Həmin cinayətlərdə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin sərhədində dayanan əlamət – ehtiyatsızlıq üzündən zərərçəkmiş şəxsin ölümünün və ya digər ağır nəticələrin baş verməsidir. Deməli, həmin cinayətlər IV kateqoriyaya cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin xüsusiyyətləri (təqsirin qarışıq forması) nəzərə alınmaqla daxil edilmişdir.

Məsələn, 149.3-cü maddədə (xüsusilə tövsifedici hallarda zorlama) əməlin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması, yaxud zərərçəkmiş şəxsin insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olması zorlama cinayətinin tövsifedici növünü (149.2-ci maddə – III kateqoriyalı cinayət) xüsusilə tövsifedici növündən (149.3-cü maddə – IV kateqoriyalı cinayət) fərqləndirən əlamətlərdir. Bu maddədə «digər ağır nəticələr» dedikdə, zərərçəkmişin intihar etməsi, özünün və ya qohumlarından və ya yaxın adamlarından hər hansı birinin zorlama faktı üzündən ruhi xəstəliyə düşər olması və s. kimi nəticələr başa düşülür.¹

Beləliklə, qanunverici hesab etmişdir ki, təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlər qəsdən törədilən və ehtiyatsızlıqdan yol verilən nəticələrin hər birinin ictimai təhlükəliliyini birgə ehtiva edən məcmu ictimai təhlükəliliyə malikdir. Belə cinayətin ictimai təhlükəliliyi onun subyektiv cəhətinə daxil olan təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formalarının ayrılıqda hər birinin ictimai təhlükəliliyindən yüksəkdir.

Təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərə digər kateqoriyalarda da rast gəlinir. Lakin xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasından fərqli olaraq, qanunverici bütün digər hallarda tərkiblərin qurulması zamanı yalnız qəsdən törədilə

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. В.И. Радченко. А.С. Михлина. М., 2000, с.271; Азərbayайъан Республїкасынын Ёинайят Мяъялласинин комментарийасы / Ф.Й. Сямяндяровун редакцияси иля, Бақы, 2006, с.356

bilən əməlləri təqsirin qarışıq forması ilə törədilən əməllərdən ayrı-ayrı tərkiblərdə (maddənin hissələrində) fərqləndirir və bu, fikrimizcə, məsuliyyətin diferensiasiyası baxımından düzgün hesab olunmalıdır. Əksinə olaraq, IV kateqoriya cinayətlərin xüsusilə ağırlaşdırıcı halları eyni bir normada həm qəsdən törədilən, həm də təqsirin qarışıq forması ilə törədilən əməlləri birləşdirir ki, bu, qətiyyənlə düzgün deyildir.

Məsələn, CM-in yuxarıda istinad etdiyimiz 149.3-cü maddəsində (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda zorlama) *ehtiyatsızlıqdan* baş verən nəticələrlə (cinayətin zərərçəkmiş şəxsin ölümünə, insan immun çatışmazlığı virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olması – 149.3.1 və 149.3.2-ci maddələr) yanaşı, yalnız qəsdən törədilən cinayət – əməlin təqsirkar şəxs üçün *aşkar surətdə* on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsi (149.3.3-cü maddə) nəzərdə tutulmuşdur. Maddənin mətnində işlədilən «aşkar surətdə» ifadəsi əməlin yalnız qəsdən törədildiyini göstərir. Hesab edirik ki, təqsirin iki forması ilə (qəsdən və ehtiyatsızlıqdan) törədilən əməllərə (149.3.1 və 149.3.2-ci maddələr) və yalnız qəsdən törədilən əmələ (149.3.3-cü maddə) görə maddənin eyni bir hissəsində məsuliyyət müəyyən etmək düzgün deyildir.

Həm maddənin hissələri qurularkən, həm də konkret sanksiyalar müəyyən edilərkən qəsdən törədilən cinayətlər təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərdən fərqləndirilməlidir, çünki birincilər ikincilərlə müqayisədə daha böyük ictimai təhlükə ilə səciyyə olunurlar. Məhz bu səbəbdən, misal çəkilən və digər oxşar hallarda məsuliyyəti cinayətin subyektiv cəhətinin xüsusiyyətlərini nəzərə alınmaqla daha dəqiq surətdə diferensiasiya etmək zəruridir. Belə hallarda, lazım gələrsə, cinayətlərin müstəsna tövsifedici¹ növlərini müəyyən etmək də hüquqi texnika baxımından

¹ Русдилли ядзбийятларда бу термин «супер квалифицирующие обстоятельства» кими ифадя олунур.

məqsədəuyğundur. Məsələn, təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə on dörd yaşa çatmamış şəxsin zorlanmasını ayrıca olaraq CM-in 149.4-cü maddəsi ilə nəzərdə tutmaq mümkündür.

CM-də xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası daxilində elə cinayətlər qrupu fərqləndirmək mümkündür ki, onların ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün ən böyük kriminal təhdid sayıla bilər. Belə əməllərə görə alternativ sanksiyalar müəyyən olunmuş, daha doğrusu, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə yanaşı, ən ciddi cəza növü olan ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin tətbiq imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Bu kimi (ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan) alternativ quruluşlu sanksiyaların xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasında yüksək xüsusi çəkiyə malik olması təəccüb doğurmamalıdır.

Qeyd olunduğu kimi, əgər 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında IV kateqoriyalı cinayətlərə görə alternativ quruluşlu sanksiyalar 25% təşkil edirdisə, 15-ci maddədə edilən məlum dəyişikliklərdən və CM-nin Xüsusi hissəsinə 1 mart 2007-ci il tarixə qədər edilən əlavə və dəyişiklikləri nəzərə alaraq (xüsusən yeni 108-1, 119-1.3 və 214.2-ci maddələri¹) göstərilən rəqəm 46,3%-ə yüksəlmişdir (bax: aşağıda göstərilən 7 №-li cədvəlin 3-cü sütunun məlumatları).

Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının təhlilini davam etdirmək üçün bu kateqoriya cinayətlərə görə müəyyən edilmiş cinayət-hüquqi sanksiyaları tədqiq edək və əyani təsvir üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
xüsusilə ağır cinayətlərin sanksiyalarında
cəzanın növləri və həddi
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

¹ 17 май 2002-ъи ил тарихли Ганунла 214.2-ъи маддянин санксийа-сына алтернатив олараг «юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмя» тязасы лава едилмишдир.

Xüsusi hissə	Xüsusi ağır cinayətlərin sayı	Sanksiyaların növü		S a n k s i y a			
		Alternativ (ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə)	Nisbi - müəyyən	Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının hüdudları			M ü s a d i r ə
				12 ildən – 15 ilə qədər	12 ildən aşağı – 15 ilə qədər	12 ildən aşağı – 15 ildən aşağı	
1	2	3	4	5	6	7	8
Bölmə VII	13	10	3	1	11	1	-
Fəsil: 16	8	7	1	-	7	1	-
17	5	3	2	1	4	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8
Bölmə VIII	5 3,8	1	3	1	4	-	1
Fəsil: 18	1	1	-	1	-	-	-
19	1	-	1	-	2	-	1
20	2	-	2	-	2	-	-
21	-	-	-	-	-	-	-
22	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə IX	4 4	-	4	-	3	1	4
Fəsil: 23	4	-	4	-	3	1	4
24	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə X	8 5,5	2	7	2	6	-	6
Fəsil: 25	7	2	6	2	5	-	5
26	1	-	1	-	1	-	1
27	-	-	-	-	-	-	-
28	-	-	-	-	-	-	-
29	-	-	-	-	-	-	-
30	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XI	10 9,7	6	4	2	8	-	3
Fəsil: 31	9	6	3	1	8	-	3
32	1	-	1	1	-	-	-
33	-	-	-	-	-	-	-
34	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XII	1 1,6	-	1	-	1	-	-
Fəsil: 35	1	-	1	-	1	-	-
CƏMİ -							
Mütləq rəq-lə:	41	19	22	6	33	2	14
Faizlə:	100	46,3	53,7	14,6	80,5	4,90	34,1

Qeyd: a) 2-ci sütunda xüsusilə ağır cinayətlərin müvafiq bölməyə daxil edilmiş bütün cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbəti kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 3-8-ci sütunların son sətirlərində xüsusilə ağır cinayətlərin ümumi sayına (2-ci sütunun son sətiri) münasibətdə faiz nisbətləri göstərilmişdir.

Məlum olduğu kimi, hüquq normalarının sanksiyasında əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi yığcam formada öz əksini tapır. Xüsusi hissənin konkret cinayətə görə cəza təyin edən sanksiyada cəzanın növünə və həddinə əsaslanaraq, nəinki konkret cinayətin daxil olduğu kateqoriyanı, habelə kateqoriya daxilində bu və ya digər əməlin özünün ağırlığını təyin etmək mümkündür.

Elə isə, sanksiyalarda müəyyən olunan cəza növlərinə və hədlərinə nəzərən, hansı cinayətlərin qanunverici tərəfindən həm bütün cinayət əməlləri arasında, həm də xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası daxilində ən ağır hesab edildiyini müəyyən etməyə çalışsaq.

Göstərilən meyar üzrə (sanksiyadakı cəzanın ağırlığı) xüsusilə ağır cinayətləri aşağıdakı iki qrupda fərqləndirmək olar:

I qrup

Birinci qrupa sanksiyasında alternativ cəza növü olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulan cinayətlər daxildir.

1999-cu il CM-in 1 yanvar 2007-ci il tarixə olan vəziyyətində 19 belə sanksiya mövcuddur, başqa sözlə, bu qrupa 19 xüsusilə ağır cinayət tərkibi daxildir ki, bu da IV kateqoriyaya daxil olan bütün cinayətlərin 46,3%-ni təşkil edir. Konkret olaraq, bunlar:

VII bölmədə – təcavüzkar müharibəni aparma (maddə 100.2); soyqırım (maddə 103); əhalini məhv etmə (maddə 105); cinsi zorakılıq (maddə 108); məcburi hamiləlik (maddə 108-1); insanları zorakılıqla yoxa çıxartma (maddə 110); irgi ayrısı-seçkilik / aparteid (maddə 111); əsirləri, beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxsləri qəsdən öldürmə (maddə 115.4); silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma (maddə 116); silahlı

münaqişə zamanı cinayətkar əmr vermə (maddə 117.2) cinayətləridir. Bu bölməyə daxil olan cinayətlər hamısı əsas tərkibdə əks olunub;

VIII bölmədə – ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə (maddə 120.2) cinayətidir;

X bölmədə – ağırlaşdırıcı hallarda terrorçuluq (maddə 214.2) və xüsuilə ağırlaşdırıcı hallarda dəniz quldurluğu (maddə 219-1.3) cinayətləridir;

XI bölmədə – dövlətə xəyanət (maddə 274); ağırlaşdırıcı hallarda Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər silahlı birləşmələrdən Azərbaycan xalqına və konstitusiyalı dövlət orqanlarına qarşı istifadə etmə (maddə 275.2); dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə / terror aktı (maddə 277); hakimiyyəti zorla ələ keçirmə və ya onu zorla saxlama (maddə 278); ağırlaşdırıcı hallarda qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələri və ya qrupları yaratma (maddə 279.3) və silahlı qiyam (maddə 280) cinayətləridir.

Həmin maddələrin sıra nömrələrinə diqqət yetirdikdə aşkardır ki, əksəriyyət çoxluqla onlar müvafiq maddələrin birinci hissəsinə daxildir, başqa sözlə, xüsusilə ağır cinayətlərin əsas növləri hesab olunurlar. Burada, əlbəttə, 100.2 və 117.2-ci maddələrin sıra nömrələri onların əsas deyil, tövsifedici tərkiblər olduğuna şərtsiz dəlalat etmir, çünki qanunverici bir sıra maddələrə iki və bəzən daha artıq sayda əsas cinayət tərkibləri daxil edir.

Birinci qrupa aid etdiyimiz cinayətlərdən yalnız dördü (120.2; 214.2; 267.2; 279.3-cü maddələr) tövsifedici əlamətlər sayəsində, biri isə (maddə 119-1.3) xüsusilə tövsifedici əlamətlər sayəsində IV kateqoriyaya aid olunurlar. Buradan nəticə çıxır ki, ictimai təhlükəliliyin xarakteri IV kateqoriyanın ən ağır cinayətlərinin müəyyən edilməsi üçün maddi meyar, alternativ sanksiyalarda nəzərdə tutulan ən ciddi cəza növü –

ömürlük azadlıqdan məhrum etmə isə formal meyar kimi baxılmalıdır.

Deməli, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası daxilində göstərilən bölgü meyarları öz qanunvericilik ifadəsini sanksiyanın alternativ quruluş növündə, daha dəqiq desək, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə yanaşı ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının nəzərdə tutulmasında tapır.

1999-2003-cü illərə aid statistik hesabatların təhlili ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq hallarının sayca nisbətən sabit olmasını göstərir:

1999-cu ildə - 14 məhkum;¹

2000-ci ildə - 23 məhkum;

2001-ci ildə - 19 məhkum;

2002-ci ildə - 23 məhkum;

2003-cü ildə - 21 məhkum barəsində tətbiq olunmuşdur.²

Bu qrupa daxil etdiyimiz xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi faktlarının və həmin əməllərdə təqsirləndirilən şəxslərin kriminoloji səciyyəsinin əksər hallarda nəinki respublika ictimaiyyəti arasında, habelə müxtəlif səviyyələrdən olan respublika və dünya hüquq müdafiəçiləri arasında geniş əks-sədaya səbəb olduğunu nəzərə alaraq hesab edirik ki, sanksiyasında alternativ cəza kimi ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin nəzərdə tutulduğu cinayətlərə dair işlərin andlı iclasçıların iştirakı ilə baxılması cinayət hüququnun məqsədlərinə tamamilən uyğundur. Bununla, eyni zamanda, cinayət işlərinin siyasi möhtəkirlik alətinə çevrilməsinin (misal üçün, Avropa Şurası insan hüquqları komissiyasının vaxtı ilə Ə.Hümbətov və başqa «siyasi məhbus» saydıqları

¹ Бунлардан ону – абырлашдырыгыы щалларда гядян адам юлдцр-мяйя эюря.

² Уголовные наказания в странах СНГ // Донецкий Мемориал. До-нецк, 2004, с.9

cinayətkarların işi ətrafında qaldırdığı hay-küyü yada salmaq kifayətdir) qarşısını almaq mümkün olardı.

Lakin qeyd edək ki, aparılmış anket sorğuları gedişində təklif edilən məsələyə qəti dəstək verilməmişdir: elmi işçilərin 80%-i bəzi xüsusilə ağır cinayətlərin baxılması zamanı andlı iclasçılar institutunun tətbiqini müsbət qarşılasa da, hüquqmühafizə orqanları əməkdaşlarının (hakimlər, prokurorluq işçiləri) 55%-i bunun əksinə çıxış etmişlər. Ümumiyyətlə, qüvvədə olan CPM-ə andlı iclasçılar institutunun daxil edilməsi, habelə CM-in 287; 288.1 və 289.2-ci maddələrində andlı iclasçıların həyat və sağlamlığının ədlalət mühakiməsinin mənafeyinin tərkib hissəsi kimi cinayət-hüquqi mühafizəyə alınması onu göstərir ki, gələcəkdə cinayət mühakimə icraatında bu institutun geniş tətbiqi nəzərdə tutulur.

Birinci qrupa daxil olan əməllərə görə alternativ sanksiyalarda nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə müddətlərini təhlil edərkən aşağıdakılar hökmən qeyd olunmalıdır. CM-in 15.5-ci maddəsi xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasını müəyyən edərkən «on iki ildən artıq» müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına istinad edir. Qanunun hərfi mənasına uyğun olaraq, xüsusilə ağır cinayətlərin birinci qrupuna daxil edilən 19 tərkibdən yalnız 3-nün redaksiyası CM-in 15.5-ci maddəsilə hərfi uyğunluq təşkil edir. Bunlar: 115.4; 120.2 və 219-1 maddələrdə cinayət məsuliyyəti müəyyən olunan əməllərdir.

Qeyd edək ki, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsinədək xüsusilə ağır cinayətlərin sanksiya ölçüsünün aşağı həddi on il müəyyən edilmişdi və bu, xüsusilə ağır cinayətlərə görə Xüsusi hissədə müəyyən olunmuş sanksiyaların əksər hissəsinin 15.5-ci maddə ilə hərfi uyğunluğunu təmin edirdi (söhbət azadlıqdan məhrum etmə cəzasının on ildən on beş ilədək müəyyən edildiyi sanksiyalardan gedir).

Xülasə, birinci qrupa daxil olan bütün xüsusilə ağır cinayətləri azadlıqdan məhrum etmənin alternativ sanksiyalarda göstərilmiş hədlərindən asılı olaraq aşağıdakı yarımqruplarda fərqləndirmək olar:

a) sanksiyaları on iki ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Bu yarımqrupa CM-in 115.4; 120.2 və 219-1.3-cü maddələri ilə məsuliyyətə alınan əməllər daxildir. Bunları IV kateqoriyanın birinci qrupuna aid edilən cinayətlərin ən ağırı hesab etmək olar;

b) sanksiyaları on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Bu yarımqrupa 100.2; 103; 105; 108; 108-1; 111; 117.2; 214.2; 274; 275.2; 277; 278; 280-cı maddələri ilə məsuliyyətə alınan əməllər daxildir. Sadalanan maddələrin sanksiyaları CM-in 15.5-ci maddəsinin ilkin redaksiyası ilə hərfi uyğunluq təşkil edirdi (2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsinədək);

c) sanksiyaları on ildən az olmaqla on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Buraya 110; 116 və 279.3-cü maddələr daxil edilir ki, onların da sanksiyaları 15.5-ci maddənin nəinki qüvvədə olan, hətta ilkin redaksiyasına da hərfən uyğun gəlmir.

Misal üçün, CM-in 110-cu maddəsinin (insanları zorakılıqla yoxa çıxarma)¹ sanksiyası ümumiyyətlə düzgün qurulmamışdır: «beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə». Göründüyü kimi, bu sanksiyada azadlıqdan məhrum etmə

¹ Гцввядя олан ЪМ-ин рус дилиндя олан мятниндя 110-ъу мадыя «Насильственное удерживание человека» адланыр. Бу да шям азяр-байъан дилиндян олан тяръцмйяя вя шям дя бу ъинайятин бейналхалг щцгугда верилмиш адына уйъун дейилдир. Фикримизъя, 110-ъу мадыян ады рус дилиндя «Насильственное исчезновение человека» кими ифадя олунмалыдыр.

cəzasının yuxarı həddi (on il) CM-in 15.5-ci maddəsin ilə xüsusilə ağır cinayətlər üçün müəyyən edilmiş minimum həddən də (on iki il) aşağıdır. Bununla belə, 110-cu maddənin sanksiyasında alternativ cəza kimi ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin mövcudluğu bu əməli IV kateqoriyalı cinayətlərə aid etməyə imkan verir. Lakin sanksiyada göstərilmiş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının hüdudları çərçivəsində (beş ildən on ilədək) məhkəmə bu cinayəti törətmiş şəxsə, məsələn, beş il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edə bilər. Sanksiyaya uyğun xüsusilə ağır cinayətə görə təyin olunmuş belə cəza (beş il) hətta az ağır cinayətlərə görə müəyyən olunmuş tipik sanksiya ölçüsünün (maddə 15.3) yuxarı həddini (yeddi il) aşmır. 110-cu maddənin sanksiyasına görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi «on il» müəyyən olunub, bu da 15.5-ci maddə ilə təyin olunan xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının tipik sanksiyasının aşağı hüdudundan iki il azdır. Bir sözlə, 110-cu maddənin sanksiyası eyni vaxtda II, III və IV kateqoriyaların tipik sanksiyaları ilə əhatə olunur. Bu isə, şübhəsiz ki, təsnifatın məntiq qaydalarının kobud pozuntusu və cinayət hüququnda ədalət prinsipinin pozulmasının təzahürü kimi baxılmalıdır.

II qrup

Xüsusilə ağır cinayətlərin ikinci qrupuna sanksiyaları nisbi-müəyyən hədlərdə qurulmuş digər bütün tərkiblər daxildir. Onların sayı 22, bütün xüsusilə ağır cinayətlər arasında xüsusi çəkisi isə 53,7%-dir (bax: 7 №-li cədvəlin 4-cü sütununun göstəricilərinə).

Baxılan qrup daxilində də azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddətlərinə əsasən təsnifat aparmaq olar. Belə ki, cəzanın ağırlığına istinad etməklə xüsusilə ağır cinayətlərin bu qrupu daxilində aşağıdakı yarımqrupları fərqləndirmək mümkündür:

a) sanksiyaları on iki ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Buraya 215.3; 282.2 və 287-ci maddələri ilə məsuliyyətə alınan əməllər daxildir ki, onların da sanksiyaları CM-in 15.5-ci maddəsi ilə (qüvvədə olan redaksiyada) hərfi uyğunluq təşkil edir;

b) sanksiyaları on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Bu yarımqrupa 107; 115.3; 144.3; 144-1.3; 181.3; 182.3; 217; 218.3; 345.2-ci maddələri ilə məsuliyyətə alınan əməllər daxildir. Sadalanan maddələrin sanksiyaları CM-in 15.5-ci maddəsinin ilkin redaksiyası ilə hərfi uyğunluq təşkil edir (2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsinədək);

c) sanksiyaları on ildən az olmaqla on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edən əməllər.

Bu yarımqrupa 276; 114.2; 149.3; 150.3; 183.2; 218.1; 219.3; 235.4; 282-ci maddələr daxildir ki, onların sanksiyaları azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddini on ildən az təyin edir. Bu isə 15.5-ci maddənin nəinki qüvvədə olan, hətta ilkin redaksiyasına da hərfən uyğun gəlir.

Fikrimizcə, sanksiyası yeddi ildən on üç ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan CM-in 180.3-cü maddəsi də bu yarımqrupa daxil edilməlidir. Həmin maddənin sanksiyası, eyni zamanda, onun xüsusilə ağır cinayətlər arasında ən az ağır əməl olduğunu təsdiqləməyə əsas verir.

Xüsusilə ağır cinayətlərin vahid kateqoriya daxilində digər meyarlar üzrə diferensiasiyasını davam etdirsək, onlar arasında sanksiyaları əlavə cəzalar nəzərdə tutan xüsusi qrupu fərqləndirə bilərik. Qeyd edək ki, xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə görə əlavə cəzaların (maddə 43) bütün növlərindən yalnız əmlak müsadirəsinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Həmin cəza 14 xüsusilə ağır cinayət tərkibində müəyyən olunur, bu isə bütün IV kateqoriya cinayətlərin 34,1%-ni təşkil

edir (bax: 7 №-li cədvəlin 8-ci sütununa). CM-in IX, X və XI bölmələrinə daxil olan maddələrdə belə sanksiyaların müəyyən olunması cinayət-hüquqi mühafizə obyektlərinə vurulan zərərin maddi xarakterindən irəli gəlir.

Sanksiyaları əlavə cəza qismində əmlak müsadirəsi nəzərdə tutan cinayətləri, öz növbəsində, iki qrupa bölmək olar. Birinci qrup cinayətlərdə (144-1.3; 181.3; 182.3; 183.2; 214.2; 235.4-cü maddələr) əmlak müsadirəsi mütləq qaydada tətbiq olunursa, ikinci qrup cinayətlərdə (180.3; 217.1; 218.1; 218.3; 219-1.3; 274; 296; 279.3-cü maddələr) bu əlavə cəzanın tətbiqi məhkəmənin mülahizəsinə həvalə olunmuşdur.

Nəzərdən keçirilən əlavə cəza növünün tətbiqinə və məzmununa gəldikdə, 1999-cu il CM-də mövcud olan bir sıra qanunvericilik ziddiyyətləri qeyd olunmalıdır. CM-in 42.0.8 və 43.3-cü maddələrinin təhlili göstərir ki, əmlak müsadirəsi cəzalar siyahısına əlavə cəza qismində daxil edilmişdir. CM-in 51.1-ci maddəsində isə xüsusi əmlak müsadirəsinin anlayışı verilir. Məlumat üçün qeyd edək ki, cinayət hüququ nəzəriyyəsində xüsusi əmlak müsadirəsi cəza növü sayılmır və ümumiyyətlə cəza sistemində daxil edilmir. Bununla da, bir tərəfdən Xüsusi hissənin bəzi maddələrində əmlak müsadirəsinin mütləq və mümkün əlavə cəza qismində nəzərdə tutulması, digər tərəfdən isə CM-in 51.1-ci maddəsində ümumi deyil, xüsusi əmlak müsadirəsinə anlayış verilməsi ciddi uyğunsuzluq törədir. Həmin maddədə göstərilir ki, «əmlak müsadirəsi məhkumun cinayət törədərkən istifadə etdiyi alət və vasitələrin, cinayətin predmetlərinin, habelə cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasından ibarətdir».

Xatırladaq ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli Qərarı ilə əmlak müsadirəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğun olmadığı üçün əlavə cəzalar siyahısından çıxarılmışdır. Yeni CM bu Qərarın göstərişlərini

qismən nəzərə alaraq, ümumi deyil, xüsusi əmlak müsadirəsinə anlayış vermiş və eyni zamanda cinayət hüququ nəzəriyyəsinə zidd olaraq onu cinayət cəzaları siyahısında saxlamaqla Xüsusi hissənin bəzi sanksiyalarına daxil etmişdir. Məhkəmə praktikası bu ziddiyyətli məsələ ilə üzləşərkən Konstitusiya Məhkəməsinin qeyd olunan qərarını rəhbər tutmaqla yanaşı, CM-in 51-ci maddəsinə istinad edir, daha doğrusu, məhkumun mülkiyyətində olan bütün əmlaka və ya onun bir hissəsinə yönəldilməli olan ümumi əmlak müsadirəsinə deyil, cinayət törədilərkən istifadə olunmuş alət və vasitələrin, habelə cinayət yolu ilə əldə edildiyi sübut edilən əmlakın dövlət nəfinə götürülməsindən ibarət olan xüsusi əmlak müsadirəsinə tətbiq edir.

Beləliklə, xüsusilə ağır cinayətlərin 14 (34,1%) sanksiyasında nəzərdə tutulan əmlak müsadirəsi öz mahiyyətinə görə ümumi deyil, xüsusi müsadirə formasıdır. Xüsusi müsadirə isə cəza növü deyildir və fikrimizcə, yalnız CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulduqda deyil, bütün zəruri hallarda məhkəmələr tərəfindən tətbiq olunmalıdır. Məsələn, CM-də tamah motivi ilə törədilən bir sıra xüsusilə ağır cinayət tərkibləri (120.2.5; 120.2.11; 144.3; 215.3 və s. maddələr) vardır ki, onların hər birinə münasibətdə CM-in 51-ci maddəsinə uyğun olaraq zəruri hallarda əmlak müsadirəsinə tətbiq etmək düzgün olardı. CM-in Ümumi hissəsində əmlak müsadirəsinin statusunun ziddiyyətli müəyyən olunması məhkəmələrə göstərilən cinayətlərə dair işlər baxılarkən xüsusi əmlak müsadirəsi tətbiq etməyə imkan vermir, çünki onların sanksiyalarında əmlak müsadirəsi nəzərdə tutulmamışdır. Bu səbəbdən, zənnimizcə, əlavə cəza növü kimi əmlak müsadirəsi CM-in 42 və 43-cü maddələrindən, habelə Xüsusi hissənin müvafiq maddələrinin sanksiyalarından çıxarılmalıdır.

Xüsusi əmlak müsadirəsinin tətbiqini nəzərdə tutan dövlətlərin cinayət qanunvericiliyində (məsələn, Estoniya

Respublikasının, Gürcüstan Respublikasının cinayət qanunları) iki növ hüquqi texnikadan istifadə olunur:

1) Ümumi hissədə xüsusi əmlak müsadirəsinin tətbiqinin mümkün olduğu maddələrin siyahısı göstərilir (Estoniya Respublikası CM-in 33-cü maddəsinin 3-cü hissəsində olduğu kimi);

2) Ümumi hissədə məhkumun cinayət törədərkən istifadə etdiyi alət və vasitələrin, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın müsadirəsinə məhkəmənin mülahizəsinə həvalə edən norma müəyyən olunur (Gürcüstan Respublikası CM-in 52-ci maddəsində olduğu kimi).

Fikrimizcə, misal çəkilən iki variant arasında Estoniya Respublikasının qanunvericilik təcrübəsi daha məqsədəuyğundur və ona əsaslanaraq, birincisi, Azərbaycan Respublikası CM-in 51-ci maddəsi «Xüsusi müsadirə» adlandırılmalı, ikincisi, 51.2 maddənin məzmunu dəyişdirilərək törədilməsinə görə xüsusi müsadirə tətbiq olunan cinayətlərin siyahısı dəqiqliyi ilə göstərilməlidir. Bu halda xüsusi müsadirənin tətbiqi həm Konstitusiyaya məhkəməsinin Qərarına uyğun, həm də qanuntədbiqi səviyyəsinin əvəzinə məhz qanunvericilik səviyyəsində həll olunacaq.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-i üzrə xüsusilə ağır cinayətlərin təhlilinə yekun vuraraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik.

Təsnifatın məntiq qaydaları kateqoriyalar arasında dəqiq sərhədlər olmasını tələb edir. CM-in 15-ci maddəsində birinci üç kateqoriya üçün tipik sanksiya cəzanın yuxarı həddini göstərməklə qurulmuşdur: «iki ildən çox olmayan»; «yeddi ildən çox olmayan» və «on iki ildən çox olmayan» (müvafiq olaraq maddə 15.2; 15.3 və 15.4). Xüsusilə ağır cinayətlər (IV) kateqoriyası üçün isə tipik sanksiya maddə 15.5-də azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddi və ya alternativ olaraq cəzanın daha ağır növü göstərilməklə müəyyən olunur: «on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır

cəza». CM-in 55.2-ci maddəsinə əsasən azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi «on beş il», 42-ci maddədə göstərilmiş siyahıda isə cəzanın ən ağır növü kimi «ömürlük azadlıqdan məhrum etmə» (maddə 42.0.13) təyin edilmişdi.

Məntiqi baxımdan, 15-ci maddənin hərfi mənasına uyğun olaraq, birinci üç kateqoriya cinayətlər üçün konkret sanksiyalarda, 55.2-ci maddənin göstərişlərinə əsaslanaraq, üç aydan başlayaraq müvafiq olaraq 15.2, 15.3 və 15.4-cü maddələrdə göstərilən yuxarı hədlərədək istənilən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutula bilər. Qeyd edək ki, bu prinsip sanksiyaların quruluşunda saxlanılır və CM-in 15.2, 15.3, 15.4-cü maddələri ilə Xüsusi hissənin sanksiyaları arasında heç bir ziddiyyət mövcud deyildir. Belə hallarda kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü tələbinin pozulması artıq başqa məsələdir (cinayətlərin təsnifatında qeyd olunan məntiqi qaydalarının pozulması bu fəslin hər bir kateqoriyaya aid müvafiq paraqrafında ətraflı tədqiq olunur).

Amma göstərilən kateqoriyalardan fərqli olaraq, Xüsusi hissədə xüsusilə ağır cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan sanksiyalarda 15.5-ci maddə ilə müəyyən olunmuş minimal həddə ciddi riayət olunmur. Ona görə də hesab edirik ki, Xüsusi hissədə xüsusilə ağır cinayətlərə görə sanksiyalar 55.2-ci maddənin göstərişləri nəzərə alınmaqla «on iki ildən on beş ilədək» hədudlarında müəyyən edilməlidir.

7 №-li cədvəlin məlumatlarına (5, 6 və 7-ci sütunlar) diqqət yetirdikdə görürük ki, bu prinsip yalnız 6 (14,6%) xüsusilə ağır cinayət tərkibi üçün qüvvədədir. Digər hallarda 15.5-ci maddənin tələblərinin pozuntusu aşkardır. Daha dəqiq desək, 35 (85,4%) sanksiyada xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə görə on iki ildən az müddətə cəza müəyyən etməklə (6 və 7-ci sütunlara bax) qanunverici CM-in Ümumi və Xüsusi hissələri arasında ziddiyyətə yol verir. Bu hal təcrübədə bəzən ona gətirib çıxarır ki, xüsusilə ağır cinayətlərə

görə məhkəmələr ağır, bəzən isə hətta az ağır cinayətlərə görə nəzərdə tutulmuş cəzalardan yüngül olan cəzalar təyin edirlər.

Cinayətin hər bir kateqoriyaya aid edilməsi cinayətdə təqsirli bilinən şəxs üçün müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr yaradır. Belə olan halda, Xüsusilə ağır cinayətlərə görə digər kateqoriyaların tipik sanksiyası hüdudunda cəza təyin edilməsi ciddi sual doğurur: hər bir kateqoriya üçün fərdi olan cinayət-hüquqi nəticələrə münasibət necə olmalıdır? CM-in Ümumi və Xüsusi hissələri arasında olan bu ziddiyyəti, fikrimizcə, iki yolla aradan qaldırmaq mümkündür:

1) hər bir konkret halda, yəni xüsusilə ağır cinayətə görə on iki ildən az müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilərkən (istər xüsusilə ağır cinayətin konkret sanksiyanın hüdudlarında, istər CM-in 62-ci maddəsinə (cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi) istinadən) məhkəmə hökmündə cinayətin kateqoriyası da azaldılmalıdır ki, tətbiq olunan cinayət-hüquqi nəticələrin törədilmiş əməl və təyin olunmuş cəza ilə uyğunluğu təmin edilsin;

2) Ümumi hissədə hər bir cinayət kateqoriyasının tipik sanksiyası elə müəyyən edilməlidir ki, bir kateqoriyanın tipik sanksiyasının yuxarı həddi növbəti kateqoriyanın tipik sanksiyasının aşağı həddinə keçid versin (məsələn, az ağır cinayətlərə görə iki ildən yeddi ilədək, ağır cinayətlər üçün yeddi ildən on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə və s). Bu halda habelə, Xüsusi hissənin bütün maddələrinin sanksiyaları təftiş edilməli və Ümumi hissənin normalarına uyğun qurulmalıdır.

Təftişin necə aparılmalı olduğunu IV kateqoriyaya aid olan iki tərkibin – 110 və 180.3-cü maddələrin misalında göstərə bilərik.

Artıq qeyd olunduğu kimi, 110-cu maddənin (insanları zorakılıqla yoxa çıxarma) sanksiyası düzgün qurulmamışdır: «beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya

ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ...». Cəzanın yuxarı həddinin on il müəyyən edilməsi o deməkdir ki, bu cinayət III kateqoriyaya aiddir, lakin eyni zamanda, alternativ cəza kimi ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin nəzərdə tutulması 15.5-ci maddəyə uyğun olaraq bu cinayəti xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edir (yeri gəlmişkən, bu əməl RF CM-lə nəzərdə tutulmamışdır). 180.3-cü maddənin (quldurluğun xüsusilə tövsifedici növü) sanksiyası yeddi ildən on üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edir.

Xüsusilə ağır cinayətlərin kateqoriya daxilində tərəfimizdən aparılmış təsnifatına uyğun olaraq, 110-cu maddə xüsusilə ağır cinayətlərin birinci qrupuna, 180.3-cü maddə isə ikinci qrupa aiddir. Buna görə də, göstərilən iki tərkibin CM-in 15-ci maddəsi və təsnifatın məntiq qaydaları ilə uyğunluğunu təmin etmək üçün, 110-cu maddədə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddini on iki, yuxarı həddini isə on beş il müəyyən etmək kifayətdir. Belə olan halda maddənin alternativ quruluşlu sanksiyasını təşkil edən hər iki cəza: «on iki ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə» və «ömürlük azadlıqdan məhrum etmə» xüsusilə ağır cinayətlərin tipik sanksiyası həddləri ilə əhatə olunacaqdır. Əlbəttə, bu halda 110-cu maddənin sanksiyası kifayət qədər ciddiləşir, lakin nəzərə alsaq ki, «insanları zorakılıqla yoxa çıxarma» beynəlxalq cinayətdir və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutuna uyğun olaraq insanlıq əleyhinə cinayət hesab olunaraq beynəlxalq məsuliyyətə səbəb olur, onda belə ciddiləşmənin əsaslı olması aşkardır.¹

CM-in 180.3-cü maddəsinin sanksiyasında isə, hesab edirik ki, azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi on iki il müddətinə azaldılmalı və bununla, həmin əməl xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılıb ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməlidir. İstənilən halda, quldurluğa görə

¹ Вах: Римский Статут Международного Уголовного Суда. М., 2002

məsuliyyət, hətta ən ağırlaşdırıcı halda olsa belə (maddə 180.3), qəsdən adam öldürməyə (maddə 120.1)¹ görə müəyyən edilmiş məsuliyyətdən ciddi olmamalıdır.

CM-in Ümumi və Xüsusi hissələri arasında olan ziddiyyətin aradan qaldırılması məqsədilə, xüsusilə ağır cinayətlərin sanksiyalarını yuxarıda 110 və 180.3-cü maddələrin misalında olduğu kimi təftiş etməklə yanaşı, bu cinayətlərin qanunvericilik diferensiasiyası davam etdirilməlidir. Qanunvericilik səviyyəsində belə diferensiasiyanı biz yuxarıda tərəfimizdən bütün IV kateqoriya cinayətlərə münasibətdə aparılan qaydada, yəni sanksiyanın alternativ xarakterindən – azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə yanaşı ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının nəzərdə tutulub-tutulmamasından asılı olaraq iki qrupa bölməyi təklif edirik. Bu məsələnin həlli üçün iki variant məqbuldur.

Vaxtı ilə H.S.Qurbanov tərəfindən təklif olunmuş birinci variantda xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasından yeni, «müstəsna ağır cinayətlər» adlandırılan beşinci kateqoriya ayrılır. Ümumi hissənin H.S.Qurbanov tərəfindən verilmiş müəllif layihəsinin 29-cu maddəsində yeni kateqoriyaya belə anlayış verilir: «tərədilməsinə görə bu Məcəllə ilə on beş ildən iyirmi beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya ömürlük həbs, yaxud ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən əməllər müstəsna dərəcədə ağır cinayətlər hesab olunur». Ölüm cəzası barədə göstərişə mülahizə bildirmədən, diqqəti ona yetirək ki, müəllif sanksiyada müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının hazırda on beş il olan maksimum həddinin iyirmi beş ilədək artırılmasını təklif edir.

¹ 120.1-ги мадьянин санксийасы «йедди илдян он ики илядяк миддята азадлыгдан мящрум етмя» ыязасы мцяййян едир. Бу да, 15-ги мадьянин ясасында абырлашдырыгы вя йцнэцлляшдириьи щаллар олмадан гясдян адам юлдрмя ынайятини III катэгорийайа дахил едилмясини шяртляндирир.

Fikrimizcə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddini yüksəltmək bir çox mülahizələr baxımından özünü doğruldur. Bununla belə, biz həmin həddin iyirmi beş ilədək deyil, iyirmi ilədək artırılmasını daha məqsədəuyğun hesab edirik. Birincisi, bu halda yeni yaradılan müstəsna ağır cinayətlər kateqoriyasının tipik sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmənin aşağı və yuxarı hədləri arasındakı interval on il deyil, beş il civarında olacaqdır; ikincisi, nəzərə alsaq ki, ömürlük azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər iyirmi beş il cəza çəkdikdən sonra vaxtından əvvəl cəzadan şərti azad olunma hüququ əldə edirlər, onda H.S.Qurbanovun təklif etdiyi kimi azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin iyirmi beş il müəyyən edilməsi baxılan iki cəza növü (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə) arasındakı fərqi silmək anlamına gəlir.

Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasından yeni kateqoriyanın ayrılması daha dərin cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını tələb edir. Belə ki, müstəsna ağır cinayətləri xüsusilə ağır cinayətlərdən ayıraraq müstəqil kateqoriya kimi qəbul etsək, onda cinayətin hər bir kateqoriyaya aid edilməsi cinayətdə təqsirli bilinən şəxs üçün müəyyən dərəcədə fərqli cinayət-hüquqi nəticələr yaratmalıdır.

Yeni kateqoriyanın necə adlanacağına gəldikdə, hesab edirik ki, onu «ifrat ağır cinayətlər» və ya «müstəsna ağır cinayətlər» adlandırmaq olar.

İkinci variant vaxtı ilə bu dərəcə vəsaitinin müəllifi tərəfindən təklif olunmuşdur. Belə ki, yuxarıda təklif olunduğu kimi sanksiyanın ağırlığına əsasən xüsusilə ağır cinayətlərin iki qrupa bölgüsü aparılmalı və onlar kateqoriya daxilində birinci (I) və ikinci (II) dərəcəli cinayətlərə bölünməlidir:

«I dərəcəli xüsusilə ağır cinayətlər – törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən edilən

əməllərdir.

II dərəcəli xüsusilə ağır cinayətlər – törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ciddi cəza nəzərdə tutulmuş qəsdən edilən əməllərdir.

II dərəcəli xüsusilə ağır cinayətlər məhkəmə tərəfindən andlı iclasçıların iştirakı ilə baxılır».¹

Bu variantda I və II dərəcəli xüsusilə ağır cinayətlər arasında diferensiasiyayı davam etdirmək lazım gəlmir. Göstərilən iki qrup arasındakı əsas fərq alternativ sanksiyada göstərilən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasından başqa, həm də prosessual baxımdan yaranır. Belə ki, sanksiyası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan II dərəcəli xüsusilə ağır cinayətlər andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılacaqdır.

Fikrimizcə, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının gələcək diferensiasiyasına dair verilən iki təklif variantından aşağıdakı müddəalar nəzərə alınmalıdır:

1) alternativ sanksiyalı tərkiblərin yeni kateqoriyaya ayrılması və «müstəsna ağır cinayətlər» adlandırılması;

2) yeni kateqoriya cinayətlərin tipik sanksiyasında ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına alternativ olaraq on beş ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müəyyən olunması;

3) müstəsna ağır cinayətlərin məhkəmə tərəfindən andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılması.

Nəzərə alsaq ki, yeni «müstəsna ağır cinayətlər» kateqoriyasının ayrılması Ümumi hissənin bir çox institutlarında törədilmiş cinayətlərin kateqoriyasından asılı olaraq əsaslı dəyişikliklərin edilməsini tələb edir, bu səbəbdən, ikinci varianta üstünlük verilməli və o, müvəqqəti (keçid) həll

¹ Самедова Ш.Т. Классификация преступлений в уголовном праве Азербайджанской Республики. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Баку, 2003, с.9-10

mexanizmi kimi tətbiq olunmalıdır.

Əlbəttə, CM-in 55.2-ci maddəsində müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin maksimal həddinin on beş ildən iyirmi ilə yüksəldilməsi çoxsaylı etirazlarla qarşılanı bilər. Bu dəyişikliyin əleyhdarları, yəqin ki, azadlıqdan məhrum etmənin uzun müddətlərinin qeyri-səmərəli olmasına istinad edəcək və ümumiyyətlə bu addımı qeyri-humanistlik kimi səciyyə edəcəklər. Lakin məsələnin mahiyyəti başqa dəlillə müəyyənlik tapır: azadlıqdan məhrum etmənin maksimal həddinin iyirmi il müəyyən olunması yalnız müstəsna dərəcədə ağır cinayətlərə şamil olunur və belə bir cəza daha ciddi cəzanın – ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin alternativini kimi təklif olunur. Azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddinin iyirmi il olması, hər şeydən əvvəl, məhkəmələrə məsuliyyəti daha çevik surətdə diferensiasiya etmək və cəzanı fərdiləşdirmək imkanı verəcəkdir. Bununla da, ümid edirik ki, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunanların sayını azaltmaq mümkün olacaqdır.

Beləliklə, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasının cinayət-hüquqi tədqiqinin nəticəsi olaraq, CM-in 15-ci maddəsinə aşağıdakı əlavə və dəyişikliklərin edilməsi təklif olunur:

«Bu Məcəllə ilə qəsdən törədilməsinə görə on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur.

Bu Məcəllə ilə qəsdən törədilməsinə görə on beş ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulmuş əməllər müstəsna ağır cinayətlər hesab olunur.

Müstəsna ağır cinayətlər məhkəmə tərəfindən andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılır».

§ 3. Ağır cinayətlər

1 sentyabr 2000-ci ilədək qüvvədə olmuş cinayət qanunvericiliyində ağır cinayətlər kateqoriyasının özünəməxsus tarixi olmuşdur. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan SSR-in 1960-cı il CM-də ilk vaxtlar ağır cinayətlər ümumiyyətlə fərqləndirilməmişdi, hərçənd azadlıqdan məhrum etmə növlərinin və islah-əmək koloniyalarının seçilməsinə münasibətdə həmin kateqoriyalı cinayətlər nəzərdə tutulurdu. 1960-cı il CM-in qəbulundan on iki il sonra, daha doğrusu, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29 avqust 1972-ci il tarixli Fərmanı ilə Məcəlləyə 7-1-ci maddə (ağır cinayət anlayışı) əlavə olundu ki, onun birinci hissəsi aşağıdakı redaksiyada idi: «Bu maddənin ikinci hissəsində adları çəkilən, cəmiyyət üçün daha çox təhlükəli olan qəsdən edilmiş əməllər ağır cinayət hesab olunur». Bununla da, ağır cinayətlər kateqoriyasının müəyyən edilməsi üçün maddi meyar kimi «cəmiyyət üçün daha təhlükəli olan» əlaməti, formal meyar qismində isə təqsirin qəsd forması və 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsinin ikinci hissəsində bu cinayətlərin qəti siyahısı qəbul edilmiş oldu.

Dərs vəsaitinin ilk iki fəslində 1960-cı il CM-də ağır cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı məsələlər tədqiq edildiyindən burada həmin məsələlərə toxunulmur, birbaşa olaraq, 1960-cı il və 1999-cu il cinayət qanunlarında ağır cinayətlər kateqoriyasının müəyyən edilməsində mövcud olan əsaslı fərqləri araşdırırıq. Bu fərqlər aşağıdakılardır:

1) ağır cinayətlər kateqoriyası qanunverici tərəfindən daha dəqiq diferensiasiya olunmuş və onun strukturundan müstəqil kateqoriya kimi xüsusilə ağır cinayətlər qrupu ayrılmışdır;

2) ağır cinayətlərin təsnifatının maddi meyarı dəqiqləşdirilmiş, formal meyarı isə tam dəyişmişdir. 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsindəki siyahı metodu 1999-cu il CM-də 15.4-cü maddədə göstərilmiş tipik sanksiyanın ölçülərinin müəyyənləşdirilməsi (ilkin redaksiyada «on ildən artıq

olmayan», 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla edilmiş dəyişiklikdən sonra isə «on iki ildən artıq olmayan» azadlıqdan məhrum etmə cəzası) ilə əvəz olunmuşdur. Qeyd edək ki, siyahı metodu daha dəqiq və qəti olsa da, həcm baxımından geniş olduğu üçün sonradan qeyri-məqbul sayılmış və yeni qanunvericiliyin qəbulu zamanı ondan imtina edilmişdir;

3) ağır cinayətlərin təsnifatında formal meyarın dəyişməsi ağır cinayətlər anlayışının genişlənməsinə səbəb olmuş, başqa sözlə, qüvvədə olan qanunvericilik ehtiyatsızlıqdan törədilən bir sıra cinayətləri də ağır cinayətlər sırasına daxil etmişdir;

4) ağır cinayətlərin kəmiyyət məzmununu 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsilə qəti surətdə müəyyən olunurdusa, qüvvədə olan CM-də bu, Xüsusi hissə maddələrinin sanksiyalarını 15.4-cü maddənin göstərişinə nəzərən təhlil etmək yolu ilə müəyyən edilir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, 1999-cu il CM-in 1 mart 2007-ci il tarixə qədər olan əlavə və dəyişiklikləri nəzərə alan redaksiyasında ağır cinayətlər kateqoriyası 115 tərkibi əhatə edir, bu da bütün cinayət əməllərinin 19,8%-ni təşkil edir.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun cinayətlərin III kateqoriyasında da kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Belə ki, CM-in 15.4-cü maddəsində tipik sanksiyanın yuxarı həddinin, 15.5-ci maddədə isə aşağı həddinin artırılması nəticəsində ağır cinayətlər kateqoriyası kəmiyyət etibarlı ilə 50 vahid azalmış (bu əməllər az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişlər) və 28 vahid (IV kateqoriyadan III kateqoriyaya keçən 26 əməl və CM-ə əlavə olunmuş dəniz quldurluğunun əsas (maddə 219-1.1) və tövsifedici (maddə 219-1.2) növləri hesabına artmışdır.

Beləliklə, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsindən dərhal sonra ağır cinayətlər kateqoriyası kəmiyyət baxımından azalmışsa da (müqayisə üçün bax: 2 №-li cədvəlin 5-ci sütunun məlumatları), keyfiyyət baxımından əksinə, bu kateqoriyaya daxil olan əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi yüksəlmişdir.

Daha sonralar bu kateqoriya kəmiyyətə bir qədər genişlənmiş və CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində 115 cinayət tərkibini əhatə etmişdir.

Belə ki, 2 iyul 2001-ci il tarixdən sonra III kateqoriyaya daha 11 tərkib daxil edilmişdir. Bunların arasında Azərbaycan Respublikası CM-də ilk dəfə kriminallaşdırılan əməllərə görə məsuliyyət təyin edən maddələri sadalamaq olar: 144-1.1 və 144-1.2 (insan alverinin əsas və tövsifedici tərkibləri); 144-2.3 (məcburi əməyin xüsusilə tövsifedici tərkibi); 214-1 (terrorçuluğu maliyyələşdirmə); 193-1.2 və 193-1.3 (cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırmanın tövsifedici və xüsusilə tövsifedici tərkibləri); 233-1.2 (qanunla mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən (mülki dövriyyədən çıxarılmış) əşyaları qanunsuz olaraq hazırlama, əldə etmə, saxlama, daşıma, gəzdirmə, başqasına vermə və ya satmanın tövsifedici tərkibi); 314-2.2 (müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla mühafizə zonalarında torpaq sahələri ayırma, tikinti və ya quraşdırma işlərinin aparılmasına icazə vermənin tövsifedici tərkibi) maddələridir. Üç tərkib isə sanksiyaların sərtləşdirilməsi nəticəsində az ağır cinayətlər kateqoriyasından ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir. Bunlar 216 (terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə); 308.2 (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadənin tövsifedici tərkibi); 311.1-ci (rüşvət almanın əsas tərkibi) maddələridir. Eyni zamanda ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilən 241.2 və 241.3 (narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi əldə edilmiş pul vəsaitini və ya digər əmlakı leqallaşdırmanın tövsifedici edici və xüsusilə tövsifedici tərkibləri); 173.3-cü (yetkinlik yaşına çatmayanın alqı-satqısının xüsusilə tövsifedici tərkibi) maddələr CM-dən çıxarılmışdır. 214-cü maddənin yeni redaksiyada verilməsi nəticəsində də ağır cinayətlər kateqoriyasından bir tərkib xaric edilmişdir.

İndi isə, ağır cinayətlərin CM-in Xüsusi hissə sistemində yerləşməsinə nəzərdən keçirək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
ağır cinayətlər və onların xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 8

Xüsusi hissə	Ağır cinayətlərin sayı	Cinayət tərkibinin növü				Təqsirin forması		
		Əsas	Tövsifedici	Xüsusi tövsifedici tərkib	Müstəsna tövsifedici tərkib	Qəsd	Ehtiyatsızlıq	Qarışıq
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə VII	15 <i>13</i>	13	2	-	-	15	-	-
Fəsil: 16	9	8	1	-	-	9	-	-
17	6	5	1	-	-	6	-	-
Bölmə VIII	18 <i>15,7</i>	5	5	8	-	18	-	4
Fəsil: 18	6	2	1	3	-	6	-	1
19	7	2	2	3	-	7	-	3
20	3	1	2	-	-	3	-	-
21	-	-	-	-	-	-	-	-
22	2	-	-	2	-	2	-	-
Bölmə IX	16 <i>13,9</i>	3	5	7	1	16	-	-
Fəsil: 23	9	2	3	4	-	9	-	-
24	7	1	2	3	1	7	-	-
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Bölmə X	33 28,7	9	10	14	-	27	6	3
Fəsil: 25	20	9	7	4	-	19	1	1
26	7	-	3	4	-	7	-	1
27	-	-	-	-	-	-	-	-
28	1	-	-	1	-	1	-	1
29	5	-	-	5	-	-	5	-
30	-	-	-	-	-	-	-	-
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə XII	17 14,8	2	6	7	2	13	4	1
Fəsil: 35	17	2	6	7	2	13	4	1
CƏMİ -								
Mütl. rəq-lə:	115	36	35	40	4	105	10	9
Faizlə:	100	31,3	30,4	34,8	3,5	91,3	8,7	7,8

Qeyd: 2-ci sütunda və 3-9-cu sütunların axırncı sətrlərində ağır cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olan əməllər 1999-cu il CM-in bütün bölmələrində mövcuddur. Belə ki, III kateqoriya əməllərin 28,7%-ni ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər (X bölmə); 15,7%-ni – şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər (VII bölmə); 14,8%-ni – hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər (XII bölmə) və s. təşkil edir (bax: 8 №-li cədvəldə 2-ci sütun). Ağır cinayətlər kateqoriyasının CM-in bölmələrində digər kateqoriyalara nisbətən yerləşməsinə təhlil etdikdə aşağıdakı nəticələrə gəlirik.

Xüsusilə ağır cinayətlərdə olduğu kimi, ağır cinayətlərin də digər kateqoriyalara münasibətdə daha yüksək faizli xüsusi çəkisi VII (sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlər) bölmədə qeydə alınır. Xüsusi hissənin başladığı bu bölmədə ağır cinayətlər bütün tərkiblərin 46,9%-ni əhatə edir (bax: 3 №-li cədvəlin 6-cı sütunu). Daha ətraflı (fəsillər üzrə) təhlil göstərir ki, ağır cinayətlər CM-in 21 (insan və vətəndaşın konstitusiya

hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər); 27 (ictimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər) və 30-cu (kompüter informasiyası sahəsində cinayətlər) fəsilələrindən başqa, bütün fəsilələrdə mövcuddur.

Ağır cinayətlərin əsas və mürəkkəb (tövsifedici, xüsusilə tövsifedici və müstəsna tövsifedici) növlərinin nisbətində gəldikdə, əksər çoxluğu (79 tərkib, bütün ağır cinayətlərin 68,7%-i) mürəkkəb tərkiblər təşkil edir. Yalnız 36 (31,3%) ağır cinayət əsas tərkiblərə aid olunur. Ümumi sayda 40 tərkib (34,8%) xüsusilə tövsifedici, 35 tərkib (30,4%) tövsifedici növdən olan cinayətlərə aiddir. Qeyd edək ki, 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında 46 ağır cinayət əsas tərkiblərə aid olunurdu. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla onların bir qisminin az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçməsi nəticəsində həmin rəqəm nəzərə çarpan dərəcədə azalmışdır.

Əsas tərkibli ağır cinayətlərə o əməllər aiddir ki, onlar qəsdin əsas obyektinin dəyərliliyinə nəzərən daha yüksək ictimai təhlükəli hesab olunurlar – burada ağır cinayətlərin kateqoriyaya daxil edilməsinin maddi meyarı qismində ictimai təhlükəliliyin əsasən xarakteri çıxış edir. Məsələn, sülh və insanlıq əleyhinə olan (VII bölmə) 15 ağır cinayətdən 13-ü əsas tərkiblərə aiddir.

CM-in başqa bölmə və fəsilələrə daxil olan ağır cinayətləri nəzərdə tutan maddələrin sıra nömrələrinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, qanunverici CM-in müvafiq maddələrinin əsasən ikinci və üçüncü hissələrini ağır cinayətlər kimi nəzərdə tutur. Bu hal göstərir ki, həmin cinayətlərin əsas tərkibləri ictimai təhlükəliliyin xarakterinə görə ağır cinayət sayılmır və yalnız, maddədə ağırlaşdırıcı və ya xüsusilə ağırlaşdırıcı hallar nəzərdə tutulduqda onların ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi yüksəlir və daha ağır kateqoriyaya (bu halda ağır cinayətlər kateqoriyasına) aid edilmə zərurəti yaranır. Beləliklə, ağır cinayətlərin tövsifedici tərkibləri ictimai təhlükəliliyin xarakterinə görə nisbətən az ağır sayılırlar, lakin ağırlaşdırıcı halların olması

(cinayətin tövsifedici və xüsusilə tövsifedici əlamətləri) onların ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsini artırır və ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsinə səbəb verir. Yəni, bu halda cinayətlərin III kateqoriyaya salınmasının həlledici meyarı ictimai təhlükəliliyin dərəcəsidir. Başqa sözlə desək, ağır cinayətlərin tövsifedici və xüsusilə tövsifedici əlamətləri cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını şərtləndirir.

İndi isə hansı ağırlaşdırıcı halların ağır cinayətlər kateqoriyasının formalaşmasında rol oynadığına diqqət yetirək.

Bunlar cinayət əməlinin:

1) bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən (126.2.1;¹ 144.2.3; 149.2.1; 150.2.1; 171.2.2; 177.3.1; 178.3.1; 179.3.1; 180.2.1; 181.2.1; 182.2.1; 185.3.1; 193-1.2.1; 193-1.3.1; 204.3.1; 206.3.2; 206.4; 215.2.1; 219.2.1; 219-1.2.1; 227.3.1; 228.3; 229.3; 232.2.1; 232.3.1; 233-1.2.1; 234.4.1; 235.3.1; 236.2.1; 237.2.1; 238.2.1; 240.3.1; 281.2; 311.3.1; 317.3; 329.2.1; 334.2-ci maddələr);

2) təkrarən (126.2.1; 144-1.2.2; 149.2.5; 150.2.5; 180.2.2; 181.2.2; 182.2.1; 193-1.2; 206.3.1; 215.2.2; 219.2.4; 232.2.2; 233-1.2.2; 234.4.2; 235.3.2; 236.2.2; 237.2.2; 238.2.2; 281.2; 311.3.2; 312.2-ci maddələr);

3) xüsusi amansızlıqla, ağır iztirablar, işgəncə verməklə, ümumi təhlükəli üsulla və ya ləyaqətini alçaldan rəftar etməklə (126.2.3 və 126.2.4; 144-1.2.8; 149.2.4; 150.2.4-cü maddələr);

4) öldürmə və ya sağlamlığa ağır zərər vurma hədəsi ilə (149.2.4-cü maddə);

5) sifarişlə (126.2.3; 144.2.6-cı maddələr);

¹ 2 ийун 2001-ъи ил Ганунун гябулуна гядяр хцусулия аьыр ьинайят-ляр категорийасына дахил едилян ямяллярин алтындан хятт чякилиб.

6) zor tadbiiq etmə və ya zor tadbiiq etmək hədəsi ilə (144.2.4¹; 144-1.2.7; 170.3; 171.2.1; 180.2.4²; 182.2.3; 185.3.3; 206.3.4; 215.2.3; 219.2.2; 227.3.2; 232.2.4; 232.3.2; 235.3.4; 236.2.4; 288.4; 293.2³; 311.3.4⁴; 317.3-cü maddələr);

7) silahdan və silah qisminə istifadə olunan predmetlərdən istifadə etməklə (144.2.5; 181.2.5; 215.2.4; 219.2.3; 219-1.2.2; 329.2.2⁵-ci maddələr);

8) yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə (180.2.3; 181.2.3-cü maddələr);

9) müxaribə vaxtı və ya döyüş şəraitində (328.4; 329.3; 330.3; 333.6; 334.3; 341.3-cü maddələr);

10) iki və ya daha çox şəxsə qarşı (126.2.1; 140.3; 144.2.1; 144-1.2.1; 144-2.2.1; 215.2.7; 236.2.3-cü maddələr);

11) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı (144.2.2; 144-1.2.4; 144-2.2.4; 215.2.6-cü maddələr);

12) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə yetkinlik yaşına çatmayana qarşı (106.2⁶; 140.3; 144-1.2.3; 144-2.2.3; 149.2.3; 150.2.3; 215.2.5; 236.2.3-cü maddələr);

13) təqsirkar üçün aşkar sürətdə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsə qarşı (126.2.3-cü maddə);

14) zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özü və ya yaxın qohumlarına qarşı (133.2.5; 126.2.1-cü maddələr);

¹ 144.2.4; 144-1.2.7; 185.3.3; 215.2. 219.2.2; 227.3.2; 232.3.2; 288.4; 317.3-ыц маддлярдя - щяйат вя йа саьламлыг цццн тящлцкяли олан зор тятбиг етмя.

² 180.2.4; 232.2.4; 235.3.4-ыц маддлярдя - щяйат вя саьламлыг цццн тящлцкяли олмайан зор тятбиг етмя.

³ 293.2-ыи маддья - щямчинин ишэянъя иля.

⁴ 311.3.4-ыц маддья - йалныз щядя етмя иля.

⁵ 329.2.2-ыи маддья - йалныз силащдан истифады етмякля.

⁶ 106.2; 144-1.2.3; 144-2.2.3-ыц маддлярдя щамилялик фактынын тьгсиркара ащкар сурятды бялли олмасы тьяляб олунмур.

15) xeyli miqdarda ziyan vurmaqla (180.2.5; 181.2.4; 182.2.4; 204.2-ci maddələr);

16) külli miqdarda ziyan vurmaqla (177.3.2; 178.3.2; 179.3.2; 185.3.2; 193-1.3.2; 204.3.2; 234.4.3; 237.2.3; 240.3.2; 311.3.3-cü maddələr);

17) ağır nəticələrə səbəb olmaqla (292.3; 295.2; 308.2; 329.2.3; 330.2.3; 332.3; 338.2-ci maddələr);

18) zərərçəkmiş şəxsin zöhrəvi xəstəliyə yoluxmasına səbəb olmaqla (149.2.2; 150.2.2-ci maddələr);

19) iki və ya daha çox şəxsi və ya yetkinlik yaşına çatmayanı insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurmaqla (140.3-cü maddə);

20) ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticəyə səbəb olmaqla (126.3; 144-2.3; 145.3; 146.3; 222.2; 226.2; 233-1.2.3; 236.3; 248.3; 314-2.2; 346.2-ci maddələr);

21) ehtiyatsızlıqdan iki və ya daha çox şəxsin ölümünə səbəb olmaqla (262.3; 263.3; 265.3; 266.3; 268.3; 350.3; 351.3; 352.2; 353.2-ci maddələr);

22) şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə edilməklə (193-1.3; 206.3.3;¹ 232.2.3; 235.3.3-cü maddələr);

23) əvvəllər talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən (177.3.3; 178.3.3; 179.3.3-cü maddələr);

24) əvvəllər saxta pul və qiymətli kağızlar hazırlama və satmağa görə məhkum olunmuş şəxs tərəfindən (204.2-ci maddə);

25) zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumlarından istifadə etmək məqsədilə (126.2.5; 144-1.2.9-cu maddələr);

26) şəxsi xarici ölkəyə daşımaq məqsədi ilə (106.2-ci maddə);

¹ 206.3.3-ğц маддядә - вязифяли шяхс тяряфиндян.

27) xuliqanlıq niyyəti ilə (126.2.4-cü maddə);

28) tamah məqsədi ilə (144.2.6; 215.2.8-ci maddələr) t
ö r ə d i l m ə s i d i r.

Ağır cinayətlər kateqoriyasını yaradan ağırlaşdırıcı halları təhlil edərkən məlum olur ki, burada mühüm rol cinayət tərkibinin həm obyektiv cəhətinin (cinayətin törədilmə üsulu, baş vermiş nəticələrin ağırlığı), həm də subyektiv cəhətinin (motiv, məqsədlər, cinayətin xüsusi subyektivi) əlamətlərinə məxsusdur.

Ən geniş yayılmış ağırlaşdırıcı hal əməlin iştirakçılıqla törədilməsidir (37 tərkib və ya bütün ağır cinayətlərin 32,2%-i). Qeyd edək ki, əvvəllər ağır cinayətlər kateqoriyasına iştirakçılıq əlaməti üzrə daha 13 tərkib daxil idi (133.2.3; 177.2.1; 184.3.1; 194.2.1; 201.2.2; 205.2.2; 227.2.1; 243.2.2; 244.2.2; 299.4; 304.2.4; 341.2.1; 349.2.2-ci maddələr). 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla CM-in 15-ci maddəsinə edilən dəyişiklikdən sonra, sadalanan 13 tərkib mexaniki olaraq az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir ki, bu da onların ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə daha çox uyğundur. Məsələn, əvvəllər iki-üç nəfər işsiz adamın bir qoyun oğurlaması CM-in ilkin redaksiyasına uyğun olaraq 177.2.1-ci maddə ilə ağır cinayət tərkibi yaradırdı, çünki bu halda «qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs» əlaməti oğurluğun tövsifedici növünü yaradırdı. Bu və ya digər oxşar cinayət işlərində məhkəmə işin hallarını nəzərə almaqla 177.2-ci maddənin sanksiyası (şərti maliyyə vahidi məbləğinin üç min mislindən beş min mislinədək miqdarda cərimə və ya əmlakı müsadirə olunmaqla və ya olunmamaqla üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə) daxilində təqsirkarları hətta minimum miqdarda cərimə və ya minimum müddətə (üç il) azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etsə belə, həmin şəxslər üçün ağır cinayətlər kateqoriyasına uyğun olan müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr yaranırdı. Bu isə cinayət hüququnun xüsusi prinsiplərindən birinin – cəzanın cinayətə

uyğunluğu prinsipinin pozulması və son nəticədə cinayət hüququnun ədalət prinsipinin pozulması demək idi.

Ağır cinayətlər kateqoriyası ilə bağlı 1960-cı il CM-in (7-1-ci maddənin 1-ci hissəsi)¹ və 1999-cu il CM-in (15.3-cü maddə) başlıca fərqlərindən biri də qüvvədə olan cinayət qanununda bəzi ehtiyatsızlıq cinayətlərinin III kateqoriyaya aid edilməsindən ibarətdir. Keçmiş illərdə olduğu kimi, indi də bir çox müəlliflər ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsinə qarşı qətiyyətlə çıxış edirlər.² Qeyd edək ki, 1991-ci ildə qəbul olunan, lakin SSRİ-nin süqutu səbəbindən qüvvəyə minməyən SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarında da ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməmişdi. Lakin Rusiya Federasiyasının 1996-cı ildə, Azərbaycan Respublikasının isə 1999-cu ildə qəbul olunan yeni cinayət qanunlarında belə bir mövqe əsas götürüldü ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər elmi-texniki tərəqqi şəraitində yüksək ictimai təhlükəliliyə malikdir və onlar şəxsiyyətə, cəmiyyətə və dövlətə qəsdən törədilən cinayətlərdən heç də az ziyan vurmurlar. Yeri gəlmişkən, keçmiş müttəfiq respublikaların heç də hamısının cinayət qanunvericiliyində ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər ağır

¹ 1960-ғы ил ЫМ-нин 7-1-ғы маддясинин 1 щиссясиндя «ьямийят ццн даща чох тящлцкяли олан *гясдян* едилмиш ямялляр абыр ыинайят» щесабу олунурдур – (*курсив мицллифиндир*).

² Курс уголовного права в пяти томах. Общая часть. Том 1 / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой. И.М.Тяжковой. М., 1999, с.155; Загородников Н.И. Классификация преступлений и ее значение для деятельности органов внутренних дел. М., 1983, с.74; Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987, с.110; Зубков А.И. Эюстяр. ясяр, с.5-6; Сямяндяров Ф.Й. Азярбайтан Республикасынын йени Ыинайят Мяъяляси: мцлащизяляр, ряйляр...// Щцгуги дювлят вя ганун. 2000, № 6, с.24; Самедова Ш.Т. К вопросу о категоризации неосторожных преступных деяний в УК Азербайджанской Республики // Тезисы докладов международной научно-практической конференции. Махачкала, 2001, с.76

cinayətlər kateqoriyasına aid edilməmişdir.¹ Biz bunu daha düzgün addım hesab edirik. RF qanunvericiliyində sonradan bu məsələyə münasibətin dəyişilməsi göstərilən mövqenin üstünlüyünü təsdiq edir. Belə ki, 9 mart 2001-ci il tarixli Federal qanunla 1996-cı il RF CM-in 15-ci maddəsində (cinayətlərin kateqoriyaları) dəyişiklik edilməklə, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılmış və bununla yalnız I və II kateqoriyalarla əhatə edilmişdir.

Baxmayaraq ki, Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də (1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətdə) ağır cinayətlər kateqoriyası əksəriyyət etibarını ilə qəsdən törədilən cinayətlərdən (91,3%) ibarətdir, bununla belə, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisinin (10 tərkib və ya bütün ağır cinayətlərin 8,7%) az olması onların III kateqoriyaya daxil edilməsinə bəraət vermir. Daha ətraflı təhlil üçün, təqsirin formasından asılı olaraq ağır cinayətlərə görə məsuliyyətin necə diferensiasiya olunduğunu nəzərdən keçirək.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən ağır cinayətlərin sayı az olsa da, əvvəlcə məhz onların Xüsusi hissənin sistemində yerləşdirilməsinin xüsusiyyətlərini təhlil etməyi lazım bilirlik (bax: 8 №-li cədvəlin 8-ci sütunu). Bu cinayətlər CM-in cəmi iki bölməsində mövcuddur: onlardan 6-sı ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlərin (X bölmə), 4-ü isə hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin (XII bölmə) sistemində daxildir. Müxtəlif qaydaların (hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları, müxtəlif obyektlərdə təhlükəsizlik qaydaları və s.) pozulması ilə əlaqədar olan və ehtiyatsızlıq üzündən baş verən belə əməllər yalnız o vaxt ağır cinayət hesab olunur ki, insanların ölüm faktı ilə nəticələnirlər. Burada da, sözü gedən ağır cinayətlər nəticələrin ağırlığından asılı olaraq diferensiasiya edilmişdir.

¹ Мисал цццн Газахстан, Беларусь, Юзбьякнстан вя бязн башга дювлятлярын йени ЁМ-ни эюстярмяк олар.

Məsələn, tikinti, mədən işlərinin və sair işlərin aparılmasının təhlükəsizlik qaydalarını pozma ehtiyatsızlıqdan bir nəfər zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olmuşdursa (maddə 222.2) ağır cinayət hesab olunur. Digər ağır nəticələr dedikdə, bir neçə şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulması, habelə müəssisə və təşkilatlara, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə xeyli miqdarda maddi ziyanın vurulması başa düşülür.¹ CM-in 262.3; 263.3; 265.3; 266.3; 268.3; 350.3; 351.3; 352.3 və 353.2-ci maddələrində isə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərinin ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsinin əsas şərti - daha ağır nəticələrin, yəni iki və ya daha çox şəxsin ölümünün baş verməsidir. Bu halda məhz faktiki nəticələrin ağırlığı əməlin ictimai təhlükəliliyini yüksəldir və beləliklə də, məsuliyyətin müxtəlif cinayət kateqoriyaları üzrə diferensiasiya olunmasının əsası kimi çıxış edir.

Qeyd olunduğu kimi, az ağır cinayətlərin tipik sanksiyasının yuxarı həddinin beş ildən yeddi ilə dəyişdirilməsi ehtiyatsızlıqdan törədilən və sanksiyasının yuxarı həddi beş–yeddi il intervalında olan bir sıra ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasından az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçməsinə səbəb olmuşdur. Bunların sırasında, 124.2²; 223.2; 225.2; 263.2-ci maddələri sadalamaq olar. Lakin

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. В.И.Радченко, А.С. Михлина. М., 2000, с.490; Яфяндийев Е.М. Азәрбајҹан Республицасы Ынајят Мјәялясинин шјарци (Хцуси щисся). Бақы, 2001, с.454

² Бурада ещтийатсызлыгдан адам юлдцрмя хцусулия гейд олунмалыдыр. Бу ынајят ня 1960-ы ил ЫМ-дя, ня дя яксяр кечмиш мцттяфиг республикаларын йени ынајят ганунверийилииндя щеч вахт абыр ынајятляр категорийасына аид едилмямишдир. Гейд едяк ки, 2 ийул 2001-ы ил тарихли Ганун бу вязиййяти бир гядяр «дцзялтмиш», ещтийатсызлыгдан адам юлдцрмя механики олараг аз абыр ынајятляр категорийасына кечмишдир. Бу ямялин тюрядилмясиня эюря нязярдя тутулмуш санксийада азадлыгдан мящрум етмя ыязасы «ики

222.2-ci maddənin sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin səkkiz il olması onu az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etməyə imkan verməmişdir. Bu hal aşağıdakı sualları doğurur:

1) Maraqlıdır, nə üçün tikinti, mədən işlərinin və sair işlərin aparılmasının təhlükəsizlik qaydalarını pozma ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda (maddə 222.2) ağır cinayət, eyni nəticələrə səbəb olan partlayış təhlükəli obyektlərdə təhlükəsizlik qaydalarını pozma (maddə 223.2) və ya yanğın təhlükəsizliyi qaydalarını pozma (maddə 225.2) kimi əməllər isə az ağır cinayət hesab olunur?

2) Eyni bir nəticənin eyni qəbildən olan iki halda müxtəlif cür qiymətləndirilməsi və onları törədən şəxslərə qarşı müxtəlif cinayət-hüquqi nəticələrin tətbiqi nə dərəcədə düzgündür?

Bu suallar və onların məlum cavabları fikrimizi bir daha təsdiq edir ki, **CM-in Xüsusi hissəsində bütün sanksiyaları əvvəlcədən təftiş etmədən Ümumi hissə normasını, xüsusən, cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı olan mühüm bir normanı (maddə 15) dəyişdirmək olmaz.**

Ehtiyatsızlıqdan törədilən ağır cinayətlərin bir qisminə (222.2; 265.3; 266.3; 268.3; 350.3-cü maddələr) görə üç ildən

илдян алты илядяк» мцддята мцяййян олунмуш вя 1999-ъу ил ЪМ-ин илкин редаксийасына эюря бу ынайят аьыр ынайятляр категориясына аид едилирди. Щярчянд, мящкямя тяърцбясиндян щямин ынайятя эюря тяйин едилмиш ызаларын юйрянилмяси эюстярир ки, 1999-ъу илдя ещтийатсызлыгдан адам юлдцрмяйя эюря мящкум олунмуш 14 няфярдя йалныз 7-си азадлыгдан мящрум етмя ызасына мящкум олунмушдур (галан щиссяси барясиндя азадлыгдан мящрум етмя иля баьлы олмайан ызалар тятбиг олунмушдур) ки, бунлардан 1 няфяря – бир илядяк; 5 няфяря – бир илдян ики илядяк; 1 няфяря – ики илдян цч илядяк ыза тяйин едилмишдир. Беляликля, маддянин санксийасында ызанын йухары щяддинин «алты илядяк» мцяййян олунмасы юзцнц дьорултмур вя ЪМ-ин Хцсуси щиссясинин санксийаларынын йени тьяфтиши заманы ганунверийи тьяряфиндян нязяря алынмалыдыр.

səkkiz ilədək, digər qisminə (262.3; 263.3; 351.3; 352.3; 353.2-ci maddələr) görə beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə cəzanın sərtliyi barədə məsələyə toxunmadan yalnız onu qeyd edək ki, onların qəsdən adam öldürmə (maddə 120.1); insan alveri (maddə 144-1.1 və 144-1.2); quldurluq (maddə 181.1 və 181.2) kimi ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi müqayisə edilməz dərəcədə yüksək olan qəsdən törədilən cinayətlərlə bir kateqoriyaya daxil edilməsi qətiyyən düzgün deyildir. Qeyd edək ki, sorğu edilmiş mütəxəssislərin 96%-i ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılmasını zəruri hesab etmişlər.

Qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllərin fərqli sosial-hüquqi təbiətə malik olması qanunverici tərəfindən də bu cinayətləri törətmiş şəxslərə cinayət-hüquqi nəticələrin tətbiqi zamanı fərqli yanaşma tələb edir. Belə ki, cinayət əməlini törədən şəxs üçün qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqi nəticələr təqsirin formasından asılı olmadan baş verir, bunun üçün, törədilmiş əməlin hansı kateqoriyaya aid edilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Deməli, bir kateqoriyaya aid qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən ağır cinayətlərə görə eyni hüquqi nəticələr yaranır və onlar faktiki olaraq, bərabər tutulur. Buna görə də, hesab olunur ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasından az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçirilməsi və həmin kateqoriya daxilində ehtiyatsızlıqdan törədilən az ağır cinayətlər və qəsdən edilən az ağır cinayətlərin tipik sanksiyalarını fərqləndirilməsi zəruridir (bu barədə növbəti paragrafda daha ətraflı bəhs olunur).

Göstərilən problemin hüquq ədəbiyyatında başqa həll variantı da təklif olunur. Belə ki, bütün ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri müstəqil kateqoriyaya ayırmaq və RF CM-in 15-ci maddəsində orta ağır cinayətlərdən sonra yerləşdirmək

məqsədəuyğun sayılır.¹ Lakin bu fikir Rusiyada geniş dəstək almamışdır. Tərəfimizdən aparılmış sorğu zamanı isə cəmi 23 nəfər (bütün respondentlərin 15%-i) həmin fikrə tərəf çıxmış, sorğu edilənlərin 80%-i isə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılaraq az ağır cinayətlər sırasına daxil edilməsi və II kateqoriya daxilində onların fərqli ölçülü tipik sanksiyaları əsasında diferensiasiya edilməsini daha məqsədəuyğun hesab etmişlər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, RF CM-in 15-ci maddəsinə 2003-cü ildə dəyişiklik edilərkən də, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ayrıca kateqoriyaya salınması ideyasından imtina edilmişdi.

Qəsdən törədilən 105 ağır cinayətdən 9-u (7,8%) təqsirin qarışıq forması ilə səciyyələnir. CM təqsirin hər iki forması ilə törədilən aşağıdakı konkret cinayət tərkiblərini nəzərdə tutur: 126.3; 144-2.3; 145.3; 146.3; 226.2; 248.3; 236.3; 314-2.2; 346.2-ci maddələr. Göründüyü kimi, ağır cinayətlər kateqoriyasında təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisi xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyası qədər (19,5%) yüksək deyil.

Bununla belə, RF qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikası CM-in Ümumi hissəsində təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət barədə göstəriş yoxdur. Bununla belə, CM-in Xüsusi hissəsində təqsirin qarışıq formasının mövcudluğunu nəzərdə tutan tərkiblər vardır: törədilən hərəkətlərə münasibətdə təqsirin qəsd, baş vermiş nəticələrə münasibətdə isə ehtiyatsızlıq forması. CM-in Ümumi hissəsində yol verilmiş bu boşluq, fikrimizcə, təqsirin formalarının aydınlığını qanunvericilik qaydasında təmin etmək məqsədilə mütləq aradan qaldırılmalıdır. Hazırda, cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə əsasən təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlər ümumiyyətlə qəsdən törədilmiş sayılır. Həmin əməllər cinayətlərin əsas

¹ *Нерсеян В.А.* Неосторожная вина: проблемы и решения // Государство и право. 2000, № 4, с.63

deyil, törəmə növlərinə, daha doğrusu, tövsifedici və ya xüsusilə tövsifedici tərkiblərə aid olunur (maddələrin sıra nömrələrinə diqqət yetirin). Bu cinayətlərin əsas növlərini qanunverici qəsdən törədilən əməllər kimi nəzərdə tutur. Baxılan məsələ RF CM-də qanunvericilik səviyyəsində 27-ci maddədə (təqsirin hər iki forması ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət) öz həllini tapmışdır.

Təqsirin hər iki forması ilə törədilən cinayətlərin təhlili göstərir ki, müəyyən ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi cinayət tərkibinin zəruri üsürü olduğu üçün onların hamısı maddi konstruksiyalıdır. Təqsirin hər iki forması ilə törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsinin meyarı kimi çıxış edən həmin ictimai təhlükəli nəticələr təqsirkarın qəsd niyyəti ilə əhatə olunmur. Məsələn, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (maddə 126) zamanı zərərçəkənin fizioloji xüsusiyyətləri və ya başqa hallar üzündən onun ölümü baş verdikdə, bu, təqsirkarın qəsd niyyətinin (maddə 25) öldürməyə yönəldiyini nəzərdə tutmur, hərçənd o, öz cinayətkar hərəkətlərinin zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb ola biləcəyini əvvəlcədən görməli idi (maddə 26).

Əvvəlki paraqrafda qeyd edildi ki, təqsirin hər iki forması ilə törədilən xüsusilə ağır cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların quruluşu təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, ki, bəzi maddələrdə eyni bir xüsusilə tövsifedici tərkibdə yalnız qəsdən və təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur (məsələn, maddə 149.3). Bunun əksi olaraq, təqsirin qarışıq forması ilə törədilən ağır cinayətlərə görə məsuliyyət isə müstəqil normalarda müəyyən olunmuşdur (məsələn, maddə 126.3 və b.). Bu, fikrimizcə daha düzgündür.

Əvvəlki paraqrafda qeyd olunduğu kimi, qanunverici bütün cinayətləri onların ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsindən asılı olaraq dörd kateqoriyaya təsnif etməklə yanaşı, hər bir kateqoriya daxilində də məsuliyyətin diferensiasiyasını nəzərdə tutmuşdur. Sonuncu halda

diferensiasiyanın göstəricisi – Xüsusi hissənin konkret sanksiyalarında cəzaların növləri və ölçüləridir. Ümumi hissə də isə hər bir kateqoriya üçün fərqli olan tipik sanksiyalarda cinayətlərin kateqoriyalara təsnifinin formal meyarları göstərilmişdir.

Dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi, CM-in 15.3 və 15.4-cü maddəsində qanunvericinin müəyyən etdiyi formal meyarlar kateqoriya sərhədlərinin dürüslüyü qaydasına ziddiyyət təşkil edir, belə ki, ağır və az ağır cinayətlərin tipik sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmənin yalnız yuxarı hədləri göstərilmişdir. Təsnifatda sərhədlərin dürüslüyü qaydasına əsaslanaraq, CM-in 15.4-cü maddəsində ağır cinayətlərin tipik sanksiyası üçün azadlıqdan məhrum etmə cəzası «yeddi ildən on iki ilədək» həddlərində qəti göstərilməlidir. Ağır cinayətlər kateqoriyası daxilində isə əməllərin diferensiasiyası üçün, azadlıqdan məhrum etmənin müddətlərini müvafiq tipik sanksiyanın göstərilən həddləri daxilində, minimum cəzanı yeddi ildən aşağı salmamaqla (hansı ki, qüvvədə olan CM-də əməl olunmur) konkret sanksiyalarda fərqləndirmək düzgün olardı.

İndi isə, ağır cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının hansı müddətlərinin nəzərdə tutulduğuna diqqət yetirək.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də ağır cinayətlərin sanksiyalarında cəzanın növləri və həddi (1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)

Cədvəl № 9

	Ağır cinayətlər	S a n k s i y a		
		Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının həddləri	Əlavə cəzalar	Müsadirə

Xüsusi hissə		7 ildən – 12 ilə qədər	8 ildən – 12 ilə qədər	7 ildən aşağı - 12 ilə qədər	7 ildən aşağı - 12 ildən aşağı	Mütləq	Mümkün	Mütləq	Mümkün
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bölmə VII	15 <i>46,9</i>	1	-	-	14	-	-	-	-
Fəsil: 16	9	1	-	-	8	-	-	-	-
17	6	-	-	-	6	-	-	-	-
Bölmə VIII	18 <i>13,7</i>	2	2	-	14	-	-	2	-
Fəsil: 18	6	2	-	-	4	-	-	-	-
19	7	-	2	-	5	-	-	2	-
20	3	-	-	-	3	-	-	-	-
21	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	2	-	-	-	2	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bölmə IX	16 <i>16,2</i>	3	1	1	11	-	2	6	9
Fəsil: 23	9	2	1	1	5	-	-	1	7
24	7	1	-	-	6	-	2	5	2
Bölmə X	33 <i>22,6</i>	3	4	4	22	1	1	5	7
Fəsil: 25	20	2	4	3	11	-	1	4	4
26	7	1	-	1	5	-	-	1	3
27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	1	-	-	-	1	-	-	-	-
29	5	-	-	-	5	1	-	-	-
30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XII	17 <i>27,4</i>	1	-	-	16	1	-	-	-
Fəsil: 35	17	1	-	-	16	1	-	-	-
CƏMI -									
Mütləq rəq-lə:	115	13	8	5	89	4	3	16	17
Faizlə:	100	11,3	7	4,3	77,4	3,5	2,6	13,9	14,8

Qeyd: a) 2-ci sütunda ağır cinayətlərin müvafiq bölməyə daxil edilmiş cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbəti kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 3-10-cu sütunların son sətirlərində ağır cinayətlərin ümumi sayına (2-ci sütunun son sətiri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə göstərilmişdir.

CM-in qüvvədə olan redaksiyasında ağır cinayətlərə görə məsuliyyət təyin edən bütün normaların sanksiyaları, 312.2-ci maddə (ağırlaşdırıcı halda rüşvət vermə) istisna olmaqla, nisbi-müəyyəndir: onlarda yeganə cəza növü kimi müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulmuşdur. 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında bu kateqoriya həmçinin 5 alternativ quruluşlu sanksiyanı özünə daxil edirdi ki, həmin sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmənin alternativi kimi digər cəza növləri müəyyən edilmişdi. Məsələn, 177.2-ci (ağırlaşdırıcı hallarda oğurluq); 178.2-ci (ağırlaşdırıcı hallarda dələduzluq); 179.2-ci

(ağırlaşdırıcı hallarda mənimsəmə və ya israf etmə) maddələrin sanksiyalarında alternativ cəza kimi – cərimə; yaxud 344.1-ci maddədə (batmaqda olan hərbi gəmini tərk etmə) – hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma nəzərdə tutulur. Göstərilən maddələrdə alternativ quruluşlu sanksiyalar müəyyən etməklə qanunverici həmin əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini ağır cinayətlər kateqoriyası daxilində digər cinayətlərlə müqayisədə nisbətən az ağır hesab etmişdir. Bu cinayətlərə görə məsuliyyət təyin edən normaların sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi yeddi il müəyyən olunmuşdur. Beləliklə, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla 15-ci maddədə tipik sanksiya hədlərinin dəyişməsindən sonra, alternativ sanksiyalı beş ağır cinayət tərkibindən dördü (312.2-ci maddə istisna olmaqla: bu maddənin sanksiyası «üç ildən səkkiz ilədək» azadlıqdan məhrum etmə müəyyən etdiyindən o, əvvəlki kimi III kateqoriyada qalmışdır) mexaniki olaraq az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir.

Azərbaycan Respublikasının CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində ağır cinayətlərə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının ölçülərini təhlil edərək, onları ağırlıq səviyyəsinə görə III kateqoriya daxilində iki qrupa bölmək mümkündür:

I qrup

Birinci qrupa CM-in 15.4-cü maddəsinə və təsnifatın sərhəd dürüstlüyü qaydasına tam uyğun olaraq ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilən əməllər daxildir. Təəssüf ki, onlar ağır cinayətlərin ümumi sayında azlıqla səciyyələnirlər – 21 (18,3%) tərkib (9 №-li cədvəlin 3 və 4-cü sütunlarındakı göstəricilərin məcmu). CM-in ilkin redaksiyasında (yəni 2 iyul 2001-ci ilin dəyişikliklərinə qədər) bu tərkiblərin hamısı xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilmişdi.

Bu qrup daxilində də konkret sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmənin aşağı və yuxarı hədləri arasındakı intervaldan asılı olaraq ağır cinayətləri fərqləndirmək mümkündür. Belə ki, sanksiyaların ağırlığının azalma meylinə uyğun olaraq iki yarımqrup müəyyən etmək olar:

a) sanksiyası səkkiz ildən on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllər.

Bu, ağır cinayətlərə görə nəzərdə tutulmuş ən ciddi cəza sanksiyasıdır və yalnız 8 tərkib (7%) üçün müəyyən olunmuşdur. Deməli, ağır cinayətlər kateqoriyasında ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə qanunvericinin ən ağır hesab etdiyi cinayətlər: adam oğurluğunun tövsifedici növü (maddə 144.2); insan alverinin tövsifedici növü (maddə 144-1.2); quldurluğun tövsifedici növü (maddə 181.2); saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satmanın xüsusilə tövsifedici növü (maddə 204.3); terrorçuluq (maddə 214.1); terrorçuluğu maliyyələşdirmə (maddə 214-1); dəniz quldurluğunun tövsifedici növü (maddə 219-1.2); rüşvət vermənin xüsusilə tövsifedici növü (maddə 311.3) sayılmalıdır.

b) sanksiyası yeddi ildən on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllər.

CM-də 13 ağır cinayət tərkibinin (11,3%) sanksiyasında məhz göstərilən hədlərdə olan azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar: 106.2 (ağırlaşdırıcı hallarda köləlik); 120.1 (qəsdən adam öldürmə); 126.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən saqlamlığa ağır zərər vurma); 178.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda dələduzluq); 179.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda mənimsəmə və ya israf etmə); 193-1.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma); 217.2 (bandalarda və ya onların törətdikləri basqınlarda iştirak etmə); 219.2 (ağırlaşdırıcı hallarda hava və ya su nəqliyyatı gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını qaçırma); 236.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda narkotik vasitələrin və ya psixotrop

maddələrin istehlakına təhrik etmə); 279.2 (qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların tərkibində basqın etmə); 281.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda dövlət əleyhinə yönələn açıq çağırışlar); 317.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda cəzaçəkmə müəssisələrinin və ya istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətini pozma) və 346.2-ci (ağırlaşdırıcı hallarda əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun cinayət hərəkətləri) maddələrdir.¹

II qrup

İkinci qrupa daxil olan cinayətlərin sanksiyaları elə qurulmuşdur ki, onlarda azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi yeddi ildən az olub, eyni zamanda həm də az ağır cinayətlərin kateqoriya sərhədləri ilə əhatə olunurlar. Bu işə, kateqoriyaların sərhəd dürüstlüyü pozur və təsnifatın məntiq qaydalarına açıq ziddiyyət təşkil edir.

Ağır cinayətlərin böyük say çoxluğu (94 əməl və ya 81,7%) məhz ikinci qrupa daxildir (bax: 9 №-li cədvəlin 5 və 6-ı sütunları). Bu qrupu da şərti olaraq iki yarımqrupa bölmək olar:

a) sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddi yeddi ildən az olan, yuxarı həddi isə «on iki ilədək» göstərilən əməllər.

CM-də belə sanksiyaların sayı 5 ədəd (4,3%) təşkil edir. Qeyd edək ki, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə minməsinədək, bu əməllər yuxarıda birinci qrupa daxil edilmiş əməllərlə yanaşı xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olmuşdular. Təhlil göstərir ki, bu yarımqrupa daxil olan cinayətlərin sanksiyaları azadlıqdan məhrum etmənin geniş

¹ Яввьялляр бу йарымгруппа 241.3 вь 311.3-ьц маддяляр дахил иди. Сонралар 241-ьи маддя ЪМ-дян чыхарылмыш, 311.3-ьц маддянин санксийасы ися дьйишдириляряк «сяккиз илдян он ики иля гядяр» эю-стярилдийиня эюря, бу тяркиб яввялки йарымгруппа аид олунмушдур.

intervalda¹ müəyyən edilməsi ilə səciyyələnir. Ən geniş intervada azadlıqdan məhrum etmə cəzası («dörd ildən on iki ilədək») kütləvi iğtişaşlara (maddə 220.1) görə müəyyən olunmuşdur (sanksiyanın aşağı və yuxarı həddləri arasındakı məsafə səkkiz ildir). Qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satmanın tövsifedici növünə (maddə 234.4) görə «beş ildən on iki ilədək müddətə» (sanksiyanın aşağı və yuxarı həddləri arasındakı məsafə yeddi ildir); oğurluğun xüsusilə tövsifedici növünə (maddə 177.3); odlu silahı, onun komplekt hissələrini, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talama, yaxud hədə-qorxu ilə tələb etmənin xüsusilə tövsifedici növünə (maddə 232.3); cinayətkar birlikdə iştiraka (maddə 218.2) görə – «altı ildən on iki ilədək müddətə» azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuşdur (sanksiyanın aşağı və yuxarı həddləri arasındakı məsafə altı ildir).

Bu yarımqrupa daxil edilən cinayətlərin sanksiyalarının qurulma xüsusiyyətlərini öyrənməklə belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, hazırda cinayətlərə görə təyin edilən konkret cəzalar qanundan (obyektiv amil) daha çox hakimlərin mülahizəsindən (subyektiv amil) asılıdır. Sanksiyanın aşağı və yuxarı həddləri arasındakı məsafənin böyüklüyünü cəzanın fərdiləşdirmə prinsipi ilə əsaslandırmaq olmaz. Bizim fikrimizcə, qanunda sanksiyaların bu kimi quruluşu daha çox «korrupsiya mənbəyi» sayıla bilər, nəinki, cinayət hüququnun humanizm prinsipinin göstəricisi.

Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək, baxılan yarımqrupda sadalanan bütün cinayət sanksiyalarının aşağı həddini, fikrimizcə, az ağır cinayətlər kateqoriyasının tipik sanksiyasının yuxarı həddinədək (yeddi ilədək) artırmaq düzgün olardı. Bu müddət baxılan əməllərin ictimai

¹ Burada «интервал» термини «санксийанын ашабы вя йухары щцдудлары арасындакы мясафя» мянасында ишлядилир.

təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə daha çox uyğun gələcəkdir. Doğrudur, təklif edilən halda cinayət hüquq siyasətinin sərtləşməsi faktı ilə üzləşirik. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün, 220-ci maddənin (kütləvi iğtişaş) timsalında CM-in Xüsusi hissə maddələrinin necə təftiş edilməli olduğunu göstərək.

Kütləvi iğtişaşları təşkil etmə və ya belə iğtişaşlarda iştirak etməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 220.1-ci maddənin sanksiyası dörd ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə müəyyən etməklə, cəzanın aşağı və yuxarı hədləri arasında səkkiz il intervala yol vermişdir. Gəlin baxaq, kütləvi iğtişaşlara görə məsuliyyət necə diferensiasiya olunmalıdır. Fikrimizcə, 220.1 maddəsində kütləvi iğtişaşları təşkil etmə və ya belə iğtişaşlarda iştirak etmə cinayətlərinin əsas növünə görə, 220.2 maddədə isə eyni əməllərin ağırlaşdırıcı hallarda törədilməsinə görə məsuliyyət fərqləndirilməlidir. Bu məqsədlə 220.2 maddədə aşağıdakı ağırlaşdırıcı halları qanunda nəzərdə tutmaq olar:

220.2.1. Kütləvi iğtişaşları təşkil etmə:

- qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə, cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədildikdə;

- dövlət və ya ictimai xadimlər tərəfindən törədildikdə (tarixi təcrübədən məlum olduğu kimi, kütləvi iğtişaşlar çox vaxt yüksək vəzifəli şəxs, ictimai xadim və ya siyasi lider tərəfindən hazırlanır və rəhbərlik edilir);

- ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olduqda;

220.2.2. Kütləvi iğtişaşlarda aktiv iştirak etmə (qəti fikrimizcə, şəxslərin kütləvi iğtişaşda iştirak dərəcəsinə fərqləndirmək lazımdır: kütlə başında duran, aktiv qeyri-qanuni hərəkətləri ilə seçilən, və kütlənin böyüməsinə çağırışlar edən fitnəkarı kütləvi iğtişaşlarda aktiv iştirak edən şəxs kimi qiymətləndirmək lazımdı).

Beləliklə, ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsinə istinad edərək, cinayət məsuliyyəti kütləvi iğtişaşları təşkil etmə və ya

belə iğtişaslarda iştirak etməyə görə - 220.1 maddədə; ağırlaşdırıcı hallarda kütləvi iğtişəsləri təşkil etmə və ya belə iğtişaslarda iştirak etməyə görə - 220.2 maddədə; kütləvi iğtişəslərə çağırışlara görə isə - 220.3 maddədə fərqləndirilməlidir. Bu halda 220.1 maddənin sanksiyası «dörd ildən yeddi ilədək»; 220.2 maddənin sanksiyası isə «yeddi ildən on iki ilədək» azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edə bilər.

b) sanksiyasında «yeddi ildən az – on iki ildən az» hədlərdə azadlıqdan məhrum etmə cəzası göstərilən əməllər.

Ən çoxsaylı yarımqrup olmaqla 89 sanksiyanı (bütün ağır cinayətlərin 77,4%-i) əhatə edir. (bax: 9 №-li cədvəlin 6-cı sütunu). Bunlar, ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi digər ağır cinayətlərə nisbətən az ağır olan cinayətlərdir. Həmin əməllərin sanksiyalarını təklif olunan tipik sanksiyanın ölçüləri ilə uyğunluğa gətirmək üçün məsələyə daha seçimli yanaşmaq lazımdı.

Belə seçimin meyarı isə cinayət tərkibinin müxtəlif tövsifedici əlamətləri olmalıdır. Xüsusən, bəzi hallarda sanksiyaları qismən ağırlaşdırmaq məqsəduyğundur. Bunun üçün, daha ağır tövsifedici əlamətləri ayırmaq və onlara görə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddini az ağır cinayətlər kateqoriyasının ən yuxarı (yeddi il) həddi səviyyəsinə qaldırmaq kifayətdir. Lakin əksəriyyət hallarda sanksiyaları sərtləşdirmək deyil, əksinə, yüngülləşdirmək daha məqsəduyğundur. Bunun üçün, sanksiyanın yuxarı həddi müvafiq həddədək azaldılmalıdır ki, həmin ağır cinayətlərin az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçməsi təmin edilsin. Bununla da ağır cinayətlər kateqoriyasını müəyyən qədər ixtisar etmək mümkün olacaqdır.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunun qəbul edilməsinin müsbət nəticələrindən biri kimi, ağır cinayətlərin bir qisminin (50 tərkibin) az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçməsinə

göstərmək olar.¹ Lakin bu yarımqrupda qalmış ağır cinayətlərin sanksiyaları gələcəkdə hökmən təftiş edilməlidir. Məsələn, ağırlaşdırıcı hallar olmadan quldurluq (maddə 181.1) 1960-cı il CM-də (93-5-ci maddənin 1-ci hissəsi) ağır cinayətlərə aid deyildi.

Eyni sözləri 1999-cu il CM-in ağır cinayətlər kateqoriyasına yalnız formal meyarlar üzrə daxil olmuş (az ağır cinayətlər kateqoriyasının tipik sanksiyasında (maddə 15.4) azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddindən bir il artıq olması nəticəsində) 140.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma); 146.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə); 171.2 (ağırlaşdırıcı hallarda yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə); 222.2 (ağırlaşdırıcı hallarda tikinti, mədən işlərinin və sair işlərin aparılmasının təhlükəsizlik qaydalarını pozma); 226.2 (ağırlaşdırıcı hallarda radioaktiv materiallarla qanunsuz davranma); 237.2 (ağırlaşdırıcı hallarda qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkiləri kultivasiya etmə); 238.2 (ağırlaşdırıcı hallarda narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin istehlakı üçün tirəxanalar təşkil etmə və ya saxlama); 248.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qaydalarını pozma); 265.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda nəqliyyat vasitələrinin və ya nəqliyyat avadanlıqlarının keyfiyyətsiz təmir edilməsi, habelə nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə cavabdeh olan şəxs tərəfindən texniki cəhətdən nasaz nəqliyyat vasitələrinin istismara buraxılması); 268.2 (ağırlaşdırıcı hallarda magistral boru kəmərlərinin inşası, istismarı və ya

¹ Добрудур, бу заман иѣтимаи тящцкялилийи аз абыр ѣнайтляр-ля мцгайисядя даща йцксяк олан вя 1960-ѣы ил ЪМ-дя дя абыр щесаб олунмуш бир сыра ѣнайтляр (14 тяркиб) сырф механики олараг, формал мейарлар цзяр ЪЫ категорияйа кечмищдир. Бу барядя нювбяти параграфда ятрафлы бящс олунур.

təmiri zamanı təhlükəsizlik qaydalarının pozulması); 292.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qanunsuz olaraq tutma, həbsdə alma və ya həbsdə saxlama); 350.3-cü (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda silahla və ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə törədən əşyalarla davranış qaydalarını pozma) maddələr barədə də demək olar:

Sadalanan bütün əməllərə münasibətdə cinayət-hüquq siyasətini yumşaldmaq (bu əməllərə görə məsuliyyət təyin edən normaların sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddini bir qədər aşağı salmaq şərti ilə) və bunun nəticəsində onları az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil etmək daha düzgün olardı. Üstəlik, nəzərə alınmalıdı ki, 222.2; 265.3; 268.2; 350.3-cü maddələrdə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Nəzərdən keçirilən yarımqrupa həmçinin 216-cı maddə ilə nəzərdə tutulan cinayət (terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə) daxildir. CM-in qüvvədə olan redaksiyasında bu maddənin sanksiyasında beş ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilir. Qeyd olunmalıdır ki, əvvəllər, daha doğrusu 17 may 2002-ci il tarixədək 216-cı maddənin sanksiyası «yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə» cəzası nəzərdə tuturdu. Bu mənada, məhkəmə 55.2-ci maddəyə əsaslanaraq həmin cinayətə görə «üç aydan yeddi ilədək müddətə» cəza təyin edə bilərdi. CM-in ilkin redaksiyası ilə müəyyən edilmiş kateqoriya sərhədlərini nəzərə alsaq, 216-cı maddənin nəzərdə tutduğu əməl ilk əvvəl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil idi və sanksiyanın ölçüləri bu cinayəti eyni vaxtda hər üç (I, II və III) kateqoriyaya aid etməyə imkan verirdi. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun qüvvəyə mindikdən sonra terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə mexaniki olaraq az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçdi. Terrorçuluqla mübarizəni gücləndirməyə xidmət edən 17 may 2002-ci il tarixli Qanun 214-cü maddəni (terrorçuluq) yeni redaksiyada verdi, yeni 214-1-ci maddə (terrorçuluğu

maliyyələşdirmə) əlavə etdi və artıq qeyd olunduğu kimi, 216-cı maddənin sanksiyasına dəyişiklik etməklə onu yenidən ağır cinayətlər kateqoriyasına qaytardı. Bununla belə, hesab edirik ki, 216-cı maddənin sanksiyası yenidən baxılmalı və orada azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi yeddi ilədək müddətə azaldılmalıdır. Məsələn üçün göstərək ki, RF CM-in müvafiq 207-ci maddəsinin (terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə) sanksiyası alternativ qurulub və o, cümlədən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti «üç ilə qədər» müəyyən olunub. Fikrimizcə, bu cinayətin RF CM-də olduğu kimi az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilməsi daha düzgün olardı.¹

Qüvvədə olan CM-də ağır cinayətlər kateqoriyasının təhlilini yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, fikrimizcə, bütün ağır cinayətlərə görə cəza ölçüləri az ağır cinayətlər üçün maksimum, xüsusilə ağır cinayətlər üçün isə minimum olan hədlər daxilinə gətirilməlidir. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun bu hədləri müvafiq olaraq «yeddi» və «on iki» il müəyyən etmişdir. Nəzərə alsaq ki, CM-in ilkin redaksiyasında kateqoriyaların sərhədləri cinayət hüququ sahəsində aparılmış çoxillik elmi-təcrübi tədqiqatların nəticələrinə əsaslanırdı və ağır cinayətlərə görə sanksiyanın yuxarı həddi düzgün olaraq «on il» müəyyən edilmişdi, habelə nəzərə alsaq ki, hazırda ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil olan ehtiyatsızlıq cinayətləri bu kateqoriyadan mütləq çıxarılmalıdır, onda 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsinin müvafiq hissəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi cinayət-hüquqi məqsədlərə daha uyğun hesab olunmalıdır:

«Bu Məcəllə ilə qəsdən törədilməsinə görə beş ildən yuxarı və on ildən çox olmayan müddətə azadlıqdan məhrum

¹ Башга дювлятлярин ЫМ-дя дя бу ямял аз аьыр ынаиятляр катэгорийасына дахил едилитб (Мисал ицци, Гыргызстан Республикасынын ЫМ-ин 228-ы маддясиня бах / Уголовный Кодекс Кыргызской Республики, СПб., 2002, с.234).

etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər ağır cinayətlər hesab olunur».

§ 4. Az ağır cinayətlər

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq olmayan əməllər az ağır cinayətlər hesab olunur (CM-in 15.3-cü maddəsi).

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində az ağır cinayətlər ağır cinayətlər və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərlə müqayisədə ictimai təhlükəliliyin orta kəmiyyəti ilə səciyyələnirlər. Bu cinayətlərə kifayət qədər əhəmiyyətli dəyəri olan obyekt, nisbətən ciddi zərər, cinayətin törədilməsinin nisbətən təhlükəli üsulları aid olsa da, onların obyektiv və subyektiv əlamətlərinin təhlükəliliyi ağır cinayətlər üçün səciyyəvi olan həddə deyildir. Başqa sözlə, nəticələrin xüsusi ağırlığı təqsirin nisbətən az təhlükəli forması üzündən, motiv və məqsədlərin xüsusi qərəzliliyi qəsd obyektinin nisbətən az dəyərli və vurulmuş zərərin az əhəmiyyətli olması üzündən öz kəskinliyini itirir.

Bundan sonrakı paraqrafda I kateqoriyanın adlandırmağına dair geniş mülahizə verildiyi üçün, burada yalnız onu qeyd etmək istərdik ki, qanunda II kateqoriya üçün seçilmiş «az ağır cinayətlər» terminini müvəffəqiyyətli hesab etmək olmaz. Fikrimizcə, «az ağır» və «böyük ictimai təhlükə törətməyən» sözlərinin mənası bir-birinə çox yaxındı və ona görə də II kateqoriyaya daxil edilən cinayətləri «orta ağır cinayətlər» adlandırmaq daha düzgün olardı. II kateqoriyaya

daxil edilən əməlləri «orta ağır cinayətlər» adlandırmaq həm də onların böyük ictimai təhlükə törətməyən (I kateqoriya) və ağır (III kateqoriya) cinayətlərlə müqayisədə ictimai təhlükəliliyin orta səviyyəsinə malik olmaq deməkdir.

1999-cu il CM-in 1 mart 2007-ci il tarixə olan redaksiyasında 229 az ağır cinayət tərkibi vardır ki, bu da bütün cinayət əməllərinin 39,4%-ni təşkil edir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, RF CM-də bu kateqoriyaya bütün cinayət əməllərinin 34%-i, Qazaxstan Respublikasının CM-də isə 27,5%-i (190 tərkib) daxildir.¹

CM-in ilkin redaksiyasında bu kateqoriya 163 (30,4%) tərkibi əhatə edirdi. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla CM-də kateqoriyaların sərhədlərinin dəyişdirilməsi az ağır cinayətlər kateqoriyasının da kəmiyyət baxımından dəyişməsinə, daha doğrusu, ağır cinayətlər kateqoriyasından bu kateqoriyaya keçmiş 50 cinayət tərkibi hesabına xeyli genişlənərək bütün cinayət əməlləri arasında xüsusi çəkisinin 9% (30,4%-dən 39,4%-ə) yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Bununla da, təhlil olunan kateqoriya bütün kateqoriyalar arasında say etibarlı ilə ən irisinə çevrilmişdir.

CM-in Xüsusi hissəsinə sonralar edilmiş əlavələr nəticəsində II kateqoriya əməllərin sayı daha da artaraq 229-a çatmışdır (bax: 2 №-li cədvəlin 4-cü sütunu). Konkret desək, az ağır cinayətlər kateqoriyasına 2 iyul 2001-ci ildən 1 mart 2007-ci il tarixədək olan dövrdə 21 tərkib (138.3; 138.4; 144-2.2; 165-1.2; 165-2.2; 165-3.2; 189-1.2; 189-1.3; 189-1.4; 193-1.1; 213-1.2; 221-1.2; 222-2.2; 224-1; 224-2; 233-1.1; 312-1.1; 312-1.2; 314-1; 314-2.1; 316-1.3-cü maddələr) əlavə olunmuş;

¹ *Оразалиев М.М.* Преступления средней тяжести по уголовному праву Республики Казахстан. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2001, с.15

5 tərkib (173.1; 216; 241.1; 308.2; 311.1-ci maddələr)¹ isə bu kateqoriyadan kənar olmuşdur.

Beləliklə, CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində II kateqoriya cinayətlər ən böyük say çoxluğuna (229 tərkib) malik olmaqla, cinayət məsuliyyəti doğuran bütün əməllər arasında 39,4% xüsusi çəki ilə səciyyələnir.

Az ağır cinayətlər kateqoriyasının məzmunu digər bütün kateqoriyalar kimi, həm də keyfiyyət baxımından xeyli dərəcədə dəyişmişdir. Ümumilikdə, II kateqoriyaya daxil olan əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi göstərilən dəyişiklikdən sonra CM-in ilkin redaksiyası ilə müqayisədə ağırlaşmışdır.

Az ağır cinayətlər kateqoriyasının yuxarı sərhədinin əsassız olaraq dəyişdirilməsinə bütövlükdə tənqidi yanaşsaq da (yeri gəlmişkən, MDB respublikalarının demək olar hamısı yeni CM-də bu kateqoriyanın tipik sanksiyasının yuxarı həddini beş ildən çox olmamaqla müəyyən etmişlər), bu dəyişikliyin bəzi müsbət cəhətləri göstərilməlidir. Xüsusən, artıq qeyd olunduğu kimi, az ağır cinayətlər kateqoriyası göstərilən dəyişiklikdən sonra 50 cinayət tərkibi hesabına genişlənməmişdir ki, bu tərkiblər 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında ağır cinayətlər hesab olunurdu. Onlardan yalnız 14-ü ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə real olaraq ağır cinayət sayıla bilərdi.

Bu fikri 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsini təhlil etməklə təsdiq edə bilərik. Xülasə, sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi beş-yedi il civarında olan 36 cinayət onların ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğun olmayan, formal xarakterli meyar əsasında 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında ağır cinayətlər kateqoriyasına aid

¹ 173 və 141-ъи маддляр ЪМ-дян чыхарылмыш; 216, 308.2 və 311.1-ъи маддлярин сансксийаларында азадлыгдан мящрум етмя ыязасынын йухары щяддинин йцксядилмяси нятиъясиндя бу ямялляр абыр ынаийятляр катэгорийасына кечмищдир.

edilmişdi. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla az ağır cinayətlərin kateqoriya sərhədini dəyişməklə qanunverici bu uyğunsuzluğu aradan qaldırmışdır.

Bununla belə, CM-in 15-ci maddəsində sanksiya hədlərinin dəyişdirilməsi yolu ilə kateqoriyaların kəmiyyət məzmununun mexaniki olaraq dəyişdirilməsi ona gətirib çıxarıb ki, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi az ağır cinayətlərdən əhəmiyyətli surətdə yüksək olan bir sıra əməllər mexaniki olaraq formal meyar üzrə az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir.¹ Bununla qanunverici ağır cinayətlərə münasibətdə dövlətin cinayət-hüquq siyasətini süni olaraq yumşaltmışdır, belə ki, yuxarıda göstərilən 14 əməl 1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsində də, 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında olduğu kimi, ağır cinayətlər kateqoriyasına aid idi.

Bunlar: 1999-cu il CM-in 186.2 (1960-cı il CM-in 93-9-cu)²; 199.3 (150-9); 204.1 (80); 206.2 (71 hissə 2); 221.3 (207 hissə 3); 227.2 (219-3); 234.2 (226 hissə 1); 235.1 (226-2); 290.2 (174 hissə 2); 309.2 (168 hissə 2); 311.1 (170); 334.1 (242); 338.2 (252 bənd «v, q»); 341.2-ci (255 bənd «v») maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərdir.

Göründüyü kimi, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi ağır olan xüsusilə qərəzli xuliqanlıq (maddə 221.3); narkotik vasitələrin, silahın qaçaqmalçılığı (maddə 206.2); yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsulla əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə (maddə 186.2) və s. kimi cinayətlər 2 iyul 2001-ci il tarixli dəyişiklərdən sonra formal olaraq ağır cinayət statusunu itirmişlər. Bu sırada rüşvət alma cinayətinə görə məsuliyyət təyin edən 311.1-ci maddə 7

¹ Бу ися бир даша тядиг едир ки, ЪМ-ин Хцеуси щиссясиндя яввялгядян тядтиш апармадан Цдзуми щиссядя щяр щансы ислащат апармаг дцзэцн дейилдир.

² Бу ъцмлядя бу истинаддан сонра мютяризя ичярисиндя 1960-гы ил ЪМ-ин маддяляри энюстярилмишдир.

aprel 2006-cı il tarixli Qanunla yeni redaksiyada təqdim olunmuşdu. Göstərilən Qanun qüvvəyə mindikdən sonra isə rüşvət alma cinayəti sanksiyasının yeni ölçülərinə (dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə) uyğun olaraq ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmişdir.

Yuxarıda xülasə olunanlar bir daha təsdiq edir ki, göstərilən 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsinə edilmiş dəyişikliklər süni xarakter daşıyır, nə cinayət hüquq nəzəriyyəsinə, nə də dövlətin cinayət-hüquq siyasətinə uyğun gəlir. Yaranmış problemin həlli, fikrimizcə, ardıcıl iki yolla mümkündür:

1) CM-in 15-ci maddəsinin ilkin redaksiyasına qayıtmaq (yuxarıda qeyd olunduğu kimi, kateqoriya sərhədlərinə dair ilkin müəyyənləşmələr cinayət-hüquq təcrübəsinin çoxillik təcrübəsinə əsaslanırdı).

2) CM-in Xüsusi hissəsində cəzaları əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə, sanksiyaların bütünlüklə təftiş etmək.

Qeyd olunan problemin həllinə münasibət bildirən hüquqmühafizə sisteminin həm elmi, həm də təcrübə işçilərinin əksəriyyəti (82,2%) kateqoriyaların əvvəlki sərhədlərinə qayıdışa və Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində tam və ya qismən təftiş aparılmasına üstünlük vermişlər.

II kateqoriya əməllərin kriminoloji səciyyəsinə gəldikdə, 2001-ci ildə Əli-Bayramlı şəhər və Salyan rayon məhkəmələri tərəfindən baxılmış 250 cinayət işinin təhlili göstərmişdir ki, az ağır cinayətlərin əksər hissəsi (96,5%) kişilər tərəfindən törədilir. Bu cinayətlər üzrə yaş əlamətinə görə aşağıdakı qrupları ayırmaq olar:

18–35 yaş – 50%;

35–50 yaş – 42%;

yetkinlik yaşına çatmayanlar – 2,5%;

50 yaşdan yuxarı – 5,5%.

Cinayətkarlar arasında aşağı və orta təhsilli şəxslərin xüsusi çəkisi daha yüksəkdir:

natamam orta təhsilli – 15,2%;

orta təhsilli – 72,6%;

orta peşə təhsilli – 6,1%;

ali təhsilli – 6,1%-i olmuşdur.

Bu kateqoriyalı cinayət törədən şəxslərin peşə məşğulluğu aşağıdakı struktura malik olmuşdur:

işsizlər – 85,4%;

fəhlə və kəndlilər – 8,4%;

qulluqçular – 4,3%;

təhsil alanlar – 1,9%.¹

Böyük ictimai təhlükəli olmayan cinayətlər törətmiş şəxslər arasında ilk dəfə cinayət törədən şəxslərin sayı mütləq çoxluq təşkil edirsə, az ağır cinayətlər törədənlər arasında əvvəl məhkum olunmuşların xüsusi çəkisi 35,5%-dir.²

Göstərilən dövrdə törədilmiş az ağır cinayətlər arasında CM-in aşağıdakı maddələri ilə nəzərdə tutulmuş əməllər daha geniş yayılmışdır: 177.2 (ağırlaşdırıcı hallarda oğurluq); 178.2 (ağırlaşdırıcı hallarda dələduzluq); 180.1 (soyğunçuluq); 228.1, 228.2 və 228.4 (qanunsuz olaraq odlu silah, onun komplekt hissələrinin, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr və qurğular əldə

¹ Мялуматлар Дювлят Статистика Комитясинин рясми няшриндя олан бяндляр цзя группашдырылмышдыр.

² Бурада гейд олунмалыдыр ки, орта статистик криминоложи мялуматлар цмумийятля эютцрцкдя нисби сабит характер дашыйыр. Беля ки, 1981-1990-бу иллярдя дя аз абыр ынайятляр тюрядян шяхсляр арасында яввял мяшқум олунмушларын хцсуси чякиси тягрибян 35% тяшкил етмишдир; даща чох «криминоэен» олан йаш катэгорийасы демяк олар ки, цст-цстя дцщцр. Бунунла беля, мяшьуллуг цзя эюстярибильярдя кяскин уйьунсузлуг мцшацидя олунур: эюстярилян дюврдя (1981-1990) мяшқумлар арасында ишсизлярин сайы 22,2% тяшкил едирдися, 2001-ьи илдя бу рягямин 4 дяфя артмасынын (85,4%) шациди олуруг. Ятрафлы бах: *Аликперов Х.Д.* Преступность и компромисс. Баку, 1992, с.20-22

etmə, başqasına vermə, satma, saxlama, daşıma və gözdirmə); 234.1 və 234.2 (qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma); 237.1 (qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkiləri kultivasiya etmə); 238.1 (narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlama); 263.1 və 263.2 (yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma); 315.1-ci maddə (hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı müqavimət göstərmə və ya zor tətbiq etmə).

Ölkə ərazisində 2000-ci ilin sentyabr ayınadək qüvvədə olmuş cinayət qanunvericiliyində az ağır cinayətlər anlayışı konkret ifadə olunmasa da, həm ağır (həmçinin xüsusilə ağır) cinayətlərin, həm də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin tipik əlamətlərini, onların doğurduğu nəticələrin məzmununu öyrənərək görmək olur ki, həmin iki qrup cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin həddləri arasında böyük fərq olmuşdur.

Həmin dövrdə hüquq nəzəriyyəsində az ağır cinayətlər kateqoriyasının fərqləndirilməsinin zəruri olduğu dəfələrlə israr olunmuşdu. Müəlliflərin əksər hissəsi cinayətlərin təsnifatı məsələsini nəzərdən keçirərkən bu qrup cinayətləri fərqləndirir və onu müxtəlif cür adlandıırırdılar. Məsələn, N.F.Kuznetsova və P.S.Tobolkin onları «az ağır»¹; A.B.Saxarov – «ağır olmayan cinayətlər»;² P.S.Kardayev – «xeyli ictimai təhlükəli cinayətlər»³; L.V.Krivoçenko, H.S.Qurbanov – «orta ağır

¹ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969, с.149-150; Толкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск, 1983, с.154

² Сахаров А.Б. О классификации преступлений / Сб.: Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 17, М., 1972, с.52-54

³ Кардаев П.С. Классификация преступлений по степени их тяжести в советском уголовном праве. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук, Свердловск, 1977

cinayətlər»¹ adlandırır. Bütün bu hallarda söhbət şübhəsiz ki, ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə ağır cinayətlər və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər arasında mövqe tutan cinayətlər qrupundan gedirdi.

1960-cı il CM-in 7-1-ci maddəsinin təhlili göstərir ki, ağırlaşdırıcı əlamətlərin mövcud olduğu hallarda daha yüksək ictimai təhlükə kəsb edən cinayətkar əməllərin böyük qrupunu qanunverici ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etmişdir. Ağırlaşdırıcı əlamətlərin olmadığı hallarda isə bu cinayətlər, aşkardır ki, az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olunmalı idi. Bilavasitə obyekt kifayət qədər mühüm ictimai münasibətlər olan, lakin subyektiv cəhəti təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə səciyyələnən cinayətkar əməllər (bunlar əsasən, müxtəlif təhlükəsizlik qaydalarının pozulması ilə əlaqədar olan və insan tələfatına, yaxud digər ağır nəticələrə səbəb olan cinayətlər idi) də az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olunmalı idi, çünki 7-1-ci maddə yalnız qəsdən törədilən cinayətləri nəzərdə tuturdu.

1999-cu il CM qanunvericilik tarixində ilk dəfə olaraq bu cinayətləri ayrıca kateqoriyaya daxil etmiş və onları «az ağır cinayətlər» adlandırmışdır. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, Rusiya cinayət qanunvericiliyi həmin kateqoriyanı ifadə etmək üçün «prestupleniə sredney təjesti» (Rusiya Federasiyası CM-in 15-ci maddəsinin 3-cü hissəsi) terminindən istifadə edir. Həm RF,² həm də Azərbaycan Respublikasının CM-də məzmunca eyni olan bir cinayət institutunun (cinayətlərin kateqoriyalara bölünməsi) eyni bir kateqoriyanın fərqli adlandırılması tərcümə xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Bu kateqoriyanın adı RF CM-dən hərfi tərcümədə «orta ağır cinayətlər» kimi alınır ki, bu da görünür, Azərbaycan qanunvericisinin fikrincə məqbul ifadə hesab edilməmişdir. Bu

¹ *Кривоченко Л.Н.* Классификация преступлений. Харьков, 1979, с.53; *Курбанов Г.С.* Авторский проект Общей части нового Уголовного кодекса Азербайджанской Республики. Баку, 1997, с.26

² Бурада РФ ЫМ-ин илкин редаксийасы нязрядя тутулур.

səbəbdən, «az ağır cinayətlər»¹ anlayışına üstünlük verilmişdir və biz bu anlayış altında məhz II kateqoriya cinayətləri nəzərdə tuturuq.

Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası cinayət qanunlarında az ağır cinayətlər kateqoriyasının müqayisəli təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikası CM-də əksər hallarda (25 əməl) bu kateqoriyanın ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi daha ciddi müəyyən olunmuşdur (RF CM-də 23 halda həmin əməllər ümumiyyətlə cinayət hesab olunmur). Bu, müvafiq cinayət qanunlarının şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər bölmələrinə daxil edilən az ağır cinayətlərin təhlili zamanı xüsusilə qabarıq biruzə olunur.

Az ağır cinayətlərin daha müfəssəl təhlilinə başlamazdan əvvəl, onların 1999-cu il CM-in Xüsusi hissə sistemində yerləşməsinə və xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

¹ Рус дилиня щярфи тыръцмядя «менее тяжкие преступления».

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
az ağır cinayətlər və onların xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 10

Xüsusi hissə	Az ağır cinayətlərin sayı	Cinayət tərkibinin növü				Təqsirin forması		
		Əsas	Tövsiyəçici	Xüsusi təvsiyəçici	Müstəsna təvsiyəçici	Qəsd	Ehtiyatsızlıq	Qarışıq
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə VII	3	2	1	-	-	3	-	-
Fəsil: 16	1,3 2	1	1	-	-	2	-	-
17	1	1	-	-	-	1	-	-
Bölmə VIII	48	19	22	7	-	44	4	3
Fəsil: 18	21 25	12	9	4	-	22	3	3
19	5	1	4	-	-	5	-	-
20	3	3	-	-	-	3	-	-
21	11	-	8	3	-	10	1	-
22	4	3	1	-	-	4	-	-
Bölmə IX	35	8	21	2	-	34	1	1
Fəsil: 23	15,3 12	2	6	1	-	11	1	-
24	23	6	15	1	-	23	-	1
Bölmə X	63	30	25	8	-	45	18	7
Fəsil: 25	27,5 24	13	10	1	-	15	9	1
26	11	9	2	-	-	11	-	-
27	5	3	2	-	-	5	-	-
28	10	2	2	6	-	10	-	4
29	10	3	6	1	-	1	9	-
30	3	-	3	-	-	3	-	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə XI	51 22,3	23	25	2	1	49	2	-
Fəsil: 31	6	4	2	-	-	5	1	-
32	25	10	13	1	1	25	-	-
33	10	7	3	-	-	9	1	-
34	10	2	7	1	-	10	-	-
Bölmə XII	29 12,6	15	14	-	-	21	8	-
Fəsil: 35	29	15	14	-	-	21	8	-
CƏMI -								
Mütl. rəq-lə:	229	100	109	19	1	196	33	11
Faizlə:	100	43,7	47,6	8,3	0,4	85,6	14,4	4,8

Qeyd: cədvəlin 2-ci sütununda və 3-9-cu sütunların axıncı sətirlərində az ağır cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Az ağır cinayətlər CM-in Xüsusi hissəsinin bütün bölmə və fəsilərində yer alır (bax: 10 №-li cədvəldə 2-ci sütun). Bu cinayətlərin ən böyük kəmiyyəti (II kateqoriyaya daxil olan bütün cinayətlərin 27,5%-i) X bölmədə (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) cəmlənmişdir. Az ağır cinayətlərin CM-in hər bir bölməsi üzrə bütün cinayət əməlləri arasında xüsusi çəkisini digər kateqoriyalarla müqayisə etsək, aydın olur ki, X, XI və XII bölmələrdə (müvafiq olaraq 43,7; 46 və 46,8%) onların sayı digər kateqoriya cinayətlərdən yüksəkdir (bax: 3 №-li cədvəlin 5-ci sütunu). Ən aşağı faiz nisbəti (9,4%) VII bölmədə (sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər) qeydə alınır.

Az ağır cinayətlərdə təqsirin formasının təhlili göstərir ki, bu kateqoriya cinayətlər arasında mütləq çoxluq (85,6%) qəsdən törədilən cinayətlərə aiddir (bax: 10 №-li cədvəlin 7, 8, 9-cu sütunları). Qəsdən törədilən az ağır cinayətlər sırasında 11 tərkib (4,8%) təqsirin qarışıq forması ilə törədilir. Bunlar, cinayətlərin tövsifedici növləridir ki, burada məsuliyyətin

diferensiasiyasının əsasında təqsirkarın qəsd niyyəti ilə əhatə olunmayan ağır nəticələrin baş verməsi dayanır (məsələn, 136.3; 137.2; 222-2.2 maddələr).

Ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllər 33 tərkibdə nəzərdə tutulmuşdur, bu isə II kateqoriyanın 14,4%-ni təşkil edir. Yeni CM-də bəzi ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilməsi az ağır cinayətlər kateqoriyasında ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin məzmununu əvvəlki cinayət qanunvericiliyinə nisbətən daraltmışdır. Bu gün həmin məsələ hüquq elmində ən mübahisəli problemlərdən biridir və hesab edirik ki, gələcəkdə cinayət qanunvericiliyi düzgün istiqamətə təkmilləşdirilərsə, az ağır cinayətlər kateqoriyası ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılan ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər hesabına genişlənəcəkdir.

Bu məsələdə Qazaxstan Respublikası CM-in (maddə 10), Belarus Respublikası CM-in (maddə 12) mövqeləri təqdirəlayiqdir. Onlar yeni CM-in məhz ilkin redaksiyasında ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etməyi bərlər. Artıq qeyd olunduğu kimi, RF cinayət qanunvericiliyində də 2003-cü ilin dekabrında edilmiş dəyişikliklə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılmışdır.

Hazırda az ağır cinayətlər kateqoriyasında ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin sayını Azərbaycan Respublikası CM-in ilkin redaksiyası ilə müqayisə etdikdə görürük ki, onların sayı birincisi, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla bu kateqoriyaya keçmiş 6 tərkibin, ikincisi, CM-ə daha sonralar əlavə olunmuş ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin (məsələn, 222-1.2; 224-1; 224-2 maddələr) hesabına artmışdır.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılması və müvafiq olaraq az ağır cinayətlər və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər

kateqoriyasına aid edilməsi tamamilə düzgündür. Lakin fikrimizcə, bu zaman eyni bir kateqoriyaya (I və ya II) daxil edilən qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin səciyyəsi, daha doğrusu, müxtəlif sosial-hüquqi təbiəti nəzərə alınmalıdır. Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi nisbətən aşağı olsa da, onların törədilməsi eyni kateqoriya daxilində qəsdən törədilən cinayətlər ilə müqayisədə daha ağır ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi ilə səciyyələnir.

Beləliklə, obyektiv baxımdan II kateqoriya daxilində (həmçinin I və III kateqoriyalarda) ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər qəsdən törədilən cinayətlərdən heç də az təhlükəli deyildir, lakin subyektiv olaraq, yəni təqsirin formasını və motivləri nəzərə aldıqda, onların bir kateqoriyada olduqları qəsdən törədilən cinayətlərə nisbətən az təhlükəli olması aşkardır. Və bu CM-in 15-ci maddəsində tipik sanksiyalar müəyyən edilərkən mütləq nəzərə alınmalı, daha dəqiq desək, eyni bir kateqoriyaya daxil olan qəsd və ehtiyatsızlıq cinayətləri üçün tipik sanksiyalar fərqli qaydada müəyyən edilməlidir. 2003-cü ildə RF cinayət qanunvericiliyi ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarmaqla məhz bu cür mövqe tutmuşdur. Belə ki, RF CM-in 15-ci maddəsinin 3-cü hissəsində orta ağır cinayətlər¹ «törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının maksimal həddi beş ildən artıq olmayan qəsdən cinayətlər və törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının maksimal həddi iki ildən artıq olan ehtiyatsızlıq cinayətləri» kimi müəyyən olunur.

1999-cu il CM-in ilkin redaksiyası üzrə az ağır cinayətlərin təhlili göstərir ki, əksəriyyət etibarlı ilə (60%) onlar cinayətlərin əsas növlərindən, daha doğrusu, ağırlaşdırıcı hallar

¹ РФ ҮМ-дә орта абыр ынаиятляр категориясы Азярбайъан Республикасы ҮМ-ин аз абыр ынаиятляр категориясына уйбундуp.

olmadan törədilən cinayətlərdən ibarət olmuşdur. Bu fakt təsdiq edir ki, III kateqoriya cinayətlərdən fərqli olaraq II kateqoriya cinayət tərkiblərinin qurulması zamanı həlledici rol ictimai təhlükəliliyin dərəcəsinə deyil, xarakterinə aid olmuşdur. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla az ağır cinayətlər kateqoriyasına keçmiş ağır cinayətlərin əksər çoxluğu mürəkkəb növ (tövsifedici və ya xüsusilə tövsifedici) cinayətlərdir. Həmin tərkiblər, habelə sonradan əlavə olunmuş 222-1.2; 222-2.2-ci maddələr əsas və mürəkkəb növ tərkiblərin nisbətini xeyli dəyişmişdir. Belə ki, CM-in qüvvədə olan redaksiyasında 100 (43,7%) əsas; 109 (47,6%) tövsifedici; 19 (8,3%) xüsusilə tövsifedici və 1 (0,4%) müstəsna tövsifedici növ az ağır cinayət tərkibi mövcuddur (bax: 10 №-li cədvəlin 3, 4, 5 və 6-cı sütunları).

İndi isə, CM-in Xüsusi hissəsini maddələr üzrə təhlil etməklə, az ağır cinayətlərin mürəkkəb növlərinin formalaşmasında hansı ağırlaşdırıcı halların müəyyənəyici rola malik olduğunu araşdırmaq.

Bunlar cinayət əməlinin:

1) bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən (133.2.3¹; 144-2.2.6; 145.2.4; 159.2.2; 165.2.2; 165-1.2.2; 165-2.2.2; 165-3.2.2; 166.2.2; 177.3.1; 178.2.1; 179.2.1; 184.2.1; 184.3.1; 185.2.1; 192.2.2; 193.2.3; 194.2.1; 201.2.2; 205.2.2; 208.2.2; 213-2.2.1; 221.2.1; 227.2.1; 228.2.1; 229.2.1; 236.2.1; 240.2.1; 243.2.2; 244.2.2; 256.3; 258.3.2; 271.2.1; 283.2.3; 299.4; 304.2.1; 318.2; 328.2.1; 330.2.1; 332.2.3; 341.2.1; 349.2.2-ci maddələr);

2) təkrarən (144-2.2.2; 165.2.1; 165-1.2.1; 165-2.2.1; 165-3.2.1; 166.2.1; 177.2.2; 178.2.2; 179.2.2; 184.2.2; 185.2.2; 201.2.1; 205.2.1; 213-1.2.2; 221.2.1; 228.2.2; 229.2.2; 236.2.2; 240.2.2; 244.2.1; 318.2; 319.2; 332.2.1; 349.2.1-ci maddələr);

¹ 2 ийун 2001-ғы ил Ганунун гцввяйя минмясиндяк абыр ғынайятляр категориясына дахил олан ямяллярин алтындан хятт чякилиб.

3) xüsusi amansızlıqla, zərərçəkənə ağır iztirablar verməklə (127.2.2-ci maddə);

4) sifarişlə (127.2.2; 133.2.1; 243.2.1-ci maddələr);

5) ümumi təhlükəli üsulla (127.2.3; 186.2.2; 260.2-ci maddələr);

6) silahdan və silah qismində istifadə olunan predmetlərdən istifadə etməklə (145.2.6; 221.3; 330.2.2; 332.2.4¹; 304.2.3; 309.2; 341.2.2-ci maddələr);

7) zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə (137.2; 145.2.5;² 159.4.1;³ 185.2.3; 199.3; 227.2.3; 283.2.1; 288.3; 299.3; 299.4; 304.2.2; 309.2; 315.2; 317.2; 318.2 maddələr);

8) şəxsin ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməklə ittiham olunması ilə (290.2; 294.3; 296.2; 297.2; 307.2; 307.3; 323.2-ci maddələr);

9) informasiyanın gizli yolla götürülməsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etməklə (302.2-ci maddə);

10) kütləvi informasiya vasitələri ilə (101.2-ci maddə);

11) ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəsini yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə (221.2.2-ci maddə);

12) yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə (177.2.3-cü maddə);

13) müharibə vaxtı və ya döyüş şəraitində (321.2; 335.2; 340.2; 342.2; 348.2; 349.2.4-cü maddələr);

¹ 330.2.2; 332.2.4; 341.2.2-ғы маддлярдя йалныз силашдан истифадя етмякля.

² 145.2.5; 299.4; 304.2.2; 315.2-ғы маддлярдя щяйат вя сабламлыг цццн тящлцкяли; 185.2.3; 227.2.3; 288.3; 299.3; 317.2-ғы маддлярдя ися щяйат вя сабламлыг цццн тящлцкяли олмайан зор тятбиг етмякля.

³ 159.4.1-ғы мадддя щямчинин яла алма, алдатма иля.

14) təqsirkar üçün aşkar sürətdə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsə qarşı (133.2.4; 137.3; 243.2.1-ci maddələr);

15) zərərçəkmiş şəxsin təqsirkar şəxsdən maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmasından istifadə etməklə (137.3-cü maddə);

16) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə yetkinlik yaşına çatmayana qarşı (139.2; 144-2.2.3;¹ 133.2.4; 145.2.3-cü maddələr);

17) təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı (133.2.2; 144-2.2.4; 145.2.2-ci maddələr);

18) iki və ya daha çox şəxsə qarşı (122.2; 124.2; 133.2.1; 139.2; 145.2.1; 332.2.2-ci maddələr);

19) zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özü və ya yaxın qoxumlarına qarşı (127.2.1; 133.2.5-ci maddələr);

20) zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurmaqla (200.3; 330.2.3-cü maddələr);

21) ağır nəticələrə səbəb olmaqla (186.2.2; 211.2; 212.2; 284.2; 294.3; 301.2; 309.2; 314.2; 316.2; 316-1.3; 319.2; 338.2; 339.2; 341.2.3; 342.2; 349.2.3-cü maddələr);

22) ehtiyatsızlıqdan ağır nəticələrə səbəb olmaqla (200.4; 222-1.2; 222-2.2; 223.2; 225.2; 272.2; 273.2; 314.2-ci maddələr);

23) ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurmaqla (136.3; 330.2.3; 332.2.5-ci maddələr);

24) ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olmaqla (136.3; 141.4; 142.3; 162.2; 200.4; 222-1.2; 223.2; 225.2; 250.3; 251.3; 252.3; 254.3; 262.2; 263.2; 265.2; 266.2; 267.2; 267.3;¹ 268.2; 314.2; 350.2; 351.2-ci maddələr);

¹ 139.2; 144-2.2.3; 145.2.3 маддлярдя йеткинлик йашына чатмама фактынын тягсиркара акшар сурятдя бялли олмасы тяляб олунмур.

¹ 267.3-ьц мадддя – ещтийатсызлыгдан ики вя даща чох зяррячкмиш шяхсин шьялак олмасына сябяб олдугда.

25) xeyli miqdarda ziyan vurmaqla (177.2.4; 178.2.4; 179.2.4; 184.2.3; 185.2.4-cü maddələr);

26) külli miqdarda ziyan vurmaqla (184.3.2; 186.2.1; 189-1.2; 192.2.1; 193.2.1; 194.2.4; 195.2; 196.2; 197.2; 205.2.3; 208.2.1; 211.2; 212.2; 213.4; 213-1.2.1; 271.2.3-cü maddələr);

27) xuliqanlıq niyyəti ilə (127.2.3-cü maddə);

28) zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumlarından istifadə etmək məqsədilə (127.2.4-cü maddə);

29) vəzifəli şəxs tərəfindən və ya şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə edilməklə (101.2; 144-2.2.5; 146.2; 157.3; 158.3; 159.2.3; 178.2.3; 179.2.3; 194.2.2; 227.2.2; 256.3; 258.3.1; 271.2.2; 283.2.2; 286.3; 306.2-ci maddələr);

30) xidməti vəzifələrin lazımınca yerinə yetirməməsi nəticəsində (140.4-cü maddə);

31) yetkinlik yaşına satsmayı tərbiyə etmək vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən (170.2-ci maddə);

32) əvvəllər talama və ya həda-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən (184.3.3; 194.2.3¹-cü maddələr)

t ö r ə d i l m ə s i d i r.

Göründüyü kimi, az ağır cinayətlərin tövsifedici və xüsusilə tövsifedici tərkiblərində ağırlaşdırıcı hallar qismində müxtəlif obyektiv və subyektiv əlamətlər çıxış edir: qəsd obyektinin xüsusi əlamətləri (zərərçəkmiş şəxslərin sayı, yaşı, fizioloji xüsusiyyətləri); obyektiv cəhətin xüsusiyyətləri (cinayətin törədilməsinin yeri, vaxtı, üsulu, şəraiti; baş vermiş ictimai təhlükəli nəticələr; iştirakçılığın formaları); subyektiv cəhətin xüsusiyyətləri (təqsirin qarışıq forması); subyektin xüsusi əlamətləri (eyni qəbil cinayətlərə görə əvvəlki məhkumluqların olması, vəzifə və ya qulluq mövqeyi).

¹ 194.2.3-ъц маддяда – яввялляр бу ынайятя эоря мящкум едилмиш шяхс тяряфиндян.

Bu cür diferensiasiya meyarları ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə də xasdır. Buna görə də, az ağır cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini müəyyən edən əsas amil qismində cinayətkar qəsdin obyektiv və subyektiv əlamətlərinin müxtəlif məcmuları çıxış edir. Məsələn, insan ölümü qismində cinayətkar nəticənin təqsirin qarışıq forması ilə baş verməsi əsasən ağır cinayətlər üçün səciyyəvidir, lakin insan ölümü təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə baş verirsə, həmin əməllər az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olunur (162.2; 222-1.2; 223.2; 225.2 və s. maddələr). Yaxud, əməlin iştirakçılığın müxtəlif formaları ilə törədilməsi əməlin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına və ya az ağır cinayətlər kateqoriyasına diferensiasiya edilməsinin əsas meyarlarından biridir (185.2.1; 221.2.1; 318.2 və s. maddələr).

Az ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edərkən qanunverici bəzi hallarda əsas cəza ilə yanaşı əlavə cəzaların da tətbiq olunmasını zəruri hesab etmişdir. Əyanilik üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də az ağır
cinayətlərə görə əmlak müsadirəsi və əlavə cəzalar
(1 mart 2007–ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 11

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə IX	35	3	8	2	2	2	2	-
Fəsil: 23	12	1	3	-	-	-	-	-
24	23	2	5	2	2	2	2	-
Bölmə X	63	1	3	4	8	10	-	2
Fəsil: 25	24	1	-	-	6	6	-	-
26	11	-	3	1	-	1	-	-
27	5	-	-	-	-	-	-	-
28	10	-	-	1	2	3	-	-
29	10	-	-	2	-	-	-	2
30	3	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XI	51	5	-	8	5	12	1	-
Fəsil: 31	6	-	-	3	-	3	-	-
32	25	-	-	3	2	5	1	-
33	10	5	-	2	3	4	-	-
34	10	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XII	29	-	-	1	1	-	-	2
Fəsil: 35	29	-	-	1	1	-	-	2
CƏMİ -		Müsadirə			Əlavə cəzalar			
Mütləq rəq-lər:	29	9	13	24	26	43	3	4
Faizlə:	100	3,9	5,7	10,5	11,4	18,8	1,3	1,7
Xüsusi hissə	Az ağır cürdə	mütləq	mümkün	mütləq	mümkün	maddə 42.0.3	maddə 42.0.1	maddə 42.0.2
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə VII	3	-	-	-	1	1	-	-
Fəsil: 16	2	-	-	-	1	1	-	-
17	1	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə VIII	48	-	2	9	9	18	-	-
Fəsil: 18	25	-	-	5	8	13	-	-
19	5	-	-	1	-	1	-	-
20	3	-	-	-	-	-	-	-
21	11	-	2	2	1	3	-	-
22	4	-	-	1	-	1	-	-

Qeyd: CM-in 42.0.1-ci maddəsi - cərimə; 42.0.2-ci maddəsi – nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə; 42.0.3-cü maddəsi – müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzalarını nəzərdə tutur.

Əvvəlki paraqraflarda əmlak müsadirəsi ilə bağlı araşdırma aparılmışdır. Burada əsas diqqət ona yönəlməlidir ki, az ağır cinayətlərin daha çox qisminin sanksiyası əsas cəzalarla yanaşı, müxtəlif əlavə cəza növləri də nəzərdə tuturlar (bax: 11 №-li cədvəlin 5 və 6-cı sütunları). Belə sanksiyalar 18-ci (həyat və sağlamlıq əleyhinə cinayətlər); 25-ci (ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər); 32-ci (ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər) və 33-cü (korrupsiya cinayətləri və dövlət hakimiyyəti, dövlət qulluğu mənafeyi, yerli özünüidarə orqanlarında, habelə kommersion və ya qeyri-kommersion təşkilatlarında qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlər) fəsilərində daha çoxdur, ümumiyyətlə isə, onların sayı 50 təşkil edir ki (əmlak müsadirəsi istisna olmaqla), bu da az ağır cinayətlərə görə müəyyən edilən bütün sanksiyaların 21,8%-i deməkdir. 24 sanksiyada (bütün sanksiyaların 10,5%-i) əlavə cəzanın tətbiqi mütləq xarakter daşıyarsa, 26 sanksiyada (11,4%) bu, məhkəmələrin mülahizəsinə həvalə olunmuşdur. Əlavə cəzaların üç növü içərisində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə (maddə 42.0.3) daha çox – 43 sanksiyada (18,8%) nəzərdə tutulmuşdur. Əlavə cəzaların digər iki növünü – cəriməni (maddə 42.0.1) və nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququndan məhrum etməni (maddə 42.0.2) nəzərdə tutan sanksiyaların sayı təqribən bərabərdir, daha doğrusu, cərimə 3 sanksiyada (1,3%), nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququndan məhrum etmə 4 sanksiyada (1,7%) müəyyən olunmuşdur.

Əlavə cəzaların hər birinin mahiyyəti nəzərə alınmaqla, cərimə – iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərə və dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlərə (194.1; 205.1-ci maddələrdə mütləq; 303.2-ci maddədə məhkəmənin mülahizəsi

ilə); nəqliyyat vasitəsini idarə etmə hüququndan məhrum etmə – hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərə (263.1; 263.2; 351.2-ci maddələrdə mütləq; 351.1-ci maddədə məhkəmənin mülahizəsi ilə) görə tətbiq olunur.

Beləliklə, az ağır cinayətlər kateqoriyasının ağır və xüsusilə ağır cinayət kateqoriyalarından fərqlərindən biri odur ki, bu kateqoriya daxilində məsuliyyət əsas cəzalarla yanaşı həmçinin əlavə cəzaların tətbiqi yolu ilə diferensiasiya edilmişdir. Fikrimizcə, bu yolla qanunverici cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsədinə nail olmağı güdür, belə ki, sankiyası əlavə cəza qismində, məsələn, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə nəzərdə tutan cinayətlərin subyektləri əksər hallarda xüsusi əlamətlə səciyyələnirlər. Misal olaraq, 135 (evtanaziya); 136 (qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə, tibbi sterilizasiya); 138 (qanunsuz olaraq biotibbi tədqiqatlar aparma və ya qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə); 140.4 (insan immuncəatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma); 141.4 (qanunsuz abort etmə); 142.3 (xəstəyə kömək göstərməmə) və s. maddələr göstərilə bilər.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla kateqoriya sərhədlərinin dəyişilməsində əmlak müsadirəsi bu kateqoriya üzrə yalnız 234.3 (qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma) və 235.2-ci (narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə) maddələrdə nəzərdə tutulmuşdu. Hazırda az ağır cinayətlərin 22 sanksiyasında əmlak müsadirəsi mövcuddur ki, bunlardan da 10 sanksiya (177.2; 178.2; 179.2; 184.3; 194.2; 199.3; 204.1; 205.2; 206.2; 234.2 maddələr) ağır cinayətlər kateqoriyasından keçmişdir. Aydın olduğu kimi, az ağır cinayətlərin törədilməsinə görə əmlak müsadirəsinin

əvvəlki tətbiq dairəsi məhz bir sıra cinayətlərin ağır cinayətlər sırasından II kateqoriyaya keçməsi nəticəsində genişlənməmişdir.

Məlumdur ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi sanksiyanın məzmununda öz əksini tapır. Bu səbəbdən, az ağır cinayətlər kateqoriyasını təhlil edərkən konkret cinayət tərkiblərinə tətbiq olunan azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddətlərinə, habelə alternativ sanksiyalarda daha yüngül cəza növünün tətbiq olunma imkanına diqqət yetirmək lazımdır.

Əyanılıq üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də az ağır cinayətlərin sanksiyalarında cəzanın növləri və həddi
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 12

Xüsusi hissə	Az ağır cinayətlər	Sanksiyanın növü		Sanksiyada azadlıqdan məhrum etmənin həddləri					
		Alternativ	Nisbi - müəyyən	2 ildən – 7 ilə qədər	2 ildən yuxarı – 7 ilə qədər	2 ildən yuxarı – 7 ildən aşağı	2 ildən aşağı – 7 ildən aşağı	4 (5) ilə qədər	3 ilə qədər
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bölmə VII	3	1	2	2	-	-	-	-	1
Fəsil: 16	9,4 2	1	1	1	-	-	-	-	1
17	1	-	1	1	-	-	-	-	-
Bölmə VIII	48	24	24	5	2	8	-	6	27
Fəsil: 18	36,7 25	12	13	5	2	2	-	5	11
19	5	2	3	-	-	3	-	-	2
20	3	2	1	-	-	1	-	-	2
21	11	8	3	-	-	-	-	1	10
22	4	-	4	-	-	2	-	-	2
Bölmə IX	35	19	16	7	11	4	1	3	9
Fəsil: 23	35,4 12	9	3	2	5	2	1	-	2
24	23	10	13	5	6	2	-	3	7

Bölmə X	63	24	39	12	6	14	1	8	22
	<i>43,1</i>								
Fəsil: 25	24	11	13	2	4	6	1	2	9
26	12	3	8	3	2	-	-	1	5
27	5	3	2	-	-	2	-	1	2
28	10	2	8	3	-	5	-	2	-
29	10	3	7	3	-	1	-	2	4
30	3	2	1	1	-	-	-	-	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bölmə XI	51	19	32	14	9	3	4	7	14
	<i>46</i>								
Fəsil: 31	6	2	4	2	1	1	-	2	-
32	25	10	15	8	4	1	2	-	10
33	10	7	3	3	2	-	-	2	3
34	10	-	10	1	2	1	2	3	1
Bölmə XII	29	9	20	7	7	4	1	3	7
	<i>46,8</i>								
Fəsil: 35	29	9	20	7	7	4	1	3	7
CƏMİ -									
Mütl. rəq-lə:	229	96	133	47	35	33	7	27	80
Faizlə:	100	41,9	58,1	20,5	15,3	14,4	3,1	11,8	35

Qeyd: a) 2-ci sütunda az ağır cinayətlərin müvafiq bölməyə daxil edilmiş cinayət tərkiblərinin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbəti kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 3-10-cu sütunların son sətirlərində az ağır cinayətlərin ümumi sayına (2-ci sütunun son sətri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə göstərilmişdir.

Bu cinayət kateqoriyasında alternativ quruluşlu sanksiyaların xüsusi çəkisi ağır cinayətlərlə¹ müqayisədə xeyli yüksəkdir – 96 sanksiya, bu da bütün az ağır cinayətlərin 41,9%-ni təşkil edir (bax: 12 №-li cədvəlin 3-cü sütunu). Bütün alternativ sanksiyalarda cəza növlərindən biri azadlıqdan məhrum etmədir. Ağır cinayətlər (III kateqoriya) arasında yeganə sanksiyada (maddə 312.2) azadlıqdan məhrum etmənin

¹ БЫЫ категорияда йалныз бир санксийа (маддя 312.2) алтернатив гурулмушдур.

alternativi qismində yalnız bir cəza növünün – cərimənin tətbiq imkanı nəzərdə tutulursa, II kateqoriya cinayətlərdə alternativ sanksiyalarda əsas cəza növlərinin tam dəsti bu və ya digər nisbətlərdə özünə yer tapır. Az ağır cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin alternativi olaraq ən geniş yayılmış cəzalar – cərimə, islah işləri və azadlığın məhdudlaşdırılmasıdır. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə ağır cinayətlər kateqoriyasından fərqli olaraq, burada nəinki əlavə, həm də əsas cəza qismində nəzərdə tutulmuşdur, məsələn, 308.1-ci (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə) maddədə.

Bununla belə, az ağır cinayət törətmiş şəxslər barəsində azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaların tətbiq imkanının mövcud olması, fikrimizcə, CM-in Ümumi və Xüsusi hissələri arasında ziddiyyət doğurur. Bununla, II kateqoriya cinayətlərə görə I kateqoriya üçün nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəzalar tətbiq etmək imkanı yaranır, bu isə təsnifatın məntiq qaydalarının pozulması hesab olunmalıdır.

Az ağır cinayətlərə görə məsuliyyət təyin edən normaların sanksiyalarının əksər qismi (58,1%) nisbi-müəyyən quruluşa malik olmaqla, yeganə cəza növü qismində azadlıqdan məhrum etməni nəzərdə tutur. CM-in 15.3-cü maddəsinin qüvvədə olan redaksiyası az ağır cinayətlərin tipik sanksiyasını belə müəyyən edir: «azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq olmayan». Bununla qanun II kateqoriya cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin faktiki olaraq üç aydan (maddə 55.2) yeddi ilədək istənilən müddətə tətbiq olunması imkanına yol verir. Üç aydan iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə həmçinin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin (I kateqoriya) tipik sanksiyasını təşkil etdiyindən, baxılan halda biz kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü prinsipinin pozulması faktı ilə rastlaşırıq.

Digər kateqoriyaların tədqiqində olduğu kimi, burada da göstərilən ziddiyyətin aradan qaldırılması üçün iki həll variantı təklif edirik:

1) az ağır cinayətlərə görə I kateqoriyanın tipik sanksiyası hüdudlarında cəza təyin edilərkən konkret əməl böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət hesab olunmalıdır ki, real təyin olunmuş cəzaya uyğun cinayət-hüquqi nəticələr tətbiq edilə bilsin;

2) bütün az ağır cinayətlərin sanksiyaları təftiş edilməli, ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsini nəzərə almaqla bu əməllərə görə CM-in 15.3-cü maddəsinə və təsnifatın məntiqi qaydalarına tam uyğunluq təşkil edən sanksiyalar müəyyən olunmalıdır.

Ayrı-ayrı az ağır cinayətlərin sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddətlərinə əsaslanaraq, II kateqoriya daxilində diferensiasiya aparmaq olar.

Bu məqsədlə, biz az ağır cinayətlərin iki qrupunu fərqləndiririk:

I qrup

Bu təsnifat daxilində birinci qrupa aid etdiyimiz az ağır cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi ikinci qrupa daxil olan cinayətlərlə müqayisədə daha ağırdır. Göstərilən hal həmçinin onunla izah edilə bilər ki, birinci qrupa daxil etdiyimiz cinayətlərin təqribən yarısı 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla ağır cinayətlər kateqoriyasından II kateqoriyaya keçmişdir.

Bunlar: sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının minimal müddəti iki il və ya iki ildən yuxarı, maksimal müddəti isə 15.3-cü maddədə göstərilən tipik sanksiyanın hüdudlarına uyğun, yəni yeddi ilədək, nəzərdə tutulmuş cinayətlərdir. CM-də 115 belə tərkib vardır ki, bu da

bütün az ağır cinayətlərin 50,2%-ni təşkil edir (bax: 12 №-li cədvəlin 5, 6 və 7-ci sütunları).

Bu qrupa daxil edilən az ağır əməllərin sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmənin həm yuxarı, həm də aşağı həddi göstərilmişdir. Təsnifat qaydalarına əməl edilməsi baxımından bu, təbii ki, daha düzgün seçim hesab olunur. Başqa sözlə, həmin cinayətlərin bir çox qisminin sanksiyaları kateqoriyaların sərhəd dürüstlüyü tələblərinə cavab verir: cəzanın aşağı həddi əvvəlki I kateqoriyanın tipik sanksiyasının yuxarı həddi ilə sərhədlənir.

Bununla belə, 115 sanksiyadan heç də hamısı CM-in 15-ci maddəsinə və kateqoriyaların sərhəd dürüstlüyü prinsipinə tam uyğun deyildir, yəni, onların bir qismi alternativ olaraq qurulmuşdur ki, bu da I kateqoriyanın tipik sanksiyasının hüdudları daxilindədir.

Beləliklə, birinci qrup daxilində az ağır cinayətləri, sanksiyalarda müəyyən olunmuş azadlıqdan məhrum etmə müddətlərini formal meyar kimi qəbul edərək, cəzanın ağırlığının azalma meyləli üzrə üç yarımqrupa bölmək mümkündür:

a) sanksiyasında minimal müddəti üç, dörd və ya beş il, maksimal müddəti isə yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllər.

Bu yarımqrupa biz ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə görə ən ağır hesab olunan az ağır cinayətləri, yəni 35 cinayət tərkibini (15,3%) daxil edirik (bax: 12 №-li cədvəlin 6-cı sütunu). Göründüyü kimi, baxılan yarımqrupda diferensiasiya meyarı – azadlıqdan məhrum etmənin aşağı hədləridir. Göstərilən bütün əməllər az ağır cinayətlər kateqoriyasına 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla CM-in 15-ci maddəsində tipik sanksiya sərhədlərinin dəyişdirilməsindən sonra keçmişlər. Həmin cinayətlərə görə ən ağır cəzalar: «beş ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə» – 204.2, 227.2, 294.3, 317.2-ci maddələrdə; «dörd ildən yeddi ilədək

müddətə» – 205.2, 346, 349-cu maddələrdə nəzərdə tutulmuşdur. Bu yarımqrupa daxil etdiyimiz digər 28 əmələ görə üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə müəyyən olunmuşdur.

Beləliklə, təhlil olunan sanksiyalarda nəzərdə tutulan azadlıqdan məhrum etmə müddətləri CM-in 15.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş tipik sanksiyanın həddləri ilə tam əhatə olunur. Lakin bu, həmin sanksiyaların hər biri üçün təsnifatın məntiqi qaydalarına riayət olunması anlamına gəlmir. Konkret olaraq, 35 sanksiyadan 6-sı (125; 177.2; 178.2; 179.2; 312-1.1; 344.1-ci maddələr) alternativdir, yəni «üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə» ilə yanaşı digər cəza növləri (cərimə, azadlığın məhdudlaşdırılması, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama) nəzərdə tuturlar ki, bunlar həmçinin 15.2-ci maddənin (I kateqoriya cinayətlərin) tipik sanksiyasının həddləri ilə əhatə olunurlar. Fikrimizcə, eyni bir əmələ görə sanksiyada (məsələn 179.2-ci (özgə əmlakını mənimsəmə və ya israf etmənin tövsifedici növü) maddədə) minimal «şərti maliyyə vahidi məbləğinin iki min misli miqdarda cərimə» və maksimal «yeddi il müddətə azadlıqdan məhrum etmə» cəza arasındakı fərq cəzanın fərdiləşdirilməsi imkanlarından daha çox, korrupsiya mənbəyi kimi istifadə oluna bilər. Deməli, məhkəmə qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən; təkrar; şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə, yaxud xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədilən mənimsəmə və ya israf etməyə görə bir halda 2200 manat məbləğində cərimə, digər halda yeddi il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edə bilər. Sanksiyalarda cəzanın növləri, aşağı və yuxarı hədlər arasında bu qədər böyük fərqi olması heç bir mülahizə ilə özünü doğrultmur və yolverilməz hesab edilir. Fikrimizcə, qanunda misal olunan əmələ görə və ümumiyyətlə kateqoriyasından asılı olmayaraq bütün tamah niyyətli əməllərə

görə cəriməni əsas alternativ cəza növü əvəzinə əlavə cəza kimi müəyyən etmək daha düzgün olardı.

Xülasə, təhlil olunan yarımqrup üzrə cəmi 29 sanksiya CM-in 15.3-cü maddəsinin tələblərinə və eyni zamanda kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına cavab verir.

b) sanksiyası üç və ya dörd ildən beş və ya altı ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllər.

Bu yarımqrupa daxil etdiyimiz cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi üç və ya dörd ilə yüksəldilmiş, eyni zamanda yuxarı hədlər 15.3-cü maddədə göstərilən yuxarı həddə nisbətən beş və ya altı il müddətlərdəki azaldılmışdır. Az ağır cinayətlər kateqoriyasında belə tərkiblərin sayı 33-dür (14,3%) (bax: 12 №-li cədvəlin 7-ci sütunu).

Bunlardan 9 cinayət əməlinin (122.2; 171.1; 199.3; 224-1; 243.2; 244.2; 267.3; 321.2; 338-ci maddələr) sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə «üç ildən altı ilədək müddətə» müəyyən olunmuşdur. 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsinin ilkin redaksiyası üzrə həmin əməllər (CM-ə 30 sentyabr 2005-ci il tarixli Qanunla əlavə olunmuş 224-1-ci maddə istisna olmaqla) ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olunurdu.

19 dekabr 2006-cı il Qanunla CM-ə əlavə olunmuş 189-1.4-cü (təbii qazın və ya istilik enerjisinin talanması¹) maddənin sanksiyası «dörd ildən altı ilə qədər» azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edir. Bu yarımqrupa daxil etdiyimiz digər bütün cinayətlərin (23 tərkib) sanksiyasında

¹ Бу маддяннн ялавя олунмасы тягъыцб доьуруп. Бириньиси, онун адландырылмасында «талама» термининдян истифадя едилмьасы ьидди сящв сайьылмалыдур: ьинайят щцгугунда щамылыггла гябул едилмищ «талама» консепсийасына эюря тябии газ, електрик вя йа истилик енержиси таламанын предмети ола билмьаз. Икиньиси, ЪМ-дя 184-ьц маддяннн (алдатма вя йа етибардан суи-истифадя етмьа йолу иля ямлак зийаны вурма) мьовьудлуьу тябии газ, електрик вя йа истилик енержисинин ганунсуз истифадясиня эюря мясулиййята ьялб етмяк цццн кифайят едир.

«üç ildən beş ilədək müddətə» azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi, «b» yarımqrupuna aid edilən 33 əməlin heç biri üzrə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı və yuxarı müddətləri az ağır cinayətlər kateqoriyasının həddlərindən kənara çıxmır. Lakin üç əmələ (182.1; 189-1.4; 227.1 maddələr) görə alternativ sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı digər daha yüngül cəzalar da müəyyən olunmuşdur. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin (maddə 182.1) və radioaktiv materialları talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmənin (maddə 227.1) ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini nəzərə alsaq, fikrimizcə, bu cinayətlərə görə alternativ deyil, nisbi-müəyyən sanksiyalar qurulmalı idi. Qeyd etdiyimiz kimi, 189-1-ci maddənin CM-ə daxil edilməsini isə yalnız hüquqi nonsens (anlaşılmazlıq) kimi qəbul etmək olar.

Beləliklə, bu yarımqrupa daxil olan 33 əməldən 30-nun sanksiyası 15.3-cü maddənin tələblərinə və eyni zamanda kateqoriyaların sərhəd dürüstlüyü qaydasına uyğundur.

c) sanksiyası iki ildən yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutan əməllər.

Az ağır cinayətlərin bu yarımqrupunu daha çoxsaylıdır – 47 (20,5%) cinayət tərkibi daxil edir (bax: 12 №-li cədvəlin 5-ci sütunu). Bu əməllərə görə müəyyən olunan bütün sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddi «iki il» müddətinə bərabərdir.

Bunlardan yalnız bir sanksiya (maddə 260.2) «iki ildən yeddi ilədək müddətə»; dörd sanksiya (124.2, 263.2, 297.2, 304.2-ci maddələr) «iki ildən altı ilədək müddətə» azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, həmin tərkiblər 2 iyul 2001-ci il tarixli dəyişikliyədək ağır cinayətlər kateqoriyasında olmuşlar.

Beş sanksiya (189-1.3; 211.2; 222-2.4; 283.1; 292.2-ci maddələr) «iki ildən dörd ilədək müddətə» azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edir. Qalan 37 tərkib üzrə sanksiyalarda

azadlıqdan məhrum etmənin müddəti iki ildən beş ilədək müəyyən olunub.

Nəzərdən keçirilən yarımqrupda 15 tərkibin (136.3; 138.2; 138.3; 189-1.3; 193-1.1; 195.2; 196.2; 224-2; 236.1; 256.3; 258.3; 283.1; 288.1; 302.2; 312-1.2-ci maddələr) sanksiyası alternativdir. Onlar azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan digər cəzaların tətbiqini nəzərdə tutur ki, bu da kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına ziddir. Beləliklə, bu yarımqrupa daxil edilmiş 47 tərkibdən yalnız 32 tərkibin sanksiyaları göstərilən qaydaya tam uyğun quruluşdadır.

Ümumiyyətlə, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, birinci qrupa daxil olan 115 az ağır cinayət tərkibinin heç də hamısı 15-ci maddənin tələblərinə və kateqoriyaların sərhəd dürüstlüyü qaydasına bütünlüklə cavab vermir. Onlardan 24-ü üzrə alternativ sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar müəyyən edilir ki, bu da I kateqoriya cinayətlərin tipik sanksiyasının (maddə 15.2) çərçivəsinə düşür. Xülasə, birinci qrupa daxil etdiyimiz az ağır cinayətlərdən 91-nin sanksiyası istər CM-in 15-ci maddəsinin göstərişlərinə, istərsə də təsnifatın məntiq qaydalarına tam uyğundur.

II qrup

Az ağır cinayətlərin ikinci qrupuna 114 tərkib (49,9%) daxildir (bax: 12 №-li cədvəlin 8, 9, 10-cu sütunları). Bu tərkiblər üzrə sanksiyaların heç biri kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına uyğun deyildir. Belə ki, qrupa daxil edilən normaların sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının minimal hədləri I kateqoriyanın maksimal həddindən aşağıdır, maksimal hədləri isə II kateqoriyanın tipik sanksiyasının hüdudlarındadır. Bundan başqa, onların əksər hissəsi (72) alternativ quruluşludur, bu da I kateqoriyanın tipik sanksiyasının hüdudları daxilindədir (maddə 15.2).

Bu qrup daxilində az ağır cinayətlər iki yarımqrupa bölünə bilər:

a) sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının həm aşağı (iki ildən az), həm də yuxarı (yeddi ildən az) hədləri müəyyən olunan əməllər.

Bu yarımqrupa 7 (3,1%) tərkib daxil edilib (bax: 12 №-li cədvəlin 8-ci sütunu). Deməli, bu az ağır cinayətlərin sanksiyaları eyni zamanda I kateqoriya cinayətlərin tipik sanksiyasının həddləri ilə əhatə olunur.

Bunlardan: 184.2 (aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak ziyanı vurmanın tövsifedici növü); 306.2 (məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmənin tövsifedici növü); 333.5-ci (intizam xarakterli hərbi hissədə cəza çəkən hərbi qulluqçunun özbaşına getməsi) maddələrdə – «bir ildən üç ilədək müddətə»; 222-1.2-ci (tikinti qaydalarını pozmanın tövsifedici növü) maddədə – «bir ildən dörd ilədək müddətə»; 301.2 (məhkəmə və hüquqmühafizə orqanları işçiləri barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yaymanın tövsifedici növü); 316.2 (cinayət prosesində iştirak edən şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yaymanın tövsifedici növü); 316-1.3-cü (insan alverindən zərər çəkmiş şəxs haqqında konfidensial məlumatları yaymanın xüsusilə tövsifedici növü) maddələrdə – «bir ildən beş ilədək müddətə» azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur.

Təhlil olunan yarımqrupun bütün tərkibləri (333.5-ci maddə istisna olmaqla) cinayətlərin tövsifedici və ya xüsusilə tövsifedici növlərinə görə məsuliyyət müəyyən edir ki, bunların əsas növləri böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərdir.

Baxılan yarımqrupun sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmənin aşağı hədləri I kateqoriya cinayətlərin tipik sanksiyasının (maddə 15.2) yuxarı həddindən azdır. Yuxarı hədləri isə («yeddi ildən» az olmaqla) II kateqoriya cinayətlərin tipik sanksiyasının (maddə 15.3) həddləri daxilindədir.

Fikrimizcə, qeyd edilən ziddiyyəti aşağıdakı qaydada aradan qaldırmaq mümkündür.

Sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi üç ilədək olan əməllərə görə (184.2; 306.2; 333.5-ci maddələr) məsuliyyəti yüngülləşdirməklə azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddini iki ilə azaltmaq məqsədəuyğundur. Bu halda sadalanan əməllər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına daxil olacaqlar. Üstəlik, 184.2; 306.2-ci maddələrin sanksiyaları alternativdir və həmin cinayətlərin törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar da tətbiq etmək mümkündür.

Baxılan yarımqrupa daxil olan digər əməllərə (222-1.2; 301.2; 316.2; 316-1.3-cü maddələr) münasibətdə isə əksinə, məsuliyyəti bir qədər ağırlaşdırmaq, daha doğrusu, sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddini iki ilədək artırmaq daha düzgün hesab olunur.

b) sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yalnız yuxarı həddi müəyyən olan əməllər.

Bu yarımqrupa 107 belə sanksiya daxil edilib, bu isə bütün az ağır cinayətlərin 46,8%-ni təşkil edir (bax: 12 №-li cədvəlin 9 və 10-cu sütunları). Sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddi göstərmədiyinə görə, CM-in 55.2-ci maddəsinə (müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə) əsasən, ikinci yarımqrupa daxil etdiyimiz az ağır cinayətlərə görə «üç aydan yuxarı» müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqi mümkündür. Bu isə, məlum olduğu kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasının hüdudları ilə əhatə olunur və kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasını aşkar surətdə pozur.

Təhlil olunan yarımqrup daxilində ağırlığından asılı olaraq üç qisim əməllərə bölgü aparıla bilər:

- 1) beş ilədək müddətə (20 tərkib);
- 2) dörd ilədək müddətə (7 tərkib);

3) üç ilədək müddətə (80 tərkib) azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuş əməllər.

Törədilməsinə görə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuş az ağır cinayətlər kifayət qədər çoxsaylıdır, konkret desək, II kateqoriyanın üçdə bir hissədən çoxunu (35%) təşkil edir (bax: 12 №-li cədvəllərin 10-cu sütunu). Beləliklə, azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddinin cəmi bir il artırılması 80 (35%) əməli II kateqoriyaya daxil etmişdi. Hesab edirik ki, CM-in Xüsusi hissə sanksiyalarını gələcəkdə təftiş edən zaman həmin əməllərə görə cəzaların növləri və ölçüləri yenidən baxılmalıdır. Məsələn, qanunda 59 sanksiyada üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməyə alternativ olaraq daha yüngül cəza növlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Zənnimizcə, həmin 59 əməlin bir çox qisminə yenidən baxmaq və mövcud cəzaları yüngülləşdirmək yolu ilə (azadlıqdan məhrum etməni üç ildən iki ilə endirərək) onların böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına keçməsinə təmin etmək zəruridir. Müqayisə üçün, Azərbaycan Respublikası CM-in və RF CM-in cari vəziyyətinə diqqət yetirsək, görürük ki, təhlil olunan yarımqrupdakı əməllərin bir qismi (məsələn, Azərbaycan Respublikası CM-in 135; 136.1; 136.2; 137.1; 168.2; 169.2; 213.4; 233; 307.3; 341-ci maddələri) RF CM-ə görə ümumiyyətlə cinayət məsuliyyəti doğurmurlar. Azərbaycan Respublikası CM-in 151; 194.1; 197.2; 200.3; 223.1; 226.1; 231; 237.1; 262.1; 263.1; 269; 288.2; 296.1; 310; 347; 348.1; 351.1-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlərin RF CM-i üzrə analoqları isə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər hesab olunur və iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud daha yüngül cəza növləri ilə cəzalandırılır.

Beləliklə, 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsi əsasında Xüsusi hissənin konkret sanksiyalarını təhlil etməklə 1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilən 229 əməldən yalnız 91-nin (bütün II

kateqoriyanın 39,7%-i) sanksiyası CM-in 15-ci maddəsinin tələblərinə və eyni zamanda təsnifatın məntiq qaydalarına tam uyğunluq təşkil edir.

Bu paraqrafın yekununda nəzərə alaraq ki:

1) CM-in 15-ci maddəsinin ilkin redaksiyasına qayıdış cinayət hüququnun çoxillik nəzəri və praktiki təcrübəsi baxımından daha məqsədəuyğundur;

2) 15.3-cü maddədə kateqoriya sərhədlərini müəyyən edərkən tək-cə sanksiyanın yuxarı həddi deyil, həm də mümkün aşağı həddi göstərməlidir ki, bu kateqoriyanın tipik sanksiyasının aşağı həddini böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyası üçün yuxarı hədd kimi nəzərdən keçirmək mümkün olsun (yalnız bu halda kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına tam şəkildə əməl etmək mümkündür);

3) qəsd və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin fərqli sosial-hüquqi təbiətə malik olması bu kateqoriya daxilində onlara görə cəzaların fərqləndirilməsini tələb edir,

Bu paraqrafda qeyd edilənləri nəzərə alıb qüvvədə olan 15.3-cü maddəni aşağıdakı redaksiyada verməyi təklif edirik:

«Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər və ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə beş ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər orta ağır cinayətlər hesab olunur».

§ 5. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər

CM-in 15.2-ci maddəsində böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər adlanan I kateqoriya qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə cinayət qanununda azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza, yaxud iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməlləri əhatə edir.

1999-cu il CM-in Xüsusi hissəsinin 1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətində böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına 196 (33,7%) cinayət tərkibi aiddir.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanun digər kateqoriyalardan fərqli olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasının məzmununda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmasa da, cinayət kateqoriyalarının miqdar nisbətini köklü surətdə dəyişmişdir. 1999-cu il CM-in ilkin redaksiyasında (daha doğrusu 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunadək), bu ən çoxsaylı kateqoriya olmuşdur (bax: 2 №-li cədvəlin məlumatları).

Sonralar Xüsusi hissəyə edilmiş əlavələr nəticəsində I kateqoriya cinayətlərin sayı 17 vahid artmışdır. Bunlar:

VIII bölmədə – 144-2.1; 159-1.1; 159-1.2; 159-1.3; 165-1.1; 165-3.1;

IX bölmədə – 189-1.1; 202-1.1; 202-1.2; 213-1.1;

X bölmədə – 189-1; 222-1.1; 222-2.1; 233-2; 233-3;

XI bölmədə – 316.1.1; 316-1.2-ci maddələrlə nəzərdə tutulmuş cinayətlərdir.

2 iyul 20001-ci ildən sonra cinayət kateqoriyalarının miqdar nisbətinin dəyişilməsinə, o cümlədən I kateqoriya cinayətlərinin göstərilən say artımına baxmayaraq, böyük ictimai təhlükə törətməyən əməllərin cinayətlərin ümumi sayında xüsusi çəkisi demək olar ki dəyişməmişdir:

2000-ci ildə – 33,3%;

2001-ci ildə – 33,1%;

2007-ci ildə – 33,7%.

I kateqoriyaya aid olan cinayət işlərinə aidiyyət üzrə baxan ayrı-ayrı məhkəmələrin təcrübəsi aşağıdakıları göstərir. Belə ki, 2001-ci ildə Əli-Bayramlı şəhər və Salyan rayon məhkəmələri tərəfindən baxılmış 250 cinayət işinin kriminoloji təhlili göstərir ki, bu cinayətlərə görə məhkum olunmuşlar arasında qadınların sayı nəzərəçarpan həddədir – 25% (müvafiq olaraq kişilər – 75%).

I kateqoriya cinayət törətmiş şəxslər arasında yaş əlaməti üzrə aşağıdakı qruplar göstərilə bilər:

18-35 yaş – 44,4%;

35-50 yaş – 41,4%;

50-dən yuxarı – 12,3%;

yetkinlik yaşına çatmayanlar – 1,9%.

Cinayətkarlar arasında aşağı və orta təhsil səviyyəli şəxslər çoxluq təşkil edir. Belə ki, bu cinayətləri törətmiş şəxslərin:

8%-i – natamam orta;

85,2%-i – orta;

6%-i – orta peşə;

0,8%-i – ali təhsilli olmuşdur.

Məşğulluq əlamətinə görə, həmin şəxslərin say strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur:

işsizlər – 93,7%;

fəhlə və kəndli – 4,5%,

təhsil alanlar – 1,9%,

qulluqçular – yoxdur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər törətmiş şəxslər arasında ilk dəfə cinayət törədənlər mütləq çoxluq (92,5%) təşkil edir.

Bu kateqoriya cinayətlər arasında ən geniş yayılmış əməllər döymə (maddə 132) – baxılan dövrdə törədilmiş bütün cinayətlərin 64%-i (bu cinayəti törədənlərin 40%-i isə qadınlardır); qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (maddə 128); xuliqanlıq (maddə 221.1); oğurluq (maddə 177.1) olmuşdur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin müfəssəl təhlilinə başlamazdan əvvəl, CM-də I kateqoriyanın adlandırılmasına diqqət yetirmək lazım gəlir. Bu kateqoriya cinayətlərin adlandırılması üçün istifadə edilən «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» termini, fikrimizcə, uğursuzdur

və onu «cüzi¹ ağır cinayətlər» və ya «ağır olmayan», və ya «minimal ağır» termini ilə əvəz etmək daha məqsədəuyğundur. Təklif etdiyimiz terminlər daha lakonikdir və onun cinayət qanununda istifadə ediləcəyi halda cinayət kateqoriyaları sırasında ictimai təhlükəliliyin artma dərəcəsinə uyğun olan məntiqi əlaqə yaratmaq mümkündür. Məsələn, I kateqoriya – cüzi ağır cinayətlər; II kateqoriya – orta ağır cinayətlər; III kateqoriya – ağır cinayətlər; IV kateqoriya – xüsusilə ağır cinayətlər. Qeyd edək ki, təklif etdiyimiz variant sorğu edilən respondentlərin 90%-i tərəfindən daha məqbul sayılmışdır. Sorğu zamanı bəzi respondentlər (1,3%) bu kateqoriyanı «yüngül cinayətlər» kimi adlandırmağı təklif etmişlər, lakin zənnimizcə bu, məqsədəuyğun deyildir.

Yeni CM-in Ümumi hissəsinin müəllif layihəsini tərtib etmiş H.S.Qurbanov adı çəkilən kateqoriyaya «prestupleniə minimalǧnoy təjesti» (minimal ağır cinayətlər)² anlayışını təklif edirdi. Fikrimizcə, «cüzi» və «minimal» sözləri eyni mənə verir və I kateqoriyaya daxil edilən cinayətləri məhz bu sözlərlə («cüzi ağır» – azərbaycan dilində olan, «minimalǧnoy təjesti» və ya «nebolǧşoy təjesti»– Azərbaycan Respublikası CM-in rus dilində olan mətnində) adlandırmaq düzgün olardı. Eyni zamanda, bundan əvvəlki paraqrafda qeyd etdiyimiz kimi, mütləq II kateqoriyaya daxil edilən cinayətlərin adını dəyişdirib «orta ağır» adlandırmıq məsləhətdi. Əks halda hər iki kateqoriyanın adı fərqli səslənsə də, eyni mənə daşıyır: böyük təhlükə törətməyən, yəni daha az ağır təhlükə törədən cinayətdər. RF qanunvericisi yeni cinayət qanununu qəbul edən

¹ «Ъцзи» сюэц рус дилиндя «ничтожный, мизерный, незначительный, небольшой» мянасыны верир // Русьа-Азырбайғанъа лъцят. I чилд / Я.Я.Оруьовун редакт. Бақы, 1991, с.180; Азербайджанско-русский, русско-азербайджанский словарь / Составит. Л.Керимов, М.Махмудов. Баку, 1991, с.178

² Курбанов Г.С. Авторский проект Общей части нового Уголовного кодекса Азербайджанской Республики. Баку, 1997, с.29

zaman bu məsələyə daha diqqətlə yanaşmışdı: I kateqoriyanı «prestupleniə nebolğşoy təjesti» adlandırdığı üçün, II kateqoriyanı «prestupleniə sredney təjesti» kimi fərqləndirmişdi.

1991-ci il SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarının 9-cu maddəsində «prestupleniə, ne predstavləöhie bolğşoy obhestvennoy opasnosti» (böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər) anlayışından istifadə olunurdu, lakin 1996-cı il RF CM-in qəbulu zamanı I kateqoriya cinayətləri ifadə etmək üçün daha lakonik hesab olunan «prestupleniə nebolğşoy təjesti» RF CM-in 15-ci maddəsi) termininə üstünlük verildi. Bununla əlaqədar qeyd etmək istərdik ki, rus dilində kateqoriyaların adlandırılmasında işlədilən «ne bolğşoy təjesti» azərbaycan dilində «az ağır; cüzi ağır» sözləri ilə eyni məna verir. Ona görə Azərbaycan Respublikası CM-in rus dili mətnində I kateqoriyaya daxil olan cinayətləri «prestupleniə nebolğşoy təjesti» adlandırsaq, azərbaycan dilində hərfi mənada bu kateqoriyanın adı «az ağır cinayətlər» kimi göstərilməlidir. Bu halda biz II kateqoriyaya daxil olan cinayətləri RF CM-ə uyğun olaraq «orta ağır cinayətlər» (prestupleniə sredney təjesti) adlandırmalıyıq. Bütün bunları nəzərə alıb və leksik baxımdan çıxış edərək, I kateqoriya cinayətlərin «cüzi ağır» adlandırılmasını daha düzgün hesab edirik. Əks halda I və II kateqoriyaların adların adlandırılması

Azərbaycanın 2000-ci il sentyabr ayınadək qüvvədə olmuş əvvəlki (1960-cı il) cinayət qanununda cinayət əməllərinin I kateqoriyaya aid edilməsi üçün konkret siyahı və ya meyarlar müəyyən olunmasa da, Ümumi hissənin bəzi maddələrində «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə» istinad edən göstərişlər var idi. Belə ki, Azərbaycan SSR 1960-cı il CM-in hələ ilkin redaksiyasında 47-ci maddədə (zəminliyə verməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə) nəzərdə tutulurdu ki, əgər törədilmiş cinayət və onu törətmiş şəxs

böyük ictimai təhlükə törətmirsə, ictimai təşkilatın və ya əmək kollektivinin zəminliyinə verilə bilər; 49-cu maddədə (işə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə) göstərilirdi ki, «yetkinlik yaşına çatmayan şəxs böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət əlamətləri olan əməl törətmişdirsə» işin materialları yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.¹

Sonrakı illərdə 1960-cı il CM-ə edilən çoxsaylı dəyişikliklərin bir qismi cinayət qanununda «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» anlayışının daha çox hallarda istifadə edilməsinə səbəb oldu. Məsələn, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 28 mart 1977-ci il tarixli fərmanı ilə 1960-cı il CM-in 46-cı maddəsinə (cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə) aşağıdakı məzmununda yeni hissə əlavə olundu: «Böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət əlamətləri olan əməl etmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən bu şərtlə azad oluna bilər ki, cinayət cəzası tətbiq edilmədən onun islah olunması və yenidən tərbiyə edilməsi mümkün hesab edilsin ...». 22 dekabr 1982-ci il tarixli Fərmanla 1960-cı il CM-in 48-ci maddəsinin (işə baxılmaq üçün yoldaşlıq məhkəməsinə göndərməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə) ilkin redaksiyasına dəyişiklik edildi və «az əhəmiyyətli cinayətlər» anlayışı «böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət» anlayışı ilə əvəz edildi.²

Burada qeyd edək ki, əvvəlki cinayət qanunvericiliyi böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə dair göstərişlər verməsinə baxmayaraq, hansı əməllərin bu kateqoriyaya daxil edilməli olduğu barədə dəqiq meyarlar nəzərdə tutmamışdı. Bu hal bir çox alimlər tərəfindən ciddi tənqid olunmuşdur. Belə ki,

¹ Уголовный Кодекс Азербайджанской ССР. Баку, 1961, с.35-36

² 1960-ғы ил Азярбайған Республикасынын Ынайт Мьяллыси. Баку, 1998, с.36-38

P.S.Tobolkin qeyd edirdi: «Bu, təqsirkarların zaminliyə verilməsinə dair çoxsaylı yanlış vəsatətlərin verilməsinə, ağır cinayət törətmiş, sosialist qanunçuluğunu qərəzli surətdə pozmuş şəxslərin, hətta təhlükəli residivistlərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi kimi faktların meydana çıxmasına rəvac vermişdi».¹ Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin nə anlayışı, nə də siyahısı qanunvericilik qaydasında müəyyən edilmədiyindən, «təcrübə az əhəmiyyətli və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin anlayışlarını genişləndirici şərh etmək yolunu tutmuşdu: müstəntiqlər, hakimlər, təhqiqat orqanları işin faktiki hallarını subyektiv qiymətləndirməklə hər hansı konkret əməli bu cür qəbul etməyə meyl göstərirdilər. Qanunvericinin hətta ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etdiyi əməllər həmin meydən istisna deyildi».²

Beləliklə, 1999-cu il CM qanunvericilik tarixində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasını dəqiq müəyyən etmiş və onları qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə cinayət qanununda azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza, yaxud iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər kimi müəyyən etmişdir (15.2-ci maddə).

I kateqoriyaya bir qayda olaraq, cinayətlərin əsas növləri aid edilir. Onlar cinayət obyektinə ciddi zərər vurmamaqla səciyyələnirlər. Deməli, cinayət əməllərinin I kateqoriyaya aid edilməsinin əsas meyarı ictimai təhlükəliliyin dərəcəsi deyil, xarakteridir. Bu kateqoriya cinayətlərin Xüsusi hissə maddələrinin birinci hissəsində yerləşdirilməsi qeyd olunan fikri təsdiq edir. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin obyektiv cəhəti onların böyük təhlükəli (zorakı, amansız və s.) olmayan üsullarla törədilməsi, subyektiv cəhəti isə xüsusi

¹ *Тоболкин П.С. Эюстяр. ясяр, с.155*

² *Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков, 1979, с.41*

qərəzli, alçaq niyyət və ya məqsədlərin olmaması ilə səciyyələnir.

Əyanilik üçün, CM-in Xüsusi hissəsində böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin xüsusiyyətlərini və yerləşməsini əks etdirən aşağıdakı cədvələ nəzər yetirək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər
və onların xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 13

Xüsusi hissə	Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər	Cinayət tərkibinin növü			Təqsirin forması		
		Əsas	Tövsiyəedici	Xüsusi təvsiyəedici	Qəsd	Ehtiyatsızlıq	Qarışıq
1	2	3	4	5	6	7	8
Bölmə VII	1	1	-	-	1	-	-
Fəsil: 16	0,5	-	-	-	-	-	-
17	1	1	-	-	1	-	-
Bölmə VIII	61	52	9	-	56	5	1
Fəsil: 18	31,1	18	2	-	16	4	1
19	4	4	-	-	4	-	-
20	1	1	-	-	1	-	-
21	32	25	7	-	31	1	-
22	4	4	-	-	4	-	-
Bölmə IX	43	31	11	1	40	3	-
Fəsil: 23	21,9	9	2	1	9	3	-
24	31	22	9	-	31	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8
Bölmə X	42	36	6	-	33	9	-
	<i>21,4</i>						
Fəsil: 25	8	8	-	-	6	2	-
26	2	2	-	-	1	1	-
27	2	2	-	-	2	-	-
28	21	15	6	-	19	2	-
29	6	6	-	-	2	4	-
30	3	3	-	-	3	-	-
Bölmə XI	34	31	3	-	33	1	-
	<i>17,4</i>						
Fəsil: 31	-	-	-	-	-	-	-
32	17	16	1	-	17	-	-
33	2	2	-	-	1	1	-
34	15	13	2	-	15	-	-
Bölmə XII	15	13	1	1	12	3	-
	<i>7,7</i>						
Fəsil: 35	15	13	1	1	12	3	-
CƏMİ -							
Mütləq rəq-lə:	196	164	30	2	175	21	1
Faizlə:	100	83,6	15,3	1	89,3	10,7	0,5

Qeyd: 2-ci sütunda və 3-8-ci sütunların axıncı sətirlərində I kateqoriyaya daxil edilən cinayətlərin ümumi sayına (2-ci sütunun son sətri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər Xüsusi hissə bölmələri içərisində daha çox VIII bölmədə (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər) mövcuddur. Burada 61 əməl yerləşdirilmişdir ki, bu da bütün I kateqoriya cinayətlərin təqribən 31,1%-ni təşkil edir. Bundan başqa, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin qalan hissəsi əsasən CM-in IX (iqtisadi sahədə cinayətlər) - 21,9%; X (ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər) 21,4%; XI (dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər) - 17,4% bölmələrində cəmlənmişdir (bax: 13 №-li cədvəllərin 3-cü sütunu). I kateqoriyadan olan yalnız bir əməl (maddə 119.1 «Müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə») CM-in VII bölməsinə (sülh və insanlıq əleyhinə

cinayətlər) daxildir. Xüsusi hissənin daha müfəssəl təhlili göstərir ki, 16 (sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər) və 31-ci (dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər) fəsilələr istisna olmaqla qalan bütün fəsilələrdə I kateqoriya cinayətlər nəzərdə tutulmuşdur.

1 mart 2007-ci ilə olan redaksiyasında CM-də 164 (83,6%) əsas; 30 (15,3%) tövsifedici və 2 (1%) xüsusilə tövsifedici böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət tərkibi mövcuddur. Əsas tərkiblərin mütləq çoxluğa malik olması onu göstərir ki, qanunverici bu əməlləri kriminallaşdıran zaman onların ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsinə deyil, xarakterinə istinad etmişdir.

Bununda belə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin 16,3%-nə görə cinayət məsuliyyəti qanunverici tərəfindən diferensiasiyaya olunub. Əlamətdar haldır ki, I kateqoriya cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsini yüksəldən ağırlaşdırıcı halların sayı digər kateqoriyalarla müqayisədə çox deyildir.

Bunlar cinayət əməlinin:

1) bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən (160.2.2; 199.2; 200.2.2-ci maddələr);¹

2) mütəşəkkil dəstə tərəfindən (213.2.3-cü maddə);

3) təkrarən (200.2.1; 209.2.1; 333.3-cü maddələr);

4) zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə (157.2; 158.2; 160.2.1;² 322.2-ci maddələr);

5) insan sağlamlığına zərər vurulmasına və ya heyvanların kütləvi məhvinə səbəb olmaqla (250.2; 251.2; 252.2-ci maddələr);

6) zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmaqla (142.2-cü maddə);

¹ 200.2.2-ъи маддяда – йалныз «габагъадан ялбир олан бир груп шяxs тяряфиндян тюрядилдикдя»;

² 160.2.1-ъи маддяда - шямчинин «яля алма, алдатма, шядялямя иля тюрядилдикдя».

7) ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmaqla (141.3-cü maddə);

8) külli miqdarda ziyan vurmaqla (187.2; 189.2; 190.2; 198.2; 200.2.3; 202.2; 202-1.2; 203.2; 209.2.2; 210.2; 213.2.1; 256.2.1; 258.2.1-ci maddələr);

9) qoruqların ərazisində və ya təhlükəli, yaxud fəvqəladə ekoloji vəziyyət zonasında (250.2; 254.2; 256.2.3-cü maddələr);

10) vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə (154.2; 156.2; 160.2.3; 163.2; 316-1.2 maddələr) törədilməsidir.

Göründüyü kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin tövsifedici növlərə aid edilməsinə əsas verən ağırlaşdırıcı hallar əsasən, cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə aiddir. Onlar başlıca olaraq, cinayətin nəticələrini səciyyə etdiyindən, I kateqoriya cinayətlərin tövsifedici növləri maddi konstruksiyalı tərkiblər kimi qurulmuşdur. Subyektiv əlamətlər, daha doğrusu, cinayət subyektinin xüsusi əlamətləri cinayətin tövsifedici növlərinin əmələ gəlməsinə yalnız 5 tərkibdə təsir göstərir.

Qanunverici bu əməllər kateqoriyasına həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilən əməlləri aid etmişdir. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin təhlili göstərir ki, onlar arasında mütləq çoxluğu qəsdən törədilən əməllər təşkil edir – 175 əməl (89,3%). Spesifik şaldır ki, bu sıradan olan yalnız 1 əməlin subyektiv cəhəti təqsirin qarışıq forması ilə səciyyələnir: təqsirkarın qəsd niyyəti ilə əhatə olunmayan nəticələrin baş verməsi CM-in 141.3-cü maddəsində (qanunsuz abort etmənin xüsusilə tövsifedici növü) məsuliyyətin diferensiasiyası üçün meyar rolunu oynayır. Ümumilikdə isə, I kateqoriya cinayətlər arasında 21 ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl vardır ki, bu da böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin ümumi sayının 10,7%-ni təşkil edir (bax: 13 №-li cədvəlin 6, 7 və 8-ci sütunları).

Artıq qeyd olunduğu kimi, qəsd və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin səciyyəsi təkcə hər hansı əməli konkret kateqoriyaya aid edən zaman deyil, həm də kateqoriya daxilində nəzərə alınmalıdır. Məsəl üçün, təqsirin forması ağır və xüsusilə ağır cinayətləri bir-birindən fərqləndirilməsi zamanı formal meyar kimi qəbul olunur, daha doğrusu, bu halda təqsirin forması cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatının formal meyarı qismində çıxış edir. Lakin təqsirin forması cinayətlərin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsi zamanı hər hansı səciyyə dəşimır (az ağır və ağır cinayətlərdə olduğu kimi).

Təklif etdiyimiz hallarda, yəni ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılması, habelə kateqoriyalar daxilində məsuliyyətin təqsirin formasına görə diferensiasiya olunması ona gətirib çıxaracaq ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən az ağır cinayətlərin və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin müvafiq olaraq II və I kateqoriyalarda xüsusi çəkisi yüksələcəkdir. Lakin ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin eyni və ya hətta daha yüngül nəticələrə səbəb olan qəsd cinayətləri ilə müqayisədə ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin aşağı olması CM-in 15-ci maddəsində tipik sanksiyasının qurulması zamanı nəzərə alınmaya bilməz. Buna görə də, 15.2-ci maddədə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha az ciddi cəza nəzərdə tutmaq düzgün olardı. Bu halda ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə beş il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin olunsaydı, onlar I kateqoriya üçün nəzərdə tutulmuş, yəni digər bütün kateqoriyalarda olduğundan az ciddi cinayət-hüquqi nəticələr doğuracaqdır.

Baxılan kateqoriyaya aid əməllərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onların yüksək dinamikliyə malik olmasıdır. Belə ki, dövlətin həyata keçirdiyi cinayət-hüquq

siyasətinə uyğun olaraq onların bir qismi zaman keçdikcə dekriminalaşdırılır və inzibati xəta statusu alır, qalan qisminə münasibətdə isə cinayət cəzaları yüngülləşdirilir və ya ciddiləşdirilir.

Bu məsələ üzrə əyani təsəvvür yaratmaq üçün, 1960 və 1999-cu il cinayət qanunlarında I kateqoriya cinayətlərin müqayisəli təhlil olunduğu aşağıdakı cədvəli nəzərdən keçirək.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il və 1960-cı il
cinayət qanunlarında böyük ictimai təhlükə
törətməyən cinayətlərin müqayisəli dinamikası**

1999-cu il Cinayət Məcəlləsi (1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)	Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər	1960-cı il Cinayət Məcəlləsi ilə (1 oktyabr 1998-ci ilə olan vəziyyətdə) m ü q a y i s ə d ə			
		S a n k s i y a			Yeni tərkib
		Dəyişilməyib	Sərtləşdirilib	Yumuşaldılıb	
1	2	3	4	5	6
Bölmə VII	1	1	-	-	-
Bölmə VIII	61	14	4	16	27
Bölmə IX	43	4	1	22	16
Bölmə X	42	7	4	16	15
Bölmə XI	34	4	8	13	9
Bölmə XII	15	-	1	13	1
CƏMİ - Mütləq rəq-lə: <i>Faizlə:</i>	196 <i>100</i>	30 <i>15,3</i>	18 <i>9,2</i>	80 <i>40,8</i>	68 <i>34,7</i>

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, 196 böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət tərkibindən yalnız 30-nun (15,3%) sanksiyası 1999-cu il CM-də əvvəlki cinayət qanunu ilə müqayisədə dəyişikliyə məruz qalmamışdır (bax: 14 №-li cədvəlin 3-cü sütunu). Daha sonra 1999-cu və 1960-cı il cinayət qanunlarını müqayisə etdikdə, bu nəticəyə gəlirik ki, 80 (40,8%) böyük ictimai təhlükə törətməyən əmələ görə sanksiyalar daha yüngül cəza müəyyən etmişdir (bax: 14 №-li cədvəlin 5-ci sütunu). Deməli, yeni CM-in qəbulu zamanı qanunverici bu kateqoriyadan olan əməllərə görə cəza

siyasətini xeyli dərəcədə yüngülləşdirməyə çalışmışdır. Cəzaların yüngülləşdirilməsi siyasəti IX bölmədə (iqtisadi sahədə cinayətlər) daha qabarıq biruzə olunur.

Qüvvədə olan CM-in 140.1 (1960-cı il CM-in 114-1-ci maddəsinin 1-ci hissəsi)¹; 141.3 (115, hissə 3); 153 (112); 168.1 (142-1, hissə 1); 198.1 (150-13, hissə 3); 199.2 (150-9, hissə 2); 200.2 (154, hissə 2); 201.1 (150-11, hissə 1); 210.2 (150-19, hissə 4); 250.2 (160, hissə 2); 251.2 (160, hissə 2); 252.2 (160-1, hissə 3); 330.1 (237, bənd «a»); 331.2 (238); 333.2 (241, bənd «b»); 335.1 (244, bənd «a») maddələri üzrə cəzaların daha nəzərəçarpan formada yüngülləşdirilməsi aşkardır. Misal üçün, 1960-cı il CM-ə görə külli miqdarda ziyan vurmaqla bilə-bilə yalan reklam (maddə 150-13, hissə 3) beş ildən on ilədək müddətə; təkrarən, bir qrup şəxs tərəfindən və ya külli miqdarda törədilən istehlakçıları aldatma (maddə 154, hissə 2) üç ildən yeddi ilədək; rəis haqqında zorakılıq hərəkətləri etmə (maddə 237, bənd «a») iki ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılırdı. Hazırda CM-də göstərilən əməllərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən çox deyildir.

14 №-li cədvəlin 4-cü sütununda qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə əvvəlki CM-lə müqayisədə cəza siyasəti sərtləşmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə dair məlumatlar əks olunmuşdur. Bunlar: qüvvədə olan CM-in 131.1 (1960-cı il CM-in 107-ci maddəsinin 2-ci hissəsi); 143 (117); 177.1 (93-3, hissə 1); 193.1 (150-3, hissə 1); 195.1 (150-6, hissə 1); 250.1 (160, hissə 1); 251.1 (160, hissə 1); 259 (164); 286.1 (175, hissə 1); 289.2 (175-3); 303.1 (183, hissə 1); 322.1 (199); 337-ci (253) və bir sıra digər maddələrdə nəzərdə tutulmuş tərkiblərdir. Sərtləşmənin əsas səciyyəsi odur ki, əvvəlki cinayət qanunvericiliyində göstərilən əməllərin

¹ Бу ъцмлядя мютярися дахилиндя 1960-џы ил ЁМ-ин 1 октйабр 1998-џи иля олан редаксийасы цзя маддяляри, онларын щисся вя бяндляри гейд олунмушдур.

törədilməsinə görə «azadlıqdan məhrum etmə» kimi cəza növü müəyyən olunmamışdı. Həmçinin, 1960-cı il CM-in yalnız 253-cü maddəsində (daxili qulluq Nizamnaməsi qaydalarını pozma) üç aydan altı ayadək müddətə qısamüddətli azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulurdu, halbuki analoji əməl qüvvədə olan CM-in 337-ci maddəsilə (daxili xidmətin və ya patrul xidmətinin nizamnamə qaydalarını pozma) azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi artırılaraq iki il müəyyən olunmuşdur.

Və nəhayət, 14 №-li cədvəlin sonuncu sütununda əvvəllər cinayət hesab olunmamış əməllərin sayı (68) göstərilmişdir. Bu, I kateqoriyaya aid olan bütün əməllərin üçdə bir hissəsindən (34,7%) çoxunu təşkil edir. Cədvələ diqqət yetirdikdə görürük ki, həmin əməllərin xeyli qismi 1999-cu il CM-in VIII bölməsindədir (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər). Əvvəllər cinayət hesab olunmayan xeyli sayda əməlin bu bölməyə, daha dəqiq desək 21-ci fəslə (insan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər) daxil edilməsi onu göstərir ki, müasir dövrdə dövlətin cinayət-hüquq siyasətində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə xüsusi önəm verilmişdir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətləri daha dərinləndirən təhlil etmək üçün, cinayət qanununda onların ağırlığına münasibəti əks etdirən konkret sanksiyalara müraciət edək.

1999-cu il CM-də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin sanksiyalarında cəzanın növləri və həddi (1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)

Cədvəl № 15

	Böy ük	Sanksiyanın növü	
		Alternativ	Nisbi - müəyyən

Xüsusi hissə		C ə m i :	Azadlıqdan məhrum etmə ilə	Azadlıqdan məhrum etmə və	C ə m i :	Azadlıqdan məhrum etmə	Cərimə	İntizam xarakterli hərbi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə VII	1 <i>3,1</i>	-	-	-	1	1	-	-
Fəsil: 16	-	-	-	-	-	-	-	-
17	1	-	-	-	1	1	-	-
Bölmə VIII	60 <i>45,8</i>	58	18	40	2	1	1	-
Fəsil: 18	20	20	3	17	-	-	-	-
19	4	4	-	4	-	-	-	-
20	1	1	-	1	-	-	-	-
21	31	29	15	14	2	1	1	-
22	4	4	-	4	-	-	-	-
Bölmə IX	44 <i>44,4</i>	43	16	27	1	1	-	-
Fəsil: 23	13	13	4	9	-	-	-	-
24	31	30	12	18	1	1	-	-
Bölmə X	42 <i>28,8</i>	40	10	30	2	2	-	-
Fəsil: 25	8	8	2	6	-	-	-	-
26	2	1	-	1	1	1	-	-
27	2	2	1	1	-	-	-	-
28	21	21	6	15	-	-	-	-
29	6	6	-	6	-	-	-	-
30	3	2	1	1	1	1	-	-
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə XI	34 <i>30,6</i>	31	1	30	3	3	-	-
Fəsil: 31	-	-	-	-	-	-	-	-
32	17	15	-	15	2	2	-	-
33	2	2	-	2	-	-	-	-
34	15	14	1	13	1	1	-	-

Bölmə XII	15	13	5	8	2	-	-	2
Fəsil: 35	24,2 15	13	5	8	2	-	-	2
CƏMI - Mütləq rəq-lə: Faizlə:	196 100	185 94,4	50 25,5	135 68,9	11 5,6	8 4,1	1 0,5	2 1

Qeyd: a) 2-ci sütunda böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin müvafiq bölməyə daxil edilmiş cinayətlərin ümumi sayına münasibətdə faiz nisbəti kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 3-9-cu sütunların axıncı sətirlərində I kateqoriyaya daxil edilən cinayətlərin ümumi sayına (2-ci sütunun axıncı sətiri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin sanksiyaları üçün əsas səciyyəvi cəhət odur ki, onların əksər qismi alternativ xarakterə malikdir. Belə sanksiyalar 185 vahid (94,4%) təşkil edir, onlardan: 135 (68,9%) sanksiya azadlıqdan məhrum etmənin alternativini olaraq az ciddi cəza növləri (cərimə, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və s.); 50 (25,5%) sanksiya azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan alternativ cəza növləri müəyyən edir (bax: 15 №-li cədvəlin 3, 4 və 5-ci sütunları).

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin cəmi 11 (5,6%) sanksiyasının quruluşu nisbi-müəyyəndir. Nisbi-müəyyən sanksiyaların az sayda olması ilə yanaşı, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üçün həm də o səciyyəvidir ki, belə sanksiyaların çoxluq təşkil etdiyi və yeganə cəza növü olaraq müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin nəzərdə tutulduğu digər kateqoriyalardan (az ağır; ağır və xüsusilə ağır kateqoriyalardan) fərqli olaraq, təhlil olunan kateqoriyanın nisbi-müəyyən sanksiyalarından 1-i - yeganə cəza növü kimi cərimə (maddə 164) və digər 2-si - intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama (maddə 333.1; 333.2)

cəzalarını nəzərdə tutur (bax: 15 №-li cədvəlin 6, 7, 8 və 9-cu sütunları).

Ağır cinayətlərin yalnız bir sanksiyasının (bütün ağır cinayət sanksiyalarının 0,9%-i); az ağır cinayətlərin 90 (40%); böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin isə 185 (94,4%) sanksiyasının alternativ olaraq qurulduğunu nəzərə alsaq, təsdiq edə bilərik ki, sanksiyaların alternativ qurulması təmayülü əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsindən birbaşa asılılıqdadır. Lakin bu nəticə yalnız, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına alternativ olaraq digər daha az ciddi cəza növlərinin müəyyən olunduğu ilk üç kateqoriya üçün özünü doğruldur. Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasında 19 cinayət tərkibi (46,3%) üçün alternativ sanksiyalar qurmaqda qanunverici cəzanı yüngülləşdirmək deyil, əksinə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına alternativ olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən etməklə ağırlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Başqa kateqoriya cinayətlərdə olduğu kimi, qanunverici böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə də əmlak müsadirəsi və əlavə cəzalar təyin edir.

Bunları əyani əks etdirmək üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də

**böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə əmlak
müsadirəsi və əlavə cəzalar
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 16

Xüsusi hissə	Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər	Müsadirə		Əlavə cəzalar				
		mütləq	mümkün	mütləq	mümkün	Növləri		
						maddə 42.0.3	maddə 42.0.1	maddə 42.0.2
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə VII	1	-	-	-	-	-	-	-
Fəsil: 16	-	-	-	-	-	-	-	-
17	1	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə VIII	60	2	-	1	8	9	-	-
Fəsil: 18	20	-	-	1	3	4	-	-
19	4	-	-	-	-	-	-	-
20	1	-	-	-	-	-	-	-
21	31	2	-	-	3	3	-	-
22	4	-	-	-	2	2	-	-
Bölmə IX	44	1	-	1	1	2	-	-
Fəsil: 23	13	-	-	-	-	-	-	-
24	31	1	-	1	1	2	-	-
Bölmə X	42	-	-	3	2	3	1	1
Fəsil: 25	8	-	-	-	-	-	-	-
26	2	-	-	1	1	2	-	-
27	2	-	-	-	-	-	-	-
28	21	-	-	-	-	-	-	-
29	6	-	-	1	1	1	-	1
30	3	-	-	1	-	-	1	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bölmə XI	34	1	-	2	1	3	-	-
Fəsil: 31	-	-	-	-	-	-	-	-
32	17	-	-	1	1	2	-	-
33	2	1	-	1	-	1	-	-
34	15	-	-	-	-	-	-	-
Bölmə XII	15	-	-	-	-	-	-	-
Fəsil: 35	15	-	-	-	-	-	-	-
CƏMI -								
Mütləq rəq-lə:	196	4	-	7	12	17	1	1
<i>Faizlə:</i>	<i>100</i>	<i>2</i>	-	<i>3,6</i>	<i>6,1</i>	<i>8,7</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>

Qeyd: maddə 42.0.3 – müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə; maddə 42.0.1 – cərimə; maddə 42.0.2 – nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə.

I kateqoriya cinayətlər ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə görə ən az ağır əməllər olsa da, qanunverici bir sıra cinayətlərə görə məsuliyyəti sanksiyalarda əsas cəza ilə yanaşı əlavə cəzalar nəzərdə tutmaq yolu ilə diferensiasiya etmişdir. Əlavə cəzaların tətbiqi 19 (9,7%) sanksiyada nəzərdə tutulub. Bunlardan əlavə cəzaların tətbiqi 7-də (3,6%) – mütləq, 12-də (6,1%) – mümkün sayılır (yəni məhkəmə orqanının mülahizəsinə buraxılır). Əlavə cəza kimi qanunverici aşağıdakı növləri göstərmişdir (bax: 16 №-li cədvəlin 5, 6, 7, 8, 9-cu sütunları):

müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə - 17 (8,7%) sanksiyada;
cərimə - 1 (0,5%) sanksiyada;
nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə - 1 (0,5%) sanksiyada.

Əvvəlki paraqraflarda 1999-cu il CM-in Ümumi hissəsində (42; 43.3; 51.1 maddələr) əmlak müsadirəsinin müəyyən olunması ilə bağlı ziddiyyətlər qeyd olunmuşdur. Burada yalnız onu qeyd edək ki, 1999-cu il CM-in ilkin

redaksiyasına görə digər kateqoriyalardan fərqli olaraq I kateqoriya cinayətlərdən heç birinin sanksiyası əmlak müsadirəsinin məcburi tətbiqini nəzərdə tutmurdu, yalnız sonrakı əlavə və dəyişikliklərə uyğun olaraq 4 sanksiyada (2%) onun tətbiqi məcburidir: 165-2.1 (folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması); 165-3.1 (məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə); 213-1 (aksiz markası ilə markalanmalı olan məhsulları (malları) belə marka olmadan satma, satış məqsədi ilə saxlama, istehsal binasının hüdudlarından kənara çıxarma və ya idxal etmə); 313¹ (vəzifə saxtakarlığı) (bax: 16 №-li cədvəlin 3, 4-cü sütunları).

Beliliklə, qanunverici bütün cinayət əməllərini ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsindən asılı olaraq dörd kateqoriyaya təsnif etməklə (maddə 15) yanaşı, habelə hər bir kateqoriya daxilində diferensiasiya aparır ki, bu da konkret kateqoriyalar daxilində sanksiyaların ağırlığında öz ifadəsini tapır. Konkret olaraq, bütün böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətləri sanksiyanın ağırlıq dərəcəsinə nəzərən üç qrupa bölmək mümkündür:

I qrup

Birinci qrupa daxil edilən cinayətlərin sanksiyaları nisbi-müəyyəndir və yeganə əsas cəza növü olaraq azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutur. Və beliliklə birinci qrupa daxil olan 8 (4,1%) əməli I kateqoriya daxilində nisbətən ağır hesab etmək olar.

Bunlar 119.1 (müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə); 156.2 (şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozmanın tövsifedici tərkibi); 199.2 (inhisarçılıq hərəkətləri və rəqabəti

¹ 7 апрел 2006-ғы ил тарихли Ганунла 313-ыц маддянин санксийасына дйишикликляр едилмишдир: «иътимаи ишляр» ясас ызаларын алтернатив сырасындан чыхарылмыш, ямлак мцсадирысинин тятбиги ися мцтляг сайылмышдыр.

məhdudlaşdırmanın tövsifedici tərkibi); 239 (narkotik vasitələri və psixotrop maddələri əldə etmək hüququ verən reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz vermə və ya saxtalaşdırma); 272.1 (elektron-hesablayıcı maşınlar üçün ziyanverici proqramlar yaratma, onlardan istifadə etmə və ya onları yayma); 304.1 (azadlıqdan məhrum etmə yerindən, həbsdən və ya mühafizə altından qaçma); 305 (azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkməkdən boyun qaçırma); 321.1 (hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma) maddələrdir (bax: 15 №-li cədvəlin 7-ci sütunu).

Göstərilən maddələrin sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzası təkcə yuxarı həddi (iki ilədək¹) göstərilməklə müəyyən olunmuşdur. Deməli, azadlıqdan məhrum etmənin minimum həddini müəyyən edən 55.2-ci maddəyə əsaslanaraq məhkəmə bu əməllərə görə üç aydan başlayaraq iki ilədək müddətə cəza təyin edə bilər.

Baxılan qrupa daxil etdiyimiz 156.2 və 199.2-ci maddələrin sıra nömrələrinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, bunlar tövsifedici tərkiblərdir, bu isə ümumilikdə götürüldükdə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üçün səciyyəvi deyildir. Həmin tərkiblərdə tövsifedici əlamətlər – cinayətin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyini sui-istifadə etməklə (maddə 156.2) və qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən (maddə 199.2) törədilməsidir. Göründüyü kimi, bu tərkiblərin qurulması zamanı cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasının meyarı qismində əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi çıxış edir.

Birinci qrupa daxil olan əməllər arasında da şərti olaraq, daha ağır və ya daha yüngül əməlləri fərqləndirmək mümkündür. Belə ki, 272.1-ci maddənin sanksiyasında «cərimə», 156.2 və 239-cu maddələrin sanksiyalarında isə «müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul

¹ Йалныз 305-ъи маджянин санксийасында максимум щядд «бир илядяк» мцяййян олунмушдур.

olma hüququndan məhrum etmə» cəza növləri əlavə cəza kimi nəzərdə tutulmuşdur. Yaxud əksinə, 305-ci maddənin sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi «bir ilədək» müəyyən olduğu üçün o, bu qrup daxilində nisbətən daha yüngül cinayət hesab olunur.

II qrup

Sanksiyaların ağırlığının azalma meylinə nəzərən, I kateqoriya cinayətlər arasında sanksiyaları alternativ olan və əsas cəzalardan biri qismində «müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə» nəzərdə tutan cinayətlər ikinci qrupa daxil edilmişdir.

Bu, I kateqoriya daxilində ən çoxsaylı qrup olub, 135 tərkibi (bütün böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin 68,9%-i) daxil edir. II qrup tərkiblərin sanksiyalarında da azadlıqdan məhrum etmə cəzası yalnız yuxarı hədləri: «altı ayadək», «bir ilədək» və ya «iki ilədək» göstərilməklə müəyyən olunmuşdur. Cəzanın aşağı həddi isə CM-in 55.2-ci maddəsinə istinadən tətbiq olunur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, 96 (41,9%) az ağır və bir (0,9%) ağır cinayət tərkibinin (maddə 312.2) alternativ quruluşlu sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasına alternativ olaraq digər əsas cəza növlərinin tətbiq imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Lakin CM-in 15-ci maddəsinə və cinayətlərin təsnifatı zamanı kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına əməl etmək zərurətinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, alternativ quruluşlu sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaların tətbiqi yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə (maddə 15.2) münasibətdə düzgündür.

III qrup

Bu kateqoriya çərçivəsində sanksiyaları ümumiyyətlə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutmayan cinayətləri biz üçüncü qrupa aid edirik.

Buraya I kateqoriya cinayətlərin 27%-ni təşkil edən 53 tərkib daxildir (bax: 15 №-li cədvəlin 4, 8 və 9-cu sütunları). Onların əksər qisminin, daha dəqiq desək 50-nin (25,5%) sanksiyası alternativ olmaqla, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan müxtəlif cəza növlərinin tətbiq imkanını nəzərdə tutur (bax: 15 №-li cədvəlin 4-cü sütunu).

Baxılan qrupa aid olan cəmi 3 tərkibin sanksiyası nisbi-müəyyəndir (bax: 15 №-li cədvəlin 8 və 9-cu sütunları). Konkret olaraq, hamilə qadının və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının əmək hüquqlarını pozma (maddə 164) «şerti maliyyə vahidinin beş yüz misindən min mislinədək miqdarda cərimə»; hərbi hissəni və ya xidmət yerini özbaşına tərk etmə (maddə 333.1 və 333.2) isə müvafiq olaraq «bir ilədək» və «iki ilədək müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama» ilə cəzalandırılır. «İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama» növündə cəzanın aşağı həddi CM-in 54.1-ci maddəsi ilə «üç ay» müəyyən olunur.

Göründüyü kimi, istər bu, istərsə də əvvəlki iki qrupa daxil olan I kateqoriya cinayətlərin hamısının sanksiyası eyni zamanda CM-in 15.2-ci maddəsinə və təsnifatın məntiq qaydalarına tam uyğun olmaqla qurulmuşdur, halbuki az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunda müəyyən edilən sanksiyaların təhlili onların xeyli qisminin CM-in müvafiq olaraq 15.3, 15.4 və 15.5-ci maddələrinin tələblərinə və kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına uyğun olmadığını göstərir.

Bununla belə, hesab edirik ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyası daxilində gələcəkdə diferensiasiya aparılmalı, onlar arasında bu kateqoriyanın digər cinayətləri ilə müqayisədə ictimai təhlükəliliyinin xarakter və

dərəcəsi ən aşağı olanları ayrıca bir kateqoriyaya – «cinayət xətaları» adı ilə daxil etmək məqsədəyğundur.

Qeyd edildiyi kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyası az ağır cinayətlər kateqoriyasından sonra ikinci ən böyük sayə malikdir. Bu kateqoriya daxilində sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutmayan əməllərin bir qismini yenidən qruplaşdırmaq və bununla da onların cinayət-hüquqi nəticələrini daha da yüngülləşdirmək düzgün olardı. Müqayisə üçün, məsələn, Litva Respublikasının CM-i göstərmək olar. Bu ölkənin cinayət qanununda bütün cinayət əməlləri cinayət xətalарına və cinayətlərə bölünür.¹ Digər bir sıra qabaqcıl ölkələrin də təcrübəsini nəzərə alaraq, biz sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutmayan əməlləri I kateqoriyadan ayırmaqla «cinayət xətalарı» adlandırmağı və belə xətalарı törətməmiş şəxslərə qarşı qanunda nəzərdə tutulan cinayət-hüquqi nəticələri müvafiq surətdə diferensiasiya etməyi məqbul hesab edirik.

Şərh olunanlara əsasən, 15-ci maddənin müvafiq hissələrinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirik:

«Bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizliklər) ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsiindən asılı olaraq cinayət xətalарı, cüzi ağır cinayətlər, az ağır cinayətlər, ağır cinayətlər, xüsusilə ağır cinayətlər və müstəsna ağır cinayətlərə bölünür.

Törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar nəzərdə tutulmuş əməllər cinayət xətalарı hesab olunur.

Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan əməllər, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə yuxarı həddi beş ildən artıq olmayan

¹ УК Литовской Республики. СПб., 2002, с.126-127

azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər cüzi ağır cinayətlər hesab olunur».

FƏSİL IV

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

§ 1. 1999-cu il CM-də cinayət kateqoriyalarının ümumi səciyyəsi

Cinayətlərin təsnifatının meyarları, məzmunu və həcmi ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında uzun illər davam etmiş mübahisələrə Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsində cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün təsbit olunması ilə müəyyən mənada son qoyulmuşdur.

Bu və ya digər cinayət əməllərinin müəyyən kateqoriyaya aid edilməsi onun törədildiyi halda yaranacaq cinayət-hüquqi nəticələrin geniş dəstini müəyyən edir ki, bu da yekunda cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını və cəzanın fərdiləşdirilməsini təmin edir. Lakin hər bir qanunvericilik novellası kimi, cinayətlərin təsnifatı institutu da təkmilləşməyə ehtiyac duyur.

Belə ki, 1999-cu il CM-in qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycanda cinayət hüququnun nəzəriyyə və təcrübəsi cinayətlərin təsnifatı ilə birbaşa bağlı olan bir sıra problemlərlə üzləşmişdir. CM-in 15-ci maddəsinə 2 iyul 2001-ci il tarixli

Qanunla edilmiş dəyişikliklər nəinki bu problemləri həll etmiş, əksinə, onları dərinləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də cinayət kateqoriyalarının ümumi səciyyəsinə aydınlaşdırmaq və cinayətlərin təsnifatı institutunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı yekun nəticə və təklifləri xülasə etməzdən əvvəl, aşağıdakı iki cədvəlin məlumatlarına diqqət yetirmək vacibdir.

**1999-cu il CM-də cinayət kateqoriyalarının
ümumi səciyyəsi və xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 17

Xüsusi hissə	Tərkiblərin sayı	Cinayət tərkibinin növü				Təqsirin forması		
		Əsas	Tövsiyəedic	Xüsusi təvsiyəedic	Müstəsna təvsiyəedic	Qəsd	Ehtiyatsızlıq	Qarışıq
Kateqoriyalar								
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I Böyük ictimai təhlükə törətməyə cinayətlər	196 33,7	164 83,6	30 15,3	2 1	-	175 89,3	21 10,7	1 0,5
II Az ağır cinayətlər	229 39,4	100 43,7	109 47,6	19 8,3	1 0,4	196 85,6	33 14,4	11 4,8
III Ağır cinayətlər	115 19,8	36 31,3	35 30,4	40 34,8	4 3,5	105 91,3	10 8,7	9 7,8
IV Xüsusi ilə ağır cinayətlər	41 7,1	20 48,8	9 21,9	12 29,3	-	41 100	-	8 19,6
CƏMİ - Mütləq rəq-lə: Faizlə:	581 100	320 55,1	183 31,5	73 12,6	5 0,8	517 89	64 11	29 5

Qeyd: a) 17 №-li cədvəlin 2-ci sütununda kateqoriyaların cinayət tərkiblərinin ümumi sayına (2-ci sütunun axıncı sətirində göstərilən rəqəm) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur; b) 3-9-cu sütunlarda hər bir kateqoriyaya (2-ci sütunun sətir göstəriciləri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də
sanksiyaların quruluş xüsusiyyətləri
(1 mart 2007-ci il tarixə olan vəziyyətdə)**

Cədvəl № 18

Xüsusi hissə	Tərkiblərin sayı	S a n k s i y a					
		Nisbi - müəyyən	Alternativ	Əlavə cəzalar	Müsadirə	15-ci maddə və təsnifatın məntiqi qaydalarının tələblərinə dəqiq cavab:	
Kateqoriyalar						verir	vermir
1	2	3	4	5	6	7	8
I Böyük ictimai təhlükə törətməyə cinayətlər	196 <i>100</i>	11 <i>5,6</i>	185 <i>94,4</i>	19 <i>9,8</i>	4 <i>2</i>	196 <i>100</i>	-
II Az ağır cinayətlər	229 <i>100</i>	133 <i>58,1</i>	96 <i>41,9</i>	50 <i>21,9</i>	22 <i>9,6</i>	91 <i>39,7</i>	138 <i>60,3</i>
III Ağır cinayətlər	115 <i>100</i>	114 <i>99,1</i>	1 <i>0,9</i>	7 <i>6,1</i>	33 <i>28,7</i>	21 <i>18,3</i>	94 <i>81,7</i>
IV Xüsusilə ağır cinayətlər	41 <i>100</i>	22 <i>53,7</i>	19 <i>46,3</i>	-	14 <i>34,1</i>	6 <i>14,6</i>	35 <i>85,4</i>
CƏMİ - Mütləq rəq-lə: <i>Faizlə:</i>	581 <i>100</i>	280 <i>48,2</i>	301 <i>51,8</i>	76 <i>13,1</i>	73 <i>12,6</i>	314 <i>54</i>	267 <i>46</i>

Qeyd: 3-8-ci sütunlarda hər bir kateqoriyaya (2-ci sütunun sətir göstəriciləri) münasibətdə faiz nisbətləri kursivlə qeyd olunmuşdur.

Beləliklə, 1999-cu il CM-in 1 mart 2007-ci ilə olan vəziyyətində 581 cinayət tərkibi vardır ki, bunlardan: 196-ı (33,7%) - böyük ictimai təhlükə törətməyən (I); 229-u (39,4%) – az ağır (II); 115-i (19,8%) – ağır (III); 41-i (7,1%) – xüsusilə ağır (IV) cinayət kateqoriyalarına daxildir.

Cinayət tərkiblərinin ümumi (581) sayından 320-si (55,1%) – əsas; 183-ü (31,5%) – tövsifedici; 73-ü (12,6%) – xüsusilə tövsifedici; 5-i (0,8%) – müstəsna tövsifedici tərkiblərdir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayət kateqoriyaların qurulmasında əsas rolu əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri; ağır cinayətlər kateqoriyasında – əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi; xüsusilə ağır cinayət kateqoriyası üzrə – əməlin ictimai təhlükəliliyinin həm xarakteri (xüsusən, CM-in VII bölməsinin cinayət tərkibləri üçün), həm də dərəcəsi oynayır.

Qüvvədə olan cinayət qanununda 517 əməl (89%) təqsirin qəsd forması, 64 əməl (11%) təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə törədilir.¹ 29 (5%) əməlin subyektiv cəhəti təqsirin qarışıq forması ilə səciyyələnir ki, bunlar cinayət hüququnda qəbul olunan ümumi mövqeyə görə qəsdən törədilmiş əməllər hesab olunur. Bu halda qəsdən törədilən əməllərin nəticələrinə münasibətdə təqsirin ehtiyatsızlıq forması cinayət məsuliyyətinin meyarı qismində çıxış edir və beləliklə əksər hallarda əməli bu və digər kateqoriyaya daxil edilməsini şərtləndirir.

¹ Фикримизья, ЪМ-ин Хцсуси щиссясиндя бязи ямялляря эюря тягсирин формасы техники сящв цзцндян 24-ьц маддянин тялябляриня уьйьн мцяйьян олунмамышдыр. Бу сябябдян, беля фикир йарана бияр ки, онлар щям гясдян, щям дя ещтийатсызлыгдан тюрядилиа бияр. Мисал цццн, 142-ьи маддяни (хястяйя кюмяк эюстярмямя) гейд етмяк олар. РФ ЪМ-ин мцвафиг 124-ьц маддясиндя бу ямялин ещтийатсызлыгдан тюрядилмяси бирбаша оларяг эюстярилмищдир.

Quvvədə olan CM-in sanksiyalarının yarısından çoxu, yəni 301-i (51,8%) alternativ qurulmuşdur. Tədqiqat nəticəsində aşkar edilmişdir ki, qanunda alternativ növlü sanksiyaların müəyyən olunması əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsindən birbaşa asılıdır. Lakin bu nəticə yalnız, azadlıqdan məhrum etməyə alternativ olaraq digər daha az ciddi cəza növlərinin müəyyən olduğu ilk üç kateqoriyaya daxil edilən alternativ sanksiyalara aiddir. Belə ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin - 94,4%; az ağır cinayətlərin - 41,9%; ağır cinayətlərin isə - 0,8% sanksiyaları alternativ qurulmuşdur.

Xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasında alternativ sanksiyalar qurmaqla qanunverici cəzanı mümkün hallarda yüngülləşdirmək deyil, əksinə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növünə alternativ olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə tətbiq etməklə ağırlaşdırmaq məqsədi güdür. Belə ki, xüsusilə ağır cinayətlərin 46,3%-nin sanksiyası alternativ qurulmuşdur.

CM-in Xüsusi hissəsində konkret sanksiyaların təhlili göstərir ki, onların əksər qismi (46%) 15-ci maddənin tələblərinə və kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyü qaydasına uyğun deyildir (18 №-li cədvəlin 7 və 8-ci sütunlarındakı rəqəmlərə bax).

Belə ki, yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin sanksiyaları CM-in 15.2-ci maddəsinin tələblərinə və təsnifatın məntiq qaydalarına tam şəkildə cavab verir. Az ağır və ağır cinayətlərin sanksiyalarının əksər hissəsi (uyğun olaraq 60,3 və 81,7%) təsnifatın məntiq qaydalarına (əsasən, onlar kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyünü pozur); xüsusilə ağır cinayətlərin sanksiyalarının mütləq hissəsi isə (85,4%) həm CM-in 15.5-ci maddəsinin tələblərinə, həm də təsnifatın məntiq qaydalarına ziddiyyət təşkil edirlər.

Əvvəlki fəslin müvafiq paraqraflarında göstəriləyi kimi, qanunverici bütün cinayət əməllərini ictimai təhlükəliliyin

xarakteri və dərəcəsiindən asılı olaraq dörd kateqoriyaya təsnif etməklə yanaşı, habelə hər bir kateqoriya daxilində diferensiasiya aparır ki, bu da konkret kateqoriyalar daxilində sanksiyaların ağırlığında öz ifadəsini tapır. Hər bir kateqoriya daxilində əməlləri sanksiyanın ağırlıq dərəcəsinə nəzərən qruplara və hətta yarımqruplara bölmək mümkündür. Bu halda əməllərin diferensiasiyası elmi və təcrübi əsaslarla dəqiq aparılsa cinayət əməlləri daha artıq sayda kateqoriyalara bölünə bilər.

Məlumdur ki, cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra qanunlarında bir hüquqi-texniki vasitə kimi istifadə olunur. Belə ki, cinayətin hər bir kateqoriyaya aid edilməsi cinayətdə təqsirli bilinən şəxs üçün müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr yaradır. Məsələn, qanunverici böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə məsuliyyət və cəzanın realizasiyası məsələlərində daha yumşaq siyasət yeridir. Belə ki, bu kateqoriyalı cinayətlərdə təqsirli bilinən şəxsə qarşı nisbətən sərt olmayan cinayət-hüquqi nəticələrin tətbiqini şamil edir (residivin növləri müəyyən edildikdə, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əlavə şərtlərinin mövcudluğunda, yüngülləşdirici halların daha geniş sayında və s.). Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış etsək, cinayət kateqoriyaları hüquqi texnikanın vacib üsürü sayıla bilər: məhz törədilmiş cinayətin bu və digər kateqoriyaya daxil edilməsi təqsirli şəxsə qarşı qanunverici tərəfindən cinayət məsuliyyətinin daha diferensial tətbiqini təmin edir. Və bunun nəticəsi olaraq, qeyd edə bilərik ki, cinayət əməllərinin daha çox sayda kateqoriyalara bölgüsü cinayət məsuliyyətinin fərqləndirilməsi və cəzanın fərdiləşdirilməsinə xidmət edəcək.

§ 2. Postsovet məkanında cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün xüsusiyyətləri

Keçmiş müttəfiq respublikaların cinayət qanunları vahid qanunvericilik aktına (1958-ci il SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları) əsaslandığı üçün onlar arasında ciddi oxşarlıq olmuş və yalnız XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə etdikdən sonra bu ölkələrdə bir çox hallarda nümunəvi Cinayət Məcəlləsi modelinə əsaslanan yeni cinayət qanunları qəbul olunmuşdur.

Yeni hüquq aktlarında cinayətlərin təsnifatı məsələsi də milli qanunvericilərin mülahizəsinə əsasən bu və ya digər fərqli məqamlarla təsbit olunmuşdur. Ümumilikdə götürüldükdə, MDB-ə daxil olan dövlətlərin cinayət qanunlarında cinayətlərin təsnifatı institutu oxşardı və əməllərin sanksiyalarda əks olunmuş ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinin ağırlığına nəzərən aparılır. Bununla belə, bəzi ölkələrin qanunlarında cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı məxsusi cəhətlər diqqətə layiqdir. Əyanilik üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salmağı təklif edirik.

Keçmiş sovet məkanı dövlətlərinin cinayət qanunlarında cinayətlərin təsnifatı

Cədvəl № 19

CM	Maddənin adı	Cinayətlərin kateqoriyası	Təsnifatın meyarı		Təqsirin forması
			Maddi	Formal	
1	2	3	4	5	6
Azərbaycan Respublikası	Cinayətlərin təsnifatı	I Böyük ictimai təhlükə törətməyən	İctimai təhlükəlilinin	a/m etmə ilə bağlı olmayan cəza növləri və ya 2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq

		II Az ağır		7 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		III Ağır		12 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə Ağır		12 ildən yuxarı və ya ömürlük a/m	qəsd

1	2	3	4	5	6
Rusiya Federasiyası erasiyası (1996 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 15)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliyin xarakteri və dərəcəsi	2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Orta ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd
		III Ağır		2 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		10 ilə qədər a/m	qəsd
Qazaxstan Respublikası (1998 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 10)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliyin xarakteri və dərəcəsi	2 ilə qədər a/m	qəsd
		II Orta ağır		5 ilə qədər a/m	ehtiyatsızlıq
		III Ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		5 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
Özbəkistan Respublikası	Cinayətlərin təsnifatı	I Böyük ictimai təhlükə törətməyən	İctimai təhlükəliyin xarakteri və	a/m etmə cəzasından yüngül olan cəzalar	qəsd və ehtiyatsızlıq
				5 ilə qədər a/m	qəsd

		II Az ağır		müddətindən asılı olmayaraq a/m	ehtiyatsızlıq
		III Ağır		5 ildən 10 ilədək a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		10 ildən yuxarı a/m və ya ölüm cəzası	qəsd
Ukrayna (2001 il)	Cinayətlərin təsnifatı (maddə 12)	I Cüzi ağır	Cinayətin ağırlığı	2 ilə qədər a/m və ya daha yüngül cəzalar	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Orta ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		III Ağır		10 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		10 ildən yuxarı və ya ömürlük a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
Belarus Respublikası (1999 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 12)	I Böyük ictimai təhlükə törətməyən	İctimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi	a/m etmə cəzasından yüngül olan cəzalar və ya 2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Az ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd
		III Ağır		2 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		10 ilə qədər a/m	qəsd
10 ildən yuxarı və ya ömürlük a/m, və ya ölüm cəzası	qəsd				
Estona	Cinayətlərin kateqoriyaları	Birinci dərəcə	Göstərilmiş	8 ildən yuxarı və ya ömürlük a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq

		İkinci dərəcə		8 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		Üçüncü dərəcə		a/m etmə cəzasından yüngül olan cəzalar	qəsd və ehtiyatsızlıq
1	2	3	4	5	6
Latviya Respublikası (1998 il)	Cinayətlərin təsnifatı (maddə 7)	I Cinayət xətaları	Göstərilməyib	2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Az ağır		2 ildən 5 ilədək a/m	qəsd
		III Ağır		2 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		5 ildən 10 ilədək a/m	qəsd
				10 ildən yuxarı a/m, və ya ömürlük a/m, və ya ölüm cəzası	qəsd
Litva Respublikası (2000 il)	Cinayət əməllərinin növləri. Cinayət (10 və 11 maddələr)	Cinayət xətaları	Göstərilməyib	a/m etmə cəzasından yüngül olan cəzalar	qəsd və ehtiyatsızlıq
		I Cüzi ağır		3 ilə qədər a/m	qəsd
		II Orta ağır		3 ildən 6 ilədək a/m	qəsd
		III Ağır		6 ildən 10 ilədək a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		10 ildən yuxarı a/m	qəsd

Tacikistan Respublikası (1998 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 18)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliyin xarakteri və dərəcəsi	2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Orta ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		III Ağır		12 ilə qədər a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		5 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
Qırğızstan Respublikası (1997 il)	Cinayətlərin təsnifatı (9-13 maddələr)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliyin xarakteri və dərəcəsi	2 ilə qədər a/m	qəsd
		II Az ağır		5 ilə qədər a/m	ehtiyatsızlıq
		III Ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		5 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
Türkmənistan (1997 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 11)	I Cüzi ağır	Ağırliq dərəcəsi və təqsirin forması	2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Orta ağır		8 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		III Ağır		15 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		20 ilə qədər a/m və ya ölüm cəzası	qəsd

Moldova (2002 il)	Cinayətlərin təsnifatı (maddə 6)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi	2 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Orta ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		III Ağır		15 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		IV Xüsusilə ağır		15 ildən yuxarı a/m	qəsd
		V Fövqəladə ağır		ömürlük a/m	qəsd
Gürcüstan Respublikası (1999 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 12)	I Az ağır	Göstərilməyib	5 ilə qədər a/m	qəsd və ehtiyatsızlıq
		II Ağır		10 ilə qədər a/m	qəsd
		III. Xüsusilə ağır		5 ildən yuxarı a/m	ehtiyatsızlıq
Ermənistan Respublikası (2003 il)	Cinayətlərin kateqoriyaları (maddə 19)	I Cüzi ağır	İctimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi	a/m etmə cəzasından yüngül olan cəzalar və ya 2 ilə qədər a/m	qəsd
		II Orta ağır		3 ilə qədər a/m	ehtiyatsızlıq
		III Ağır		5 ilə qədər a/m	qəsd
		IV Xüsusilə ağır		10 ilə qədər a/m	ehtiyatsızlıq
				10 ilə qədər a/m	qəsd
		10 ildən yuxarı a/m və ya ömürlük a/m	qəsd		

Qeyd: a) a/m – «azadlıqdan məhrum etmə» sözüünün qısaldılmasıdı; b) mötərizədə müvafiq CM-in qəbul olunduğu il qeyd olunub; c) rus dilində olan «nebolğşoy təjesti» terminini biz azərbaycan dilinə «cüzi ağır» kimi tərcümə edirik.

İndi isə, bəzi ölkələrin qanunvericilik mövqeyinə daha ətraflı nəzər yetirək. Bu sırada **RF 1996-cı il CM-ni** (maddə 15) ayrıca şərh etməyə ehtiyac yoxdur: əvvəlki fəsil və paraqraflarda bu məsələ kifayət dərəcədə araşdırılıb. Azərbaycanda yeni cinayət qanunu qəbul edilən zaman bir çox məsələlərdə, həmçinin 15-ci maddənin redaksiyasında, Rusyanın 1996-cı il CM-in müddəaları təkrarlanmışdı. Amma təəssüflə qeyd etmək istərdik ki, 8 dekabr 2003-cü il tarixdə RF CM-nə cinayətlərin təsnifatına dair edilən müsbət dəyişikliklər «təkrarlanmadı».¹

Qazaxstan Respublikasının 1998-ci il CM-də (maddə 10)² cinayətlərin təsnifatının həcmi (bütün cinayət əməllərinin dörd kateqoriyaya bölgüsü) Azərbaycan Respublikası CM ilə üst-üstə düşür. Azərbaycan Respublikası cinayət qanununu təkmilləşdirmək məqsədilə cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünə dair verilmiş təkliflər, xüsusən, CM-in 15-ci maddəsinin «cinayətlərin kateqoriyaları» adlandırılması, I kateqoriyanın adının dəyişilərək «cüzi ağır cinayətlər» kimi ifadə olunması, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin III kateqoriyadan çıxarılması və yalnız I və II kateqoriyalarda yerləşdirilməsi, həmçinin bu kateqoriyalar daxilində qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə tipik sanksiyaların

¹ Щярчянд, БДУ–нун ынайят щцгугу кафедрасы тяряфиндян Азяр-байған Республикасы ынайят ганунуну тякмилляшдирмяк мягсядия ынайятлярин катогорийалара бюлэцсия даир верилмиш тяклифляр щяля 2001-ы илин май айында Милли Мяьлися эюндярилмишди.

² Уголовный Кодекс Республики Казахстан. СПб., 2001, с.33-34

fərqləndirilməsi – bütün bunlar məhz Qazaxstan Respublikası CM-in 10-cu maddəsində lazımi surətdə nəzərdə tutulmuşdur.

Özbəkistan Respublikasının 1994-cü il CM-i (maddə 15)¹ həmçinin, cinayətlərin təsnifatı institutu ilə bağlı müəyyən müsbət cəhətlərlə səciyyələnir. Burada xüsusən:

1) ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilmir və yalnız I və II kateqoriyalara aid olunur;

2) kateqoriyaların sərhədləri tipik sanksiyaların həm minimum, həm də maksimum hədləri dəqiq müəyyən olunmuşdur ki, bu da məntiqi təsnifat qaydalarına (ələxüsus, kateqoriya sərhədlərinin dürüstlüyünə) uyğundur və cinayətlərə görə müəyyən olunan sanksiyaların kateqoriya sərhədlərinin bir-birinə qarışmasını istisna edir.

Ukraynanın 2001-ci il CM-də (maddə 12)² cinayətlərin təsnifatının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu qanunda Azərbaycan Respublikasının, Rusyanın, habelə yuxarıda nəzərdən keçirilən Qazaxstan və Özbəkistanın cinayət qanunlarından fərqli olaraq, cinayətlərin təsnifatı üçün formal meyar kimi cəzanın növü və ölçüsü qəbul olunur, təqsirin forması isə ümumiyyətlə nəzərə alınmır.

Bununla da, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər qəsdən törədilən cinayətlər kimi dörd kateqoriyaya təsnif olunur, daha doğrusu, qanunverici bir sıra ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri nəinki ağır cinayətlərə (Azərbaycan Respublikası CM-də olduğu kimi), habelə xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edir. Məsələn, nüvə və ya radiasiya təhlükəsizliyi qaydalarının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan insan tələfatına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olmasına görə üç ildən on iki ilədək müddətə (maddə 274 hissə 2); dəmir yolu,

¹ Уголовный Кодекс Республики Узбекистан. СПб., 2001, с.32

² Уголовный Кодекс Республики Украины. СПб., 2001, с.22

su və ya hava nəqliyyatının hərəkət və ya istismar təhlükəsizliyi qaydalarının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olmasına görə yeddi ildən on iki ilədək müddətə (maddə 276 hissə 3) azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur.

Göstərilən maddələrdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müəyyən olunmuş yuxarı həddi onları Ukrayna CM-in 12-ci maddəsinin 5-ci hissəsinə uyğun olaraq xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edir. Burada, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin nəinki xüsusilə ağır, habelə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olunmasının düzgünlüyünə bir daha şübhə ilə yanaşaraq qeyd etmək istərdik ki, baş verən nəticələrin ağırlığına baxmayaraq, təqsirin ehtiyatsızlıq formasının təbiəti və təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri (hansı ki, əksər hallarda müsbət olur) bu cinayətləri eyni nəticələr doğuran və eyni kateqoriyaya daxil olan qəsdən törədilən cinayətlərlə bir tutmağa qətiyyəən imkan vermir.

Fikrimizcə, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin təsnifi üzrə **Belarus Respublikası 1999-cu il CM-in (maddə 12)**¹ mövqeyi Ukraynanın cinayət qanunu ilə müqayisədə qənaətbəxşdir. Bu qanunda ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər yalnız birinci iki kateqoriyaya daxil edilmişdir: böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər (iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır) və az ağır cinayətlər (iki ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır).

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən kateqoriyaların daxilində təqsirin formasından asılı olaraq (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) tipik sanksiyalar da fərqləndirilmişdir.

Cinayətlərin təsnifatı məsələsinin **Estoniya Respublikası**

¹ Уголовный Кодекс Республики Беларусь. СПб., 2001, с.89-90

CM-də (1 avqust 2001-ci il tarixə olan əlavə və dəyişikliklərlə)¹ necə həll olunduğunu nəzərdən keçirək.

Əvvəla qeyd edək ki, bu ölkədə keçmiş cinayət qanunvericiliyindən imtina və yeni CM-in qəbulu üstün tutulmamışdır. Cinayətlərin təsnifatı institutunu yeniləşdirmək üçün, cinayət kateqoriyalarını müəyyən edən yeni 7-2-ci maddə əlavə olunmuş, ağır cinayətləri müəyyən edən əvvəlki 7-1-ci maddə isə qüvvədən salınmışdır.

CM-də cinayətin maddi anlayışından imtina olunmuş, təsnifatın əsası kimi ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi (maddi meyar) deyil, cəzaların ağırlığı (formal meyar) qəbul olunmuşdur. Bununla belə, dolayısı ilə təsdiq etmək olar ki, təsnifatın əsasında ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi dayanır, çünki məhz bunun əsasında konkret əməlləri nəzərdə tutan normanın sanksiyasında cəza növləri və onların ölçüsü müəyyən edilir.

Həmçinin diqqətə layiqdir ki, Estoniyanın qanunvericisi bütün cinayətləri dörd kateqoriyaya deyil, üç dərəcəyə bölmüşdür. Hər üç dərəcəyə həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədlən cinayətlər aid olunur. Qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ən ağır kateqoriyada birgə mövcudluğuna qarşı bir daha dəlillər gətirmədən sadəcə onu qeyd edək ki, baxılan qanunda bir sıra ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri dairəsi səkkiz ildən yuxarı və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə müəyyən olunan I dərəcə cinayətlər sırasına aid edilməsi düzgün deyildir.

Latviya Respublikasının 1998-ci il CM-də 7-ci maddə² «cinayət əməllərinin təsnifatı» adlanmaqla bütün cinayət əməllərini iki kateqoriyaya: cinayətlərə və cinayət xətalарına fərqləndirir.

Cinayət xətalарı qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan

¹ Уголовный Кодекс Эстонской Республики. СПб., 2001, с.41-42

² Уголовный Кодекс Латвийской Республики. СПб., 2001

törədilməsinə görə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya daha yüngül cəza nəzərdə tutulmuş əməllərdir. Cinayətlər, öz növbəsində, aşağıdakı üç kateqoriyaya bölünür:

1) törədilməsinə görə iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən az ağır cinayətlər və törədilməsinə görə iki ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş ehtiyatsızlıqdan törədilən az ağır cinayətlər;

2) törədilməsinə görə beş ildən yuxarı, lakin on ildən çox olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən ağır cinayətlər;

3) törədilməsinə görə on ildən yuxarı müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası, yaxud ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən xüsusilə ağır cinayətlər.

Göründüyü kimi, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər yalnız cinayət xətaları və ya az ağır cinayətlər kimi təsnif olunur ki, bu da düzgün həll yolu hesab olunmalıdır. Müsbət cəhət kimi həmçinin göstərilməlidir ki, Latviya CM-in Ümumi hissəsində tipik sanksiyalar kateqoriya sərhədlərinin həm aşağı, həm də yuxarı hədləri birbaşa göstərilməklə müəyyən olunmuşdur. Bu isə, qanunda cinayət əməllərinin təsnifini məntiq qaydalarına uyğun aparılması deməkdir.

Gürcüstanın 1999-cu il CM-də (maddə 12) cinayətlərin təsnifatı məsələsi yuxarıda nəzərdən keçirilən ölkə qanunlarından xeyli fərqli qaydada həll edilmişdir.

Birincisi, burada cinayətlərin maddi anlayışından imtina olunmuş¹, cinayət əməllərinin kateqoriyalara bölgüsü üçün isə,

¹ Бея ки, Эцрѣцстан ЪМ-ин 7-ѣи маддясиндя ъинайят мясулийѣятинин ясасы олараг ъинайят, даща добрусу щямин Мяѣялля иля нязяр-дя тутулмуш *щѣгугазидд* вѣ *тягсирли* ямял эюстярилир (курсив мцяллифиндир – С.Ш.Т.). Эюрцндцѣц кими, нязярдян кечирилян ганунда ъинайятин мадди дейил, формал анлайѣшына цстцнлцк верилмишдир / Бах: Уголовный Кодекс Грузии. Тбилиси, 2000

Azərbaycan Respublikası CM-də olduğu kimi maddi meyar (ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi) əvəzinə cinayətin yalnız formal əlamətləri - hüquqazidlik və cəzalandırmadan istifadə olunmuşdur.

İkinci məxsusi cəhət təsnifatın həcmi ilə bağlıdır: cinayətlər üç kateqoriyaya təsnif olunmuşdur.¹ Bununla qanunverici cinayət əməllərinin kateqoriyalara bölünməsində bir sıra məntiq qaydalarının labüd pozuntusuna yol vermişdir. Xüsusən, təsnifatı üç üzvdən ibarət quruluşda² müəyyən etməklə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər faktiki olaraq az ağır cinayətlər qrupuna aid edilmişdir. Bu fikri sübut etmək üçün az ağır cinayətlər kateqoriyasını formalaşdıran tipik sanksiyanın ölçüsünə fikir verək – «beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası».

Beləliklə, cinayətlərin təsnifatında maddi meyardan imtina etməklə Gürcüstan qanunvericisi bütün əməlləri ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsinə uyğun ağırlıq dərəcələri əsasında fərqləndirmək imkanından istifadə etməmiş, son nəticə etibarlı ilə təsnifatın məntiqi qaydalarının ciddi pozuntusuna yol vermişdir.

¹ Эюстярилян ики мягамда, йяни ъинайятин мадди анлайышындан имтина вя тяснифатын щяьми мясяляляриндя Эцрьцстан вя Естонийа ъинайят ганунлары арасында охшарлыг мювьуддур.

² Латвийа Республикасы ЪМ-ин 7-ъи маддясини тясшилл едяркян, бу ганунда да ъинайятлярин цццзвлц тяснифатындан (аз абыр, абыр вя хцсусиля абыр) истифады едилдийи гейд олунду. Лакин щямин ганунун Эцрьцстан ЪМ-ля башлыъа фярги ондадыр ки, о, битцн ъинайят ямяллярини яввяля ики група: ъинайят хяталарына вя ъинайятляря бюлцр, бюйцк иьтимаи тясцлцкя тюрятмяйян ъинайятляр ися Эцрьцстан ЪМ-дя (маддя 12 бянд 2) олдуьу кими аз абыр ъинайятляр-ля бирляшдирмир, ъинайят хяталарына аид едир.

§ 3. Cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü ilə bağlı problemlərin həlli yolları

Bu dərs vəsaitində nəzəri və tarixi aspektlərə, xarici qanunvericiliklərin müqayisəli cinayət-hüquqi təhlilinə; habelə 250 cinayət işinin seçmə tədqiqi əsasında əldə olunmuş nəticələrə; hüquqmühafizə fəaliyyəti sahəsində çalışan 100 işçinin (onların arasında həmçinin Apellyasiya məhkəməsinin, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəmənin, respublikanın bəzi rayon məhkəmələrinin hakimləri, Bakı Şəhər Prokurorluğunun əməkdaşları olmuşdur); BDU cinayət hüququ kafedrasının müəllimi, Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutunun, Məhkəmə Ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiya Probelmləri Elmi Tədqiqatlar İnstitutunun əməkdaşı olan 50 elmi işçinin ekspert sorğusunun nəticələrinə əsaslanaraq,¹ Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnda cinayətlərin təsnifatı institutunun əsas problemləri aşkar edilmiş və onların həlli yolları araşdırılmışdır.

Qeyd edildiyi kimi, əvvəlki fəsilərdə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatı ilə əlaqədar olan bir çox problemlərə diqqət yetirildi. Cinayət məsuliyyətinin əsas diferensiasiya meyarı kimi çıxış edən ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsindən asılı olaraq cinayətlərin müxtəlif kateqoriyalara bölgüsünün təkmilləşdirilməsi, başqa sözlə qeyd olunan problemlərin həlli məqsədilə qüvvədə olan CM-ə aşağıdakı əlavə və dəyişikliklər təklif olunur:

1. CM-in 15-ci və digər müvafiq maddələrində «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» termini

¹ Сорью 2002-ъи илдя мцяллиф тьярфиндян апарылмышды.

«cüzi ağır cinayətlər», «az ağır cinayətlər» termini isə «orta ağır cinayətlər» terminləri ilə əvəz edilməsi məqsəduyğun bilinir.

I kateqoriyaya daxil edilən cinayətləri ifadə etmək üçün «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» termini əvəzinə, fikrimizcə, «cüzi ağır cinayətlər» anlayışı daha uğurludur. 1991-ci il SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarının 9-cu maddəsində də «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» anlayışından istifadə olunurdu, lakin Rusiya, Qazaxstan, Ukrayna, Litva, Tacikistan, Qırğızıstan, Türkmənistan dövlətlərinin yeni cinayət qanunlarının qəbulu zamanı I kateqoriya cinayətləri ifadə etmək üçün daha lakonik hesab olunan «cüzi¹ ağır cinayətlər» (prestupleniə nebolğşoy təjesti) termininə üstünlük verilmişdir. Moldova CM-i sözü gedən kateqoriyanı «əhəmiyyətli olmayan cinayətlər» adlandırmışdır, lakin bu, hesab edirik ki, təqdirəlayiq deyildir.

Qanunda II kateqoriya üçün seçilmiş «az ağır cinayətlər» terminini müvəffəqiyyətli hesab etmək olmaz. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində az ağır cinayətlər ağır cinayətlər və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərlə müqayisədə ictimai təhlükəliliyin orta kəmiyyəti ilə səciyyələnilirlər. Bundan başqa, «az ağır», «böyük ictimai təhlükə törətməyən» və ya cüzi sözlərinin mənası bir-birinə çox yaxındı və ona görə də II kateqoriyaya daxil edilən cinayətləri «orta ağır cinayətlər» adlandırmaq daha düzgün olardı.

Beləliklə, təklif etdiyimiz terminlərin istifadə ediləcəyi halda cinayət kateqoriyaları sırasında ictimai təhlükəliliyin artma dərəcəsinə uyğun olan məntiqi sıralama yaratmaq mümkündür:

cüzi ağır cinayətlər;

orta ağır cinayətlər;

¹ «Небольшой» сюэц азярбайбан дилиня «бюйцк олмайан», «аз», «ьци», «кичик», «балаьа» вя с. кими тярьцмя олунур.

ağır cinayətlər;
xüsusilə ağır cinayətlər.

Qeyd edək ki, təklif etdiyimiz variant sorğu edilən respondentlərin 90%-i tərəfindən daha məqbul sayılmışdır.

2. Cinayətlərin kateqoriyalara təsnifatı və bununla əlaqədar cinayət məsuliyyətinin, cəzanın, habelə cinayət-hüquqi nəticələrin diferensiasiyası üçün kateqoriya sərhədləri dürüst müəyyən olunmalıdır.

Zənnimizcə, CM-in 15-ci maddəsində kateqoriya sərhədlərini müəyyən edərkən cəzanın həm yuxarı, həm də aşağı həddi göstərilməlidir ki, hər bir kateqoriyanın tipik sanksiyanın aşağı həddini əvvəlki kateqoriya üçün yuxarı hədd qismində, yuxarı həddini isə növbəti kateqoriya üçün aşağı hədd qismində nəzərdən keçirmək mümkün olsun. Latviya və Özbəkistan respublikalarının cinayət qanunlarının cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı müvafiq maddələrində məhz bu cür edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası CM-in qüvvədə olan redaksiyası üzrə 15-ci maddədə birinci üç cinayət kateqoriyasının (maddə 15.2; 15.3; 15.4) tipik sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yalnız yuxarı həddi, dördüncü kateqoriyanın (maddə 15.5) tipik sanksiyasında isə yalnız aşağı həddi göstərilmişdir. Bu, faktiki olaraq, kateqoriyaların sərhədlərinin bir-birinə qarışması deməkdir.

Hesab edirik ki, hüququn məntiqi təbiətini və cinayətlərin sosial-hüquqi təzahür olduğunu nəzərə alaraq, cinayətlərin təsnifatı təzahürlərin bölgüsünün bütün məntiq qaydalarına uyğun surətdə aparılmalıdır. Təəssüf ki, 1999-cu il CM-də bir çox hallarda bəzi məntiqi qaydalar ciddi pozulur (xüsusən, təsnifat üzvlərinin bir-birini qarşılıqlı surətdə istisna etməsi; cinayətlərin təsnifat əsaslarının (həm maddi, həm də formal meyarın) dürüst və aydın olması). Təsnifat yalnız bütün məntiq

qaydalarına uyğun surətdə aparıldığı halda elmi-əsaslı hesab oluna bilər.

Təhlil nəticələrindən göründüyü kimi, yeni CM-də cinayətlərin təsnifatı zamanı qeyd olunan təsnifat qaydalarına tam və dəqiq surətdə əməl olunmamış və nəticədə, təsnifat qaydalarının formal-məntiqi pozuntuları maddi-hüquqi uyğunsuzluqlara səbəb olmuşdur ki, bu da özünü cinayət hüququnun əsas prinsipinin – ədalət prinsipinin pozulmasında biruzə verir.

Hazırda Xüsusi hissədə mövcud olan cəzalar sistemində CM-in 15-ci maddəsinə uyğun olaraq elə sanksiyalar qurulmuşdur ki, burada kateqoriya sərhədləri bir-birinə qarışır. *Və hətta demək olar ki, bununla cinayətlərin təsnifatı institutu özü faktiki olaraq iflasa uğrayır.*

Fikrimizcə, hər bir kateqoriya üçün tipik sanksiyasında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı və yuxarı hədləri eyni zamanda nəzərdə tutulmalı, aşağı və yuxarı hədlər arasında məsafə (interval) isə 3-5 il arasında müəyyən edilməlidir. Belə interval hər bir kateqoriya daxilində əməllərə görə məsuliyyəti fərqləndirilməsi və cəzanı fərdiləşdirməsi üçün kifayət olacaq və üstəlik, məhkəmə tərəfindən təyin edilən cəza müvafiq cinayət kateqoriyasının tipik sanksiyasının hüdudlarından kənara çıxmayacaqdır (sanksiyalarda hər bir cinayətə görə cəza ictimai təhlükəliliyin orta, ümumiləşmiş dərəcəsi nəzərə alınmaqla müəyyən olunmalıdır).

Cinayət əməlinə görə məsuliyyət müəyyən edən sanksiyaların quruluşu və tətbiqi ilə yaranan problemlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, hazırda cinayətlərə görə təyin edilən konkret cəzalar qanundan daha çox hakimlərin mülahizəsindən asılıdır. Sanksiyanın aşağı və yuxarı hüdudları arasındakı məsafənin böyüklüyünü, həmçinin iki və bəzən hətta üç kateqoriyanın sərhəd hüdudlarını əhatə edən cəzanı yalnız cəzanın fərdiləşdirmə prinsipi ilə izah etmək olmaz. Bizim fikrimizcə, qanunda sanksiyaların bu kimi quruluşu daha çox

«korrupsiya mənbəyi» sayıla bilər, nəinki cinayət qanununda humanizm prinsipinin təzahürü.

3. Ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllər ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılmalıdır.

Azərbaycanın əvvəlki cinayət qanunvericiliyi, habelə keçmiş sovet məkanı dövlətlərinin (Rusiya, Qazaxstan, Belarus, Latviya, Özbəkistan, Qırğızıstan) yeni cinayət qanunları ehtiyatsızlıqdan törədilən əməlləri ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil etmir. Əks mövqe bir tərəfdən Ukrayna və Estoniyanın, digər tərəfdən Litvanın cinayət qanunlarında üstün tutulmuşdur. Belə ki, Litva Respublikası CM-i bütün ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri cinayət xətalарına aid edir və onlara görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutmur. Ukrayna və Estoniya Respublikasının cinayət qanunları isə ehtiyatsızlıqdan törədilən əməlləri bütün cinayət kateqoriyalarına (dərəcələrinə), və o, cümlədən xüsusilə ağır cinayətlərə aid edir.

Fikrimizcə, qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin fərqli cinayət-hüquqi təbiətə malik olması onları törədən şəxslərə qarşı tətbiq olunan cinayət-hüquqi nəticələrə diferensial yanaşma tələb edir. Məsələn, istər qəsdən, istər ehtiyatsızlıqdan törədilən bütün ağır cinayətlər üçün eyni ciddi hüquqi nəticələrin yaranması qəsd və ehtiyatsızlıq cinayətlərinin bir tutulması anlamına gəlir. Eyni zamanda, ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilən cinayətlərin subyektiv əlamətlərinin xüsusiyyətini nəzərə alsaq ağır cinayətlərə görə tətbiq olunan cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual tədbirlər çox sərtidir. Bu xüsusda, ehtiyatsızlıqdan törədilən əməlləri ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarmaqla az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etmək daha düzgün hesab edilir.

Qeyd edək ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarılaraq az ağır cinayətlər

sırasına daxil edilməsi sorğu edilmiş respondentlərin 80%-i tərəfindən məqbul hesab edilmişdir.

4. Eyni bir kateqoriya daxilində qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin tipik sanksiyaları fərqləndirilməlidir.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri ağır cinayətlər kateqoriyasından çıxarmaqla yanaşı, birinci iki kateqoriya daxilində tipik sanksiyaların ölçülərinə yenidən baxılmalıdır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin fərqli cinayət-hüquqi təbiətə malik olması eyni kateqoriya daxilində tipik sanksiyaların müəyyən edilməsinə də fərqli yanaşma tələb edir. Ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilən cinayət eyni bir kateqoriya daxilində qəsdən törədilmiş cinayətdən obyektiv olaraq daha ağır ola bilər və bu da tipik sanksiyaların fərqləndirilməsi nəticəsində cəzanın daha sərt olmasını şərtləndirir. Eyni zamanda ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin subyektiv əlamətlərinin xüsusiyyətləri onları yalnız I və II kateqoriyalar daxilində fərqləndirməyə əsas verir.

Fikrimizcə, eyni kateqoriya daxilində təqsirin formasına görə əməllərin tipik sanksiyalarına diferensial yanaşma cinayət hüququnda ədalət prinsipinin tələbidir: cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər həm cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə, həm də cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır (CM-nin 8-ci maddəsi).

Təklif olunan mövqe (yəni eyni kateqoriya daxilində təqsirin formasına görə əməllərin tipik sanksiyalarına diferensial yanaşma) RF, Belarus Respublikası, Latviya Respublikası - yalnız az ağır cinayətlər kateqoriyası üçün; Qazaxstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası, Qırğızistan Respublikası - birinci hər iki kateqoriya üçün cinayət

qanunlarında qəbul olunmuşdur (bax: 19 №-li cədvəlin müvafiq məlumatları).

5. Qüvvədə olan CM-in 15-ci maddəsinin ilkin redaksiyası kateqoriya sərhədlərini cinayət hüququnun çoxillik nəzəriyyə və praktikasına istinadən müəyyən etmişdi. 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla cinayətlərin kateqoriyalarının tipik sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddlərinin artırılmasını süni sayaraq, göstərilən maddənin (15.3; 15.4; 15.5) ilkin redaksiyasına qayıtmağı zəruri hesab edirik.

2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla CM-in 15-ci maddəsinə edilən dəyişikliklərin əsas məqsədi məhkəmələr tərəfindən cinayət işlərinin baxılmasında yaranmış qeyri-mütənasibliyi aradan qaldırmaq olduğundan, cinayət kateqoriyalarının tipik sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı hədlərinin artırılmasını süni saymaq olar. Məlumdur ki, cinayət-hüquqi göstərişlər cinayət-prosessual qanunvericilik vasitəsilə həyata keçirilir. Lakin cinayət işlərinin aidiyyəti məsələsinin (cinayətlərin təsnifatı qüvvədə olan CPM görə cinayət işlərinin aidiyyətini əsaslandırır) həllinə cinayət kateqoriyalarına istinad etməklə bu cür formal yanaşma nə məntiqi (nəzəri), nə də praktiki cəhətdən əsaslı sayıla bilməz.

Məsələn, MDB dövlətlərinin, həmçinin RF, qanunvericiləri məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edərək cinayətlərin təsnifatına mexaniki yox, daha seçici mövqedən yanaşmışlar. RF 2001-ci il CPM-də məhkəmə aidiyyəti mexaniki olaraq cinayətlərin kateqoriyaları ilə həll olunmamış, hətta bəzi böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər yerli rayon (şəhər) məhkəmələrinə yox, yuxarı instansiya məhkəmələrinin səlahiyyətlərinə verilmişdir.

Beləliklə, cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra qanunlarında mühüm hüquqi-texniki vasitə olsa belə, məhkəmə orqanlarının quruluşu və

mühakimə üsulları formal olaraq CM-in 15-ci maddəsinə əsaslanmamalıdır. Fikrimizcə, bu zaman əsas meyar kimi cinayətlərin kateqoriyaları yox, konkret cinayət obyektinin xüsusiyyətləri və cinayət subyektinin xüsusi əlamətləri çıxış etməlidir. Məsələn, formal olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid olan CM-in 186; 288.1; 288.2; 288.3; 289; 292.1 və 292.2 maddələri ilə qaldırılan işlərə (bu cinayətlərin obyektı ədalət mühakiməsidir) yerli rayon (şəhər) məhkəmələrində baxılması nə dərəcədə düzgün hesab oluna bilər?

Və sonda hesab edirik ki, qanunverici CM-in 15-ci maddəsinin ilkin redaksiyasına qayıtsa və bununla belə CPM-də cinayət işlərinin baxılmasında məhkəmə aidiyyəti məsələsində cinayətlərin kateqoriyalarını meyar kimi saxlasa:

cinayət işlərinin böyük qisminin az sayda hakimlər korpusu tərəfindən¹ baxılması kimi qeyri-mütənasibliyi aradan qaldırmaq üçün cinayət-prosessual qanunvericilik normalarında (CPM-in 67.2, 68.2, 69.2, 70.2-ci maddələri)

¹ Азәрбајҹан Республїкасынын Президентинин 17 август 2006-ғы ил тарихли Фярманына ясајян биринғы инстансийа цзря абыр вя хцсусиля абыр ғынайятляря даир ишляря бахан цакимлирин сайы 51 няфярди. Онлардан: 35 цаким – Абыр Ғинайятляря Даир Ишляр цзря Азәрбајҹан Республїкасынын Мяцкямясиндя; 4 цаким - Абыр Ғинайятляря Даир Ишляр цзря Нахчыван Мухтар Республїкасынын Мяцкямясиндя; 12 цаким - Абыр Ғинайятляря Даир Ишляр цзря Азәрбајҹан Республїкасынын Щярби Мяцкямясиндядир. Нязря алсаг ки, ады чякилян мяцкямялярдя ғынайят ишляри цч няфяр цаким тяркиби тяряфтиндян бахылыр, беля бир нятигыяя эялирик ки, республика цзря абыр вя хцсусиля абыр ғынайятляря даир ғынайят ишляринин биринғы инстансийа цзря бахылмасында ыми 17 цаким тяркиби иштирак едир. Нязря алсаг ки, буюцк ытимаи тящлцкя тюрятмяйян вя аз абыр ғынайятляря цзря ғынайят ишляринин биринғы инстансийа цзря бахылмасы тякбашына цаким тяряфмдян кечирилир, онда бу категорийалы ғынайят ишляринин бахылмасында – 256 цаким иштирак едир (онлардан: 88-и – Багы шящяринин район мяцкямяляри; 136-ғы – район (шящяр) мяцкямяляри; 32-и – щярби мяцкямяляр цзря).

dəyişiklər edilməli və bununla da yerli məhkəmələrin səlahiyyətinə həmçinin ağır cinayətlərin baxılması aid olunmalıdır. Bu halda Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəməni və Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəməni müvafiq olaraq Xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə və Xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəmə adlandırmaq və aidiyyət məsələsini bu məhkəmələrin adlarına uyğun həll etmək düzgün olardı.¹

Aparılan sorğu zamanı öz mövqeyini bildirenlər arasında hər üç instansiya məhkəmə hakimlərinin olması bu məsələyə xüsusi maraq doğurmuşdur. Sorğu edilmiş respondentlərin 67%-i cinayət işlərinin məhkəmə aidiyyəti məsələsində cinayətin kateqoriyasından asılı olmağına qarşı çıxmışlar.

6. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyası daxilində diferensiasiya aparılmalı və onlar arasında bu kateqoriyanın digər cinayətləri ilə müqayisədə ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi ən aşağı olan əməllər yeni «cinayət xətaları» kateqoriyasına aid edilməlidir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyası az ağır cinayətlər kateqoriyasından sonra ikinci ən böyük sayə malikdir. Bu kateqoriya daxilində sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutmayan əməlləri yenidən qruplaşdırmaq və bununla da bu cinayətləri törətmiş şəxslərə qarşı cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual tədbirləri daha da yüngülləşdirmək düzgün olardı. Müqayisə üçün, Litva

¹ Гейд едјак ки, бу кими тјаклифлар йјани ЪМ-ин гцввяјя минмясин-дјан дјаршал сонра мјяллиф тјряфиндјан ирјали сцрцлцрдц (Бах: Саме-дова Ш.Т. К вопросу о категоризации преступлений в новом Уголовном Кодексе Азербайджанской Республики // Ганун. 2000, № 9-12, с.12-14; Сямјядова Ш.Т. Ънајятлјарин тјснифаты вя йјени гурулан мяцкјямя органларынын аидийјат мясялялјарин // Щцгути дјовлат вя ганун. Бакы, 2001, № 4-5, с.41-43).

Respublikasının CM-i göstərmək olar ki, bu cinayət qanununda bütün cinayət əməlləri cinayət xətalарına və cinayətlərə bölünür. Digər bir sıra xarici ölkələrin (məsələn, AFR) də təcrübəsini nəzərə almaqla, biz sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutmayan əməlləri böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərdən ayırmaqla onları «cinayət xətalарı» adlandırmağı və belə xətalарın doğurduğu cinayət-hüquqi nəticələri müvafiq surətdə diferensiasiya etməyi məqbul sayırıq.

Bu məsələyə daha geniş yanaşdıqda, **bir çox müasir dövlətlərin** cinayət hüququ doktrinasında müdafiə olunan aşağıdakı mövqelərə diqqət yetirməliyik: 4 noyabr 1950-ci il tarixli İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına əsasən, hüquqpozma törətmiş hər bir şəxs onun işinin məhkəmə tərəfindən baxılması hüququna malikdir.¹ İnsan hüquqlarına dair Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə uyğun olaraq inzibati xətalар cinayət dairəsinə aid olunmalıdır. Məsəl üçün, Avropa ölkələrində inzibati xətalар cinayət statistikasına daxil edilir və əhalinin sayına görə cinayətkarlıq əmsalında nəzərə alınır. Azərbaycan Respublikası bu məsələdə keçmiş sovet praktikasından və indiki MDB-yə daxil olan dövlətlərində davam edən ənənəvi təcrübədən çıxış edir.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası göstərilən Konvensiyasını qəbul etdiyinə görə, CM-də «cinayət xətalарı» kateqoriyası mütləq fərqləndirilməlidir. Daha geniş yanaşmada, İnzibati Xətalар Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş bəzi əməllər də «cinayət xətalарı» kateqoriyasına aid olunmalıdır.

7. Xüsusilə ağır cinayətlərin yenidən bölgüsü aparılmalı, sanksiyası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutan cinayətlər yeni «müstəsna ağır

¹ Мелешко Н.П., Тарло Е.Г. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран. М., 2003, с.181

cinayətlər» kateqoriyasına aid edilməlidir. Müstəsna ağır cinayətlər məhkəmə tərəfindən andlı iclasçıların iştirakı ilə baxılmalıdır.

CM-in 75.1.4 və 75.4-cü maddələrinin (müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə) şərhli bir daha göstərir ki, qanunverici tərəfindən xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə ciddi fərq qoyulur. Fikrimizcə, bu fərq yalnız müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə ilə məhdudlaşmamalı, Ümumi hissənin cinayət-hüquqi nəticələri tənzimləyən bütün institut və normalarına da şamil edilməlidir.

CM-in Xüsusi hissəsinin (qüvvədə olan redaksiyasında) təhlili göstərir ki, 100.2 (təcavüzkar müharibəni aparma); 103 (soyqırım); 105 (əhalini məhv etmə); 108 (cinsi zorakılıq); 108-1 (məcburi hamiləlik); 110 (insanları zorakılıqla yoxa çıxarma); 111 (irqi ayrı-seçkilik); 115.4 (müharibə qanunlarını və adətlərini pozma); 116 (silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma); 117.2 (silahlı münaqişə zamanı hərəkətsizlik etmə və ya cinayətkar əmr vermə); 120.2 (ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə); 214.2 (ağırlaşdırıcı hallarda terrorçuluq); 219-1.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda dəniz quldurluğu); 274 (dövlətə xəyanət); 275.2 (Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər silahlı birləşmələrdən Azərbaycan xalqına və konstitusiyalı dövlət orqanlarına qarşı istifadə etmə); 277 (dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə); 278 (hakimiyyəti zorla ələ keçirmə və ya onu zorla saxlama); 279.3 (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələri və ya qrupları yaratma); 280-ci (silahlı qiyam) maddələrin sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmə cəzasına alternativ olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulub. Göründüyü kimi,

qanunverici sadalanan 19 əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini IV kateqoriyaya daxil olan başqa xüsusilə ağır cinayətlərlə müqayisədə daha ağır hesab edir. Bütün bunlar yeni «müstəsna ağır cinayətlər» kateqoriyasını fərqləndirməyin mümkün və zəruri olmasına dəlalət edir.

Lakin bəzi xüsusilə ağır cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsini təhlil edərkən görmək olar ki, ağırlığı eyni olan əməllərə görə qanunverici hansısa səbəbdən fərqli sanksiyalar müəyyən etmişdir. Misal üçün 277 və 287-ci; 219.3 və 219-1.3 maddələrin sanksiyalarını müqayisə etmək olar. Dövlət xadimi və ya ictimai xadimin həyatına qəsdə¹ (maddə 277) görə maksimal cəza «ömürlük azadlıqdan məhrum etmə», ədalət mühakiməsini və ya ibtidai istindaqı həyata keçirən şəxsin həyatına qəsdə (maddə 287) görə isə azadlıqdan məhrum etmənin «on beş il» həddində müəyyən olunub. Bu tərkiblərin obyektiv cəhətləri eyni hərəkətlərdən ibarətdir: adam öldürmə və ya adam öldürməyə sui-qəsd. Subyektiv cəhətlər də eynidir: birbaşa qəsdlə törədilirlər, xüsusi məqsəd (zərərçəkən şəxsin fəaliyyətinə son qoymaq) və ya niyyət (qisas almaq) hər iki tərkibin zəruri əlamətləridir. Hər iki cinayət tərkibinin bilavasitə əlavə obyektivi şəxsiyyətin həyatıdır.

Nəticəyə gəlmək olar ki, qanunverici 277 və 287-ci maddələrin sanksiyalardakı cəzaları bu qəsdlərin bilavasitə əsas obyektlərinə görə fərqləndirir. Hər iki qəsdən zərərçəkmiş qismində dövlət hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxsləri çıxış edə bilər. Yalnız bir fərq var: 277-ci maddədə qəsd qanunvericilik və ya icra hakimiyyətini («dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin, habelə xarici dövlət nümayəndəsinin»); 287-ci maddədə isə məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən şəxslərə qarşı törədilir. Fikrimizcə, bu cür yanaşma

¹ Фикримизья, 277-ги маддянин адында вя диспозисийасында «суи-гясд» сюзц «гясд» сюзц иля явязлянмялидир.

hakimiyyətin üç budağının bərabərlik prinsipinə ziddir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsi).¹

Qeyd etmək lazımdır ki, RF CM-də bu əməllərə görə cəzalarda fərq yoxdur: hər iki sanksiya on iki ildən on beş ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə və ya ölüm cəzası nəzərdə tutur.²

Eyni anlaşılmazlıq 219.3 (hava və ya su nəqliyyat gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını qaçırmanın xüsusilə tövsifedici növü) və 219-1.3-cü maddələrin (dəniz quldurluğunun xüsusilə tövsifedici növü) sanksiyalarını müqayisə etdikdə də aşkara çıxır. Hər iki maddə beynəlxalq xarakterli cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edir və eyni xüsusilə tövsifedici hallar (mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə; ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda) bu əməllərə görə cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını şərtləndirir. Qanunverici 219-1.3-cü maddənin sanksiyasında ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını təyin etdiyi halda, 219.3-cü maddənin sanksiyasında cəzalar sisteminin ən ciddi növünü tətbiq etmir. Fikrimizcə, bu əməllərin ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi fərqlənmədiyi kimi, onlara görə cəzalar da ciddi surətlə fərqli olmamalıdır.

Beləliklə, CM-in Xüsusi hissəsinin sanksiyalarını 15-ci maddənin tərəfimizdən təklif olunan yeni redaksiyası əsasında təftiş edərkən, 287-ci maddənin sanksiyasına ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını alternativ olaraq daxil etməklə bu əməli müstəsna ağır cinayətlər kateqoriyasına aid etmək, 219-1.3-cü maddənin sanksiyasından isə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çıxarmaqla bu əməli

¹ Конституцийанын миддяларына ясасян ганунверибелик, иъра вя мяцкъямй щакимийятляри гаршылыгылы фяалийят эюстярир вя юз сялащийятляри чярчивясиндя мцстягилдирляр.

² Бах: 1996-ғы ил РФ ЫМ-ин 277 вя 295-ғы маддяляри.

xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasında saxlamaq düzgün olardı.

Bundan başqa, fikrimizcə, CM-in 15-ci maddəsinə yeni hissə əlavə edilməli və xüsusi olaraq göstərməlidir ki, müstəsna ağır kateqoriyadan olan əməllər andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılır. Bu əlavənin zəruriliyi tipik sanksiyanın ağırlığı, yəni ömürlük azadlıqdan məhrum etmə kimi xüsusilə ağır bir cəza ilə şərtlənir. Dünya təcrübəsində məhz cəzanın sərt olmasını (ölüm cəzası, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə, uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə) nəzərə alaraq, ədalətli və obyektiv hökm çıxarmaq üçün andlılar məhkəməsindən istifadə edilir. Məsələn, ABŞ, RF və s. ölkələrdə andlı iclasçılar məhkəmədə iştirak edir.¹ Fikrimizcə Azərbaycanda sovet praktikasında olan xalq iclasçıları institutunu bir qədər müasirləşdirilməsi şərti ilə bu qurumdan istifadə oluna bilər.

Maraqlıdır ki, keçirdiyimiz sorğuda elmi işçilərin 80%-i andlı iclasçılar institutunun tətbiqini müsbət qarşılasa da, hüquqmühafizə orqanlarının əməkdaşları (hakimlər, prokurorluq işçiləri) bu məsələyə mənfəət yavaşmışlar.

8. Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasını dərinləşdirmək məqsədilə, CM-in 55-ci maddəsinə aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsi təklif olunur:

«55.2. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə müəyyən edilir»;

«55.4. Cinayətlərin məcmuunu üzrə cəza təyin edilərkən azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qismən və ya tamamilə

¹ РФ Андлылар мящкмяси щаггында Ганун щяля 1993-ъц илдя гябул едилиб. Амма ядалят наминыя гейд едяк ки, Русйада бязи щцгугщцнаслар андлылар мящкмясиня чох мянфи мцнасибят эю-стярирляр: бир нечя щалда коррупсийайа уьрамыш андлы иьласчылар гаты ьинайяткарлары «тягсирсиз» щесаб етмищляр.

toplandığı hallarda, azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi iyirmi ildən, hökmlərin məcmuyu üzrə isə iyirmi beş ildən artıq ola bilməz».

Xüsusilə ağır və müstəsna ağır cinayətlərə görə məsuliyyəti diferensiasiya etmək məqsədilə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi beş il yüksəldilərək «iyirmi il» müəyyən olunmalıdır.

Əlbəttə, CM-in 55.2-ci maddəsində müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin maksimal həddinin on beş ildən iyirmi ilə yüksəldilməsi çoxsaylı etirazlarla qarşılanı bilər. Bu dəyişikliyin əleyhdarları, yəqin ki, azadlıqdan məhrum etmənin uzun müddətlərinin qeyri-səmərəli olmasına istinad edəcək və ümumiyyətlə həmin dəyişikliyi qeyri-humanstlik kimi səciyyə edəcəklər. Lakin məsələnin mahiyyəti başqa arqumentlə müəyyənlik tapır: azadlıqdan məhrum etmənin maksimal həddinin iyirmi ilə müəyyən olunması yalnız müstəsna ağır cinayətlərə şamil olunur və belə bir cəza daha ciddi cəzanın – ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin alternativini kimi təklif edilir. Azadlıqdan məhrum etmənin maksimal həddinin iyirmi il olması, hər şeydən əvvəl, məhkəmələrə məsuliyyəti daha çevik surətdə diferensiasiya etmək və cəzanı fərdiləşdirmək imkanı verəcəkdir. Bununla da, labüd olaraq, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunanların sayını azaltmaq mümkün olacaqdır.

9. I kateqoriyadan «cinayət xətlərinin», IV kateqoriyadan isə «müstəsna ağır cinayətlərin» ayrılaraq yeni kateqoriyaların yaradılması CM-in Ümumi hissəsində bir sıra institut və normaların yenidən baxılmasını tələb edəcəkdir. Xüsusən, bu halda artıq altı kateqoriyaya – cinayət xətlərinə, cüzi ağır cinayətlərə, az ağır cinayətlərə, ağır cinayətlərə, xüsusilə ağır cinayətlərə və müstəsna ağır cinayətlərə görə diferensial cinayət-hüquqi nəticələr nəzərdə tutmaq lazım gələcəkdir.

Ümumi hissənin başqa institut və normalarını və Xüsusi hissədə ayrı-ayrı kateqoriyalar daxilində konkret sanksiyaları tədqiq edərək, belə fikrə gəlirik ki, cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası və cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsiplərinin daha mükəmməl həyata keçirilməsi məqsədilə bütün cinayət əməllərini dörd deyil, daha çox sayda kateqoriyaya fərqləndirmək mümkündür.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasından ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi daha yüngül olan əməllərin yeni yaradılan cinayət xətaları kateqoriyasına daxili; ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllərin ağır cinayətlər kateqoriyasından xaric edilməsi; ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi daha ağır olan əməllərin xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasından yeni yaradılan müstəsna ağır cinayətlər kateqoriyasına keçirilməsi Ümumi hissənin bir çox norma və institutlarının dəyişdirilməsini şərtləndirəcək.

Belə ki, fikrimizcə, cinayət xətaları kateqoriyasına daxil edilən əməlin törədilməsində təqsirli bilinən şəxs üçün bəzi cinayət-hüquqi nəticələr yaranmamalıdır. Məsələn, bu kateqoriyalı əməllərə görə residivin yaranmamasını (maddə 18); müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə müddətini «altı ay» (maddə 75); məhkumluğun ödənilməsi müddəti «altı ay» (maddə 83) və s. təklif etmək olar. Bundan başqa, cinayət xətaları törətmiş şəxslərin mühakiməsi sadələşdirilmiş məhkəmə prosesi qaydaları əsasında aparıla bilər.

Bunun əksi olaraq, müstəsna ağır cinayət törətmiş şəxslərin mühakiməsi daha mürəkkəb qaydada – andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılmalı və təqsirli bilinən şəxs üçün müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr daha sərt olmalıdır.

10. Xüsusi hissənin sanksiyalar sistemi CM-in 15-ci maddəsində təklif olunan dəyişikliklərin edilməsi ilə eyni vaxtda bütünlüklə yenidən nəzərdən keçirilməlidir. CM-in Xüsusi hissə maddələrini bütünlüklə təftiş etmədən Ümumi hissədə hər hansı əsaslı dəyişiklik etmək qətiyyəən yolverilməzdir.

Belə ki, 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunla Xüsusi hissə maddələrini təftiş etmədən 15-ci maddədə ciddi dəyişikliklər edilməsi ona gətirib çıxarmışdır ki, bir çox əməllərin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsi ilə onların Xüsusi hissənin konkret sanksiyalarına əsasən daxil olduğu kateqoriyalar arasında uyğunsuzluq yaranmışdır. Misal olaraq, xuliqanlığa görə məsuliyyət müəyyən edən 221-ci maddə göstərilə bilər. 221.2 və 221.3-cü maddələrin sanksiyalarına uyğun olaraq, xuliqanlıqın nəinki tövsifedici növü, hətta xüsusilə tövsifedici növü CM-in qüvvədə olan redaksiyasına görə az ağır cinayətlərə aid edilmişdir.

Yuxarıda təklif etdiyimiz əlavə və dəyişikliklər eyni zamanda həm də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə cəza siyasətinin yumşaldılmasına, xüsusilə ağır cinayətlərə münasibətdə isə əksinə, bu siyasətə daha sərt xarakter verilməsinə yönəlmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, konkret maddələrin sanksiyaları yenidən baxılmalıdır. Qeyd olunduğu kimi, 1999-cu il CM-də bir sıra konkret cinayətlərin daxil olduğu kateqoriyalar onların ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğun deyildir. Bu isə cinayət hüququnun həm ümumi (universal), həm də xüsusi prinsiplərinə ziddir.

Mövzudan bir qədər kənara çıxaraq, qeyd etməliyik ki, Xüsusi hissənin sistemini daha da mükəmməlləşdirilməyə ehtiyac var. Məsələn, bir çox dövlətlərdən fərqli olaraq (RF, Ukrayna və b.) Azərbaycan Respublikasının CM-in Xüsusi hissəsini açan ilk bölməsinə məhz beynəlxalq cinayətləri daxil edilməsini məqbul sayırıq. Bizim ən əsas iradımız bu bölmənin

adlandırılmasına aiddir. CM-in Xüsusi hissəsinin bölmələrinin adlandırılması xüsusi qəsd obyektinə görə təyin edilib (misal üçün, şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə cinayətlər və s.) və CM-in ilkin redaksiyasında VII bölmənin adı «sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər» adlanırdı. Bildiyimiz kimi, beynəlxalq hüquqda beynəlxalq cinayətlərə «sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə olan, beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini kobud surətdə pozan əməllər» anlayışı verilir və bu səbəbdən də VII bölmənin adlandırılması məqbul idi. Amma CM-nə 2 iyul 2001-ci il tarixdə edilən dəyişikliklər nəticəsində VII bölmənin adı «sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər» kimi ifadə edilib.

Fikrimizcə, VII bölmənin indiki «Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər» adlandırılması beynəlxalq cinayətlərin üç növündən yalnız ikisinin adını özündə əks etdirir və bununla belə yarımçıq xarakter daşıyır. Belə ki, ilk dəfə Nürnberq tribunalının Nizamnaməsinin 6-cı maddəsində (bu təsnifatın müəllifi sovet alimi A.Traynin olmuşdur) beynəlxalq cinayətlər əsas qəsd obyektlərinə görə üç qrupa ayrılmışdır: 1) sülh əleyhinə olan cinayətlər; 2) insanlıq əleyhinə cinayətlər və 3) müharibə cinayətləri. Bu bölgü beynəlxalq cinayət hüququ sahəsində qəbul olunan sonrakı sənədlərin hamısında öz əksini tapmışdır. Deyilənləri nəzərə alaraq təklif olunur ki, VII bölmə tam olaraq qəsdin növ obyektlərinə görə «Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri» və ya 2 iyul 2001-ci ilə qədər olan (cins obyektinə görə) «Sülh və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlər», daha dəqiq desək və CM-in başqa bölmələrinin adına məntiqi uyğunlaşdırsaq - «Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər», və ya da ki, «Beynəlxalq cinayətlər» adlandırılınsın.

11. Tərəfimizdən təklif olunan əlavə və dəyişikliklər Ümumi hissənin bir çox institutlarında islahat aparılmasını, habelə Xüsusi hissə sanksiyalarının tamamilən təftiş edilməsini

tələb edir. Və bu da faktiki olaraq 1999-cu il CM tam yeni redaksiyada verilməsi deməkdir. Bunun işə yaxın gələcəkdə baş tutacağı ağlabatan deyildir.

Bu səbəbdən, CM-də cinayətlərin təsnifatı ilə bağlı qanunvericilik səviyyəsində yol verilmiş boşluq və ziddiyyətlərin nəticələrini minimuma endirmək üçün aşağıdakı kompromis variantı təklif edirik:

Hər bir konkret halda, törədilmiş cinayətə görə əvvəlki kateqoriyanın tipik sanksiyasının həddləri ilə əhatələnən cəza təyin edilərkən¹ məhkəmə hökmündə cinayətin kateqoriyası aşağı salınmalıdır ki, cinayətdə təqsirli bilinən şəxs üçün müəyyən olunan cinayət-hüquqi nəticələr törədilmiş əməl və təyin olunmuş cəza ilə uyğunluğu təmin edilsin. Bu qaydaya həmçinin, CM-in 62-ci maddəsi əsasında konkret cinayətə görə nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin edərkən əməl olunmalıdır.

Təklifin əsas məqsədi – ədalət prinsipinə riayətin təmin olunmasıdır. Hesab edirik ki, kateqoriya sərhədlərinin birbirinə qarışdığı, CM-in Xüsusi hissə sanksiyalarında cəzaların müvazinətsiz sistemə malik olduğu, konkret əməlin daxil olduğu kateqoriyasının ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə uyğun gəlmədiyi bir şəraitdə təqsirkar şəxs üçün müəyyən cinayət-hüquqi nəticələri *formal olaraq* törədilmiş əməlin kateqoriyası ilə əlaqələndirmək və son nəticədə cəza siyasətinin ədalətliliyinə nail olmaq mümkün deyildir.

Qeyd edək ki, MDB-in Model CM-in müəllifləri təklif edirdilər ki, məhkəmə orqanı törədilmiş cinayətin müstəsna hallarını nəzərə alıb müəyyən olunmuş qaydada əməlin kateqoriyasını öz qərarı ilə bir pillə aşağı sala bilər. Fikrimizcə

¹ Хцуси щиссянин 267 (46%) сансийасында эюстярилян ыяза ейни вахта ики, вя бязи щалларда щятта цч катэгорийанын щцдудларыны ыщатя едир (Бах: 18 №-ли ыядвялин 8-ыи щцтунуна).

bu təklif humanist xarakter daşıyırdı və faktiki olaraq Azərbaycan Respublikasının CM-in 62-ci maddəsini tamamlayırdı. Amma təəssüf ki, nə Azərbaycan Respublikası, nə də başqa dövlətlərin qanunvericiləri bu tip normanın qəbuluna razı olmadılar. Qanunda 62-ci maddənin olduğu redaksiyada saxlanılması (yəni onun müddəalarının bütün kateqoriyalara, o cümlədən ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə şamil olunması), mütləq ya 62, ya da 15-ci maddələrdə əlavə normanın qəbulunu şərtləndirir və bu bölmədə göstərilən təklifimizi bir daha əsaslandırır.

Əlbəttə, irəli sürülən təklifə iradlar tutula bilər. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, biz onu CM-də əsaslı islahatlar aparılmasınadək tətbiq edilməli olan müvəqqəti, kompromis həll variantı hesab edirik. Ümid edirik ki, bu islahat nəticəsində CM-in 15-ci maddəsində bütün cinayət kateqoriyalarının tipik sanksiyaları aşağı və yuxarı hədlər göstərilməklə qəti müəyyən olunacaq. Xüsusi hissədə konkret əməllərə görə sanksiyalar tipik sanksiyalarını nəzərə almaqla qurulacaq, ən əsası isə – həmin sanksiyalarda nəzərdə tutulan cəzalar müvafiq əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakter və dərəcəsinə optimal uyğunluq təşkil edəcəkdir.

Yalnız bu halda, tədqiq olunan problemləri qanunvericilik səviyyəsində həll edilmiş hesab etmək olar.

12. Daha dolğun məna ifadəsinə nail olmaq və cinayət-hüquq texnikasını təkmilləşdirmək məqsədilə, CM-in 15-ci maddəsinin adının dəyişdirilərək «Cinayət əməllərinin kateqoriyaları» adlandırılmasını təklif edirik.

İstənilən problemin həllində terminologiya mühüm rola malikdir. Cinayət hüququnda cinayətlərin təsnifatı üçün ən uğurlu məfhum «kateqoriya» hesab olunur, çünki «cinayətlərin təsnifatı» termini bir çox mənalar ifadə edir və bu səbəbdən müxtəlif məzmunla, həcmə, təsnifat meyarlarına malik ola bilər.

(криминалогийада cinayətlərin təbii və süni təsnifatları; CM-in Xüsusi hissəsinin qurulması zamanı aparılan təsnifat və s.).

Baxmayaraq ki, CM-in 15-ci maddəsinin mənasında cinayətlərin təsnifatı təbii təsnifatı nəzərdə tutur və onun meyarı qismində əməllərin əsas maddi əlaməti (ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsi) çıxış edir, bununla belə, CM-in 15-ci maddəsinə «Cinayət əməllərinin kateqoriyaları» adlandırmaq daha düzgün olardı. Rusiya Federasiyası, Belarus Respublikası, Qazaxstan Respublikası və sair keçmiş müttəfiq respublikaların cinayət qanunlarında¹ müvafiq maddənin «Cinayətlərin kateqoriyaları» adlandırılması verilən təklifin məqbulluğunu bir daha təsdiq edir.

Yekunda, 1999-cu il CM-in 15-ci maddəsinin yeni redaksiyasını aşağıdakı formada təklif edirik:

«Maddə 15. Cinayət əməllərinin kateqoriyaları»

15.1. Bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizliklər) ictimai təhlükəliliyin xarakter və dərəcəsindən asılı olaraq cinayət xətalrı, cüzi ağır cinayətlər, orta ağır cinayətlər, ağır cinayətlər, xüsusilə ağır cinayətlər və müstəsna ağır cinayətlərə bölünür.

15.2. Tərədilməsinə görə bu Məcəllə ilə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar nəzərdə tutulmuş əməllər cinayət xətalrı hesab olunur.

¹ Бу мясяля иля баьлы Естонийа Республикасынын ьинайят ганунунун мявгейи мараглыдыр: ьинайятлярин аьырлыьа эюра бюлэцц заманы «категорийа» термини явзяиня «дяряья» мяфщумундан истифадя эдилмишдир вя мцвафиг олараг, 7-2-ьи маддя «ьинайятлярин аьырлыг дяряьяляри» адланьыр / Бах: УК Эстонской Республики. СПб., 2001, с.41-42; УК РФ. М., 2006, с.7-8; УК Республики Беларусь. СПб., 2001, с.89-90; УК Республики Казахстан. СПб., 2001, с.33-34

15.3. Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan əməllər, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə yuxarı həddi beş ildən artıq olmayan azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər cüzi ağır cinayətlər hesab olunur.

15.4. Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər və ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə beş ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər orta ağır cinayətlər hesab olunur.

15.5. Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər ağır cinayətlər hesab olunur.

15.6. Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur.

15.7. Qəsdən törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə on beş ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş əməllər müstəsna ağır cinayətlər hesab olunur.

Müstəsna ağır cinayətlər məhkəmə tərəfindən andlı iclasçıların mütləq iştirakı ilə baxılır.

15.8. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan Məcəllənin 62-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəsna hallarda məhkəmə tərəfindən daha yüngül cəza təyin edildikdə, törədilmiş əməlin kateqoriyası təyin edilmiş cəzanın növünə və həddinə uyğun müəyyən olunur».

Və yekunda onu bildirmək istərdik: heç kimə sirr deyil ki, bu gün qüvvədə olan Cinayət, və Cinayət-Prosessual Məcəllələrinin bəzi müddəaları həm praktiki işlə məşqul olan hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən, həm də

cinayət və cinayət-prosessual elmləri sahəsində tədqiqatlar aparən alimlər tərəfindən ciddi tənqid olunur. Dərs vəsaitində ümumiyyətlə göstərilən, bu paraqrafda isə yığcam şəkildə cəmləşdirilən təkliflər cinayət və cinayət-prosessual hüququnda əsaslı dəyişikliklər tələb edəcəkdir. Qanunvericilik səviyyəsində onların qəbulu yalnız, bu məsələnin cinayət-hüquq nəzəriyyəsində geniş elmi tədqiqindən sonra mümkündür. Və bu xüsusda ən əsas məsələ CM-in Ümumi hissəsinin müvafiq institut və normalarını cinayətlərin kateqoriyalara yeni bölgüsü üzrə qurulmasıdır. Fikrimizcə, bu zaman

B İ B L İ O Q R A F İ Y A

NORMATİV AKTLAR VƏ KOMMENTARİYALAR

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2006

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi – 1960-cu ildə təsdiq edilmiş və 1998-ci ilin oktyabrına qədər olan dəyişiklik və əlavələrlə. Bakı, 1998

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi 1999-cu ildə təsdiq edilmiş və 2007-ci ilin yanvarına qədər olan dəyişiklik və əlavələrlə. Bakı, 2006

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi - 2000-ci ildə təsdiq edilmiş və 2004-cü il oktyabrın 1-dək olan dəyişiklik və əlavələrlə. Bakı, 2004

- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarlar Məcmuəsi (1962-2004). Bakı, 2005
- Əfəndiyev E.M.* Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Şərhi (Xüsusi hissə). Bakı, 2001
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / *F.Y Səməndərovun* redaktəsi ilə. Bakı, 2006
- Deystvuöhee mejdunarodnoe pravo v trex tomax / Sostavit. *Ö.M. Kolosov i G.S. Krivçikova.* M., 1999-2001
- Kommentariy k Uqolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federäüii / Pod red. *V.İ. Radçenko, A.S. Mixlina.* M., 2000
- Kommentariy k Uqolovnomu Kodeksu Rossiyskoy Federäüii / Pod red. *Ö.İ. Skuratova, V.M. Lebedeva.* M., 1999
- Kommentariy k Uqolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federäüii / Pod red. *A.A Çekalina.* M., 2006
- Koran. Pervod smislov i kommentarii. İman *Valerii Proxorovoy.* M., 2001
- Muxtasar (Kratkiy kommentariy k zakonam şariata). Taşkent, 1994
- Osnovı zakonodatelğstva Soöza SSR i soöznix respublik. M., 1987
- Postateynıy Kommentariy k Uqolovnomu kodeksu Rossiyskoy Federäüii / Pod red. prof. *A.İ. Çuçaeva.* M., 2004
- Rimskiy Statut Mejdunarodnoqo Uqolovnoqo Suda. M., 2002
- Uqolovniy Kodeks A.S.S.R. 1922q. Baku, 1927
- Uqolovniy Kodeks Azerbaydjanskoy SSR 1927q. Baku, 1938
- Uqolovniy Kodeks Azerbaydjanskoy SSR 1960q. Baku, 1961
- Uqolovniy Kodeks Azerbaydjanskoy Respubliki 1960q. s izmeneniämi i dopolneniämi na avqust 1995q. Baku, 1995
- Uqolovniy Kodeks Azerbaydjanskoy Respubliki 1999q. Baku, 2000
- Uqolovniy Kodeks Azerbaydjanskoy Respubliki 1999q. Baku, 2006
- Uqolovniy Kodeks Qruzii. Tbilisi, 2002
- Uqolovniy Kodeks Kırqızskoy Respubliki. SPb., 2002
- Uqolovniy Kodeks Latviyskoy Respubliki. SPb., 2001
- Uqolovniy Kodeks Litovskoy Respubliki. SPb., 2002
- Uqolovniy Kodeks Respubliki Belarusğ. SPb., 2001
- Uqolovniy Kodeks Respubliki Kazaxstan. SPb., 2001

Uqolovniy Kodeks Respubliki Moldova / SPb., 2003
Uqolovniy Kodeks Respubliki Tadjikistan. SPb., 2001
Uqolovniy Kodeks Respubliki Uzbekistan. SPb., 2001
Uqolovniy Kodeks Rossiyskoy Federatsii. M., 2006
Uqolovniy Kodeks Turkmenistana. SPb., 2001
Uqolovniy Kodeks Ukraini. SPb., 2001
Uqolovniy Kodeks Gstonskoy Respubliki. SPb., 2001
Uqolovniy Kodeks Respubliki Armeniə / <http://www.google.com/>

DƏRSLİKLƏR

Qəhrəmanov V.P. Sovet cinayət hüququ. Ümumi hissəsinə dair. Bakı, 1953

Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı, 2004

Məlikova M.F., İsmayılov X.C. Qədim dövrdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanın dövlət və hüququ. Bakı, 2001

Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2006

Ağayev İ.B. Cinayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2006

Qerüenzon A.A. Uqolovnoe pravo. Çastğ Obhaə. M., 1948

Qorskiy D.P. Loqika. Uçebnoe posobie. M., 1963

Zaqorodnikov N.İ. Klassifikasiya prestupleniy i ee znaçenie dle deatelnosti orqanov vnutrennix del. Uçebnoe posobie. M., 1983

Kadnikov N.Q. Kateqorii prestupleniy i problemi uqolovnoy otvetstvennosti. Uçebnoe posobie. M., 2005

Kovalev M.İ. Sovetskoe uqolovnoe pravo. Kurs leküiy, vip.2. Sverlovsk, 1974

Kurbanov Q.S. Uqolovnoe pravo. Osobennə çastğ. Konspekt leküiy. Baku, 2005

Kurs sovetskoqo uqolovnoqo prava v pəti tomax. Çastğ Obhaə. T.1 / Otvetstv. red. *N.A. Beləev, M.D. Şarqorodskiy.* Leninqrاد, 1973

Kurs sovetskoqo uqolovnoqo prava v şesti tomax. T. 1-3 / Pod red. *A.A. Piontkovskoy, P.S. Romaşkina, V.M. Çxikvadze.* M., 1971

Kurs uqolovnoqo prava v pəti tomax. Obhaə çastğ. T.1 / Pod red. *N.F. Kuzneüovoy, İ.M. Tajkovoy.* M., 1999

Ləpunov Ö.İ. Sovetskoe uqolovnoe pravo. Çastğ Obhaə. M., 1968

Naumov A.V. Rossiyskoe uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. Kurs leküiy. M., 1996

Samedova Ş.T. Problemlı soveremennogo mejdunarodnoqo uqolovnoqo prava. Metodiceskoe posobie. Baku, 2006

Sovetskoe uqolovnoe pravo: Çastğ obhaə / Pod red. *Menğsaqina V.D., Durmanova Q.A. i dr.* M., 1969

Taqanüev N.S. Russkoe uqolovnoe pravo. Leküii. Çastğ Obhaə. T.1-2. M., 1994

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. Uçebnik / Pod red. *N.İ. Vetrova, Ö.İ. Ləpunova.* M., 1997

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. Uçebnik / Pod red. *M.İ. Kovaleva, İ.Ə. Kozaçenko, Z.A. Neznamova.* M., 1999

Uqolovnoe pravo Rossii. Uçebnik / Pod obhey red. *V.P. Revina.* M., 1998

Uqolovnoe pravo zarubejnıx qosudarstv. Obhaə çastğ. Uçebnoe posobie / Pod red. *İ.D. Kozoçkina.* M., 2003

XÜSUSİ ƏDƏBİYYAT

Qafarov T. Sovet qanunu cinayət və cəza haqqında. Bakı, 1977

Dəmirli M., Ələsgərli Ə. Azərbaycan hüquq tarixi: cinayət hüququ (qədim zamanlardan 1920-ci ilədək). Bakı, 1999

Eyyazov Ə.Ç. Cinayət-hüquqi sanksiyaların effektivliyinin nəzəri problemləri. Bakı, 1994

Kərimov Q. Şəriət və onun sosial mahiyyəti. Bakı, 1989

Əhədov A.F. Azərbaycanda din və dini təsisatlar. Bakı, 1991

Həsənov C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər). Bakı, 1993

Səməndərov F.Y. Azərbaycan Respublikasının Yeni Cinayət Məcəlləsi: mülahizələr, rəylər... // Hüquqi dövlət və qanun. Bakı, 2000, № 6

Səmədova Ş.T. Cinayətlərin təsnifatı və yeni qurulan məhkəmə orqanlarının aidiyyət məsələləri // Hüquqi dövlət və qanun. Bakı, 2001, № 4-5

Səmədova Ş.T. Azərbaycan Respublikasının CM-in beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət təyin edən normalarının tətbiqi məsələləri haqqında // Qanunçuluq, Bakı, 2006, № 6

Səmədova Ş.T. Cinayətlərin təsnifatı institutunun gələcək inkişafının cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasında və sanksiyaların quruluşunun təkmilləşdirilməsində rolu / AMEA, Fəlsəfə və siyasi-hüquqi tədqiqatlar institutunun elmi məqalələr toplusu, 2007

Səmədova Ş.T. Təqsirin iki forması ilə törədilən cinayətlərə görə CM-də məsuliyyətin diferensiasiyası haqqında // Hüquqi dövlət və qanun. Bakı, 2007, № 4

Alikperov X.D. Osvobojdienie ot uqolovnoy otvetstvennosti. Moskva-Voronej, 2001

Alikperov X.D. Prestupnostğ i kompromiss. Bakı, 1992

Alikperov X.D. Razmışleniə o nekotorig problemax novoqo UK stranı na osnove analiza odnoy dissertaüii // Qanun. Bakı, 2004, № 2

Alğtman M.M. Voprosı prestupleniə i nakazaniə v prave drevneqo Azerbaydjana (do Ş v. n.g.) // Sb.: Pravo, zakonnostğ i demokratiə. Bakı, 1988

Andreev İ.D. Materialistiçeskaə dialektika kak teoriə poznaniə i dialektiçeskaə loqika. Voprosı teorii poznaniə i loqiki. M., 1960

Asadov S., Mamedov İ. Terrorizm: priçina i sledstvie. Bakı, 2001

Axundov M.F. İzbrannie filosofskie proizvedeniə. Bakı, 1953

Babaev A.S. İstoriə qosudarstva i prava Azerbaydjanskoy SSR. Bakı, 1964

Babaev A.S. Sozdanie osnov sovetskoqo uqolovnoqo i uqolovno-proüessualğnoqo prava v Azerbaydjane (1917-1918qq.). Bakı, 1973

Babaev V.K. Sovetskoe pravo kak loqiçeskaə sistema. M., 1978

Baqriy-Şaxmatov L. Ponətie təjkoqo prestupleniə i voprosı praktiki // Soüialistiçeskaə zakonnostğ, 1969, № 12

- Bakradze K.S.* Loqika. Tbilisi, 1951
- Boldirev E.V.* Zakonodatel'noe zakreplenie klassifikatsii prestupleniy po priznaku obshchestvennoy opasnosti / Sb.: Uchenie zapiski VNIISZ, v.1p.22, M., 1970
- Braynin Ə.M.* Uqolovniy zakon i ego primeneniye. M., 1967
- Braynin Ə.M.* Prinüipi primeneniya nakazaniya po sovetskomu uqolovnomu pravu. Kiev, 1953
- Bulanov Q.İ.* O ponatii i strukture obshchestvennoy opasnosti po sovetskomu uqolovnomu pravu / Sb.: Problemy sovetskogo uqolovnoqo prava i kriminologii. V.1p.28, Sverdlovsk, 1973
- Bışevskiy Ö.V., Mariyev A.İ.* Nakazaniye i ego naznachenie. Omsk, 1975
- Vasilğev A.M.* Pravoviy kategorii. Metodologicheskiye aspekty razrabotki sistemı kategoriy v teorii prava. M., 1976
- Vişki L.* Tezisy k postroyeniyu ponatiya prestupleniya. Budapeşt, 1976
- Qeqelğ Q.V.* Nauka loqiki v trex tomakh. M., 1972
- Qerüenzon A.A.* Ponatiye prestupleniya. M., 1955
- Qrişayev P.İ.* Mejdunarodnaya prestupnostğ i ee priçiny. M., 1987
- Dementğev S.İ.* Postroyeniye uqolovno-pravovıx sanktsiy v vide lişeniya svobodı. Rostov, 1986
- Durmanov N.D.* Ponatiye prestupleniya. M., 1948
- Jerebkin V.E.* Loqika. Xarğkov, 1968
- Jerebkin V.E.* Loqicheskiy analiz ponatiy prava. Kiev, 1976
- Zaqorodnikov N.İ.* Problemy klassifikatsii prestupleniy v svete dalğneyşeqo sovershenstvovaniya sovetskogo uqolovnoqo prava / Sb.: Problemy sovershenstvovaniya uqolovnoqo zakona. M., 1984
- Zubkov A.İ.* Reformirovaniye sistemı ispolneniya nakazaniy – potrebnostğ vremeni // Jurnal Rossiyskogo prava, 2000, № 516
- İsayev İ.A.* İstoriya qosudarstva i prava Rossii. M., 1994
- İsmailov İ.A.* Sostoaniye i tendeniiya prestupnosti. Baku, 1989
- İstoriya oteçestvennoqo qosudarstva i prava. Çastğ II / Pod red. *O.İ.Çistakova*. M., 1997
- Karaev T.G.* Problemy borğbi s prestupnostğö v Azerbaydjanskoy Respublike. Baku, 1992
- Karpuşin M.P., Kurlanskiy V.İ.* Uqolovnaya otvetstvennostğ i sostav prestupleniya. M., 1974

- Kaufman M.A.* Nekotore voprosi primeneniä norm Obhey çasti UK RF // Qosudarstvo i pravo, 2000, № 6
- Kerimov D.A.* Filosofskie problemi prava. M., 1972
- Kovalev M.İ.* Ponätie prestupleniä v sovetskom uqolovnom prave. Sverdlovsk, 1987
- Kovalev M.İ.* Prestuplenie i prostupok / Sb.: Problemi sovršenstvovaniä zakonodatelğstva po ukrepleniö pravoporädka i usilenie borğbi s pravonarufeniämi. Sverdlovsk, 1982
- Kozlov A.P.* Sistema sanküiy v uqolovnom prave. Krasnoærsk, 1991
- Krivoçenko L.N.* Klassifikaüiä prestupleniy. Xarğkov, 1979
- Krivoçenko L.N.* Kriterii klassifikaüii prestupleniy / Sb.: Problemi soüialistiçeskoj zakonnosti. Vıp.1. Xarğkov, 1976
- Kriqer Q.A.* Vliänie xaraktera obhestvennoy opasnosti prestupleniä na differeniäüiö i individualizaüiö nakazaniä / Sb.: Problemi pravosudiä i uqolovnoqo prava. M., 1978
- Kriloa N.E, Serebrenäkova A.V.* Uqolovnoe pravo sovremennix zarubejnix stran (Anqlii, SŞA, Franüii, Qermanii). M., 1997
- Kudrävüev V.N.* Obcektivnaä storona prestupleniä. M., 1960
- Kudrävüev V.N.* Obhaä teoriä kvalifikaüii prestupleniy. M., 1972.
- Kuzneüova N.F.* Osvobojdenie ot uqolovnoy otvetstvennosti s peredaçey dela v tovariheskiy sud. M., 1964
- Kuzneüova N.F.* Prestuplenie i prestupnostğ. M., 1969
- Kuzneüova N.F.* Sovršenstvovanie norm o prestuplenii / Sb.: Problemi sovršenstvovaniä uqolovnoqo zakona. M., 1984
- Kuzneüova N.F.* Usloviä gffektivnosti uqolovnoqo zakona / Sb.: Problemi pravovoqo regulirovaniä voprosov borğbi s prestupnostğö. Vladivostok, 1977
- Kuzneüova N.F., Vlasov İ.S., Qolovanov N.A.* Prestuplenie i nakazanie v Anqlii, SŞA, Franüii, FRQ, Əponii: Obhaä çastğ uqolovnoqo prava. M., 1991
- Kurbanov Q.S.* Obstoätelğstva, ustranəöhie obhestvennuö opasnostğ i protivopravnostğ deäniä. Baku, 1991
- Kurbanov Q.S.* Teoretiçeskie problemi reformi uqolovnoqo zakonodatelğstva Azerbaydjanskoy Respubliki. M., 1997

- Malinovskiy A.A.* Uqolovnoe pravo zarubejnyx qosudarstv. M., 1998
- Mamedov İ.P.* Sozdanie i razvitie uqolovnoqo prava Azerbaydjanskoj SSR. Tbilisi, 1969
- Mariiev A.İ.* Prestuplenie: suhnostğ i soderjanie. Omsk, 1986
- Massg Anri.* İslam. M., 1963
- Meleşko N.P., Tarlo E.Q.* Uqolovno-pravovie sistemi Rossii i zarubejnyx stran. M., 2003
- Mendelğson Q.A.* Peredaça na poruki liü, soverşivşix prestuplenie, ne predstavläöhee bolğşoy obhestvennoy opasnosti. M., 1963
- Milğman A.* Politiçeskiy stroy Azerbaydjana v XIX – naçale XX vekov. Baku, 1966
- Movsumov D.Q.* Sovetskae sudebnae sistema v Azerbaydjane. Baku, 1970
- Movsumova L. D.* İslam, bojestvenniy zakon i otvetstvennostğ jenhin za uqolovnie prestupleniä. Baku, 2000
- Osipov P.P.* Teoretiçeskie osnovi postroeniä i primeneniä uqolovno-pravovix sanküiy. Leninrad, 1976
- Piontkovskiy A.A.* Uçenie o prestuplenii. M., 1961
- Poznişev C.V.* Voprosı uçeniä o nakazanii. M., 1904
- Prestupnostğ i pravosudie: Otveti na vızovı XXI veka. X kongress OON po preduprejdeniö prestupnosti i obraheniö s pravonaruşitelämi. Nğö-York, 1999
- Rzaev A.K.* İstoriä politiçeskix i pravovix uçeniy v Azerbaydjane. Ot istokov do XX veka. Baku, 2000
- Sadaqdar M.İ.* Osnovı musulğmanskoqo prava. M., 1968
- Samedova A.T.* Azerbaydjan: problemi razdelenix narodov. Baku, 2000
- Samedova Ş.T.* K voprosu o kateqorizaüii prestupleniy v novom Uqolovnom Kodekse Azerbaydjanskoj Respubliki // Qanun, Bakı, 2000, № 9-12
- Samedova Ş.T.* K voprosu o kateqorizaüii neostorojnıx prestupnyx deäniy v UK Azerbaydjanskoj Respubliki // Tezisi dokladov mejdunarodnoy nauçno-praktiçeskoj konferenüii. Maxaçkala, 2001
- Samedova Ş.T.* O nekotorig problemax sotrudniçestva Azerbaydjana po pravovim voprosam s evropeyskimi

mejdunarodnimi organizacijami / Məcm.: Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. 15-ci buraxılış. Bakı, 2005

Samedova Ş.T. Kateqorii prestupleniy kak osnovanie deleniə reüidiva na vidı // Məcm.: Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Bakı, 2007

Saxarov A.B. O klassifikaiiii prestupleniy / Sb.: Voprosı borğbı s prestupnostğö. Vip.17, M., 1972

Solovğev A.D. Voprosı primeneniə nakazaniə po sovetskomu uqolovnomu pravu. M., 1958

Solodkin İ.İ. Oçerki po istorii rusškoqo uqolovnoqo prava (I çetvertğ XIX veka) Leninqrad, 1961

Sorok let sovetskoqo prava (1917-1957qq.). T.1 / otvetstv. redaktor *O.S. İoffe*. Leninqrad, 1957

Stepiçev S. Pereçenğ prestupleniy ili razmer nakazaniə // Soüialistiçeskə zakonnostğ, 1968, № 1

Struçkov N.A., Brazqalov V.N. Klassifikaüiə osujdenıx k lişeniö svobodı i opredelenie im vida ispravitelğno-trudovoy kolonii. Kiev, 1967

Sökiäynen L.R. Musulğmanskoe pravo: voprosı teorii i praktiki. M., 1986

Taqanıev N.S. Russkoe uqolovnoe pravo. Çastğ Obħə. T.1. M., 1994

Tobolkin P.S. Soüialğnaə obuslovlennostğ uqolovno-pravovıx norm. Sverdlovsk, 1983

Traynin A.N. Obħee uçenie o sostave prestupleniə. M., 1957

Tumanov Q. Zemelğnie voprosı i prestupnostğ na Kavkaze. SPb., 1900

Fedorov K.Q. İstoriə qosudarstva i prava zarubejıx stran. Leninqrad, 1977

Fefelov P.A. Obħestvennaə opasnostğ prestupnoqo deäniə // Sovetskoe qosudarstvo i pravo, 1977, № 5

Filimonov V.D. Obħestvennaə opasnostğ liçnosti otdełğıx kateqoriy prestupnikov i ee uqolovno-pravovoe znaçenie. Tomsk, 1973

Xan-Maqomedov D.O. Klassifikaüiə prestupleniy i nekotorie voprosı osvobojdeniə ot uqolovnoy otvetstvennosti i nakazaniə / Sb.: Trudı Visşey şkolı MOOP RSFSR. Vip.12, M., 1965

Xan-Maqomedov D.O. Problemi klassifikaüii prestupleniy s učetom ix obhestvennoy opasnosti / Sb.: Problemi sovrşenstvovaniä uqolovnoqo zakonodatelğstva i praktiki ego primeneniä. M., 1983

Üereteli T.V. Priçinnäe svözğ v uqolovnom prave. M., 1963

Çubarev V.L. Obhestvennâe opasnostğ prestupleniä i nakazanie. Kiev, 1982

Şarqorodskiy M.D. Voprosi obheqo uçeniä o nakazanii v teorii sovetскоqo prava na sovremennom gtape // Sovetskoe qosudarstvennoe pravo, M., 1961, № 10

Şeptulin A.P. i dr. Kategorii dialektiki kak stupeni poznanii. M., 1971

Şlapoçnikov A.S. O sozdanii edinoqo uçeta prestupleniy // Sovetskoe qosudarstvo i pravo, 1965, № 9

Şubert L. Ob obhestvennoy opasnosti prestupnoqo deäniä. M., 1960

Akseki A.H. İslam dini (İtikat, İbadet, Ahlak). Ankara, 1989

Ebu Zehra M. İslam Hukukunda Suç vâ Ceza. İstanbul, 1994

Mahmoud Mohamed Taha. Usus Dastur al-Sudan. 1955

Safwat. Offenses and Penalties in Islamik Law. 1981

The Effect of Islamic Legislation on Crime Prevention in Saudi Arabia. Rome, 1980

AVTOREFERATLAR

Arxipov İ.V. Ulojenie o nakazaniäx uqolovnix i ispravitelğnix 1845q. Avtoreferat na soiskanie uçenoy stepeni kandidata öridiçeskix nauk. Saratov, 1990

Esmaqambetov K.B. Täjkie prestupleniä po uqolovnomu pravu Respubliki Kazaxstan. Avtoreferat na soiskanie uçenoy stepeni kandidata öridiçeskix nauk. Karaqanda, 2000

Kardaev P.S. Klassifikaüiä prestupleniy po stepeni ix täjesti v sovetskom uqolovnom prave. Avtoreferat na soiskanie uçenoy stepeni kandidata öridiçeskix nauk. Sverdlovsk, 1977

Kaömova A.R. Mejdunarodnoe uqolovnoe pravo (stanovlenie i sovremennie tendenüii razvitiiä). Avtoreferat na soiskanie uçenoy stepeni kandidata öridiçeskix nauk. Kazanğ, 1996

Mamedov İ.P. Sozdanie i razvitie uqolovnoqo prava v Azerbaydjanskoj SSR (1920-1937qq.). Dissertaüiə na soiskanie uęenoy stepeni doktora öridięeskix nauk. Tbilisi, 1967, v dvux tomax (əlyazmalar hüququnda, BDU-nun kitabxanasının arxivi)

Movsumov D.Q. Sud i uqolovniy proüess v Azerbaydjanskoj SSR. Avtoreferat na soiskanie uęenoy stepeni doktora öridięeskix nauk. Tbilisi, 1965

Orazaliev M.M. Prestupleniə sredney təjesti po uqolovnomu pravu Respubliki Kazaxstan. Avtoreferat na soiskanie uęenoy stepeni kandidata öridięeskix nauk. Karaqanda, 2001

Rajabova M.A. Problemi prestupleniy i nakazaniy po Şariatu. Avtoreferat na soiskanie uęenoy stepeni kandidata öridięeskix nauk. Taşkent, 1996

Samedova A.T. Avtoref. diss. ... kand. filos. nauk. Bakı, 200

Samedova Ş.T. Klassifikaüiə prestupleniy v uqolovnom prave Azerbaydjanskoj Respubliki: problemi i reşeniə. Avtoref. diss. ... kand. örid. nauk. Bakı, 2003

Çubarev V.L. Təjestğ prestupnoqo deəniə. Avtoreferat na soiskanie uęenoy stepeni doktora öridięeskix nauk. Kiev, 1992

Əkubov A.S. Pravovə osnova uęeniə o prestuplenii: predposilki, realğnostğ, perspektivi. Avtoreferat na soiskanie uęenoy stepeni doktora öridięeskix nauk. Taşkent, 1996

LÜĞƏTLƏR

Azərbaycanca-rusca, rusca-azərbaycanca lüğət / Tərtibçilər:
L. Kərimov, M. Mahmudov. Bakı, 1991

Qarayev R.M. Rusca-Azərbaycanca Hüquq Lüğəti. Bakı, 2000

Rusca-azərbaycanca lüğət. Slovarğ russko-azerbaydjanskiy v trex tomax / Ə.Ə. Orucovun redaktəsi ilə. Bakı, 1991

Bolğşəə Sovetskaə Gnüiklopediə v 30-ti tomax. T.t.11, 12. M., 1973

Kondakov N.İ. Loqięeskiy slovarğ. M., 1971

Ojeqov S.İ. Slovarğ russkoqo əzika. M., 1960

Filosofskiy slovarğ / Pod red. *M. Rozentalə, P. Ödina.* M., 1968

SƏMƏDOVA ŞƏHLA TOFIQ qızı,
hüquq elmləri namizədi, BDU-nun Cinayət hüququ
və kriminologiya kafedrasının dosenti